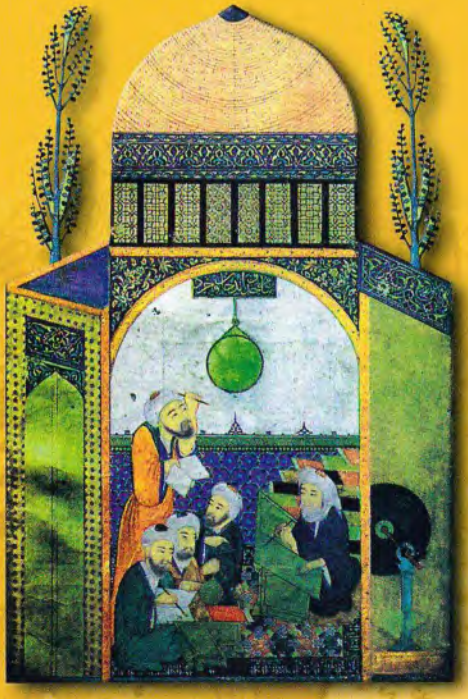
İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRETMEN ÖĞRENCİ MÜNÂSEBETLERİ

PROF. DR. M. FARUK BAYRAKTAR

İFAV
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI · 1983 ·

Onuncu Baskı

İSLÂM EĞİTİMİNDE

ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ MÜNÂSEBETLERİ

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 6

ISBN 978-975-548-042-8
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri

Yazarı
Prof. Dr. Mehmet Faruk Bayraktar

Dizgi-Mizanpaj
MİFAV

Baskı/Cilt
Seçil Ofset Matbaacılık
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No:77 Bağcılar, İstanbul
Tel: 0 (212) 629 06 15 www.secilofset.com
Sertifika No: 12068

10. Baskı
Mayıs 2015 - İstanbul

İsteme Adresi
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 6

İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ MÜNÂSEBETLERİ

Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR

10. Baskı

İstanbul – 2015

Türkiye Milli Kültür Vakfı 1984 yılı Türkiye Din Dalı birincilik armağanı kazanmış olan bu eser M.E.B. Talim-Terbiye Kurulu'nun 9.9.1985 tarih ve 26209 sayılı kararı ile İmam-Hatip Liselerine tavsiye edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 13
TERBİYE 13

1. LÜGAT MANASI 13
2. ISTILAH MANASI 14
3. GAYESİ 16
4. İSLÂM EĞİTİMİ'NİN GAYE YÖNÜYLE ÖZELLİKLERİ 19
5. EĞİTİM-ÖĞRETİM İLİŞKİSİ 21
6. TERBİYE, LÜZUMU VE ZOR OLUŞ SEBEPLERİ 24
7. TERBİYENİN İMKÂNI (GÜCÜ) HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER 27
8. TERBİYENİN İMKÂNI KONUSUNDA İSLÂM'IN GÖRÜŞÜ 31

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM EĞİTİMİNDE KULLANILAN GENEL METODLAR
VE EĞİTİM KURUMLARI

I. KUR'ÂN'DA GENEL EĞİTİM-ÖĞRETİM METODLARI 37
1. İsticvâb (Soru - Cevap) Metodu 38
2. Örnek Edinme Metodu 41
3. İbret ve Öğütle Terbiye Metodu 44
a. İbretle Terbiye 44
b. Öğütle Terbiye 46
4. Kıssa ile Terbiye Metodu 48
5. Darb-ı Mesel ile Terbiye Metodu 52
6. Teşvik ve Sakındırma Yoluyla Terbiye Metodu 54
7. Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'ani'l-Münker ile Terbiye Metodu 56

II. SÜNNETTE GENEL EĞİTİM-ÖĞRETİM METODLARI 59
1. Hz. Peygamber'in Genel Eğitim-Öğretim Prensipleri 59
2. Hz. Peygamber'in Eğitim-Öğretim Metodları 63
a. Tedrîcîlik Metodu 63
b. Soru-cevap metodu 64
c. Egzersiz ve Tekrar Metodu 66
d. Kıssa ile Eğitim-Öğretim Metodu 69
e. Duyguları Eğitme Metodu 71
f. İkna Ederek Eğitme Metodu 72
3. Hz. PEYGAMBERİ EĞİTİMDE BAŞARILI KILAN SEBEPLERE KISA BİR BAKIŞ 73
III. Hz. PEYGAMBER DEVRİ EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ 77
1. Eğitim-Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış 77
a. Hicretten Önce Eğitim-Öğretim Faaliyetleri 79
b. Hicretten Sonra Eğitim-Öğretim Faaliyetleri 80
2. Hz. Peygamber Devri Eğitim ve Öğretim Müesseleri 82
a. Evler 83
b. Mescid 84
c. Suffa 85
IV. İSLÂM EĞİTİM KURUMLARI 87
1. Mescid-Câmi 87
2. Küttâb 89
3. Ulemâ Evleri 91
4. Medreseler 92
a. Doğuşu 92
b. Medreselerin Kurulmasına Duyulan İhtiyaç 93
c. Medreselerin Kuruluşu 94

İKİNCİ BÖLÜM
İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRETMEN

I. İLK TERBİYECİ VE TERBİYECİLER 99
1. İlk ve Tek Terbiyeci Olan Allah 99
2. Eğitimcilik Görevi Mutlak Olmayanlar 101
a. Melekler 101
b. Peygamberler 102
c. Anne-Baba 103
d. Öğretmenler 105
II. ÖĞRETMENLİK 106
1. Öğretmene Duyulan İhtiyaç 106
2. Öğretmenliğin Doğuşu ve Meslek Oluşu 108
3. Öğretmenin Kıyafeti (Giyim-Kuşam) 111
4. Öğretmenin Mâlî Durumu 114
5. Öğretmenliğin Toplum İçindeki Yeri 120
III. ÖĞRETMENİN VASIFLARI (NİTELİKLERİ) 122
1. Öğretmende Bulunması İstenen Vasıflar 123
a. Meslek Sevgisi 123
b. Feraset 126

c. Sevgi, Şefkat, Merhamet 127
d. Allah Korkusu 129
e. Güzel Ahlâk 130
f. Vakar 133
g. Tevazu 135
h. Afv 136
i. Sabır 137
j. Adalet (Eşit Davranma) 139
k. Örnek Olma 142
aa. İyi Örnek Olma 143
bb. Söz-Fiil Uygunluğu 144
cc. İlim-Amel Uygunluğu 145
2. Öğretmende Bulunmaması Gereken Vasıflar 146
a. Kibir 146
b. Öfke 147
c. Alay Etmek 149
d. Kahkaha ile Gülmek 150
e. Aşırı Şaka ve Mizah 151
f. Diğer İlimleri Kötülemek 154
3. İslâm Eğitimcilerinden Bazılarına Göre Öğretmenin Vasıfları 155
a. Gazâlî'ye göre 155
b. Taşköprüzâde'ye Göre 156
c. Mâverdî'ye Göre 157
d. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya Göre 159
IV. MESLEKÎ FORMASYON 159
1. Pedagojik Formasyona Duyulan İhtiyaç 159
2. Öğretmenin Meslekî Formasyonu 160
a. Genel Kültür 161
b. Alan Bilgisi 162
c. Öğretmenlik Meslek Bilgisi 163
3. Kendini Yetiştirmek 164
V. ÖĞRETMEN VE METOD 166
1. Tedrîcîlik Metodu 168
2. Münâkaşa, Münazara, Tartışma Metodu 173
3. Takrir (anlatım) Metodu 176
a. Metodun Niteliği 176
b. Takrir Metodunun Faydaları 177
c. Metodun Sakıncaları 178
d. Metodun Uygulanışı ile İlgili Bazı İlkeler 178
4. Soru-Cevap Metodu 180
a. Metodun Niteliği 180
b. Metodun Faydaları 181
c. Metodun Bazı Sakıncaları 182
d. Öğretmen Sorularının Özellikleri 182
e. Metodun Uygulanışı ile İlgili Bazı İlkeler 183
Öğrenci Cevaplarının Yönetimi 185
Öğrenci Sorularının Yönetimi 186
Öğretmen Bildiğine Cevap Vermeli 187
5. Birlikte Söyleme Metodu 189

6. Bazı Öğretim Esasları **190**
a. İlgi, Motivasyon 190
b. Seviyeye Uygun Ders Vermek 191
c. Lüzumlu Bilgileri Sıra İle Vermek 193
d. Tahsile Yeni Başlayana Az-Öz ve Tedricen Bilgi Vermek 195
e. Boş Zaman Bırakmamak, Ödev Vermek 197
VI. ÖĞRETMENİN SINIF İÇİ DAVRANIŞLARI **200**
VII. ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ MÜNÂSEBETLERİ **203**
1. Öğrenciyi Tanımak **206**
2. Rehberlik. **208**
3. İhlâs ve Samimiyet **212**
4. Öğrenciye Hitap **213**
5. Öğretmen-Veli Münâsebetleri **214**
VIII. ÖĞRETMEN ve DİSİPLİN **217**
1. Genel Olarak Disiplin **217**
2. Emir-İtaat İlişkisi **218**
3. Disiplini Sağlama Yolları: **220**
a. İmâ ve İşaretle 220
b. Nasihatle 222
c. Ceza ile 223
d. Affetmekle 225
4. Eğitimde Ceza Verirken Dikkat Edilecek Genel Prensipler **227**
IX. İMTİHAN (ÖĞRENCİ BAŞARISININ ÖLÇÜLMESİ) **230**
1. Giriş İmtihanı, Zekâ Testi **230**
2. Dersin Anlaşılıp Anlaşılmadığının Kontrolü **231**
3. Branşa Geçişte İmtihan **232**
4. Bitirme ve İcazet İmtihanı **232**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİ

I. GENEL PRENSİPLER **237**
1. Öğrenim Yaşı **237**
2. Öğretmen ve Okul Seçimi **239**
3. Branş Seçimi **241**
4. İlmi Herkesten Almak **242**
5. İlmi Öğretmenden Almak **243**
6. Ders Çalışma Yeri ve Zamanı **244**
7. Seyahatle İlim Öğrenme **246**
8. Eğitimde Niyet ve Gaye **248**
II. ÖĞRENCİLİĞİN TEMEL ŞARTLARI VE ÖĞRENCİDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER **251**
A. Öğrenciliğin Temel Şartları **251**
1. Akıl ve Zekâ 251
2. Öğrenme Hırsı 251
3. Sabır 252
4. Kâfi Maişet 252
5. Ruh ve Beden Sağlığı 252

6. Geniş İlim ve Kültür 253
7. Bekârlık 253
B. Öğrencide Bulunması Gereken Özellikler 253
1. Güzel Ahlâk 253
2. İhlâs ve Samimiyet 254
3. Takva 255
4. Şükür 256
5. Kanaat 257
6. Yeterli Gıda Almak 257
7. Tevâzû 258
8. Sabır 259
9. Bildiğini Yapmak 261
10. Muhakeme ve Gerçeği Araştırmak 261
11. İfâde Güzelliği ve Düşünerek Konuşmak 262
III. BAZI İSLÂM EĞİTİMCİLERİNE GÖRE ÖĞRENCİNİN ÖZELLİKLERİ 264
1. Mâverdî'ye Göre 264
2. Gazâlî'ye Göre 264
3. Taşköprüzâde'ye Göre 265
4. Nuveyrî'ye Göre 266
5. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya Göre 267
IV. ÖĞRENCİ-ÖĞRETMEN MÜNÂSEBETLERİ 268
1. Âdâb-ı Muaşeret 268
2. Öğretmene Saygı 270
3. Öğretmene Bağlılık 272
4. Tevâzû ve Temelluk 273
V. ÖĞRENCİ-ARKADAŞ MÜNÂSEBETLERİ 274
1. Arkadaşın Etkisi 274
2. Arkadaş Seçimi 275
3. İyi Arkadaşta Aranan Vasıflar 277
4. Arkadaşlık Âdabı 279
VI. ÖĞRENCİ-KİTAP İLİŞKİSİ 281
1. Kitabı Abdestle Ele Almak 282
2. Kitapları Sıra ile Koymak 282
3. Kitabın Üstüne Bir Şey Koymamak 283
4. Kitabı Kullanmada Saygı 283
5. Kitabı Karalamamak 284
6. Güzel Bir Yazı ile Yazmak 284
VII. ÇALIŞMA PRENSİPLERİ VE ÖĞRENME METODLARI 285
1. Çalışma Prensipleri 285
a. Metodlu Çalışmanın Önemi 285
b. Derse ve Çalışmaya Devamlılık 285
c. Tembellik, Sebepleri ve Eğitim Çareleri 286
aa. Fizikî Sebepler 287
bb. Ruhî Sebepler 287
cc. Sosyal Sebepler 287
d. Kalem Defter Taşımak 288
e. Bugünün İşini Yarına Bırakmamak 289
f. Usandığı Zaman Başka Bir Branşa Geçmek ve Bedeni Fazla Yormamak 290

g. Hatırlamak ve Unutmak....292
aa. Öğrenilen Bilgiyi Kullanmamak....292
bb. Tekrarda Eşiği Aşmamak....293
cc. Ket Vurma....293
dd. Dikkatin Azalması....293
ee. İlme Ara Vermek....293
h. Anlayarak Öğrenme....294
2. Öğrenme Metodları....295
a. Sorarak Öğrenme....295
aa. Bilmediğini Sorup Öğrenmekten Çekinmemek....295
bb. Lüzumsuz Soru Sormamak....296
cc. Her Aklına Geleni Sormamak....297
dd. Henüz Gerçekleşmeyen ve Hayalî Şeyleri Sormamak....298
b. Münazara ve Müzâkere....298
c. Ders Tekrarı....300
d. Yazarak Öğrenme....301
VIII. ÖĞRENCİ VE DİSİPLİN....302
1. İlme Saygılı Olmak....302
2. Derse Zamanında Gelmek....303
3. Öğretmeni Beklemek, Dersi Kaçırmamak....303
4. Derse Hazır Olmak....304
5. Sınıf İçi Oturuşu....304
6. Dersi Saygı ile Dinlemek....305
7. Derste Arkadaşı İkaz....305
8. Öğretmeni İkaz....305
9. Başkalarını Rahatsız Etmemek....306

NETİCE....307
BİBLİYOGRAFYA....311

ÖNSÖZ

İslâm dininde eğitim ve öğretimin çok önemli bir yeri olduğu açıktır. Kur'an ve Sünnet'te mevcut pek çok âyet ve hadis bunu teyid etmektedir. Günümüzde hemen herkesçe bilinen *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (ez-Zümer (39), 9) âyeti ile *"İlim tahsil etmek her müslümana farzdır."* hadisi İslâm dininin eğitim ve öğretime verdiği önemi belirttiği gibi, müslümanların eğitim ve öğretimle olan münasebetlerini de göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretimi çeşitli söz ve davranışları ile teşvik ve tavsiyesi yanında "Ben bir öğretmen olarak gönderildim." sözü de öğrenme ve öğretme faaliyetinin önemine açık bir işarettir. Bu özellik, İslâmiyet'in kısa sürede hızla yayılmasının da birinci sebebidir.

İslâm'da öğrenme ve öğretmeye verilen bu ehemmiyet, müslüman toplumlarda her bakımdan mütekâmil bir eğitim öğretim faaliyetine sebep olmuş, başarılı eğitim müesseseleri kurulmuş, böylece eğitim tarihi esaslı ve teşkilatlı yapıları tanıma imkânına kavuşmuştur denilebilir.

İslâm eğitim sistemi ve kurumları, mahiyet ve muhteva yönünden eski yeni pek çok eserde tetkik edilmişse de, bu bahis içinde ayrı bir yeri ve önemi bulunan öğretmen-öğrenci münasebetleri meselesi bugüne kadar, sistematik ve mukayeseli bir şekilde araştırılmamıştır.

Konunun ehemmiyeti ve günümüzde üzerinde yeterince çalışılmamış olması bizi bu hususta bir araştırmaya sevk eden en büyük âmil olmuştur. Böylece, İslâm eğitimcilerinin eğitimin belli başlı üç rüknünden ikisi olarak ele aldıkları ve belli bir ahenkle yürütülmesini gerekli gördükleri eğitim faaliyetinin **öğretmen-öğrenci-**

veli'ye ait kısmından ilk ikisi, yani öğretmen-öğrenci münasebetleri çalışmamızın esasını teşkil etmiştir.

Üç bölüm olan araştırmamızın giriş kısmında eğitim ve terbiye meselesine genel hatlarıyla temas ederek İslâm eğitiminin özelliklerini aksettirmeye çalıştık.

Birinci bölümde İslâm eğitiminde kullanılan genel metotları ve bunların uygulama yerleri olarak eğitim kurumlarını dikkat çekici özellikleriyle tanıttık. Bu arada bilhassa Kur'an ve Sünnet'te yer alan bazı eğitim-öğretim metotlarını da belirttik.

İkinci bölümde münhasıran öğretmenlik; mahiyeti, esasları, öğretmenin sahip olması gerekli beşerî ve meslekî özellikler, sınıf içi ve dışı davranışlar ile öğrenci ve velilerle olan münasebetleri incelenmiş, bu arada rehberlikle ilgili konulara yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm öğrenciliğe ayrılmıştır. Burada öğrencilikle ilgili genel prensipler, öğrencilerin sahip olması gereken vasıflar, öğretmen ve arkadaşlarıyla münasebetleri ile çalışma prensipleri ve öğrenme metotları üzerinde durulmuştur.

Bu arada değerli yardımlarını esirgemeyen ve **"Daha iyi, iyinin düşmanıdır."** diyerek eserin bir an önce neşri hususunda bizleri teşvik eden Prof. Dr. Recep Doksat'a, Doç. Dr. Haluk Yavuzer'e, Doç. Dr. Mücella Ormanlı'ya teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızın başından sonuna kadar teşviklerinden ve derin bilgisinden faydalandığım muhterem hocam Ömer Çam Beyefendi'ye müteşekkir olduğumu bilhassa belirtmek isterim.

Kitabın, yayınları arasında basılmasını kararlaştıran M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı'na, basımı gerçekleştiren dostum Dr. Mustafa Uzun'a ve emeği geçen diğer ilgililere de ayrıca teşekkür ederim.

1984 / Üsküdar
Mehmet Faruk Bayraktar

GİRİŞ

TERBİYE

1. LÜGAT MANASI

Arap dilinde terbiye التَّرْبِيَةُ kelimesinin üç köküne tesadüf ederiz.

a. رَبَا - يَرْبُو: Artmak, çoğalmak manasına gelir. Rûm Sûresi, 39. ayette geçen رَبَا fiili, bu manadadır.[1]

b. رَبِيَ - يَرْبَى: نَشَأَ manasına; olmak, meydana gelmek, çocuğu yetiştirmek, büyütüp beslemek.

c. رَبَّ - يَرُبُّ: Islah etmek, düzeltmek, idare etmek, işini üzerine almak, terbiye etmek, düzene koymak, gözetmek.[2]

الرَّبُّ: Efendi, sahip, mürebbî, düzene koyan, tedbîr eden, nimet veren demek olup, Allah'ın isimlerinden biridir. *Rab* kelimesi, Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biri olarak 965 defa anılmıştır. Bu kelime ilk nazil olan Alak Sûresi'nin ilk beş âyetinde de geçer. Kur'an'da 2799 defa tekrarlanan *Allah* isminden sonra, en çok zikredilen *Rab* ismidir.[3] Rab, varlık âlemlerini yaratan, terbiye ve tenmiye eden, maddî ve manevî kemâle götüren Allah demektir.[4]

Rab, aslında terbiye manasına bir masdar olduğu halde, mübalağa kastı ile mürebbî yerine kullanılmıştır. İşte bu mübalağa manasından dolayı Rab, sadece

---

1 "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz."

2 Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rîfât*, İstanbul 1327, Riba mad; Abdurrahman en-Nahalâvî, *Usûlü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1979, 12

3 Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, Beyrut ts., ilgili maddeler

4 Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1969, I, 12

"*Mürebbî*" mürâdifi değil, terbiyenin bütün icaplarına malik, kuvvetli ve ekmel bir mürebbî demek olur, bu münasebetle sahip ve mâlik manasına da gelir.

Nitekim hane sahibine "Rabbu'd-Dâr", bir sermayenin malikine de "Rabbu'l-Mâl" denilir. Böylece o, sıfat olarak kullanılmış olur.[5] Şu halde Rab, çok eğitici ve her şeyi terbiye edici anlamına gelir. Rab kelimesi tek başına Allah'tan başkası için kullanılmaz.[6]

Demek ki Rab, Kur'an'da terbiye karşılığı kullanılmaktadır. Mutlak manada kullanılınca eğitenin Allah olduğu ortaya çıkar. Yani ilk ve son eğitici, her şeyi, bütün varlıkları, âlemleri eğiten[7] Allah için kullanılır ki; o zaman da, bütün varlıkların yetiştirilmesini üstlenmek manasını taşır.[8]

Terbiye kelimesi, bazen talimden ayrı olarak, ahlâkî davranış manasına da kullanılır. Günümüzde, "terbiyesiz" sözünün karşılığı "ahlâksız"dır. Bazen de muhtevasında yer alan te'dip, ta'lim, tedris gibi mefhumları ifade eder. Bunlardan her biri diğerinin yerine kullanılmakta ve her biri ile de terbiye kastedilmektedir.

Tef'îl babından gelen "et-Terbiye", lügat yönüyle bir şeye neşv-ü nema vermek, büyütmek, yükseltmek manasına gelir.[9]

Bu açıklamalardan sonra terbiye ile ilgili şu neticelere varmak mümkündür:

a. Terbiye, pratik bir ilimdir, konusu ve gayesi vardır.

b. Mutlak manada terbiyeci, her şeyi yaratan ve terbiye eden Allah'tır. İnsanlardaki kabiliyet ve özellikleri yaratan O'dur. O, eğitimin gelişmesi, yücelmesi ve uygulanması yolunda bazı kurallar koymuştur.

c. Terbiye, yükselen bir tertibe uygun olarak eğitim ve öğretim faaliyetinde tedrîciliğe dayanan bir plan gerektirir. Çocuk ve genç halden hâle, merhaleden merhaleye geçtikçe, eğitim ve öğretim faaliyeti de değişir.

d. Terbiyecinin işi talî derecededir. O, dinde Allah'ın kanunlarına bağlı olduğu gibi, öğretim faaliyetinde de Allah'ın kurallarına uymak zorundadır.[10]

2. ISTILAH MANASI

Terbiye, bir rehberlik, bilenin bilmeyene yaptığı tesirdir. O, "bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikir ve hislerini vermesi" şeklinde tarif edilmiştir.[11]

---

5 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 1970, I, 63-64.
6 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, I, 71
7 *el-Fâtiha*, (1), 1
8 Bkz. *es-Sebe'*, (34) 15; *Âl-i İmrân*, (3), 80.
9 Krş.: *İngilizce Türkçe Redhouse Sözlük*, İstanbul 1971, 325.
10 Nahalâvî, 13-14
11 Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, 1000 Temel Eser Serisi, M.E. B. Basımevi, İstanbul 1973, 321; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1982, 193.

Eğitim, bilenin bilmeyene hak yolu göstermesi, onun elinden tutmasıdır. Meselâ bilmediğimizi öğrenmek için, bir bilene sorarız, [12] bilmediğimiz bir yere gittiğimizde bir yol gösterici ararız. Bunu hata yapmamak ve tehlikeye düşmemek için yaparız. Sorup öğrenmek, rehber aramak insan fıtratında vardır. Allah insanı yaratmış, bilmediği dünyada nasıl hareket edeceğini ve nelere riayet etmesi gerektiğini ona bildirmiş, bilmediklerini öğretmiş[13], böylece hak yolu göstermiştir.[14] Fakat bütün bunlar yani Allah'ın kâinatı ve varlıkları yaratması, eğitmesi, kemâle erdirmesi tedrîcîlik esasına uygun olarak gerçekleşmiştir. Çünkü "Terbiye, bir şeyi kademe kademe tedrîc ile kemâle eriştirmektir."[15]

Daha önce olmayan bir şeyin, ortaya çıktığını, tedricen büyüdüğünü ve yine tedricen yok olup gittiğini her gün görüyor, göremediklerimizin de böyle olduğunu aklımızla kavrayabiliyoruz. Meselâ, insanı ele alalım. Bir nutfenin içinden milyonlarca insan tohumu (sperm) fışkırıyor, en hızlı ve en canlısı yumurta ile birleşiyor, tasfiye ve telkih ile bundan 'Aleka (yapışkan), Mudğa devreleri ile Ruşeym, canlı, kemikli cenin, ceninden ağlayarak doğan bir bebek, yuvarlanan, yürüyen bir yavrucuk. Sonra koşup oynayan bir çocuk, peşinden bir genç, derken olgun, nihayet yaşlı bir insan haline geliyor.

İnsanın gelişmesi örneğinde görüldüğü gibi, kâinat her gün bir gelişme ve değişme içindedir. Her şey, her an yenilenir. Bu da bize Allah'ın eğiticilik faaliyetlerinin devam ettiğini ve ebediyyen devam edeceğini gösterir.

Terbiyeyi Hz. Peygamber'in görevi düzeyinde ele aldığımızda **tebliğ ve irşâd** manasına gelir. Böylece, terbiyenin içine ta'lîm de girmiş olur. Rehberlik, aynı zamanda bir öğreticiliktir. Tebliğ, eğitim ve öğretimi içine alan bir terimdir. Hz. Peygamber: **"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"**[16] buyurduğuna göre terbiye, güzel ahlâk sahibi olmanın ve fazilete ermenin yoludur.[17]

M. Ali Aynî, terbiye hususunda yapılan çeşitli tarifler incelendiğinde, hepsinin tek tarifte toplanabileceğini belirttikten sonra: "Terbiye, çocuğun birbirlerine uygun olmak üzere kuvvelerini, onu tabiat-ı insâniyyenin mütehammil olduğu kemâline en yüksek derecesine eriştirecek surette tenmiye, yetiştirme sanatıdır."[18] der.

---

[12] "Bilmediklerinizi bilenlere sorup öğreniniz.", *el-Enbiyâ*, (21), 7; *en-Nahl*, (16), 43.

[13] *el-Bakara*, (2), 31; *el-Alak*, (96), 5.

[14] *Tâhâ*, (20), 49-50.

[15] Hamdi Yazır, I, 64.

[16] İmâm Mâlik, *Muvatta'*, *Husnü'l-Hulk*, 1; Alâaddin el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, Beyrut 1985, III, 16; Beyhakî, *Sünen*, X, 192.

[17] Mâverdî Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*, Beyrut 1398/1978, 227.

[18] M. Ali Aynî, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul 1343, 7-8.

Terbiye, dînî açıdan da tarif edilmiştir. Buna göre terbiye: "Kulu, dînî ve dünyevî vazîfelerini bihakkın yerine getirebilecek bir hale ulaştırmaktır."[19]

Çocuk ve gencin hayata hazırlanmasına sosyoloji dilinde, sosyalleştirme dendiğinden terbiyeye, bîr sosyalleştirme faaliyeti olarak da bakılmıştır.[20]

Terbiyenin daha ziyade yetişkinler tarafından yerine getirildiğini göz önüne alırsak, Durkheim'le birlikte "Eğitim, yetişkin nesiller tarafından, sosyal hayâta henüz hazır olmayanlara tatbîk edilen bir tesirdir."[21] diyebiliriz. Bu arada bir plân dâhilinde yapılması gereken eğitim, çocuk ve gencin ruhî, bedenî, zihnî, hissî, fikrî, iradî gelişiminin sağlanması faaliyeti şeklinde de anlaşılmaktadır.

İnsan, dünyaya hiç bir şey bilmez olarak gelir.[22] Bu sebeple, hayatta kendisi için gerekli bilgileri sonradan öğrenir. Bu bilgiler, şüphesiz çok çeşitlidir. Ayrıca, insanın yaratılıştan sahip olduğu, birtakım temayüllerinin, ahenkli bir biçimde gelişmesi ve şekillenmesi de gerekir. Sosyal bir varlık olan insan, başkaları ile münasebetlerini düzenli bir şekilde sağlayacak olan sosyal değerleri de öğrenmek zorundadır. İşte bu faaliyetlerin hepsine, terbiye diyoruz. Ferdin doğuştan getirdiklerine tabiat, sonradan kazandıklarına da kültür dersek, terbiyeyi "Gelişen ve biriken beşer kültürünü, yetiştirmekte olan nesillere aktarma ve doğuştan getirilen kabiliyetleri geliştirme ve şekillendirme faaliyeti" olarak da tarif edebiliriz.[23]

Terbiyenin tarifleri hakkında verilen bu genel bilgi, bizi İslâm terbiyesi için şöyle bir tarife götürmektedir:

İslâm terbiyesi, İslâm Dîninin koyduğu esaslara uygun olarak insan fikrinin gelişmesi, davranış ve duygularının tanzimi, [24] fikir ve düşüncede, söz ve fiilde, usûl ve nizamda doğru yolu gösterme, dünya ve âhirette mes'ûd olacak *iyi insanı, kâmil insanı* yetiştirme sanatıdır.

3. GAYESİ

İnsanlar her devirde, genç nesli ruhî ve bedenî yönden topluma faydalı olacak şekilde yetiştirme gayretinde olmuştur. Sosyal hayat geliştikçe, çocukların yetiştirilmeleri de buna göre ayarlanmış, genç kuşak bu amaçlara göre yetiştirilmek istenmiştir. Bu sebepledir ki, eğitimin amacı zaman içinde, milletlerin inanç, ahlâk ve an'anelerine göre değişiklik göstermiştir. Gençleri şuurlu ve sistematik bir eğitim ve öğretimle yetiştirmeyi eski Yunanlılarda görmekteyiz. Yunanistan'da eğitimin amacı, gençlerin güzel ve ahenkli yetiştirilmeleri idi. Onlara göre faziletli

---

19 M. Fuad, *Vezâif-i Aile*, İstanbul 1328, 24

20 Geniş bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Husûsî Tedris Usulleri*, İstanbul 1930, 25; *İçtimaiyat Nokta-i Nazarından Terbiye*, İstanbul 1339, 5

21 Amiran Kurtkan, *Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları*, İstanbul 1972, 4; Akyüz, 193.

22 *en-Nahl*, (16), 78.

23 Bkz.: İbrahim Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, Ankara, 1980, 30-31

24 Nahalâvî, 98

insanlar, ancak dengeli eğitim görenlerdi. Eski Roma'da ise eğitimin amacı, fazilet ve uygarlıktı. Rönesans devrinde ise, insanlıktı. İngilizlerde centilmenlik, J. Locke (1632-1704)'den sonra da devleti idare etmeye muktedir liderler yetiştirmekti. Aydınlık devrinin (18.y.y.) eğitim amacı ise, bilim adamı yetiştirmekti.[25]

Aslında tarihin akışı içinde sıralanan bu gayeler bizi, bu günün isteklerine uygun bir eğitim amacı aramaya zorlamaktadır. Amaçlar her devirde eğitimciler ve ilim adamları tarafından tesbît edilmiştir. Amaç, çocuklara ve çocukluğa göre mi, yoksa büyüklere göre mi tesbit edilmelidir? Çocuğun ve insanın sadece bu günü ve yarını mı, yoksa ölüm sonrası da hesaba katılmalı mıdır?

İslâm'a göre eğimin gayesi iyi ve mükemmel insan yetiştirmek, [26] çocukları hayata[27] ve istikbale hazırlamaktır. Başka bir ifade ile çocuğu hayatta karşılaşacağı meseleleri çözüme kavuşturabilecek kabiliyette yeterlikte yetiştirmektir.

Toplumun huzuru, ferdin huzurlu olmasına bağlıdır. Ferd ise beden ve ruhtan müteşekkil olduğuna göre, ruhen ve bedenen gerekli gıdayı ihtiyacı kadar aldığı zaman huzurlu, âhiret hayatı için çalıştığı, dünya ve âhiret dengesini kurduğu zaman mutlu olacaktır.[28] Ferdin karaktersiz, ahlâksız, uyumsuz ve huzursuz olmasından toplum da zarar görür. Hile, yalan, kin, hased, kibir, rüşvet, sahtekârlık, v.b. gibi kötü alışkanlıklara mübtelâ olması, kişiyi huzursuz kıldığı gibi, toplumu da rahatsız eder. İslâm, bu tip kötülüklerle mücâdeleyi emreder. Toplumun huzura, refaha ve en önemlisi insanca bir hayata ihtiyacı olduğuna, dünyayı ve toplumu huzurlu veya huzursuz kılan başlıca faktör de insan olduğuna göre, iyi insan yetiştirmekle mesele büyük ölçüde halledilmiş olur.

İslâm eğitiminin bir başka gayesi de dengeli hareket eden insanlar yetiştirmektir. Dengesizlik, uzuvların ve duyuların yetersiz veya aşırı çalışmasından doğar ki, bu elbette anormalliktir. Halbuki İslâm, dengeli hareket eden, mutedil insanlar yetiştirmeyi hedef alır. Uzuvlar görünürde müstakil, gerçekte ise, vücûda güçlü şekilde bağlıdır. Meselâ, el: tek başına hareket eder, alır, koyar, yazar. Fakat o, diğer uzuvlardan müstakil olarak faaliyet gösteremez. Zira o, damarlar, kas ve sinir sitemi ile vücûda ve diğer organlara sıkıca bağlıdır. Eğer el, bir an için vücuttan ayrılmış olsa, hayatiyetini kaybeder, görevini yapamaz.

İslâm'da göz, kulak, el, ayak, kalb gibi uzuvların nasıl hareket etmesi gerektiği gösterildiği gibi, bir takım davranışların âdabı da gösterilmiştir. Meselâ dedikodunun kötülüğü, yeme içme âdabı gibi. İşte İslâm, maddî ve ruhî bir varlık olan

---

[25] H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, İstanbul 1977, 30; H. Ali Koçer, *Eğitim Tarihi*, Ankara 1980, 93-97; Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara 1972, 164-214; Fatma Varış, *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara 1981, 30-31

[26] Bkz.: Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu*, trc., Ali Özek, İstanbul 1977, 19

[27] *Mekâtib-i İbtidâiyyeye Mahsûs Talimatname, Usul-i Terbiye Usûl-i Tedris*, Maârif-i Umûmiye Nezâreti (Matbaâ-i Âmire), İstanbul 1331

[28] Bkz.: *el-Bakara*, (2), 200-202.

insanı, tüm temayül ve davranışları ile bir bütün olarak ele alır. Beden bir saz ise, uzuvlar telleridir. Davranış ve hareketler de, çıkan ses ve nağmeleridir. Uzuvlar uyumsuz sesler çıkarmaya başlayınca düzen derhal bozulur. Şu halde, saz ve tellerde bir arıza olmamalı ki, görevlerini noksansız yapabilsinler.

Batı eğitiminin gayesi, iyi vatandaş yetiştirmektir.[29] Terbiyeden gayenin iyi vatandaş yetiştirmek olduğu hususunda beşerî terbiye metodları, hemen hemen birleşirler. Bu birleşmeden sonra her millet, bu vatandaşı tanımlama ve onun vasıflarını belirlemede ayrılır.[30] Her vatandaş, büyük ölçüde ülke sınırları içinde iyi davranışlar sergiler.

İslâm'a gelince, o kendini bu dar sınırların içine hapsetmez, bütün gayretini sadece **iyi vatandaş** yetiştirme işine de bağlamaz. Bilâkis İslâm, daha büyük, daha şümullü bir gayenin gerçekleşmesi için çalışır. Bu sebeple, İslâm'ın önemle üzerinde durduğu hedef **iyi ve kâmil insan** yetiştirmektir. Bu insan, İslâmî manada mükemmeldir. Çünkü o, derinliklerinde yatan mutlak cevheri bilir, kendini ve Rabbini tanır.[31] Dünyanın şu ya da burasında, şu veya bu ülkede bir vatandaş olarak değil, iyi bir insan olarak hareket eder.

"Dünya ve âhirette insanı muazzez ve müşerref eden, alçaklıktan, sefillikten, cahillikten kurtarıp, nur-i marifet ve tarîk-i saadete eriştiren ilim ve edebdir."[32] Demek ki eğitimin gayesi insanı dünya ve âhirette saadet ve huzura kavuşturmaktır. "İlmin gayesi, uhrevî mutluluk"[33] olduğuna göre eğitimin gayesi de, insana ebedî saadeti kazandırmaktır.

İslâm Dîni, insanın hem dünya, hem de ahiret ile meşgul olmasını istemiş, öbür âlemin bu âlemde kazanılacağını beyan etmiştir. Buna paralel olarak İslâm eğitimi, ikili bir amaç gütmüş ve eğitimin başlıca hedefi olarak, ferde İslâm inancını öğretmek ve bu dünyada Allah'ın emir ve yasaklarına uygun hareket ederek, ebedî hayat için hazırlanmaya ve Allah'ın rızâsını kazanmaya yöneltmiştir.

İslâm Dîni'nin gayesi, insanları dünya ve âhirette mutlu kılmak olduğuna göre,[34] İslâm eğitiminin gayesi de insanı bu gayeye ulaştırmak olmalıdır. Din, insanlara dünya ve âhiret saadetini temin için Allah tarafından gönderilen ilâhî bir kanundur. el-Kâbisî (ö. 403/1014) gibi İslâm âlimlerine göre eğitimden gaye, çocuklara teorik ve pratik olarak dînî esasları öğretmektir.[35]

---

29 Aytaç, 245; Varış, 29.
30 Muhammed Kutup, 19
31 *ez-Zâriyât*, (51), 56
32 Muallim Naci, *Ta'lim-i Kıraat*, İstanbul 1303, 6.
33 Taşköprüzâde, *Mevzûâtu'l-Ulûm*, İstanbul 1313, I, 71.
34 *el-Bakara*, (2), 201.
35 A. Fuâd el-Ehvânî, *et-Terbiye fi'l-İslâm*, Kahire 1955, 87.

İslâm'ı öğrenmek ve anlamak ancak ferdin, genç neslin, aile ve toplumun terbiyesi ile gerçekleşir.[36] Bu terbiye ferd ve toplumun Allah'a îmân edip, O'nun emirlerine titizlikle uyması ve sadece O'na ibâdet etmesiyle mümkündür.[37]

İslâm terbiyesinin nihai gayesi, Ehvânî'nin de belirttiği gibi[38] insanın ferdî ve sosyal hayatında, Allah için ibâdetin gerçekleştirilmesi, nesillerin ruhuna İslâm inancının yerleştirilmesi veya nesillerin ruhundaki İslâm inancının canlandırılmasıdır.[39] Buradan üç sonuç çıkarmak mümkündür;

a. Ferdlerin şuurundaki sosyal değerleri ve iyi duyguları ortaya çıkarmak, geliştirmek,

b. Ferdin yeteneklerini geliştirmek, nefsini temizlemek,

c. Ferdi sosyal hayata ve geleceğe mükemmel bir şekilde hazırlamak.

4. İSLÂM EĞİTİMİ'NİN GAYE YÖNÜYLE ÖZELLİKLERİ

Yapılan bu açıklamalardan sonra İslâm eğitiminin gaye itibariyle özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Ferde, kendini tanıma yolunu göstermek: İslâm eğitiminin bir gayesi de ferde kendini tanıma yolunu göstermektir. Yunus Emre, bu gerçeği şöyle dile getirir:

> "İlim ilim bilmektir,
> İlim kendin bilmektir,
> Sen kendini bilmezsin,
> Ya nice okumaktır."[40]

Şu halde eğitim, öğretim ve ilim, insanın kendi yeteneklerini tanımasına yardım etmiyorsa gereksiz, kendini tanıtmıyorsa lüzumsuzdur. Kendini bilen insan ne zaman, nerede ve nasıl hareket edeceğini iyi bilir. Başka bir ifade ile ne yapabileceğini ve haddini bilir. Kendini tanımayan, her şeyi yapmak ister, bazen hiçbir şey yapamaz.

b. Çocuğun fıtratını korumak: İslâm'a göre her çocuk, fıtrat üzere doğar[41] Sonra çevresi vasıtasıyla bozulabilir. İslâm terbiyesinin ana hedefi, ferdi ve cemiyeti ıslah ederek çocuğun fıtratını bozulmaktan ve en büyük düşmanı olan şeytanın kötülüklerinden korumaktır.

c. İyi insan yetiştirmek: İslâm eğitiminin gayesi, iyi vatandaş yetiştirmek değil; iyi ve evrensel insan yetiştirmektir. İyi insan, her zaman ve her yerde, iyi hareket

---

36 Nahalâvî, 17.
37 *el-Fâtiha, (1), 5; ez-Zâriyat, (51), 56*
38 Ehvânî, , 98.
39 Nahalâvî, 141.
40 Hayri Selçuk, *Yunus Dîvânı*, İstanbul 1979, 294.
41 Müslim, *Kader*, 6.

eden, takdir edilen ve örnek gösterilen insandır. Bir yerde iyi, bir başka yerde kötü davranan, iyi insan değildir. İslâm terbiyesi ile yetişen iyi insan, ruhu ile semâya yönelmiş olduğu halde, cismi ile yeryüzünde yürüyen, her iki hayat için de yeterince çalışan insandır. İslâm, insan-ı kâmil yetiştirmeyi gaye edinir ki, kâmil insan, ahlâk ve takva sahibi, [42] adalet ve ihlâs sahibi insandır.[43]

İslâm'da eğitimin amacı, doğru sözlü, temiz kalpli ve güzel davranış sahibi insanlar yetiştirmektir. Sadreddin Konevî, sözü, kalbi ve fiili doğru olanların faziletli insanlar olduğunu belirtir.[44]

d. İnsanları doğru istikamette tutmak: İslâm eğitiminin hedeflerinden biri de doğru yoldan sapmayacak karakter ve şahsiyet yapısına sahip insanlar yetiştirmektir. **"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."**[45] âyetiyle Allah Teâlâ, kullarına doğru yolu göstermekte, o yolda yürümelerini, başka yollara sapmamalarını emretmektedir. Bundan anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak, insanın doğru yola ulaştırılmasını, eğitimin başlıca gayesi olarak göstermiş ve Hz. Peygamber'in de aynı yolda yürümesini istemiştir.[46]

e. Ferddeki gizli kabiliyetleri ortaya çıkarmak ve bu kabiliyetlere yön vermek: Allah insanları, farklı kabiliyette yaratmıştır.Aksi halde insanlar aynı tarafa yönelirler. Bu ise cemiyette nizamın bozulmasına sebep olur. Bundan dolayı bu kabiliyetlerin eğitimle ortaya çıkarılması ve uygun yöne sevk edilmesi gerekir. İnsanın yetenekleri, yeraltındaki suya benzer, ondan faydalanmak için toprağın kazılmasına, sondaj yapılmasına ihtiyaç duyulur. İslâm eğitim tarihini incelediğimiz zaman özellikle belli dönemlerde İslâm eğitiminin bu gayesine uygun hareket edildiğine, öğrencileri tanıma yolunda büyük gayret gösterildiğine, onların kabiliyetlerine göre branşlara yöneltildiklerine sık sık tesadüf etmekteyiz.[47] Biliyoruz ki ferdin kabiliyeti dışında bir branşa ve işe zorlanması, beden ve ruh sağlığının bozulmasına sebep olabilir. Bundan dolayı XX. asır pedagojisinde geçerli olan bu esasın, asırlar önce İslâm eğitimcileri tarafından belirlenmiş ve uygulanmış olması ilgi çekicidir.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz ki:

Zernûcî (ö. 591/1194)'nin de belirttiği gibi[48] dînî eğitimin gayesi Allah rızasına ulaşmak, ebedî hayatı elde etmek, nefisten cehaleti gidermek, dünya ve âhiret hayatını ihya etmektir.

---

42 *Âl-i İmrân*, (3), 16-17; *el-Hâcc*, (22), 37; *Fâtır*, (35), 28
43 *el-Mâide*, (5), 8;*el-A'râf*, (7), 29.
44 Nihat Keklik, *Allah-Kâinat ve İnsan*, İstanbul 1967, 165.
45 Hûd (11), 112; *el-En'âm*, (6), 153
46 *Yûnus (10)*, 108.
47 Burhânuddin Zernûcî, *Ta'limül-Müteallim*, İstanbul 1323, 15.
48 Zernûcî, 6

5. EĞİTİM-ÖĞRETİM İLİŞKİSİ

Öğretim faaliyeti, duygu ve düşünce hayatının değişmesine, gelişmesine yardım eder, düşünce ve duygularımızı tanzim eder. Eğitim faaliyeti ise, aksiyonlarımızı, hareket ve davranışlarımızı yönetir, kontrol eder ve kuvvetlendirmeye çalışır. Dolayısıyla irâdemizi tanzim eder. İrâde ile, tasavvur ve düşünce arasında nasıl bir münasebet mevcut ise, eğitim ve öğretim arasında da böyle bir münasebet vardır. Fakat bu münasebet, her zaman sıkı ve samimi değildir. Çok sıkı olmayan bu münasebeti samimileştirmek gayesiyle Herbart (1776-1841), pedagojiye "terbiyevî öğretim" kavramını getirmiştir. O'na göre: "Öğretimsiz bir eğitim düşünülemediği gibi, eğitmeyen bir öğretim de düşünülemez."[49] Gerçekten eğitim ile öğretim, birbirinin tamamlayıcısı, bir kumaşın iki yüzü gibidir. Bilgisiz hareket, bizi yanlış davranışa sürükleyebileceği gibi, aksiyonsuz bilgi de atâlete sevk eder. O halde, hem bilmek, hem de yapmak gerekir.

Terbiyevî manada verilen bilginin, işe yaraması, kullanılması, pratik bir değer ifâde etmesi icabeder. Duygu ve düşüncelerimize yön vermeyen, irademizi kuvvetlendirmeyen bilgi ve eğitim-öğretim fayda sağlamaz. Terbiyevî önemi hâiz olması için bilginin kullanılır olması gerekir. Bu sebeple eğitim ve öğretimde kullanılmayan ve kullanılmayacak bilgilerin verilmesi, konunun uzmanlarınca uygun görülmemiştir. Hz.Peygamber: **"İlim öğrenmekle elde edilir."**[50] **"Eğitim ve öğretim yapan öğretmen ve öğrencinin payı eşittir."**[51] buyurmak suretiyle, eğitim ve öğretimin değerine işaret etmiştir.

Kur'ân'ın diliyle Hz. Peygamber: **"Allahım, ilmimi arttır."**[52] diye dua etmiş, **"Faydasız ve işe yaramaz ilimden de Allah'a sığınırım"**[53] duâsıyla de, kazanılacak bilginin hayatî önem taşımasının, fert ve cemiyete faydalı olmasının, amelî bir kıymet ifade etmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Şu halde İslâm, işe yaramayan bilginin lüzumsuz olduğu, terbiyevî bir değer taşımadığı prensibini koymuştur. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), "Diğer uzuvların göze tabî olduğu gibi, amel de ilme tâbidir."[54] demekle salt eğitim ve öğretimin noksan olduğuna, biri olmadan diğerinin pek değer ifade etmediğine dikkat çekmiştir. Bu hususa titizlik gösteren sahabe ve takipçileri Kur'ân'dan bir âyet, bir sûre ezberlemiş, üzerinde düşünerek öğrenmişler, fakat onu hareket ve davranışlarına sindirmeyince başka bir âyet ve sûreye geçmemişlerdir.[55] Böylece onlar, ilmi ve ameli birlikte öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber: **"İlim, amelin öncüsüdür. Amel, ilme**

---

49 H. Fikret Kanad, *Deneysel Pedagoji*, Ankara 1951, 1, 6.
50 Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1980, *İlim*, 10.
51 Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah, *Sünenu'd-Dârimi*, Beyrut ts., I, 95.
52 *Tâhâ*, (20), 114.
53 Müslim, *Zikir*, 18.
54 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, trc., Mustafa Öz, İstanbul 1981, 12.
55 Nahalâvî, 21.

tâbidir."[56] buyurur. Ayrıca İslâm eğitiminde bildiğini eksiksiz yapana, sevap kazanma yanında Allah'ın ilim yolunda kolaylıklar ihsan edeceği prensibi hâkimdir.

Gazali (ö. 505/1111) ise "Bilgi, gereğince amel etmediği zaman sahibine fayda vermez."[57] der ve "Amelsiz ilim deliliktir, ilimsiz amel ise zaten mümkün olmaz."[58] diye ilâve eder.

Şu halde diyebiliriz ki, İslâm eğitiminde eğitim ve öğretim arasında sıkı bir münasebet vardır. Çünkü İslâm, önce ferde düşünmeyi, araştırmayı, bilmediğini öğrenmeyi ve başkalarına öğretmeyi ısrarla emreder, [59] bilmediğinden sorumlu tutmaz ve kişinin bildiğini yapmasını ve öğrendiğini uygulamasını ister.[60] Öğretmenin de bildiği ile amel etmesini, [61] aksi halde ilminden kendisinin ve talebelerinin fayda görmeyeceğini ifade eder. Bu sebeple selef âlimleri pratik değeri olmayan bilgileri şiddetle kınamış, bu gibi ilimlerle uğraşmanın zaman kaybına ve faydalı ilimleri öğrenmeye manî olduğunu söylemişlerdir.[62]

Öğretimin terbiyevî olmasını isteyen Herbart, bunu iki şarta bağlar:

a. İlgi, alâka.

b. Öğretilen bilgilerin muhteviyatı.[63]

a. İlgi: İlgi, herhangi bir konuya karşı içten gelen bir temayül, psikolojik bir yakınlık veya irâdemizin dikkat ve hareket şeklindeki tezahürüdür ki, öğrenciyi kendi kendine harekete sevk ederek irâdesini eğitir. Eğitim psikolojisinde *motive etmek, güdülemek* şeklinde tarif edilmiştir. Motiv veya güdü, bir hareketi başlatan, yönelten ve devamını sağlayan psikofizik, derûnî bir kuvvettir.[64]

Öğretimde alâka, öğrenme arzusunu harekete geçiren, yönlendiren, devam ettiren psikofizik yani ruhî ve bedenî, içten gelen bir enerjidir. Bu enerji, harekete geçmeden veya bunu harekete geçirmeden, öğretimin hedefine ulaşması ve öğrenme sürecinin sağlanması zordur. Bazı eğitimciler eğitimin amacını *alâka oluşturmak* şeklinde anlamışlardır. Öğretmen için derse karşı ilgi uyandırmak, derse yaklaşmak, çekiciliğini sağlamak, öğrencilerin konuya intibakını gerçekleştirmek için son derece önemlidir. Çünkü alâka, eğitimin psikolojik temelini teşkil eder. Konu ile öğrenci arasında vasıtasız yaklaşımı sağlayan da alâkadır. O, öğretimde ihtiyaç hissini harekete geçirir ve öğrenciyi faaliyete sevk eder. Diyebiliriz ki alâka oluşturmadan öğretim yapılamaz. İşlenecek herhangi bir konunun kompozisyonunda alâkaya öncelik tanımak gerekir.

---

[56] İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, Medîne 1968, I, 65.
[57] Hâdimî, *Eyyuhe'l-Veled Şerhi*, İstanbul 1324, 11.
[58] Gazâlî, *Eyyuhe'l-Veled*, İstanbul 1324, 103.
[59] en-*Nahl*, (16), 43; *el-Enbiyâ* (21), 7.
[60] İbn Abdilberr, II, 14.
[61] Mâverdî, 85; İbn Abdilberr, I, 148, 11, 11.
[62] Taşköprüzâde, II, 269; İbn Abdilberr, I, 63.
[63] Kanad, I, 6.
[64] V. Baha Pars ve Arkadaşları, *Eğitim Psikolojisi*, İstanbul 1973, 131.

Alâka, eğitim ve öğretimin temelidir. Öğretmen, öğrenci ile konu arasında bir bağ, bir köprü kurmalıdır. İslâm eğitim anlayışında bu hususu açıkça görmekteyiz. Meselâ Cenâb-ı Hak: **"Deveye (veya buluta) bakmazlar mı, nasıl yaratılmış? Göğe bakmazlar mı, nasıl yükseltilmiş? Dağlara bakmazlar mı, nasıl dikilmiş? Yere bakmazlar mı, nasıl döşenmiş?"**[65] buyurarak insanları motive eder, bir takım fıtrî duyguları harekete geçirerek onlarda bir alâka uyandırır. Artık öğrenme pozisyonuna girilmiş, iş konunun verilmesine, yani öğretimin başlamasına kalmıştır. Allah, müteakip âyette: **"(Artık) sen ey Rasûlüm (deliller göstererek) nasihat et. Sen ancak bir öğüt vericisin. Onları zorlama, çünkü sen onlar üzerine bir zorlayıcı değilsin."**[66] buyurur.

b. Öğretilen bilgilerin muhteviyatı: Öğretilen bilgilerin muhteviyatı da çocuk ve gencin gerek iradi, fikrî ve zihnî, gerekse hissî hayatı üzerinde devamlı etki yapar. Bunlar da okunan derslerin müfredatı ve kitaplardır. O halde, çocuk ve genci, öğrenciyi kötü istikâmetlere sevk edecek, fena sonuçlara vardıracak kitaplar okutmamak, bilgiler vermemek gerekir. Buna karşılık faydalı ve güzel yollar gösteren, iyi ve ahlâkî prensipler telkîn eden kitaplar okutmak, lüzumlu ve faydalı bilgiler vermek gerekir.[67] Kuru ve lüzumsuz bilgilerin, kalın ders kitabı ve notların öğrenciyi huzursuz ettiği bilinmektedir. Basedow (1722-1790): "Çok değil, az öğretmeli, bunu da zevkli, hazlı bir şekilde yapmalıdır." der.[68] Ders konuları özellikle güler yüzle ve oyun oynar gibi verilmelidir. Öğrenci dersten zevk almalı, bir sonraki dersi istemeli ve beklemelidir.

Öğretmen, gerçek olmayan, hayalî, boş ve lüzumsuz bilgiler vermeyip, [69] güzel bilgiler verip, öğrencileri faydalı bilgileri anlayarak öğrenmeye teşvik etmelidir.[70] Çünkü anlaşılmayan ve faydasız bilgiler hafızaya yüktür. Bu sebeple ders konuları hafızaya fazla yüklenmeden, kısa, az ve öz olarak verilmelidir. Bu sebeple "İyi ders, çok bilgi veren değil; iyi terbiye edendir." denilmiştir.[71] Verilen ders az olduğu zaman tekrar çok olur. Çünkü ders konuları büyük ölçüde yapılacak tekrar ve üzerinde düşünmekle anlaşılır.[72]

İbn-i Abbâs (r.a.) da "İlim, bilinenden daha çoktur. Bu sebeple siz, her şeyin en güzelini alınız."[73] diyerek teferruata dalmanın öğrenciyi diğer ilimleri yeterince öğrenmekten mahrum edeceğine işaret etmiştir.

---

65 *el-Ğâşiye*, (88), 17-20.
66 *el-Ğâşiye*, (88), 21-22.
67 Mâverdî, 59.
68 H. Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul 1948, I, 361.
69 Abdülzâde Muhammed Tâhir, *Mahzenu'l-'Ulûm*, İstanbul 1308, 83.
70 Zernûcî, 15.
71 Osman Pazarlı, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*, İstanbul 1967, 35
72 Bkz.: Çob Perâvûrî, *Kitâbu Âdâbi'l-Müteallimîn*, Tahran 1365, 191
73 Mâverdî, 58.

Okulun görevi, öğrencilere sadece bilgi kazandırmak, onları zihnen ve bedenen eğitmek ve öğretmek değil; aynı zamanda fikir ve irâdelerini, duygu ve düşüncelerini eğiterek sağlam şahsiyette insanlar olarak yetiştirmektir. Yani amaç, sadece öğretmek değil; öğreterek eğitmek veya eğiterek öğretmektir.

Duygu ve irâde terbiye edilmezse zihnî eğitim-öğretim olumsuz sonuçlar verebilir. Çünkü bilgili bir insan her zaman iyi ve güzel ahlâk sahibi olamaz. Ahlâk ve irâde kuvvetiyle beslenmeyen zekâ, hırsız feneri gibi kötülük yapmaya yarayan bir vasıta yerine geçer. Nitekim Aristo (M.Ö. 384-322): "Bir kimse zihin bakımından ne derece gelişirse, o kimsenin ahlâk ve irâde terbiyesine o derece önem verilmelidir. Aksi halde insan, hayvanların en vahşisi ve en zararlısı olmak istidadını gösterir."[74] der. Yani sadece bilgi verilen, fakat iyi eğitilmeyen kimse kötülük yapabilir, olumsuz davranışta bulunabilir.

Gerçekten bir hareketin iyi veya kötü olduğunu bilmek, o hareketi yapmak veya yapmamak anlamına gelmez. Nice insanlar vardır ki, kötülüğün ne demek olduğunu bildikleri halde yapmaya, kötülüğün ne demek olduğunu bilmedikleri halde yapmamaya devam ederler. Meselâ: Bugün bir müslümanın beş vakit namazın farz olduğunu bildiği halde kılmaması, onun bilgi ve öğretim yönünden değil; eğitim noksanlığından ileri gelmektedir. Demek oluyor ki, insanların zihin kuvvetlerini öğretim yoluyla geliştirirken, irâde ve ahlâki yeteneklerini de ihmâl etmemek, eğitim yoluyla kuvvetlendirmek gerekir. Bilgili, fakat iradesiz, karaktersiz ve ahlâksız bir adamın fikrî kuvvetleri hırsız feneri gibi, karanlıklarda fenalık yapmaya yaradığı halde, bilgili, iradeli ve güzel ahlâk sahibi, karakterli bir adamın fikrî kuvvetleri de feyizli bir güneş vazifesi görür.[75] Bu sebepledir ki Hz. Peygamber: **"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."**[76] buyurmaktadır.

İşte fikirle irâdenin, öğretimle eğitimin münasebetini düşünürken bu noktalarda titizlik göstermek uygun olur. Şu halde öğretimle eğitim her zaman dengeli, ve ilim amele kaynak olmalıdır.

6. TERBİYE, LÜZUMU VE ZOR OLUŞ SEBEPLERİ

İnsanın eğitime ve eğitilmeye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı biz, ilk insanın yaratılışında görmekteyiz. Aksi halde Allah, Hz. Âdem'i yaratır ve kendi haline bırakıverirdi. Kendi başına her zaman doğruyu bulamadığından, insanın bir mürşide, bir muallime ihtiyacı vardır.

Terbiye olmasaydı, beşer hayatında manevî, zihnî ve tarihî bir devam olmazdı. Hattâ tarihin kendisi olmazdı. İnsan dışındaki varlıkların bu sebeple bir tarihleri olmamıştır. İnsanın, iyi insan olabilmesi eğitimle mümkün olur. Allah insanları

---

74 Kanad, *Deneysel Pedagoji*, I, 7.
75 Kanad, I, 7
76 Hadis daha önce geçmişti

birtakım şeyleri bebeklikte yapabilme (yeme, içme, yürüme, konuşma, v.b.) kabiliyetinde yaratmıştır. Ama insan, ilk plânda bunları yapamamakta, çevresinden görerek öğrenmektedir. Bunun sebebi insanoğlunun diğer canlılara oranla, daha çok acz içinde ve tam olgunlaşmadan dünyaya gelmesidir. Bilhassa büyük, memeli hayvanların yavrularında, doğdukları zaman görülen becerikli hareketler, bebekte ancak birinci yaş sonuna doğru kendini gösterir.[77] Bu durumda çocuğun uzun süre yardıma ve korunmaya ihtiyacı vardır.

Her insan fen, sanat, meslek v.s. yönünden bildiğini kendinden sonra gelen nesle öğretmelidir. Aksi halde her şey yeni baştan öğrenmeye ihtiyaç duyulur ve medeniyet ilerlemezdi.

İnsanın ruh ve bedenden yaratılmış olması eğitimini zorunlu kılar. Ayrıca âhiret inancı da bizi dînî yönden eğitilmeye zorlar. Kant'ın (1724-1804): *"Hayvanları içgüdüleri idare eder, halbuki cemiyet hayatı içinde yaşamak zorunda olan insanların eğitilmeye ihtiyaçları vardır."*[78] sözü, bu görüşü desteklemektedir. Ebû Ali ed-Dakkâk ise: *"Bir eğitimcinin yetiştirmediği kimse, çölde kendi kendine yetişen meyvesiz bir ağaç gibidir. Bu ağaç meyve verse bile, lezzetli olmaz."*[79] diyerek eğitilmemiş insanın hareket ve davranışlarının kaba ve nezâket duygularından yoksun olacağını belirtir. Gerçekten bugün, eğitilmiş insanla diğerleri arasındaki en büyük fark, davranış farkıdır.

İbn el-Mukaffâ da insanın yeme içmeden çok, eğitime ihtiyacı olduğunu, toprağa gömülen çiçek tohumunun su verilmediği zaman, gelişmeyeceğini ve çiçek açmayacağını belirterek[80] insan ruhundaki gizli kabiliyetlerin ortaya çıkması için de eğitime ihtiyaç olduğunu vurgular.

Öte yandan akla güvenilerek, eğitimden müstağni kalınamayacağı da belirtilmiştir.[81] Toprağın suya ihtiyacı olduğu gibi, insanın da eğitime ihtiyacı vardır. Bir şâir bu konuda şöyle der: "Allah'ın yarattığı şeyler arasında akıl, insanların kazandığı şeyler arasında da terbiye gibi değerlisi yoktur."[82]

Terbiyenin zor oluş sebeplerini şöylece sıralayabiliriz:

a. İnsan yavrusu büyüme ve gelişmesini diğer canlılara oranla daha uzun zamanda tamamlar. Canlıların çoğu daha doğdukları anda veya çok kısa bir süre sonra kendi türüne has birçok davranışlar yapabilme kabiliyetinde olduğu halde, insanoğlu yürümez, yemez, içmez, konuşmaz bir halde dünyaya gelir. Dolayısıyla uzun süre yardıma ihtiyacı vardır. Çünkü insan zayıf olarak yaratılmıştır, [83] bu

---

77 H. Ali Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Ankara 1978, 182
78 H. Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I, 436.
79 Hâdimî, 67.
80 Mâverdî, 227.
81 Mâverdî, 227.
82 Mâverdî, 227.
83 *en-Nisâ*, (4), 28.

sebeple hayata intibak edebilmek için çok şey öğrenmek zorundadır. İnsanın diğer canlılara göre daha fazla ihtiyaç sahibi olduğu göz önüne alınırsa onun aczi daha iyi anlaşılmış olur. İnsanın ihtiyaçları, fizîkî, ruhî (manevî) ve sosyal ihtiyaçlar olarak iki ana grupta toplanabilir. Eğitim ve öğretim, manevî ihtiyaçlardandır.

b. İnsan organizması diğer canlılardan daha üstün bir yaratılışa sahip olmakla birlikte, daha kompleks bir yapıdadır. İnsanın eğitimi için fizîkî, ruhî ve sosyal yapısının iyice tanınması gerekir. Bu ise oldukça zordur. Zira daha insan organizmasının sırrı henüz bütünüyle çözülememiştir. İnsanı tanımaya çalışan bilimlerin insan üzerindeki bulguları çoğalıp geliştikçe, eğitim daha çok başarıya ulaşacaktır. Zaten ilimde bilinenler arttıkça, bilinmeyenler de kendiliğinden artmaktadır. Meselâ bugün karaciğerin 400 civarında görevi olduğu tesbit edilmiştir.

c. Kültür ve medeniyet ilerledikçe insanların öğrenmeḳ zorunda kaldığı bilgi ve beceriler de büyük bir hızla artmaktadır. Eğitimin, bu hızlı ilerlemeye ayak uyduracak şekilde düzenlenmesi de eğitimi ayrıca zorlaştırmaktadır. İnsanın bilgi ve anlayışı devamlı bir tekâmülün seyri içindedir.[84] Bir Gala'nın, bir Euclid'in tıp veya matematik bilgisi, bugün bir üniversite giriş imtihanına bile yetmez.

Tarihin ilk devirlerinde bilgi ve kültürel değerler yeni kuşaklara kolaylıkla aktarılabilecek kadar az ve basitti. Meselâ, Hz. Âdem'in getirdiği din ile Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği din arasında şümul bakımından büyük fark vardır.

İlk devirlerde anne, baba veya yaşlılar, sahip oldukları bilgi ve kültür birikimini kolaylıkla genç nesle aktarabilirdi. Daha sonra bilgiler geliştikçe çocukların eğitilmesi için öğretmene, okula ve örgün eğitime ihtiyaç duyuldu. Fen ve tekniğin birtakım meseleleri de beraberinde getirmesi ve insanın neredeyse her gün yeni yeni şeyler öğrenmek zorunda kalması eğitimi zorlaştırmaktadır. Diyebiliriz ki çocuğun doğduğu andan başlayarak gelişiminin ve tanınmasının zorluğu, eğitimin çocuğa devredeceği kültür ve medeniyet değerlerinin çok oluşu, eğitimi zorlaştırmaktadır.[85]

d. İnsanlar yaratılıştan farklıdır.[86] Bu sebeple Fârâbî'ye göre, bir kısmı terbiyeyi kolay, bir kısmı da zor kabul eder. Eflâtun da insanları altın, gümüş ve bakır madenleri gibi üç ana gruba ayırır, böylece eğitimi kolay veya zor kabul edeceklerini belirtir.[87] İşte insanın farklı bir yapıda, değişik kabiliyetlerle yaratılmış olması, eğitimi güçleştirmektedir. İnsanların eğitimi zor kabul edişi başlıca iki sebebe dayanır:

---

[84] Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, trc., Kemâl Kuşçu, İstanbul 1976, 78.

[85] İ. Edhem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1966, 19-20

[86] Bkz.: *el-Mâide*, (5), 48;*Nûh*, (71) 14;*ez-Zuhruf*, (43), 32; *el-İsrâ*, (17), 21

[87] Bkz.: Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, trc., M. Aydın-A. Şener-R.Ayas, İstanbul 1980, 43-44; Bayraktar Bayraklı, *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*, İstanbul 1983, 144; Eflâtun, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul 1980, 105.

aa. Fıtraten sahip olduğu kuvvelerinin çokluğu ve bunların ömür boyu devamı. Meselâ, insanda şehvet, kibir ve öfke kuvveleri vardır. Bu kuvveler ise terbiyeyi zor kabul eder.

bb. İnsanoğlunun psikolojik olarak kendi yaptığını beğenmesi: İnsan kendi yaptığı bir davranışı beğenir ve onu iyi, doğru zannederek devamlı yaparsa, o davranış nefse iyice yerleşir, alışkanlık haline gelir ki, bu durumda onu söküp atmak zorlaşır. *"Yoğurdum karadır diyen olmaz."*, *"Kirpi, yavrusunu pamuk yavrum diye sever."* konuya ilişkin atasözlerimizden sadece ikisidir.

Gazâlî'ye göre insanlar terbiyeyi kabul hususunda dört sınıfa ayrılır:

1. Hak ile bâtılı , doğru ile yanlışı ayırt edemeyecek kadar bilgisiz bir insandır ki yaratıldığı gibi kalmış, şehevî arzularına uymamış olduğundan kalbi saftır. Bu insan eğitimi kabule hazırdır, ancak bir muallime, mürşide ihtiyâcı vardır ki onu teşvik edip, çalışma yollarını göstersin. Bu tipler kolaylıkla terbiye edilir, bilgisizlikten kaynaklanan eksik ve hatalı davranışları kısa zamanda düzeltilir.

2. Kötünün kötü olduğunu bilir, fakat iyi davranışta bulunmaz, bile bile kötü yola devam eder. Buna rağmen yaptıklarında kusurlu olduğunu kabul eder. Bunun eğitimi bir öncekine göre daha zor olmakla birlikte, imkânsız değildir.

3. Kötüyü güzel ve doğru olarak tanıyan, bu şekilde yetişen veya yetiştirilen insanların kötülükleri katmerleştiği için, bunları eğitmek nadiren mümkündür.

4. Doğuştan beri kötü davranışlarla beraber olmuş, kötülükleri yaparak yetişmiş, ayrıca yaptığı kötülüklerle devamlı övünmüş, cânî ruhlu insanlardır. Kalpleri ve kulakları mühürlenmiş olduğundan, bu gibilerin eğitimi en zor olanıdır.[88]

7. TERBİYENİN İMKÂNI (GÜCÜ) HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Terbiye ve ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsinde[89] temas edilen bu konu, terbiyenin mümkün olup olmadığı, terbiye ile huyun değişip değişmeyeceği şeklinde tartışılmaktadır. Terbiyenin kültür verme, sosyalleştirme faaliyeti olarak ele alınması halinde böyle bir tartışma lüzumsuz olur. Çünkü insan, hayatta her zaman bir şeyler öğrenecektir.

Ancak terbiye, dar mânâda ele alınır, ferde güzel ahlâk vermek, kötü davranışlarını yok edip mükemmel hâle getirmeye çalışmak şeklinde anlaşılırsa, o zaman

---

88 Gazâlî, *İhyâ-u 'Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut ts., II, 1439-1440.

89 Gazâli, II, 1439, 1468; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, İstanbul 1968, 74; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Kahire 1322, 22 vd.; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Tercüman 1001 Temel Eser serîsi, 36 vd.; A. Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul 1968, 18.

terbiye mümkün mü, değil mi; huy değişir mi, değişmez mi; davranışlar değişir mi, değişmez mi? diye münakaşa edilebilir. Bu hususta üç görüş ileri sürülmüştür[90]:

a. İyimser (Optimist) görüş,

b. Kötümser (Pesimist) görüş,

c. İzafiyeci (Rölativist) görüş.

Hemen belirtelim ki terbiyenin gücü hakkında yapılan tartışmaların, ortaya atılan görüşlerin tarihi çok eskidir. Bu tartışmaları eski Yunan filozoflarına kadar götürmek mümkündür. Şimdi bu görüşleri inceleyelim:

a. İyimser (Optimist) Görüş: Genç neslin yetiştirilmesinde eğitimin güçlü olduğunu savunanların görüşüdür. Bunlara göre terbiyenin rolü büyük, tesiri kesindir. Eski devirlerde bu görüş hâkimdi. Vaktiyle Romalı Quantilian (Doğumu: M.Ö. 35), insanlar arasındaki üstünlük v.b. farkına inandığını, fakat çalışan kimsenin bir şeyler elde edemediğine inanmadığını söylemiştir.[91] Eğitimin büyük gücüne inanan Eflâtun (M.Ö. 427-347) ideal devletinin ancak eğitim yolu ile gerçekleşeceğine inanıyordu.[92] Eflâtun'un eğitimin gücüne olan inancı tam, fakat o derece sonsuz değildi. O'na göre insanlar, soylu veya soysuz olarak dünyaya gelir, [93] bu durum daha küçük yaşta kendini gösterir. Soysuz doğanları bir noktaya kadar eğitmek mümkün, fakat onları üstün insanlar seviyesine çıkarmak imkânsızdır.

Başta Aristo olmak üzere J. Locke, J. J. Rousseau (1712-1778), Erasme, Plutarch, Descartes, Comenius gibi bazı eğitimciler, insan ruhunu, her verileni almaya hazır boş bir levha[94] (Tabula-Rasa)'ya, balmumu[95] ve ekilmemiş fakat ekime hazır tarlaya benzetmişlerdir. Pestalozzi (1746-1827) ve Salzmann (1744-1811) da bu fikre taraftardır. Bu görüşün ünlü temsilcisi J. Locke'a göre, insanlar arasındaki büyük farkları meydana getiren eğitimdir.[96] Hattâ o, daha da ileri giderek, her insanın uygun terbiyevî şartlar altında dehâya kadar yükselebileceğini ileri sürmüştür. Tanınmış Türk bilgini Fârâbî (ö. takriben: 339/950) de insanın eğitilebileceğini savunarak "Yaratılış yönünden eksik olanlar, bir işte eğitildikleri zaman, üstün yaratılışta olup da , o konuda eğitilmeyenlerden daha üstün olurlar."[97] der.

---

90 H. Fikret Kanad, değişik bir tasnifle bu görüşleri ikiye indirmektedir. Bkz.: *Kısaltılmış Pedagoji*, 10, vd.

91 Kanad, 10.

92 Kanad, 10.

93 Eflâtun burada İslâm'ın görüşüne yaklaşmıştır.

94 Bkz.: H. Raşit Öymen, *"Akla ve Tabiata Uygun Eğitim" Eğitim Hareketleri Dergisi*, C. XIII, S. 148-149; Aytaç, 168; İbnü'l-Hacc el-Abderî de aynı görüştedir. Bkz.: Mehmet Dağ, H. Raşit Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, 57

95 Aytaç, 72; Kanad, 11; J. Leif-G. Rustin, *Genel Pedagoji*, trc., N.Yüzbaşıoğulları, Ankara 1974, 3

96 H. R. Öymen, *a.g.m.; J.* Leif-G. Rustin, 3

97 Fârâbi, , 43.

Helvatius (1715-1771)'a göre de, insan aldığı eğitime göre şekillenir; iyi veya kötü olur.[98] Kant'a göre ise, fenalıklar eğitim yönünden ele alınınca, bunlar çeşitli sosyal nedenlerden meydana gelirler. Bu sebeple insanın eğitilmesi gerekir.[99] Bu görüş bilhassa XVII ve XVIII. asırlarda zirveye çıkmıştır.

b. Kötümser (Pesimist) Görüş: Bu, verasetin kat'î olduğuna inananların görüşüdür. Yaratılışın esas olduğunu savunan bu görüş sahiplerine göre eğitim, geçici bir süre için insanlara giydirilen yaldızlı bir elbise gibidir. Fakat eğitim, elbisenin içindeki insanın niteliğini değiştirmez. Çünkü karakter doğuştandır, eğitimle değiştirilmesi de söz konusu değildir.[100]

Bunlara göre terbiyenin insana kazandırdığı bir şey yoktur. Bir insana nasıl terbiye verilirse verilsin, kötü bir yaratılışla dünyaya gelmişse onun şahsiyetini değiştirmek mümkün olmaz. Ahlâksız doğan, hayatı boyunca ahlâksız kalacaktır. Hülâsa, çocukların mukadderatı yaratılışlarındaki istidâd ve temayüllere göre önceden tayin edilmiştir. Kant ve Voltaire'i bu görüş taraftarları arasında zikredebiliriz.

Eğitimin gücü hakkındaki ilk tereddütler XIX. asırda başlar. Bu görüşün başında Schopenhaur gelir.[101] Aslında eğitim tarihine etraflıca bir göz gezdirdiğimizde bu görüşün belki de ilk defa Şeyh Sadî (ö.691/1292) tarafından ortaya atıldığını görürüz. O'na göre eğitim, iyiyi iyi yapar, kötü olanı ise eğitimle iyi yapmanın imkânı yoktur. *"Kurdun yavrusu kurt olur."* diyen Şeyh Sadi'ye göre, kötü olanı eğitimle iyi yapmaya çalışmak, kubbe üzerinde ceviz durdurmaya benzer. İyiden iyi, kötüden kötü olur.[102] Fuzûlî de şöyle der:

> "Her kimin vâr ise zâtında şerâret küfrü
> Istılâhât-ı ulûm ile müselmân olmaz."[103]

Schopenhaur'a göre her insanın doğuştan kendine özgü bir karakteri vardır. Hareketlerimize yön veren odur. Terbiye, karakterin yönünü değiştirmez, sadece doğuştan getirilen kabiliyetlere yön verir. Kötü biri, terbiye ile daha kötü olur, kötülüğü daha iyi öğrenmiş olur. Ayrıca, doğuştan iyi olan bir insan, kötü çevrede fena örneklerle ve terbiye ile bozulmaz.[104]

İtalyan ceza hukuku bilgini Lombroso, soyaçekime büyük önem vermiş ve bunu Kriminal Antropoloji'de kullanarak doğuştan cânî tipini ispata çalışmış, bu

---

98 Aytaç, 177.

99 Aytaç, 234; Ayrıca bkz.: Takiyyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, İstanbul 1969, 12.

100 Kanad, 10.

101 Kanad, Şeyh Sadi'den hiç söz etmiyor

102 Bkz. Sâdi, *Gülistan*, İstanbul 1958, 148.

103 Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1966, 527.

104 Kanad, 11; Lief, J., G. Rustin, 3-4.

tipleri eğitimle ıslah etmenin mümkün olamayacağını iddia etmiştir. Devrinde ilgi uyandıran bu görüş, ilmî araştırmalar derinleştikçe değerini kaybetmiştir.[105]

Daha sonra yapılan ilmî araştırmalar, ayyaşlık ve ruh hastalıklarının kuşaktan kuşağa geçmediğini ve bunların güçlü bir eğitimle bir iki nesil sonra kaybolduğunu ortaya koymuştur. Canilerin de cânî olarak doğmadıkları bilinen bir gerçektir. Bunları cânî ve acımasız yapan çevredir. *"İyi atadan kötü evlât", "kötü atadan iyi evlât"* sözleri, bunların doğuştan gelmediğini gösteren vecizelerdir. Hz. Peygamber, İsrâiloğulları zamanında 100 kişiyi öldüren bir adamın tevbe ederek cennete gittiğine, çünkü bu kimseyi cânî yapanın kötü çevresi olduğuna dair bir kıssa nakletmiştir.[106]

1908'de onaltı yaşındaki bir gencin arkadaşını iple boğduğu, bunun da Şerlok Holms'un romanlarını okumaktan ileri geldiği görülmüştür.[107] Eğer bu çocuk daha güzel bir roman okusaydı bu hâdise belki de vuku bulmayacaktı. Şu halde eğitimde verasetle birlikte, çevre şartları da önemlidir. Bu sebeple basın yayın vasıtalarına büyük görev düşmektedir.

Burada bir hususun aydınlığa kavuşturulması gerekiyor: Çocuğun büyüme, gelişme ve eğitiminde çevre mi daha önemlidir, veraset mi? İlk planda "Şu daha etkilidir." diyerek birini alıp diğerini görmezlikten gelmek uygun olmaz. Çünkü her ikisi de önemlidir. Veraset olmadan çevrenin, çevre olmadan da verasetin değeri yoktur. Şöyle diyebiliriz: Doğuma kadar veraset, doğumdan sonra da çevre daha önemlidir. Bunlar biri diğerinden istifade ederek ayakta duran, biri diğerini tamamlayan iki yarımdır. Ayrıca, zaman içinde karşılıklı olarak birbirine etki eder. *Çevrenin verasetten daha çok istifade etmesi, verasetin güçlü olmasına, verasetin de gelişmeye etkili olması, iyi bir çevreye bağlıdır.*

Çevreden istifade etmek, güçlü bir genetik yapıya sahip olmayı gerektirir. Çünkü güçlü bir genetik yapı ile dünyaya gelen, çevreden ve eğitim imkânlarından daha çok faydalanır. Meselâ, kulağı ses tonlarına ve tempolara karşı hassas ve iyi bir verasetle dünyaya gelen çocuk, mûsikî dersinden daha çok istifade eder. Fakat kulağı ses tonlarına hassas olmayan, kabiliyeti de bulunmayan bir çocuk, çevre şartları ne kadar iyi olursa olsun daha az faydalanır.[108]

c. İzâfiyeci (Rölâtivist) Görüş: Terbiyenin gücü hakkında üçüncü görüştür. Bu sebeple bu görüş sahiplerine Rölâtivistler denir. Onlar ne iyimserler gibi terbiyenin mutlak etkili olduğunu iddia ederler; ne de kötümserler gibi, karşı fikir ortaya koyarlar. Fransız psikologlardan Ribaud ve Clapared bu fikrin savunuculuğunu

---

[105] Bkz.: Lombroso, Suç *İşlemenin Sebepleri ve Önlenmeleri*, çev. Sadi Anadolu, İstanbul 1935; Kanad, 13-14

[106] Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Zühd*, 73

[107] Kanad, 16.

[108] Veraset ve çevre hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Pars, 16 vd, Bayraktar Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul 1980, 129 vd.; Buhârî, *Talâk*, 26.

yapmışlardır. Ribaud'ya göre terbiye de önemlidir, veraset de. Çünkü insanda yaratılıştan gelen bazı özellikler vardır ki, terbiye bunları bazen değiştirir, fakat o, insanda olmayanı veremez.[109]

8. TERBİYENİN İMKÂNI KONUSUNDA İSLÂM'IN GÖRÜŞÜ

Eğitimin gücü meselesi, İslâm eğitimcilerince de tartışılmıştır. Onları tartışmaya götüren husus, her iki tarafa da yorumlanabilecek görüşlerin, âyet ve hadîslerle desteklenmiş olmasıdır. Önce kabul edilen ana fikre temas edelim:

Hemen hemen bütün terbiye ve ahlâk kitaplarında temas edilen ve ittifakla kabul edilen ve aşağı yukarı aynı kelimelerle tekrar edilen ana fikir şudur:

Çocuk anne-babanın yanında ilâhî bir emânettir. Tertemiz kalbi de her türlü nakış ve şekilden hâlî, saf ve kıymetli bir cevherdir.[110] O, her türlü nakşa kabil olduğu gibi, kendisine yönelen her şeyi almaya da hazırdır. Şayet kendisine iyilik telkin edilir, güzellikler öğretilir, iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi bir insan olarak yetişir, dünya ve âhirette mutlu ve mes'ûd olur. Kötüye yönelik yetiştirilirse kötü bir insan olur.[111] Daha önce geçen **"Allah sizi annenizin karnından hiç bir şey bilmezler olarak yarattı."**[112] âyeti ile **"Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babasının tesiri ile Yahûdî, Hıristiyan, Mecûsî olurlar."**[113] mealindeki hadîs de bu görüşü kuvvetlendirir. Ayrıca insanları iyiliğe, hayra, aile fertlerinin terbiyesi ile ilgilenmeye, halkı irşada çağıran âyet ve hadîsler de bu mânâyı güçlendirir.[114]

Hurma çekirdeği aslında ne elma ne de hurma ağacıdır. Ancak çekirdek terbiye edildiği; dikildiği, sulandığı, bakılıp büyütüldüğü zaman hurma ağacı olabilir. Ama ne kadar terbiye edilirse edilsin hiç bir şekilde elma ağacı olamaz.[115] Şu halde terbiye, ferdin var olan kabiliyetine, yaratılıştan getirdiklerine yön ve şekil vermek, geliştirmek demektir.

Allah Teâlâ: **"De ki: Herkes kendi aslî tabiatına göre hareket eder."**[116] buyurur. Hz. Peygamber de: **"Bir dağın yerinden kayıp gittiğini işitirseniz inanın; fakat bir adamın huyunda değişiklik meydana geldiğini duyarsanız inanmayın. Çünkü o adam, hangi tabiatta yaratıldı ise mutlaka ona uyar."**[117] buyurmaktadır.

---

109 Ribaud burada sanki İslâmî görüşü savunmaktadır

110 İbn Miskeveyh bu görüştedir. Bkz.: Ehvânî, 228.

111 Gazâlî, II, 1468; *Edebü'l-Muaşeret* (Müellifi meçhul), Süleymaniye Ktp., Fatih, 2610, varak: 21a.

112 *en-Nahl*, (16), 78.

113 Müslim, *Kader*, 6; diğer fıtrat hadisleri için bakınız: Buhari, Cenaiz, 79; Müslim, Kader, 25, İman, 264.

114 Misâl olarak bkz.: *Âl-i İmrân, (3),* 3-4;*İbrahim*, (14), 14.

115 Gazâlî, II, 1439.

116 *el-İsrâ, (17),* 84; Ayrıca bkz.: *er-Rûm*, (30), 30.

117 Ahmed b. Hanbel, *Müsned'de* Ebu'd-Derdâ'dan tahrîc etmiştir

Ayrıca *"Can çıkmadıkça huy çıkmaz."* derler. Burada kastedilen yaratılıştan getirilen mizaç ve kabiliyetlerdir. Gerçek şu ki insanlar aslî yaratılışları itibariyle birbirlerinden farklı mizaç ve kabiliyetlere sahip bulunurlar. İki kişinin bir şeyi aynı benzerlikte yapamayışının sebebi de budur. Ancak her insan, belli ölçüde fazilet kazanabilir ve terbiye edilebilir. Aksi halde güzel öğüt ve irşadlar, peygamberlerin uyarmaları, terbiye etme ve öğretme faaliyetlerinin faydasız ve anlamsız kalması gerekirdi. Ahmet Hamdi Akseki konuyu: *"Tebdîl-i ahlâk mümkündür; izâle-i ahlâk gayr-ı mümkündür."*[118] diyerek noktalar.

İnsanoğlu yaratılışta ne sırf hayır ve şer, ne tasdik ve ne de sırf küfür üzeredir.[119] Her iki tarafa da meyil ve kabiliyeti vardır. Şayet onu iyiye sevk edecek bir yardımcı, bir muallim, mürşid bulunursa, iyiye yönelir, kemâle erer; kötü örnek olunan ve kötülerle düşüp kalkan biri ise yolunu şaşırabilir. Bu, henüz ne alacağını bilmeyen bir çocuğun, para sahibi olmasına benzer. O, gördüğü şeyi almak ister. Dolayısıyla aldığı şey, iyi de olabilir, kötü de. Rehber bulamayan insanın hali de böyledir.

Fakat insan yaratılışta nötr olmakla birlikte, hayırdan çok, şer istikâmetine kayacağı, fıtrî durumunun bunu gerektirdiği kabul edilir. Hz. Ömer'in: *"İnsanda on ahlâk vardır. Bunlardan dokuzu iyi, biri kötüdür. Bu kötü diğerlerini bozar."*[120] dediği rivayet edilir.

Terbiye her insanda aynı sonucu vermez. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v) insanları: **"Verimli bir çayır (suyu emen, yani terbiyeyi kabul eden), verimli bir tarla (suyu emen ve başkasına faydalı olan, yani terbiyeyi kabul eden ve başkalarını terbiye eden) ve kıraç (faydasız, yani ne terbiye kabul eden ne de başkalarını terbiye eden)"**[121] olmak üzere üç kısma ayırır.

Ahlâk-ı Nâsırî'de yer alan açıklamayı, buraya almakta fayda görüyoruz.

"Biz ayan beyan görürüz ki, bazı kimselerin tabiatı hayır iktiza eder. Bu kısım azdır. Bazılarınınki şer iktizâ eder, hiçbir veçhile hayır kabul etmez. Bunlar birinci gruptan daha çoktur. Bazılarının tabiatı ise, ikisine de yakındır. Hayırlıların meclis ve sohbetinde olursa hayırlı; kötü insanların yakını olursa kötü kimse olur. Bu üçüncü kısım mütevassıttır."[122]

Gazâlî: *"Hayvanları bile ehlîleştirmek ve terbiye etmek mümkün iken, insanoğlu hakkında terbiyeyi inkâr etmek nasıl olur?"* diyerek herkesin terbiye edilebileceğini

---

118 Akseki, 20

119 *el-İnsân, (76), 3; el-Beled,* (90) 10

120 Hâkim, *Müstedrek,* Haydarabad 1335, III, 310.

121 Müslim, *Fedâil,* 15.

122 Kınalızâde, 38.

belirtir.[123] Öte yandan Nahalâvî de Alâk Sûresi'ndeki on bir kasemin, insanın terbiyeye ve yükselmeye meyilli olduğunu isbât ettiği kanaatini taşımaktadır.[124]

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Allah, insanı yaratmış ve terbiye etmiştir. Şu halde insan, terbiye edilen ve terbiyeyi kabul eden bir varlıktır. Yeter ki uygun terbiye metotları denensin. Çünkü tek bir metodla, birçok insanı terbiye etmek zordur. Bu sebeple, insanların kabiliyetlerine uygun metod ve prensiplerle hareket edilmelidir. Ayrıca, şayet insanın terbiyesinde geç kalınmaz, zamanında tedbir alınırsa, iyi sonuç alınabilir. Bu sebeple *"Ağaç yaşken eğilir."* denilmiştir. Eğitime, erken yaşta başlanmalıdır. Çünkü insan büyüdükçe, birtakım kötü davranışlar tekrar edile edile nefiste iyice yerleşir ve bir meleke haline gelir. İşte bu durumu değiştirmek pek kolay olmaz. Nitekim *"Tabiatlar, mizaçlar, onları değiştirmek isteyenlere karşı koyar."* denilmiştir. Öte yandan özellikle anne-baba ve öğretmenlerin çocuk için örnek/model olmaları da büyük önem taşır. Zira eğitimde en etkili vasıtanın güzel örnek olmak olduğu bilinmektedir.

Terbiye, doğuştan getirilen kabiliyetlerin gelişmesine ve yönlendirilmesine yardım etmek olduğuna göre, her insan terbiye edilebilir. Fakat doğuştan getirilen kabiliyetlere göre, bazılarını terbiye etmek kolay, bazılarını ise zordur. Tûsî, çocuk ve gençleri eğitimi mümkün olanlar ve eğitimi güç olanlar diye iki kategoriye ayırmaktadır. [125] Fârâbî de *"Bazı insanların terbiyeye ihtiyacı az, bazılarının ise çoktur."* der.[126] Konuya ilişkin bir dörtlük şöyledir:

> "Nazar kıl nev-i insana, kimi zehir, kimi şeker,
> Ne hikmettir ki, bir ağaçtan olur türlü meyve peyda
> Bu bağın gerçi hakikatte suyu bir, bahçıvanı bir,
> Fakat olmuş hakikatte nice yüzbin ağaç peyda."

---

[123] Gazâlî, II, 1439.
[124] Nahalâvî, 23.
[125] Tüten Özkaya, *"Sovyetler Birliği'nde Nasıruddîn-i Tûsî'nin Ahlâk-ı Nasırî Eseri Üzerine Çalışmalar"*, Erdem, 1988, X., S. 10, 286
[126] Fârâbî, 43-44.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM EĞİTİMİNDE KULLANILAN GENEL METODLAR VE EĞİTİM KURUMLARI

İSLÂM EĞİTİMİNDE KULLANILAN GENEL METODLAR VE EĞİTİM KURUMLARI

I. KUR'ÂN'DA GENEL EĞİTİM-ÖĞRETİM METODLARI

İslâm, insanı madde ve mânâ, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlık, tüm temayül ve davranışları ile bir bütün olarak ele alır, her yönü ile ilgilenir. Gaye, insanı mükemmelliğe ulaştırmaktır. Onu Allah'ın yarattığı fıtratla kucaklar, yaratılışında olmayan hiçbir şeyi ona yüklemez.

İslâm eğitim-öğretim metod ve prensipleri, bütünüyle insan fıtratına ve insan şahsiyetine uygundur. Metodlar, insan yapısına göre konmuştur. Ölçü, insanın yapısıdır. İnsan davranışını idare eden merkezleri eğitmekle işe başlar.[1] Meselâ; kalbin terbiye ve ıslâhı büyük önem taşır. Zîrâ davranışlar kalbe göre şekillenir, ondan fışkırır. Hatta insanın iyiliği ve kötülüğü ona bağlıdır. Kalb temizliği ve nefis terbiyesi, insanı huzura kavuşturur.[2]

Kur'ân'ın üstün bir terbiye metodu vardır. O, kişinin terbiyesinde, öncelikle kalbe, Allah'a ve âhiret gününe îmânı yerleştirir. İnsanın tepki ve duygularını tahrik ederek, aklı ikna eder, böylece aklı ve duyguyu birlikte terbiye eder. Bunu da zorluk olmaksızın, basit bir yolla ve insan fıtratına uygun olarak yapar. Kalbi de aynı yolla eğitir.

Kur'ân, hissedilen, görülen ve aklen kabul edilmiş hususları dile getirerek eğitime başlar. Meselâ, dikkatleri yağmur, rüzgâr, bitki, şimşek, gök gürültüsü, semâ

---

[1] Geniş bilgi için bkz.: Bayraklı, 190 vd.

[2] Bkz.: Buhârî, *Îmân*, 39

ve arz'a çeker,[3] sonra Allah'ın varlığına, yüceliğine, sonsuz kudretine ve diğer kemâl sıfatlarına geçer.[4] Bazen soru cevap metodunu kullanır, bazen ânî ve şiddetli ikâz, bazen tenbîh, bazen de güzel olanı hatırlatma ve sevdirme yoluyla yapar bu işi. Böylece bu etkiler, insan ruhunda bulunan rabbânî tepkileri harekete geçirir. Bu ilâhî hitaplar insan ruhunda kendini gösterir ve Allah'a tam bir teslimiyet, şükür ve Allah sevgisi gibi duygular insan ruhuna yerleşir.

Nahalâvî: "Vallâhî bu metod duyguları terbiye etmede, psikolojinin takip ettiği en iyi yoldur. Bu yol, bu tepkilerle dolmuş tecrübe metodlarıyla beraber hareket eden, muayyen konulara bağlı tepkilerin tahrikinin tekrarıdır. Bu etkilerin her tekrarında ferd, onlara karşı kabiliyet kazanır ve alışır. Dolayısıyla bunlar insan ruhuna yerleşir. Duygular, amele bağlı olarak terbiye edildiği zaman duygu ameli davet eder. O zaman terbiye, ruhun tevhide erişmesinde zirveye ulaşır, insan hayırlı işlere karşı tahammül gücü kazanır."[5] der.

Kur'ân'ın bu terbiye metodu açık olarak ve en güzel şekliyle Rahman Sûresinde görülür. Bu sûrede Allahu Teâlâ, nimetlerinden, kudretini gösteren delillerden bahseder. Sûreye insanla başlar, insanı öğretmeye olan kudretinden, güneş, ay, yıldızlar, ağaç ve meyvelerle, semâvât ve arzda yaratılan şeylerden bahseder. Her âyet veya iki âyetten sonra duygu, akıl ve kalbi titreten **"O halde Rabbinizin hangi ni'metlerini inkâr edersiniz."**[6] suâlini sorar. Artık insanın edindiği duyguları inkâr etmesine imkân yoktur. İnsanın aklı ve kalbi de bu soru olumsuz cevap veremez, sadece kabullenir. Böylece her defasında daha önce geçen tepki pekiştirilmiş olur.[7]

Bu kısa girişten sonra artık Kur'ân'da geçen bazı eğitim-öğretim metodlarını incelemeye geçebiliriz.

1. İsticvâb (Soru - Cevap) Metodu

Allah Teâlâ Kur'ân'da insanı bu metodla eğitip, öğretme yolunu göstermiştir. Bunun birçok misâli vardır. Bu türlü eğitici, öğretici soruları içinde, sorulana telkin edilmek istenen hükmü kavratmak, ona kolayca inandırmak için istifhâm-ı inkâr şeklini alanlar da vardır.

---

3 Yağmurla ilgili olarak bkz.; *el-Bakara*, (2), 22, 164; *el-A'râf*, (7), 57; *Nûh*, (71), 10-12; *en-Nahl*, (16), 65; *en-Nûr*, (24), 43; *er-Rûm*, (30), 48; *el-Mü'minûn*, (23), 18-19; *Fâtır*, (35), 27; *en-Nebe'*, (78), 15-16; Şimşekle ilgili olarak bkz.; *el-Bakara*, (2), 19; *en-Nûr*, (24), 43; *er-Rûm*, (30), 24; *er-Ra'd*, (13), 12-13.; incir ve zeytinle ilgili olarak bkz.; *et-Tîn*, (95), 1-2; Güneşle ilgili olarak bkz.; *Yâsîn*, (36), 38-40; Semâ ve arz ile ilgili olarak bkz.; *el-Bakara*, (2), 164; *Âl-i İmrân*, (3), 190-191; *Yûnus*, (10), 6; *ed-Duhân*, (44), 38-39; *er-Rûm*, (30), 22, 25, *el-Câsiye*, (45), 3, *el-Ankebût*, (29), 44, *ez-Zümer*, (39), 5.

4 Misâl olarak bkz.: *er-Ra'd*, (13), 2-4; *el-Hacc*, (22), 18.; *el-Mülk*, (67), 19-20; *et-Teğûbûn*, (64), 1-4.

5 Nahalâvî, 22.

6 Bu âyet adı geçen sûrede otuz bir defa tekrarlanmaktadır.

7 Nahalâvî, 22

"Peygamberleri de onlara şöyle demişti: "Hiç gökleri ve yeri yaratan Allah'ın birliğinden şüphe edilir mi?"[8]

"Görmedin mi Allah gökleri ve yeri hak ile (gereği üzere) yaratmıştır."[9]

Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığına göre bazı âyetlerde sorular, önceden verilmiş hükümlere inandırma gayesine yönelmiştir. Doğrudan doğruya **sorarlar, soruyorlar** lafzıyla gelen, yani istifhâm-ı inkârî şeklinde olmayan sorular, deyimler de sorulara cevap vermek için kullanılmıştır. Bir kişi veya bir zümrenin sorduğu sorular, önemine binâen tekrar edilmiş, soru ve cevap bütün insanlara duyurulmuştur.

Kur'ân'da S e E Le kökünden türeyen birtakım fiiller kullanılmıştır. Bu durum, Kur'ân'da sorunun ve soruşturmanın her haliyle bir öğrenme ve öğretme, bir yetişme ve yetiştirme metodu olarak kullanıldığını gösterir. Kur'ân'da bu kökten türemiş kelime bulunan âyet sayısı 130'dur.[10]

İnsan fıtratında soru sorarak öğrenme özelliği de vardır. Hem kendine, hem de başkalarına sorar, araştırır, gerçeğe ulaşır, bilgi sahibi olur.

Bu metodun bazı faydaları şöyle sıralanabilir:

a. Konu canlı bir şekilde ortaya atılır. Usanç ve yorgunluğa mahal yoktur. Ayrıca bu metod, okuyan veya dinleyeni, konuya önem vermeye ve araştırmaya sevk eder.

b. Bu metod okuyanı ve dinleyeni netice elde etmek gayesiyle konuyu takibe teşvik eder. Bu durum bir önceki maddede ifade edildiği gibi ferdi bıkkınlık ve uyuşukluktan uzaklaştırır, içindeki öğrenme istek ve arzusunu yeniler.

c. Duygu ve tepkileri, dolayısıyla dikkati zinde ve uyanık tutar.Bu zindelik, duygu ve tepkilerin tertibine yardım eder ve en uygun davranışa yönlendirir. Bu durum, bir fikrin nefse ve onun derinliklerine yerleşmesine yardım eder.

d. Konu beşerî hayata uygun tarzda ortaya konur ve yaşanan hayattan misallerle desteklenir, dolayısıyla daha iyi anlaşılır.[11]

e. Düşünme melekesi gelişir.

Cenab-ı Hak tarafından kullanılan ilk terbiye metodu diyebileceğimiz[12] bu metod, Kur'ân'da çeşitli şekillerde kullanılmıştır.

Konunun iyice anlaşılması bakımından bazılarına işaret etmek yerinde olacaktır:

a. Hatırlatma şeklinde: Bu usulle ya Allah'ın nimetleri hatırlatılır, ya da insanlara atalarının kötü duygu ve olumsuz davranışları hatırlatılarak, bunlardan bir an

---

8 *İbrâhim*, (14), 10.
9 *İbrâhim*, (14), 19.
10 Bkz.: M. Fuad Abdülbakî, 336-338.
11 Nahalâvî, 185.
12 Misâl olarak bkz.: *el-A'râf* (7), 172 vd

önce uzaklaşma imâ edilir. Meselâ, İsrâiloğullarına yapılan hatırlatmalar[13] ve îmân nimetini hatırlatan âyetler bu nevîdendir.[14]

İsticvâb metodunun ruha olan etkisi çok derindir. O, nefiste irfan ve Allah'a şükür duygusunu uyandırır. Ayrıca bu diyalog şekli ikinci derecede, Allah'tan korkma ve emirlerine boyun eğme duygusunu geliştirir. Öyle ki belli konularda, belli tepkilerin harekete geçirilmesi tekrar edilmek suretiyle duygular terbiye edilir. İnsan, âyetleri namazda okuduğu zaman, her okuyuşta bu âyetler sebebiyle kalbi ürperir, yani etki-tepki münasebetinden dolayı insanda korku ve çekinme duygusu meydana gelmiş olur. İşte arzulanan da budur.[15] Fakat bu duygunun, sahibini tatbike sevk eden ve doğru yola yönelten bir meleke olması gerekir. Allah'ın nimetlerini hatırlatma, Allah yolunda verme[16] ve cömertliğe sevk eder.[17] Barındırma nimetini hatırlatma ise, yetimlere şefkat ve onları kollama duygusunu geliştirir.

"Yetime gelince, sakın onu üzme. Yoksulu asla azarlama. Rabbinin ihsanına gelince, onu daima minnet ve şükranla an."[18]

b. Uyarma ve açıklama şeklinde: En çok kullanılan şeklidir diyebileceğimiz bu metod şöyle kullanılır:

Cenâb-ı Hak'dan önce bir soru vârid olur, peşinden de cevabı gelir. Bunun gayesi, dikkatleri önemli bir konuya çevirmek, sonra da bunu açıklamaktır. Yani O, soruyu sormakta, önemli olduğundan peşinden de cevabı bizzat kendisi vermektedir.[19]

"De ki: "Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir?" De ki "Allah'ındır."[20]

Bu metod, bugünkü mânâda isticvâb metoduna benzemekle birlikte ondan her yönüyle farklıdır. Okullarda uygulandığı şekliyle soru cevap metodu, daha çok basit konulara hasredilmiştir. Halbuki Kur'ân ve Sünnet'teki isticvâb metodu, kapalı ve yeni konularda dinleyenlerin akıl ve düşüncelerine meydan okuyan, sonra da onlara konuyu tekrar açıklayan bir metoddur. Ayrıca o, insanları lehine olanı almaya, aleyhine olanı terk etmeye yöneltir. Muhatabı, şerden yüz çevirmeye, hayrı sevdirmeye çalışır.[21] Ayrıca nimet gibi konulara, [22] beşerî ve ilâhî kanunlara karşı uyarır.[23]

---

13 *el-Bakara*, (2), 122, 211; *Tâhâ*, (20), 80. gibi
14 *Âl-i İmrân*, (3), 103.
15 Nahalâvî, 190
16 *el-Bakara*, (2), 3, 195, 245, 254, 261, 270, 272, 274; *el-Enfâl*, (8), 3; *er- Ra'd*, (13), 22; *İbrahim*, (14), 31; *el-Hacc*, (22), 35, *el-Kasas*, (28), 77.
17 Cömertlikle ilgili olarak bkz.: *el-Bakara*, (2), 268; *el-İsrâ*, (17), 29.
18 *ed-Duhâ*, (93), 9-11
19 *en-Nebe'*, (78), 1-5; *el-Ğâşiye*, (88), 1-2; *el-Kadr*, (97), 1-5.
20 *el-En'âm*, (6), 12
21 Nahalâvî, 192
22 *Kâri'a ve Hakka* Sûrelerine bakılabilir.
23 *el-Hacc*, (22), 5.

c. Duygusal isticvâb şeklinde: Bu, insanî duygulara veya vicdanî tepkilere dayanan bir hitab ya da bir sorudur ki, güzel yola girme, güzel iş yapma v.s. hususunda etkili bir iz bırakır. Neticede Allah'a bağlanma, itaat ve korkmanın lüzumu ortaya çıkar.[24] Azarlama ve kınama karşısında pişmanlık, [25] kıyamet azabından ve alâmetlerinden korkma, [26] Allah'a şükür duygusunu geliştirir. O'nun yüceliği ve ihsanının farkına varma, birçok âyette zikredilmiştir.[27] Diyebiliriz ki, her istifhamdan sonra insanın aczine, Allah'ın yücelik ve kudretine dâir deliller vardır.

d. Delili isbat için tartışma şeklinde: Burada gaye inanmayanlara karşı delili isbat, onlara iman ve tevhid ihtiyacını itiraf ettirmek, âhireti ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettirerek, putlarının bâtıl, peygamberin sözlerinin ise doğruluğunu itirafa zorlamaktır. Meselâ, müşrikler Hz. Muhammed'in mi'râca çıkışına inanmadılar. Bu konuda, Necm Sûresinde geniş bilgi verilmiştir. Bu, Allah'ın delilinin, Rasûlü'nün verdiği haberlerin doğruluğunun, müşriklere karşı isbatı ve bir nevi meydan okumadır. Bu metod, Allah yolunda kahramanlık, doğruyu araştırma, ilâhî delilleri galip getirme duygularını geliştirir. Bu şekilde akıl, doğru düşünmeye alışır. Böylece o, gerçeklere ulaşma yönünde, terbiye edilmiş olur[28] Zaten doğru düşünme ve bunun alışkanlık haline getirilmesi eğitimde önemli amaçlardan biridir.

2. Örnek Edinme Metodu

İnsanoğlunun bir örneğe ihtiyaç duyması, beşer ruhuna yerleştirilen bir tabiattan kaynaklanır ki o da **takliddir.** Taklid, çocuğu, genci, zayıfı ve halkı, üstün bir insanı örnek edinmeye, kuvvetliyi ve reisi örnek almaya teşvik eden, sevk eden bir duygudur. Taklid, cemiyetin yükselmesi ile gelişir. Yani cemiyet ilerledikçe fertlerin örneğe olan ihtiyacı da artar, İslâm eğitiminde taklid zirveye ulaşır. Çocuk anababayı, öğrenci öğretmeni, müslüman peygamberi, çırak ustayı, asker komutanı örnek alır.

Taklidin esaslarını öğrendiğimiz zaman konu daha iyi anlaşılacaktır: Taklidin unsurları üçtür:

a. Örnek alma ve uymaya duyulan istek: Çocuk ve genç, gizli bir duygunun etkisi altındadır. Meselâ o, düzgün konuşanı hoşuna gittiği için taklid eder. Hattâ hareket ve davranışlarda, okuma, yazma, konuşma gibi tüm faaliyetlerde bile bu durum açık olarak görülür. Şu halde her insanda olduğu gibi, çocuk ve gençte de en iyi hareket eden, yapan, yazan, okuyan vb. kişi gibi yapma ve olma arzusu

---

[24] *el-Mülk*, (67), 3, 24
[25] *et-Tevbe*, (9), 38; *es-Sâf*, (61), 3, 4
[26] *en-Nisâ*, (4), 40
[27] Misâl olarak bkz.: *el-Vâkı'a*, (56), 68-72.
[28] Geniş bilgi için bkz.: Nahalâvî, 201-205.

vardır. Meşhur birisinin giyim kuşamının bir anda moda olması da bundandır.[29] İşte çocuklardaki bu taklid gayesizdir, fakat sınırlanamaz. Taklid eden kişi, farkına varmadan tamamen veya kısmen üstün olanı taklid eder, davranışlarını benimser.

b. İnsanoğlu muhtelif yaş ve seviyelerinde aynı kabiliyet ve güce sahip değildir. Küçüklerde bu kabiliyet ve güç daha sınırlıdır. Bu sebeple Rasûlullah (s.a.v.), çocukları ancak yedi yaşında namaza alıştırmaya başlamayı emretmiştir. Yani çocuktan bir şeyi taklid etmesi, bir işi yapması, bir kimseye uyması istenirken, onun kabiliyet ve gücünü, zihnî, sosyal ve bedenî gelişmesini de göz önünde bulundurmak zorundayız.

c. Her taklidin bir gayesi vardır. Fakat bu gaye taklid eden tarafından bazen bilinir, bazen de bilinmez. Yani taklitçi bazen bilerek, bazen de şuursuzca taklid eder. Şuursuzca yapılan taklid, tabii olan, çocuklar ve toplum tarafından yapılan takliddir. Buna sevk-i tabiî de diyebiliriz. Bu, ferdî şahsiyetin savunmasıdır. Sanki bu durum, güçlü bir şahsiyetin gölgesinde aydınlanmadır. Zayıf olan, kendinden güçlü olan şahsı taklid eder. Sanki o, bu taklidden bir güç ümid etmekte, bu itibarla, hoşuna giden bir şahsa tabî olmaktadır.Taklîd eden, şuuru yükseldikçe taklidin gayesini de öğrenir. Böyle bir taklid, amelî ve fikrîdir. Bunda şuur, tâbi olma, örnek alma v.s. birbiriyle kaynaşır. İşte bu sebeple, bu şuurlu taklidin İslâm terbiyesindeki bir başka ismi *"Tabî olmak"tır.* Tabî olmanın en geçerli olanı gaye ve üslub yönüyle basiretle yapılanıdır.[30] Bu mânâda olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey Rasûlüm! De ki: "İşte benim yolum budur. Ben Allah'a bir görüş ve anlayış üzere insanları davet ediyorum. Ben ve bana tabî olanlar böyleyiz.. ."[31]

İslâm eğitiminin temel prensiplerinden birisi de örnek olma, örnek almadır. *Terbiyede örnek, bütün vasıtaların en tesirlisi, başarıya en yakın olanıdır.*[32]

Örnek olma ve edinme, insanlarda olduğu gibi, diğer canlılarda da vardır. Hatta o, bütün varlıklarda görülür. Meselâ Güneş, diğer bütün gezegenlerin mihveridir. Bunun gibi insanlık için de daimî bir örneğe ihtiyaç vardır. İnsanın her hususta duyduğu bu örnek alma ihtiyacının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Örnek edinmeye ihtiyaç duyulan alanları da şöyle sıralayabiliriz:

a. Eğitim-öğretimde: Eğitim ve öğretimle ilgili müfredat programları ne kadar mükemmel hazırlanırsa hazırlansın program, onu temsil edecek, uygulayacak terbiyeci bir insanın varlığından müstağni kalamaz. Terbiyecinin, terbiyenin ve müfredatın uygulanmasında gaye edinilen esas ve hedeflere ait bilgi, tecrübe ve meslekî formasyona sahip olması gerekir.

---

[29] Bir dostum bana, liseye devam eden oğlunun yarım kollu iç çamaşırlarının kollarını kestiğini, bunu uzun bir zaman sonra meşhur bir yabancı şarkıcıyı taklid ederek yaptığını anlayabildiğini ve gencin daha sonra bundan vazgeçtiğini büyük bir üzüntüyle anlatmıştı.

[30] Nahalâvî, 233-234.

[31] *Yûsuf*, (12), 108.

[32] Muhammed Kutub, *a* 253.

Bugün dışarıdan bitirme, açık öğretim v.s. ile eğitim ve öğretim gören öğrenci ile, okula devam eden bir öğrenci arasındaki fark ortadadır. Okula devam ederek bitiren öğrenci daha başarılı, daha görgülü ve daha bilgilidir. Bu durum, örnek almadan ileri gelir. Aksi halde kitaplar yazılır, öğrencilere dağıtılır, sene sonunda imtihana tabî tutulur, iş biterdi. Dolayısıyla öğretmen ve okula da fazlaca ihtiyaç kalmazdı. Halbuki öğretmen ve okulun yerini hiçbir şey dolduramaz. İnsanoğlu yaratılalıdan beri durum budur, öğrenme ve öğretmene her zaman ihtiyaç vardır. Öğretmen, giyim kuşam, konuşma, tavır, gayret v.s.'de her zaman örnektir. O, öğrencilerin en çok etkilendikleri kişidir. Ancak öğretmen, öğrenciler tarafından taklid ve takip edildiğinin daima farkında ve şuurunda olmalıdır. Allah, Rasûlullah (s.a.v.)'ı insanlara eşsiz bir örnek, [33] İslâm terbiye metodlarının uygulayıcısı, İslâm'ı öğreten ve tatbikatını gösteren bir muallim, [34] bir model olarak göndermiştir. O'nun yaşayışı, hatt-ı harekâtı Kur'ân esaslarına uygundu.[35] Yani O, Kur'ân'ı yaşayan, O'na uyan, nasıl uyulacağını gösteren ve Kur'ân'ı temsil eden eşsiz bir muallimdi. O, şahsiyet ve taşıdığı özellikleri ile, hareket ve davranışlarıyla insanlarla olan muamelelerinde, Kur'ân'ın esaslarını temsil eden canlı bir örnek ve O'nun pratik bir tercemesiydi.

b. Din'de: Bir model aramak, takip edilecek bir örnek araştırmak insanoğlunun fıtratında vardır. Bu dinde de kendini gösterir. Bu örnek insan, insanlara gerçek yolu gösteren ve aydınlatan bir kandil, Allah'ın kanununun nasıl tatbik edileceğini açıklayan, canlı bir misâl olmalıdır.[36] Peygamberlerin gönderilişi ve hele ilk insanın aynı zamanda bir peygamber oluşu bu gerçeği vurgulamaktadır. Bilmediği bir yere ilk defa giden birisini düşünelim. Bu kimse ne yapacağını şaşırır, bir rehber, bir yardımcı ve bir örnek arar. Her insan böyledir.[37] Dolayısıyla peygamberlerin gönderilişi, bu ihtiyacı karşılamak içindir. Ayrıca ilim adamları ve din görevlileri de bu ihtiyaca cevap vermektedir.

c. Yerleşmiş kötü alışkanlıkları bırakmada: İnsanların alıştıkları hususları, yanlış âdet ve gelenekleri bırakma hususunda örnek duyma, verilen emri tatbik edeni bizzat görme arzusu, daha da güçlüdür. Bu durum ise, eğitimde kulaktan çok gözün daha önemli bir rol oynadığını ortaya koyar. O halde kişi için duyduklarından ziyade, gördükleri önemli ve etkilidir.

Eskiden Araplar arasında şöyle bir âdet vardı: Efendi, evlâtlığının boşadığı hanımla evlenemezdi. Bu yanlış âdet, bizzat Rasûlullah (s.a.v.)'ın tatbikatı ile sona erdirilmiştir. O, Zeyd (r.a.)'i evlâtlık edinmişti. Halbuki Zeyd, Peygamber'in gerçek oğlu değildi. Dînî ve hukukî bir engel de yoktu. Artık oğullukların boşadığı hanım-

---

33 *el-Ahzâb*, (33), 21.
34 İbn Mâce, *Mukaddime*, 17
35 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirin*, 18
36 Nahalâvî, 229
37 *en-Nahl (16)*, 43-44.

lar, iddetleri çıktıktan sonra babalıkları tarafından nikâhlanabilirdi. İslâm'dan önce yasak olarak yerleşen böyle bir âdet, Allah'ın hikmeti icâbı İslâm'da kaldırılmış, bizzat tatbikatını da Hz. Peygamber'de bulmuştur.[38]

Örnek insan, sadeçe sözleri ile değil; aynı zamanda yaptıkları ile de örnektir. Bilhassa bu gibi durumlar, daha çok fedakârlığa ihtiyaç duyulan zamanlarda görülür. Meselâ, harpler ve sahip olduğu maldan verme gibi. Rasûlullah (s.a.v.), gazvelerde sahabenin önünde gider veya onları komuta merkezinden idare eder, yönlendirirdi. Hendek Gazvesi'nde açlığı hissetmemek için karnıma taş bağlamış, ashabı ile birlikte hendek kazmış ve arkadaşları ile şiir söylemiştir. Mescid-i Nebevî'nin inşâsında hem mimar olarak plân çizmiş, hem de bizzat tatbikatını yapmıştır. O, sabır, sebat ve cesarette de terbiyecilere örnektir.

Hâsılı O, söylemiş, emretmiş, fakat önce kendisi yapmış, böylece bir şeyin nasıl yapılacağını göstermiş ve öğretmiştir. Öğretmenin de öğrenciler üzerinde etkili olabilmesi için söylediklerini yapan, örnek bir şahsiyet olması gerekir. Ayrıca bu, öğrettiklerinin iyice anlaşılması için de gereklidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki İslâm'da örnek edinme sadece gözle görülen, elle tutulan konularda değil; aynı zamanda din gibi mücerred konularda da kendini gösterir. Gerçek bir tesir karşısında ruhlar sevgi ile dolar, bunun hikmetini ise Allah'ın insan ruhuna koymuş olduğu örnek alma kabiliyetinde aramamız gerekir.[39]

3. İbret ve Öğütle Terbiye Metodu

a. İbretle Terbiye

İbret; lügatte ders almak, hallere bakıp ibret almak, manî olan örnek anlamına gelir. Aslında bu iki kelime genellikle eş anlamda kullanılır. Cenâb-ı Hak: **"Gerçekten Peygamberlerin kıssalarında akıl sahipleri için büyük bir ibret vardır."**[40] buyurmaktadır. Bu şekilde Allah, peygamberlerin hayatından örnekler sunmuştur. Bunlar, insanlar için bir ibret vesilesidir. Fakat bunların herkes için bir ibret olmayıp, sadece akıl sahipleri ile, meseleyi iyice ve derinden düşünebilenler için ibret olduğu kaydedilir. Şu halde peygamberlerin kıssaları gururlu, zâlim, inatçı v.s. gibi kötü karakterli kimseler için bir öğüt ve hatırlatan olmaktan uzaktır.

İslâm terbiyesi, kıssadan ibret almaya önem ve değer verir. Bu ibret alma, yetişmekte olan gencin ahlâkını ve duygularını eğitir, düzene koyar. İbret, mürebbîlerin, talebelerin kalbini uyanık tutarak doğru düşünmeyi âdet haline getir-

---

38 *el-Ahzâb*, (33), 36-38
39 Nahalâvî, 231.
40 *Yûsuf*, (12), 111.

melerini sağlar. Cenab-ı Hak, Kur'ân'da birçok yerde insanoğlunun yeryüzündeki canlı cansız tüm varlıklardan ibret almasını istemektedir. **"Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır: Size onların karnındaki işkembe pisliği ile kan arasından (gelen) hâlis bir süt içiririz ki içenlerin boğazından afiyetle geçer."**[41] âyeti buna ne güzel bir misâldir.

İbret almak, derin bir tefekkür ve ince bir sezişle olur. Bu hal ise bize, ilâhî hikmeti kavrama yolunu gösterir ve Allah'ın bize nimet olarak verdiği semâvât ve arzda bulunan yaratıkları inceleyip onlardaki zariflik, gariplik ve azamet karşısında düşünmeye sevk eder. Meselâ, yukarıda zikri geçen kan ve işkembe pisliği arasından geçirilen süt ve onun insan sağlığı ve gelişmesi için sağladığı faydalar sayılmayacak kadar çoktur.

Şaşkınlık ve taaccüb duygularının harekete geçmesi, ibrete vesile olur. Fakat eğitimci, öğrencilerine bunlardan bahseder, faydalarını buldurur, onlardaki sevgi, saygı ve itaat duygusunu harekete geçirir. Bu ise tabiî bir neticedir. Öte yandan eğitimci, öğrencileri Allah'ın yarattığı varlıklardaki hikmetler hakkında düşünmeye alıştırıp onlara, bu yönde maharet kazandırmalıdır. Özellikle bizi çepeçevre kuşatan, her gün gördüğümüz ve içinde yaşadığımız atmosferde cereyan eden hâdiselere dikkat çekmelidir. Çünkü her varlık ve aldığımız nefese kadar her şeyde, [42] büyük bir ibret ve Allah'ı isbat vardır.[43]

Tarihi hadiselerden de ibret alınmalıdır. Bu hususta da en büyük kaynağımız Kur'ân'dır. Kur'ân'da tarihî hadiselere gelecek nesillerin ibret alması için işaret edilmiştir. Meselâ, **Bedir Gazası.**[44] Orada müslümanların 300; müşriklerin ise 1000 civarında, yani daha kalabalık ve daha techîzatlı olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Fakat mü'minler, az olmalarına rağmen inançlı, kâfirler ise inançsız ve mağrur idiler. Kendilerini güçlü, mü'minleri zayıf zannediyorlardı. Halbuki Allah'ın kudreti her şeyin üzerinde idi. İşte bu durum mü'minleri güçlendirmiş, kâfirleri perişan etmişti. Allah'ın, inananlara yardım edeceği kanunu[45] ve va'di kıyamete kadar geçerlidir. Kâfirlerin, yalancıların ve Allah'ın kanunundan kaçanların yenileceği de O'nun kanunudur.[46] Fakat Huneyn Gazâsı'nda durum biraz farklı olmuştu. Şu halde Allah, mü'minler kendisine tam inandığı ve güvendiği zaman yardım ediyor; gururlu ve kendilerini güçlü zannettiklerinde ise yardım etmiyor, dolayısıyla mağlûbiyet kaçınılmaz oluyor.

---

41 *en-Nahl*, (16), 66. Ayrıca bkz.: en-Nahl (16), 67-69; *el-Âdiyât*, (100), 1-6; *et-Târık*, (86), 1-12.

42 *Yûnus*, (10), 6; *er-Ra'd*, (13), 3-4; *en-Nahl*, (16), 13; *er-Rûm*, (30), 19-25

43 Yerin yaratışındaki ibretler için bkz.: *el-Bakara* (2), 164; *Yûnus* (10), 6; *er-Rûm*, (30), 22-25; *eş-Şûrâ*, (42), 29; Meyve ve bitkilerin yaratışındaki ibretler için bkz.: *el-En'âm*, (6), 99; *eş-Şuarâ*, (26), 7-9; *en-Nahl*, (16), 11.

44 *Âl-i İmrân*, (3), 11-13

45 *el-Fetih*, (48), 23.

46 *Hûd (11)*, 102; *el-Ahzâb*, (33), 60-62

b. Öğütle Terbiye

Öğüt, birine nasihat edip, kalbini yumuşatacak ve Allah'ın azabından korkutacak şeyleri hatırlatmaktır. Öğüt vermek sadece ikâb yönüyle değil; sevap yönüyle de yapılabilir. Öğüt, tavsiye anlamına da gelir. Şöyle diyebiliriz: Öğüt, va'z, nasihat kalbi yumuşatacak ve amele teşvik edecek şekilde doğru, güzel ve iyi olanı hatırlatmak, doğruya ve güzele yöneltmektir.

Kur'ân'da bu kelime şu şekilde kullanılmaktadır:

"Bu size söylenen var ya, onunla Allah'a ve âhiret gününe îmân etmekte olan kimselere öğüt verilir."[47]

"Bu anlatılanlar, sizden Allah'a ve âhiret gününe îmân etmiş olanlara verilen bir öğüttür."[48]

"Onlar kendilerine öğüt verilen şeyleri yerine getirselerdi, elbette bu, haklarında hem daha hayırlı, hem de inançlarını daha pekiştirici bir hareket olurdu."[49]

Cenâb-ı Hak bu âyette, öğüdü kabul edenlerin az olduğunu belirtiyor. Böylece öğüt vermenin kolay, öğüdü kabul etme ve yerine getirmenin ise daha zor olduğu ortaya çıkmış oluyor. Konuyla ilgili bir âyet şöyledir:

"Salih Peygamber kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim, ben size öğüt verdim. Ancak siz, öğüt verenleri sevmiyorsunuz."[50]

İnsan, psikolojik olarak kendine söylenenlerden etkilenir. Fakat bu durum geçici olduğundan öğüdün sık sık tekrarı gerekir.

Öğüt sadece sözle değil; hareket ve davranışlarla da yapılmalıdır. Çünkü sadece sözde kalan öğüt, fazla tesir etmeyeceği gibi, bir mânâ da ifade etmez. Meselâ, sigara için bir öğretmenin öğrencilere "Sigara içmeyiniz, sağlığa zararlıdır." şeklinde yaptığı öğüt fayda vermez. Ancak sigara içmeyen bir öğretmenin bu yöndeki öğüdü manâlıdır. Diyebiliriz ki, doğru örnek bulunduğu zaman öğüt, ruhta büyük bir etki bırakır ve davranışların eğitiminde büyük bir güç olur. "Öğüt hem zârûrî, hem de lâzımdır. Çünkü ruhta devamlı tevcih ve terbiyeye muhtaç birtakım fıtrî itici güçler vardır. Bu hususta mutlaka öğüt lâzımdır. Zîrâ insan, bazen uygun örneği bulup alamaz, bazen de tek başına o örnek kâfi gelmez."[51]

İnsan hata yapabilir, noksanı da olabilir. Fakat bunları kendi kendine düzeltmesi zordur. Zîrâ insan kendi hatasını göremez. Bu sebeple herkes genel olarak kendi yaptığını daha çok beğenir ve doğru zanneder.

---

47 *et-Talâk*, (65), 2.
48 *el Bakara*, (2), 232.
49 *en-Nisâ*, (4), 66.
50 *el-A'râf*, (7), 79. *"Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar" atasözümüz de bu manadadır.*
51 Muhammed Kutub, 261.

İnsan, tabiatında bulunan birinci derecede güçlü zaaf ve şehvet motivinin etkisiyle bazen basit hareketler yapabilir ve hevasının peşinde koşabilir.[52] İşte bu gibi hallerde mutlaka güzel öğüde ve güzel örneğe ihtiyaç vardır.

Kur'ân'da çeşitli şekillerde öğüt verilirken, özellikle Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler genişçe yer tutar. Bunlardan birkaç örnek alalım:

"Yavrucuğum, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış ve başına gelenlere sabret... İnsanlardan yüzünü çevirme, yeryüzünde şımarık yürüme... Yürüyüşünde mutedil ol, sesini alçalt..."[53]

Öğüt, hak ve iyiliği ortaya çıkarmak, nasihate muhatap olan kişiyi zarardan uzaklaştırmak, saadet ve istifadesini gerçekleştirecek şeylere delâlet etmek gayesiyle yapılır. Nasihat eden kişinin kendi şahsî, dünyevî ve maddî menfaatini gözetmemiş olması, yapılanın gerçek nasihat olduğuna delildir. Dolayısıyla öğüt veren eğitimci, eğitim görevini yerine getirirken her türlü riyadan ve bunda şahsî menfaati olduğu izlenimini verecek davranıştan kaçınmalıdır. Aksi halde eğiticilik otoritesini ve öğrencilerin gönüllerinde bırakacağı tesiri kaybedebilir. Peygamberlerle kavimleri arasında geçen bir diyalog, Kur'ân'da şöyle açıklanır:

"Bu yaptığıma sizden karşılık beklemiyorum."[54] Aynı âyet, peygamberlerin ihlâsı ve Allah'a davette her türlü şahsî ve maddî menfaatten uzak olduklarını teyiden Şuarâ Sûresi'nde de beş defa tekrar edilmiştir.[55]

Öğüt veren kişi (vaiz) dinleyicilerin hafızasında var olan birtakım bilgileri tekrarlamalıdır. Böylece his, vicdan ve tepkiler uyanır, sonuçta insan amel-i sâlihe ve Allah'ın emrine uymaya yönelmiş olur. Öğüdün faydalı olabilmesi için muhatabın hafıza ve vicdanında Allah'a îmân, hesap gününden korkma gibi motivlerin de bulunması gerekir.[56] Vaaz, bir nevi hatırlatmadır ve çeşitli yolları vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Ölümü Hatırlatma: Hz. Ömer kendi nefsine hitaben şöyle derdi: "Ey Ömer, ölüm sana vaiz olarak yeter."[57] Ölümün hatırlatılmasına kabir hayatı ile meleklerin suâli ve âhiret hayatı da eklenebilir. Zaten ölümü hatırlatmanın önemi de buradan gelmektedir. Çünkü, her canlı ölümü tadacaktır.[58] Ölüm, insanın istediği zaman değil; Allah'ın ilmiyle takdîr edilen vakitte gelir.Ayrıca ölümden alınacak ibretin artması için Allah, ölünün yıkanması, techîz ve tekfini, kabre kadar uğurlanması ve kabir ziyaretleri kuralını koymuştur.[59]

---

[52] Bkz.: *el-Câsiye*, (45), 23.; *el-Furkân*, (25), 43.
[53] *Lokman*, (31), 17-19.
[54] *el-Furkân*, (25), 57.
[55] *eş-Şuarâ*, (26), 109, 127, 145, 164, 180.
[56] Nahalâvî, , 254
[57] Nahalâvî, 254.
[58] *Âl-i İmrân*, (3), 185; el-İsra (17), 99; el-Enbiya, (21), 34-35; el-Mü'minun (23), 15; el-Ankebut, (29), 57; er-Rahman, (55), 26-27.
[59] Bkz.: Müslim, *Cenâiz*, 35-36

b. Hastalığı Hatırlatma: Sağlık ve afiyette olmak, insanı mutlu kılar. Bunun için ruh ve beden sağlığımıza özen göstermeli, bu konuda uzmanların tavsiyelerine uymalıyız. Ancak, hayatta zaman zaman hasta da olabilmekteyiz. Bu sebeple hastalık öncesinde sağlığımızın kıymetini bilmeliyiz. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurur: **"Ey insanlar, Allah'tan kesin bilgi ve sağlık isteyiniz. Çünkü insana bilgiden sonra sağlıktan daha üstün bir şey verilmemiştir."**[60]

Peygamberimiz bu sebeple şöyle duâ ederdi: **"Allahım, gerçek hayat âhiret hayatıdır."**[61] Dünya hayatı, hayatın bizzat noksan ve sonu olduğuna delildir. **"Âhiret hayatı ise gerçek ve ebedî olandır."**[62] âyetini okuyan, dünya hayatının noksan olduğunu düşünüp anlayacaktır. Böylece ferdde Allah korkusu ve emirlerine boyun eğme duyguları uyanır. Sağlıklı olduğumuzdan dolayı Allah'a şükretmemiz, hastayı teselli babında ziyaret etmemiz, cenaze namazına katılmamız, vaktimiz varsa mezarlığa kadar gitmemiz, cenaze yakınlarına taziyede bulunmamız emredilmiştir. Aynı şekilde hastalık ve musibetlere sabır esâsı getirilmiş, neticede büyük sevap va'dedilmiştir.[63]

c. Hesap Günü'nü Hatırlatma: Muhatabın öğüdü kabullenmesi ve haramlardan uzak kalması için, insanın gönlünde gerçek bir menedici olmalıdır. Zaten Allah korkusu ve hesap günü endişesinden daha etkili bir menedici düşünülemez.[64]

4. Kıssa ile Terbiye Metodu

Bu metodun Kur'ân'da kullanılan eğitim-öğretim metodları arasında önemli bir yeri vardır. Bu sayede mâzîdeki önemli hâdiseler bir ahenk içerisinde ortaya konur. İnsan, uzak ve yakın tarihi bilmek zorundadır. Çünkü tarih, geçmişten geleceğe akan bir nehirdir. Tarihi iyi bilen, istikbâle güvenle yönelir. Konuşulan meseleler, her ne kadar hâl ve istikbâle mâtûf olsa da kökleri tarihin derinliklerindedir.

Yaşlı insanlar daima gençlik yıllarını anarlar. Çünkü bu, onlara yeni bir güç verir. İnsanlık tarihi de, insan ömrü gibidir. İnsanın mâzîyi bilme, tarihi öğrenme arzusu olduğu gibi; toplumların da tarihî hâdiseleri öğrenme, güç alma, iyi olanlar gibi olma, kötü olanlardan da ibret alma arzusu vardır. Diyebiliriz ki, insan tabiatı icâbı kıssa ile eğitime ihtiyaç duyar. Bu ihtiyâcı bilen Cenâb-ı Hak, onların dünyada imtihanı kaybetmelerini istememekte, onları kötü akıbetten, bir başka şekilde daha îkâz etmektedir. Bu imtihanı kazanan veya kaybeden geçmiş milletlerin ibretâmîz kıssalarından kısaca bahsetmekte, böylece Kur'ân'a muhatap olanların

---

60 Tirmizî, *Duâ*, 105; İbn Mâce, *Duâ*, 5
61 *el-A'lâ*, (87), 16.
62 *el-Ankebût*, (29), 64.
63 Bkz.: Buhari, Edebü'l Müfred, İyadetü'l Merda, 235; *Tecrîd*, IV, 278, XII, 67
64 *en-Nâziât*, (79), 40-41; *er-Rahmân*, (55), 46; *Tecrîd*, II, 622-623

aynı hatalara düşmesini istememektedir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da Nûh,[65] Yûsuf, Mûsâ, İsâ, İbrâhîm (a.s.) ve Ashâb-ı Karye, Ashâb-ı Medyen, Ashâb-ı Fîl, Ad[66], Hûd[67] Semûd[68] kavimlerinin durumlarını vecîz bir şekilde anlatmaktadır.

Kıssalar, vahiy ve peygamberliğin isbâtı, Allah'ın vahdâniyetinin isbâtı, dinlerin esasta birliği, ikâz, müjdeleme, sabır, şükür, v.b. gibi dînî gaye ve ahlâkî hedefleri içine alır.

Kıssa ile eğitimde anlatım kolaylığı yanında, edebî tasvir imkânı fazla olduğundan kıssa ile anlatımda ifâdeye bir cazibe ve güç kazandırma imkânı vardır. Kıssa ile anlatım, çok sayıda duyu organına hitâb ettiğinden daha kalıcı olmaktadır.

Şimdi derinliğine inmeden Kur'ân'da zikri geçen kıssaların önemli ve açık gayelerine temas edeceğiz:

a. Kur'ân'da kıssaların zikredilmesinin başta gelen gayesi, vahiy ve risâletin isbâtıdır. Ümmî olan peygamberin, geçmiş milletlerin hayatlarından kıssalar anlatması, onun ilâhî vahye mazhâr olduğunu gösterir. Bu husus, Kur'ân'da şöyle açıklanır:

"Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen, daha önce bunları bilmiyordun."[69]

b. İlâhî dinlerin gayesinin aynı olduğunu, aynı kaynaktan fışkırdığını, bütün mü'minlerin bir ümmet olduklarını, Allah'ın hepsinin Rabbi olduğunu açıklayarak her peygamberin ümmetine aynı sözleri söylediğini isbattır. Böylece bu gerçek, ruhlara pekiştirilmek istenir. Meselâ Enbiyâ Sûresi buna güzel bir misâldir. Bu sûrede Mûsâ, Hârûn, İbrahim, Lût, Nûh, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, İsmail, İdrîs, Zülkifl, Zekeriyyâ ve Yahya (a.s.)'dan bahsedilmektedir.[70]

c. İlâhî dinlerin esasta bir olduğunu, tek olan Allah'tan kaynaklandığını açıklamak, dinlerdeki temel esasları tekrarlamaktır. Bunların başında Allah'a îmân gelir.

"Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik de O, şöyle dedi: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir Rabbiniz yoktur."[71] âyetinde belirtildiği gibi.

d. İlâhî davete kulak vermeyen ve peygamberleri tasdik etmeyenlerin fecî âkibetlerini gözler önüne sermektir.[72]

---

[65] Bkz.: *Nûh Sûresi.*

[66] *el-Ahkaf*, (46), 21; *eş-Şuarâ*, (26), 128-130, *el-Hâkka*, (69), 4, 9; *Fussilet*, (41), 15.

[67] *Hûd, (11)*, 50-60; *el-Mü'minûn*, (23), 31-41; *el-Ahkâf*, (46), 21-23- *eş-Şuarâ* (26) 123-140

[68] *eş-Şuarâ*, (26), 146-159

[69] *Yûsuf*, (12), 3; Ayrıca bkz.: *el-Kasâs*, (28), 44-46.

[70] *el-Enbiyâ*, (21), 48-92.

[71] *el-A'râf*, (7), 59, 65, 70, 73; Ayrıca bkz.: *el-Bakara*, (2), 163, 255; *Âl-i İmrân*, (3), 2, 6, 18; *en-Nisâ*, (4), 87, 171, *el-En'âm*, (6), 19, 202; *et-Tevbe*, (9), 31; *Hûd*, (11), 14; *er-Ra'd*, (13), 16, 30; *en-Nahl*, (16), 22, 51; *el-İsrâ*, (17), 42; *Fâtır*, (35), 3; *el-İhlâs*, (112), 1

[72] *el-Ankebût*, (29), 14-40 *Hûd*, (11), 120

e. Allah'ın Hz. Âdem'den beri bütün peygamberlere ve onlara inanan ve uyan mü'minlere yardım ettiğini ve bu yardımın devam edeceğini belirtmektir. Yûsuf, Mûsâ, Süleyman, Dâvûd, İbrahim (a.s.) kıssalarında olduğu gibi.[73]

f. Mü'minleri karşılaştıkları güçlüklere karşı teselli etmektir.[74]

g. İnsanları şeytanın tuzaklarına karşı uyarmak ve onun ebedî düşman olduğunu belirtmek, böylece ezelî düşmanın iyi tanınmasını sağlamaktır. Çünkü bu tehlikeyi kıssa yoluyla anlatmak daha etkilidir.[75]

h. Allah'ın kudretine boyun eğerek Allah korkusu motivini, ilâhî duyguları geliştirmek üzere harekete geçirmek.[76]

i. Peygamberlerin, kavimlerini nasıl eğittiklerini kıssa ederek, eğitimcileri bu metoddan faydalanmaya teşvik etmek.

k. Cenâb-ı Hak, geçmişten haberdar etmek, üzerinde düşünmek[77] için kıssa metodunu kullandığını beyân ediyor. Çünkü kıssalar Allah'tan korkanlar için gerçek bir öğüttür.[78]

Burada kıssa ile terbiye metodunun özelliklerinden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.Bu metodun özelliklerini başlıca üç maddede toplayabiliriz:

a. Kıssa, okuyucuyu, öğrenciyi konuya bağlar ve hiçbir bıkkınlık, gevşeklik göstermeden dikkatini, alâkasını uyanık tutar. Onu devamlı olarak kıssa ile ilgili hususlarda düşünmeye sevk eder. Dolayısıyla insan, sonuna kadar kıssada geçen şahsiyetlerin etkisini düşünür. Kıssa, mükemmel bir şekilde başlar. Bu, kıssanın ana fikri, düğümü ve belkemiğidir. Meselâ, arzuya ulaşmak, tehlikeden sakındırmak gibi. Kıssa, bu genel çizgi içinde gelişir, araya yeni olaylar, yeni kahramanlar girer, fakat konu bütünlüğü bozulmaz.

Meselâ, Kur'ân'da bir sûreye ad olan Yûsuf (a.s.) kıssası: Başlangıçta Hz. Yûsuf'un rüyası olarak okuyucuya arz edilir. Sonra Allah'ın va'di, aydınlık ve mutlu bir istikbâl, bu fakir aileye verilen Allah'ın nimetleri peş peşe gelir. Kıssanın önde gelen kahramanı Hz. Yûsuf'un karşılaştığı güçlük ve engeller okuyucuyu sıkmadan bir bütünlük içinde verilir. Okuyucu, o kadar etkilenir ki her şeyi bir tarafa bırakarak Allah'ın va'dinin gerçekleşmesini beklemeye koyulur. Tıpkı bir film, bir tiyatroda olduğu gibi, bu müşkil ve olayların nasıl sona ereceğini büyük bir merakla bekler.

b. Olay, saptırılmadan objektif ve insan fıtratına uygun olarak verilir. Meselâ, ele aldığımız Yûsuf Kıssası'nda Allah Teâlâ insanı, insan olarak ele alır, artık onun

---

73 Bkz.: *el-Bakara*, (2), 51-67; 124-260. ; *Âl-i İmrân*, (3), 65-84; *el-Hicr*, (15), 52-56

74 el-Hacc (22), 42-46

75 Bkz.: *el-A'râf* (7), 11 vd

76 Geniş bilgi için bkz.: Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, trc., Süleyman Ateş, Ankara 1969, 221-234; Nahalâvî, 214

77 *Tâhâ*, (20), 99

78 *Âl-i İmrân*, (3), 137-138.

bir melek olmadığı ortadadır. Bütün mesele, örnek kahramanlardan ve olaylardan hisse kapılmasıdır. Her örneğe, kendi durumuna ve yapısına uygun bir şekilde itinâ gösterilir. Olay objektif bir şekilde verilir. Hiçbir şey katmadan, aşırılığa kaçmadan, doğru ve makama lâyık olarak terbiyevî sonuçlar çıkarılacak şekilde sergilenir. Meselâ Hz. Yûsuf örneği: Kıssada Yûsuf, Allah yolunda karşılaştığı her güçlüğe sabreden, örnek bir şahsiyet olarak zikredilir ve böyle olanları temsîl eder.

Kadın ise nefsin tuzaklarına yakalanmış, kalbi sevgi dolu, ancak kendisini birtakım kötülüklere sevk eden şehvet duygusuna kaptırmış olanları temsil eder. Kardeşleri, kalbi kin, hased ve kıskançlık duyguları kabarık olanların, Yâkub (a.s.), ise üzgün, sabırlı, şefkatli, kalbi sevgi dolu, mütevekkil bir baba örneğidir. Hâsılı, Kur'ân, bütün bu örnek şahsiyetleri objektif, doğru ve nefis bir şekilde arz ediyor, kimseyi aldatmıyor. O'nda zikredilen kıssalar beşer fıtratına aykırı değildir. Zîrâ kıssalar, beşer gerçeğine uygun, bazı problemlerine çâre ve ilaç olmak üzere gelmiştir.

c. Kurban'daki kıssalar akla ve kalbe hitab ettiği kadar, duygulara da hitab eder, yön verir ve eğitir. Korku, bekleme, rızâ, sevinç, keder, sevgi gibi duyguları harekete geçirme yoluyla bunlara yön verir. Bütün bu duygular seçilmiş olaylar içinde parlak bir vasıfla kıssada yer alır. Meselâ, Yûsuf Kıssası'nda sabır, Allah'a güven, O'nun yardımını bekleme gibi duygular, Yûsuf da korku duygusu harekete geçirildikten sonra geliştirilir.[79]

Bu sebeple İslâm eğitiminde kıssa ile terbiyenin büyük bir yeri ve önemi vardır. Çünkü o, insan ruhunu peşine takar, sürükler. Okuyan veya dinleyen, şuurlu veya şuursuz olarak kendini hâdiselerin içinde bulur, heyecanlanır. Kıssanın kahramanı ile şahsı arasında mukayeseler yapar, neticede onu beğenir, ya da reddeder.[80]

Kıssa ile eğitim, insan fıtratına en uygun eğitimdir. Çünkü onda sıkıcılık yoktur. Bir olay etrafında talî olaylar verilir. Psikolojik olarak en uzun dikkatin "Onyedi dakika" olduğu düşünülürse kıssa ile eğitimde olaydan olaya geçmekle dağılan dikkatler toplanmış olur. Ayrıca kıssa ile eğitim kalb, zihin, göz, kulak gibi duygulara hitâb ettiğinden daha etkili, daha kalıcıdır. Bu durum, günümüzde öğrenme psikolojisinin önemli bulgularından olan "Ne kadar çok duyu organına hitâb edilirse, öğrenme de o kadar kalıcı olur." kuralına uygundur. Bu sebepledir ki gerek halk, gerekse öğrenciler, kıssalara çok ilgi gösterirler. Bugün halk arasında bir Hz. Âdem, Yûsuf ve İbrâhîm Kıssası'nı bilmeyen hemen hemen yok gibidir.

Kur'ân'da zikri geçen kıssaları başlıca üç gruba ayırabiliriz:

a. Tarihî Kıssalar: Bunlar, cereyan ettiği yerler, kahramanları ve hadiseleri belli olan kıssalardır. Peygamberlerin hayatı, onları yalanlayanların durumları, dolayı-

---

79 Bkz.: Nahalâvî, 210-213.

80 Muhammed Kutub, 272.

sıyla düştükleri felâketleri anlatan kıssalar bu gruba girer. Fakat bu kıssalar, hadisenin cereyan ettiği yerleri, şahısların isimlerini tam, fakat öz olarak zikreder. Hz. Mûsâ ve Firavun, İbrâhîm ve İsmail, Nûh ve kavmi arasında geçen kıssalar gibi.[81]

b. Vaki'î Kıssalar: Beşerî bir durum için örnek arz eden kıssalardır. Gerçek şahısları ile örnek gösterilen herhangi bir şahıs arasında fark yoktur. Hz. Âdem'in iki oğlu arasında geçen hadise ile ilgili kıssa ve Hz. Mûsâ-Hızır Kıssası bu çeşittendir.[82]

c. Temsilî Kıssalar: Bizatihi gerçeği temsil etmeyen, daha önce vuku bulmuş, daha sonra da vukuu muhtemel olan kıssalardır.[83] İki bahçe sahibinin kıssası bu nevîdendir.[84]

Yûsuf Sûresi'nden çıkarılan, eğitimle ilgili bazı sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

- Kıssa ile eğitim, insan fıtratına uygundur.
- Eğitimde anlaşılır bir üslûb kullanılmalıdır.
- Yeni öğretilen bilgiler, daha önce öğretilen bilgiler üzerine bina edilmelidir.
- Hased daha çok yakınlar arasında görülmektedir.
- Kıskançlık fıtrîdir.
- Eğitim-öğretimde sabır gerekir.
- Değersiz gibi görünen bir şey, aslında çok değerli olabilir.
- Bulûğ çağının eğitim-öğretimde ayrı bir yeri ve önemi vardır.
- Eğitimde yaş ve seviye daima göz önünde tutulmalıdır.
- Eğitim ve öğretimde doğruyu araştırmak gerekir. Peşin hüküm verilmemelidir.
- Eğitim ve öğretimde ne kadar gayret gösterilirse gösterilsin, bazen istenilen sonuç alınamayabilir...

5. Darb-ı Mesel ile Terbiye Metodu

Misâl, insana iyi ile kötü arasında mukayeseye imkân verdiğinden daha kalıcıdır. Bugün bile, yapılan uzun bir konuşmadan geriye kalan ve uzun süre hatırlanan güzel misâllerdir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak, bu metodu diğer metodlarla birlikte Kur'ân'da kullanmıştır. Darb-ı meselle yapılan, küçük düşürülmek istenen bir şeyi gerçekte küçük ve düşük olana bilerek benzetmedir. Meselâ, müşriklerin mâ'bûdlarının ve dostlarının örümcek ağına benzetilmeleri gibi.[85] Bunu anlamak, edebiyattan anlayan ve akıllı bir kimseye gizli değildir. Fakat

---

81 Misâl olarak bkz. *İbrahim Sûresi*.

82 Bkz. *el-Maide*, (5), 27-30; *el-Kehf*, (18), 68-82

83 Muhammed Kutub, 272.

84 Bunlar, İsrâiloğullarından biri mü'min diğeri kâfir iki kardeşti. Babalarından zamanı itibariyle büyük bir miras kaldı. Mü'min, kendi hissesiyle hayırlar -yapmış, Allah yolunda harcamış; diğeri ise mağrur olmuştu. Bkz.: *el-Kehf*, (18), 32-45.

85 *el-Ankebût*, (64), 41.

Yahûdî, müşrik ve münafıklardan bazıları, Kur'ân'da hiç bir noksan bulamadıkları halde şöyle derler:

"Sivrisineği misâl getirmek Allah'ın sânına lâyık değildir." bazıları da: **"Bu nasıl misâldir?"** dediler. Bu sebeple Allah şöyle buyurdu: **"Şüphesiz Allah, (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez."**[86]

Bu metodda:

a. Güzelliği veya çirkinliği açıklanmak istenen bir şey, güzelliği veya kötülüğü bilinen başka bir şeye benzetilir. Müşriklerin Allah'tan başkalarını dost edinmelerinin örümcek ağına (örümcek evine) benzetilmesi gibi.

b. Birbirine benzeyen iki şey, aradaki bir farkı belirtmek için mukayese edilir. Meselâ, kâfir-mü'min. Ortak yan beşer olmalarıdır. Allah, Kur'ân'da şöyle buyurur:

"Kâfir olanların ve Allah yolundan dönenlerin bütün amellerini Allah boşa çıkarmıştır. İmân edip sâlih amel işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki O, Rableri tarafından gelen Hak'tır-imân edenlerin günahlarını Allah örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. Bunun sebebi; inkar edenlerin batıla uymaları, inananların da Rablerinden gelen hakka uymuş olmalarıdır..."[87]

c. İki şey arasında teşbih yapmanın muhal olduğu açıklanır.Cenâb-ı Hak putlara tapma hâlini beyân hususunda şöyle buyurur:

"Ey insanlar; (size) bir misal verildi, şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamaz. İsteyen de aciz, kendisinden istenen de!"[88]

Benzetmeler, muhatabın bildiği şeylerden ve her yönden seviyesine uygun olarak verilmelidir. Meselâ, bilgisiz bir insana astronomi ile ilgili misâller verilirse anlayamaz. Bu metodu kullanan Cenâb-ı Hak, câhiliyye devri insanlarını eğitmek için seviyeye uygun misâller vermiştir: **"Hâlâ devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"**[89] âyetinde olduğu gibi. Dikkat edilirse misâller kültür seviyesine uygun olarak verilmiştir. Eğitimci de öğrencilerinin seviyelerine göre ve anlaşılır misâller vermelidir.

d. İyi ile kötü bir arada zikredilmiştir:

"Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü; kökü yerde sabit, dalları gökte olan bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabbi'nin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah, insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün

---

86 *el-Bakara*, (2), 26
87 *Muhammed*, (47), 1-3
88 *el-Hacc*, (22), 73; Ayrıca bkz.: Nahalâvî, 221-223.
89 *el-Ğâşiye*, (88), 17.

misali, gövdesi yerde, koparılmış, bu yüzden ayakta durma imkanı olmayan bir ağaca benzer."[90] âyetinde olduğu gibi.

Her seviyede insanın kolayca anlayabileceği bu güzel misâlde güzel ve faydalı sözün kalıcılığı, her zaman fayda vereceği anlatılırken, dibinde oturup gölgesinden istifâde etmek için herkesin arzuladığı gür bir ağacın misâl olarak seçilmesine dikkat edilmelidir. Daha önceden ne kadar büyük ve gösterişli olursa olsun kesilmiş bir ağaç da insanların gelip geçmesine engel olan bir odundan ibarettir.

Cenâb-ı Hak, benzetmelerle insanı terbiye ederken iyi ile kötüyü birlikte zikrediyor. Kötü ve olumsuz olandan kaçıp, iyiye ve olumlu olana yönelmemizi istiyor. Çünkü iyi ile kötüyü ancak zıtları ile tanımak mümkündür. İnsan psikolojik olarak kötüden ve elemden nefret eder, uzaklaşır, iyiye ve hazza yönelir, işte bunu sağlamak için iyi ile kötü birlikte zikredilmiştir. Böylece öğretmen dersinde, din görevlisi de vaazında buna dikkat etmeli, bir şeyi zıddı ile öğretmeyi prensip edinmelidir ki insan kötüden uzaklaşsın, iyiye yaklaşsın.

Bir şeyin zıddı ile verilmesi İslâm eğitiminin temel prensiplerindendir. Bu prensip, bizzat Allah tarafından konmuş ve uygulanmıştır. İyi ile kötü, cennetle cehennem, yâni kâfirlerin tadacağı azapla mü'minlere verilecek nimetler aynı yerde zikredilmiştir.[91]

Çocuklar bile anadilini öğrenirken "anne ile baba"yı nerede ise birlikte öğrenir. Çünkü anne deyince baba; baba deyince anne hatırlanır. Zernûcî bu hususta şu bilgileri verir:

"Cimrilik, korkaklık ve israf haramdır. Bunlardan ancak cömertlik, cesaret, tutumluk gibi zıtlarını da öğrenmek ve bilmek suretiyle sakınmak mümkün olur."[92]

Sonuç olarak diyebiliriz ki eğitimci öğrenciye, ana-baba çocuğa, din görevlisi cemaate şunu yapma derken, neyi yapacağını mutlaka göstermelidir. Aksi halde yapılan büyük bir eğitim hatasıdır. Böyle bir durum daha kötü sonuçlar doğurabilir.

6. Teşvik ve Sakındırma Yoluyla Terbiye Metodu

İslâm terbiyesinin bu metodu, Allah'ın insanı rağbetten doğan lezzet, nimet, refah v.s. ile, sakındırmadan meydana gelen elem, acı, kötü sonuç üzerine üzülme fıtratıyla yaratması üzerine bina edilmiştir. Teşvik ve sakındırmanın en alt derecesinde insanlarla hayvanlar beraberdir. Hemen hemen kâinattaki bütün canlılar hissettikleri an, kendilerine eziyet veren şeyden uzaklaşırlar ve kendi hayatlarını veya hemcinslerinin hayatının devamında rol oynayan lezzetleri benimserler. Korkuda benzerlik olmasına rağmen ümit duygusunda ayrılırlar. Allah

---

[90] *İbrahim*, (14) 24-26.
[91] Misâl olarak bkz.: *Nebe' Sûresi*.
[92] Zernûcî, 4

insanı öğrenme, ibret alma, düşünme, amel etme v.s. gibi vasıflarla onlardan ayırmıştır.

Korku ve sevinç, çocuklarda çok erken yaşlarda uyarılabilen heyecanlardandır. Hattâ bazı bilginler, doğum sonrası ilk ortaya çıkan heyecan tepkisinin korku olduğunu söylemektedir. Anî ve yüksek seslerle, düşme tehlikesinin çocuklarda korku tepkisini uyardığı tesbît edilmiştir.[93] Bu şuurlu bir korku değil; fıtrattan gelen, refleks halinde bir heyecandır.

"İnsan ölümden, fakirlikten, acizlikten, amellerin boşa çıkmasından, kusurlarının açığa çıkmasıyla insanlar nazarında kötülenmekten hissî ve manevî âlemden korkar."[94] Buna paralel olarak ümid duygusu da gelişir. Korku ile ümid birbirine zıt iki duygudur. Korkuyu dengeleyen ümid olmasaydı, korku insan hayatına hâkim olurdu. Diyebiliriz ki Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da insan fıtratına uygun bütün terbiye vâsıtalarını kullanır. İhtiyaç hâlinde her birine başvurur. İnsanı kıssa ile, öğütle, örnekle, korkutma, teşvik ve sakındırma ile terbiye eder. Bu sebeple Allah bazen rızâsının olmayışı ile, [95] bazen açık olarak gazabı ile, [96] bazen Allah ve Rasûlü'nün harbi ile, [97] bazen de dünya ve âhirette cezalandırma ile[98] tehdit eder. İnsanların dikkatini çekerek düşünmelerini ve yapılan hatalardan vazgeçmelerini ister. Böylece farklı yaratılış ve anlayışta olanlara hitâb edilmiş olur.

Teşvik ve sakındırma ile terbiye, tepkilere ve duygulara hâkim olma ve aralarında denge kurmaya dayanır. Meselâ, ümid duygusundan sıyrılıp tamamen korkuya bürünmek uygun değildir. Bu sebeple günah işleyen kimsenin Allah'ın rahmetinden ümidini kesip, Ümitsizliğe düşmesi yasaklanmıştır: **"De ki: Ey günah işlemekle nefislerine karşı haddi aşmış kullarım! Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyiniz. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar..."**[99] buyurulmaktadır.

İnsanın zor durumda kaldığı anlar olabilir. Bu gibi durumlarda Allah'a olan güvenini ve ümidini yitirmemelidir: **"İnsan hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunuverse hemen ümitsizliğe düşer, üzülüverir."**[100] Fakat Allah kullarının ye'se ve Ümitsizliğe düşmesine razı olmaz. Bu sebeple ümid kesmekle küfür birlikte zikredilmiştir:

"Tarafımızdan insanoğluna bir rahmet (sıhhat, zenginlik gibi) tattırıp da sonra bunu ondan çekip alıversek şüphesiz o, Allah'ın ihsanından tamamen ümidini kesen, evvelki nimeti unutan nankör bir kimse olur."[101]

---

93 V. Baha Pars, 66; Muhammed Kutub, 179.
94 Muhammed Kutub, 179.
95 *el-Hadid*, (57), 16
96 *en-Nûr*, (24), 14-17.
97 *el-Bakara*, (2), 278-279.
98 *et-Tevbe*, (9), 39; *el-Furkân*, (25), 68-69.
99 *ez-Zümer*, (39), 53.
100 *Fussilet*, (41), 49.
101 *Hûd*, (11), 9.

Bununla birlikte zorluk ve darlığın kalkması ile, insanın her şeyi unutarak sevince boğulması da uygun düşmez[102] Diyebiliriz ki insana yakışan, korku ile ümid arasında bulunmasıdır. Yani hem Allah'ın azabından ve azametinden korkmak, gurura kapılmamak, hem de Allah'ın rahmetini beklemek, hatâ karşısında O'nun bağışlamasından ümîdi kesmemektir. Çünkü tamamen ümîd kesmek, insanı küfre götürür.[103]

Sonuç olarak diyebiliriz ki öğretmen de eğitimde yeri geldiğinde bu metoddan faydalanmalı, öğrencilerini Ümitsizliğe düşmekten ve aşırı güvenden sakındırmalıdır. Meselâ: Öğrenciye "Metodlu çalışırsa başarabileceğini, zekâsına veya başkasına güvenerek yeterince çalışmamasının da yanlış olduğunu" kavratmalı, onları metotlu derse çalışmaya teşvik etmelidir.

7. Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'ani'l-Münker ile Terbiye Metodu

Kötülük ve günah (Münker ve Ma'siyet): Kötülük kelimesi günah kelimesinden daha geniş bir mânâ taşır. Âyet ve hadîslerde kötülüğe manî olmaktan bahsedilmiş, fakat günah kelimesi kullanılmamıştır. Bunun sebebi, büyük küçük her günahın kötü oluşu, fakat her kötünün günah olmayışıdır. Kötülük umûmî, günah ise husûsî bir deyimdir. Meselâ, mükellef bir kimsenin içki içmesi hem münker, hem de günahtır. Fakat bir aklını yitiren, çocuk veya gayr-i müslimin içki içmesi günah değil; münkerdir. Bu sebeple önüne geçilmesi gerekir ki, henüz rüşdünü isbât etmemiş çocukların günah olmayan davranışlarına manî olunmalıdır.

Cemiyetin her ferdi, diğer ferdlerin hareket ve davranışlarından kendini sorumlu tutmalıdır. İşte bu duruma İslâm dîninde Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker denilir.[104] Yani doğru yola sevk etmek, kötü yoldan sakındırmak. Bu hususdaki delilleri iki grupta toplamak mümkündür.

a. İrşâd her müslümana farz-ı ayn'dır. Her müslüman bilgisi, gücü, imkân ve kabiliyeti nisbetinde bildiğini başkalarına öğretmek, rehberlik etmek zorundadır. İyiyi, doğruyu, fazileti yaymak, bu vasıfları hâiz olan herkes için yüce bir görevdir. Bu nedenle Rasûlullah (s.a.v.): **"Hepiniz çobansınız, idare ettiklerinizden sorumlusunuz."** buyurur.[105] Görülmektedir ki her insan kötülükten derece derece ve bulunduğu duruma göre sorumludur, dolayısıyla kendi sorumluluğu dâhilinde bu hakka sahiptir.[106] Ancak öncelikle kendi eksiklerimizi gidermeye çalışmak, sonra da aile çevremizden başlamak yerinde olur.

---

[102] *Hûd*, (11), 10.
[103] *Yûsuf*, (12), 87.
[104] Bkz.: S. Süleyman Nedvî, *Asr-ı Saadet*, trc., A. Genceli, İstanbul 1971, IV, 1556 vd.
[105] Buhârî, *Cum'a*, 11, *Ahkâm*, 1; Müslim, *İmaret*, 5.
[106] Müslim, *İmaret*, 38; Tirmizî, *İlim*, 14; İbn Hanbel, II, 54-55.; *Âl-i İmrân, (3)*, 104; *Lokman*, (31), 87; *Hûd*, (11), 116.

b. İrşâd, farz-ı kifâye'dir: Kur'ân'da iyiliği emredip, kötülükten sakındıran bir grubun bulunması emredilmiş, [107] ayrıca bu görevi yerine getirenler övülmüştür.[108]

İbn-i Mes'ûd, "Yaşayan ölü kimdir?" sorusuna: "İyiliği bilmeyen, kötülükten alıkoymayandır." şeklinde cevap vermiştir.

Sadece iyiliği teblîğ etmek yeterli değildir. Aynı zamanda kötülüğe de manî olmaya çalışmak lâzımdır. Kötülüğün önü alınmadığı takdirde o, yavaş yavaş umûmîleşir, yayılır. Artık herkes tarafından, alelade işlerden sayılır. Yani, o hâle gelir ki artık kötülüğün kötü olduğu bile tartışılmaz. Dolayısıyla kötülüğe başlangıçta manî olunmalıdır. Aksi halde cemiyet tarafından benimsenir, cemiyette ahlâkî yönden bir çözülme, bir bozulma baş gösterebilir.

Kur'ân'da Benî İsrâîl'e âit bir kıssa zikredilmektedir. Onlara Cumartesi günü her türlü dünya işi haram kılınmıştı. Fakat bir sahil kasabasının sakinleri dünya işleri yapmak haram kılınan bu günde balık tutuyorlardı. Belde halkı o sırada üç gruba ayrılmışlardı:

ba. Açıktan açığa bu günahı irtikâb edenler. Yani Cumartesi günü balık tutanlar.

bb. Onları bu işten men'etmeye çalışan, onlara engel olma gayretinde olan ve yaptıklarının iyi bir şey olmadığını anlatmak isteyen karşı grup.

bc. Bu günahı işlemeyen, buna rağmen işleyenlere de engel olmaya çalışmayan pasif ve nemelazımcı grup. Bunlar şöyle diyordu: *"Söz tesir etmeyen kimselere nasihatle uğraşmanın ne faydası var?"* Cenâb-ı Hak onları bu suç ve günahlarından, vurdumduymazlıklarından dolayı helak etti. Üzerlerine ilâhî azab çöktü. Ancak ikinci zümre ilahi azaptan kurtuldular. Çünkü onlar, üzerlerine düşen, farz kılınan tebliğ ve fenalıktan koruma görevini yerine getirmişlerdi.[109]

Anlaşıldığı gibi İslâm nazarında kötülüğe manî olmak, yapanları uyarmak, *"Adam sen de", "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.", "Her koyun, kendi bacağından asılır."* dememek, ahlâkî yönden büyük bir önemi hâizdir. Bu vecîbeyi yerine getirmemek, işlenen günaha ortak olmaktır.

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'un rivayet ettiği bir hadîste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur:

"İsrâiloğullarının ahlâkî sükûtları, şöyle başlamıştır: Aralarında fenalık başlayınca âlimler onları bu işten men'e çalıştı. Fakat onlar bundan vaz geçmediler. Bilâhare âlimler halk ile kaynaşarak onların arasına katıldılar, onlarla düşüp kalkmaya, yiyip içmeye, muaşerette bulunmaya başladılar. Neticede genel ahlâk

---

[107] *Âl-i İmrân*, (3), 104; *Lokman*, (31), 87; *Hûd*, (11), 116.

[108] "Mü'min erkekler ve mü'min hanımlar birbirlerinin velîleridir. Onlar iyiliği emreder, kötülüklerden alı koyarlar."; *Âl-i* İmrân, (3), 110; Ayrıca bkz.: *et-Tevbe*, (9), 71, 112; *el-Asr*, (103), 3; *el-A'raf*, (7), 181.

[109] *el-A'râf*, (7), 163-164; *el-Mâide*, (5), 79

bozuldu. Bunun üzerine Allah, bâzısının kalbini bazısına karıştırdı. Hepsi suça ortak oldular. Bu yüzden Allah onları Dâvûd ve İsâ (a.s.)'nın dili tel'în etti. . . Dikkat edin siz de tıpkı onlar gibi olabilirsiniz."[110]

Buradan hareketle iyiliği emredip kötülüğe manî olmak hususunda öğretmenleri de üç gruba ayırabiliriz:

a. İyiliği emredenler,

b. İyiliği emredip, kötülüğe de engel olmaya çalışanlar,

c. Karışmayanlar.

Günümüzde de öğrencilerle yakından ilgilenen öğretmenleri görmek mümkün olduğu gibi, görevini sadece sınıfta ders vermekten ibaret zanneden ve hiçbir şeye karışmayan, müdâhale etmeyenleri de görmek mümkündür.

Öte yandan bu görev, bilgisizlerin işi değildir. Dolayısıyla bu yönde onlara bir mükellefiyet yüklenmemiştir. Aksi halde bilen bilmeyen işe karışır, neticede işler alt-üst olurdu. Bu görev, daha ziyade ilim, irfan sahipleriyle hak yolda olanlara verilmiştir.[111] Diyebiliriz ki bu görevi ilim sahibi, bizzat iyiliği yapan, kötülükten de uzak duranlar yapmalıdır ki, etkisini göstersin.

Emr-i bi'1-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker hususunda dikkat edilmesi gereken bazı kuralları sıralamak uygun olacaktır:[112]

a. Bilgili ve güzel ahlâk sahibi olmak. İyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı birbirinden ayırt etmek gerekir.

b. Yumuşak davranmak. Öğüt, teblîğ ve irşâd yumuşak bir üslûb ve tatlı dille yapılmalıdır. Aksi halde tesir etmeyebilir.[113] Yumuşak davranmak, iyiliği emretme, kötülüğü nehyetme yoludur. Bu sebeple "İyiliği emretmek, kötülüğü nehyetmek, kötülükle olmamalıdır."denilmiştir.

c. Mâni olunacak kötülük, fiilen mevcut olmalıdır. Başka bir ifâde ile kötülük kesinlik ifade etmelidir. Zan ile hüküm verilemez.[114]

d. Kötülük açıktan yapılmış olmalıdır. Manî olmak gayesiyle kötülüğü araştırmak, tecessüste bulunmak uygun değildir.[115]

e. Tepkilere anlayış ve sabır göstermek.[116]

f. İstişare etmek, yardımlaşmak.[117]

---

110 *el-Mâide*, (5), 78- 79; İbn Mâce, *Fiten*, 20.

111 *el-Bakara*, (2), 44.

112 Bkz.: Taşköprüzâde, II, 567; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Mürşid ve İrşâd Faaliyeti*, İstanbul 1975, 15 vd

113 *en-Nisâ*, (4), 62; *en-Nahl*, (16), 125.

114 *en-Necm*, (53), 28.

115 *el-Hucurât* (49), 12

116 *Âl-i İmrân*, (3), 186; *el-En'âm*, (6), 10; *el-A'râf*, (7), 127-128; *Yûnus*, (10), 109; *en-Nahl*, (16), 96; *Lokman*, (31), 17; *Sa'd*, (38), 17; *Kâf*, (50), 39; *el-Müddessir*, (74), 7

117 Bkz.: *el-Mâide*, (5), 2.

Selef âlimlerine göre, iyiliği emretme ve kötülükten nehyetmeyi ancak bu konuda bilgili, yumuşak huylu ve anlayışlı olanlar gerçekleştirebilir.[118]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, öğretmen öğrencilerine daima iyiliği emretmeli, onlarda görülen olumsuzlukları düzeltmeye, onları kötülükten sakındırmaya çalışmalıdır. Allah, bu görevi iyiliğin yeryüzünde hâkim kılınması ve kötülükten sakınılması için gerekli kılmıştır. Çünkü nefisler kötülüğe meyilli olduğu gibi, itaatten de kaçınır. Öğretmen de öğrencilerinin özellikle, alışkanlık haline gelmiş çirkin ve olumsuz davranışlarına ikna yoluyla imkân ölçüsünde manî olmaya çalışmalıdır. Genel kaide şu olmalıdır:

Eğitim öğretimde her şeyi görmek, fakat her şeyi her zaman söylememek, hatta bazen de görmezlikten gelmek esası benimsenmelidir.

II. SÜNNETTE GENEL EĞİTİM-ÖĞRETİM METODLARI

1. Hz. Peygamber'in Genel Eğitim-Öğretim Prensipleri

Hz. Peygamber'in kullandığı bazı eğitim-öğretim metodlarını tek tek incelemeden önce, O'nun eğitim-öğretim esnasında dikkate aldığı bazı önemli prensiplerine işaret etmek faydalı olur kanaatindeyiz. Böylece Rasûl-i Ekrem'in eğitim anlayışı ve belli başlı eğitim-öğretim metodları daha iyi anlaşılacaktır.

a. Zamana riâyet ederdi: Eğitim ve öğretimde zaman ayarlaması son derece önemlidir. Bugün de konunun önemli bir eğitim prensibi olduğu kabul edilmektedir. Verilecek bilginin, sözlenecek sözün, dikkatin dağılmayacağı bir süre içinde gayet kısa ve özlü olması kadar, dinleyicilerin (öğrencilerin) öğrenmeye ve dinlemeye istekli olup olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Çağdaş eğitimde "Öğrenmeye hazır olma"[119] diyebileceğimiz bu prensibe Rasûlullah (s.a.v.) çok dikkat etmiştir. Hadîslerdeki kısalık ve özlülük, her birinin birer vecîze niteliğinde oluşu, bu sebebe dayanır.[120]

İbn-i Mes'ûd şöyle anlatır: "Ashabı usanıp sıkılır düşüncesiyle Rasûl-i Ekrem bize her gün değil; arada bir va'z ve nasihat ederdi."[121]

İbn-i Mes'ûd da birçokları gibi bu prensibe dikkat ederek "Bize her gün öğüt versen ne olur?" diyenlere Rasûlullah (s.a.v.)'ın bu hususdaki tutumunu hatırlatarak bu teklifi kabul etmez ve sadece Perşembe günleri va'z ederdi.[122]

---

[118] Geniş bilgi için bkz.: Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1982, I, 294-298; Taşköprüzâde, II, 568-578; Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975, 42-57; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, 16-17; Abdurrahmân b. Nasr eş-Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, trc., A. Tuncer, İstanbul 1993, 33-38.

[119] Ruhî ve bedenî bünyenin öğrenme pozisyonuna girmesine, "Öğrenmeye hazır olma" diyoruz

[120] M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul 1979, 369.

[121] *Tecrîd*, I, 77.

[122] Buhârî, *İlim*, 11-12; Müslim, *Münâfikûn*, 82-83; Nevevî, II, 112-113

Beklenen faydanın temini ve verilen bilginin öğrenilmesi bakımından son derece faydalı olan bu prensibi eğitim-öğretim faaliyetinde kullanmayı alışkanlık haline getirmek gerekir.

b. Rasûl-i Ekrem öğrettiklerinin anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol eder, öğrenilenlerin de uygulanmasını isterdi. Sahabeye, ibâdetlerini tam ve noksansız yapmalarını emreder, onlara nasıl yapacaklarını anlatır, murakabe eder, gerektiğinde hatalarını gösterirdi. Meselâ O, abdest alırken, acele ederek, ayak topuklarını tam yıkamayanları görmüş ve onları tatlı sert bir dille îkâz etmiştir.[123]

Hz. Ömer şöyle haber veriyor: "Bir kimse abdest aldı da ayağında tırnak kadar kuru yer bıraktı. Bunu gören Allah'ın Elçisi: "Dön ve abdestini güzelce al!" buyurdular. O kimse de döndü ve yeniden abdest aldı, sonra namazını kıldı."[124]

c. İyice anlaşılması ve zihinde yer etmesi için önemli konularda sözü üç defa tekrar ederdi. Bu tekrar esnasında O'nun mübarek ağzından çıkan kelimeler, adetâ sayılabilirdi. O, ağır ağır ve tane tane konuşurdu. Bu hususa dikkat çeken Hz. Aişe: **"Rasûlullah (s.a.) sözlerini sizler gibi arka arkaya ulamazdı."** der.[125]

Bilinmelidir ki O, her söylediğini üç defa tekrar etmezdi. Bunu gerektiğinde ve özellikle önemli bir şey öğretirken ve konunun iyice anlaşılması için yapardı.[126] Bu, bir fikrin zihinde yer etmesi için önemli bir prensiptir. Tekrarın en verimli olduğu zaman, o meseleye karşı duyulan ilginin zirveye çıktığı zamandır. Eğitim ve öğretimde tekrarın önem ve lüzumu her zaman benimsenmiş ve kabul edilmiştir. Bununla beraber, bir şeyin ne kadar çok tekrarlanırsa, o derece iyi öğrenileceğini sanmak da yanlıştır. Hz. Peygamber bunu verilen bilginin, iyice anlaşılması ve hafızaya yerleşmesi için yapmıştır. Zîrâ, iyi öğrenilmeyen ve öğretilmeyen bilgiler "Geriye Ket Vurma"ya sebep olur.[127]

d. Rasûl-i Ekrem, her suâle cevap vermez, özellikle cevâbını bilmediği sorular karşısında sükût eder, vahyi beklerdi. Vahiy geldikten sonra derhal suâl sahibini arayıp bulur ve ilâhî cevabı iletirdi. Bu prensibe herkesin dikkat etmesi gerektiği gibi, özellikle öğretmen ve din görevlisi olanların daha çok dikkat etmeleri gerekir. Öğrenci ve cemaatin her suâline cevap vermeye çalışan öğretmen ve din görevlisi hatalı cevap verebilir. Ola ki kendilerine bilmedikleri hususlar da sorulabilir, böyle durumlarda cevap vermemeleri, *"Öğretmen ve din görevlisi bunu bilmiyor"* demesinler diye, kınanmamak için hatalı cevap vermekten daha iyidir. Zîrâ, verilen hatalı bir cevap ayrıca sorumluluğu da gerektirir. Böyle davranıp

---

123 Müslim, *Tahâre*, 9.

124 Müslim, *Tahâre*, 10.

125 Buhârî, *İlim*, 30; *Menakıb*, 23; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 160; Ebû Dâvûd, *İlim*, 7; Tirmizî, *Menakıb*, 20.

126 Müslim, *İmân*, 10; *Tahâre*, 14; Tirmizî, *Menâkıb*, 21

127 İyi öğrenilmeyen bilgilerin, daha önce öğrenilenleri unutturmaya sebep olması haline "Geriye Ket Vurma"; daha sonra öğrenilenleri unutmaya sebep olmasına da "İleriye Ket Vurma" denir. Bkz.: Pars, 169.

bilmediği halde cevap vermeye çalışanlar, Rasûlullah (s.a.v.)'ın diliyle hem sapmış, hem de saptırmışlardır.[128]

Her hususta rast gele konuşmak, sorulara uluorta cevap vermek de son derece hatalı ve yanıltıcıdır. Bu gibi durumlarda öğretmen öğrenciyi bir bilene göndermelidir.

e. O kolayı tercih ederdi. Bu itibarla Hz. Peygamber'in bütün işlerinde daima kolay olanı tercih ettiği bilinmektedir.[129] Bu durum, eğitim ve öğretim faaliyetinde de kendini gösterir. Yeri geldiğinde kolayı tercih etmek, İslâm'ın ruhunda vardır. **"Allah sizin için kolaylık diler, güçlük istemez."**[130] âyeti bunu gösterir. Kolaylaştırıcı bir muallim olarak gönderilen Hz. Muhammed'in[131] kolayı tercih etmesinden daha tabiî bir şey olamaz. O, şöyle buyurmuştur:**"Kolaylaştıranız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."**[132]**"Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, nefret ettirmeyiniz."**[133] **"Sizler, ancak kolaylaştırıcısınız, zorlaştırıcı değilsiniz."**[134]**"Öğretiniz, fakat kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız."**[135] hadîsini önemine binâen üç defa tekrar etmiştir.

Öte yandan Hz. Âişe'nin anlattığına göre Hz. Peygamber iki şey arasında muhayyer bırakıldığında - günah değilse- kolay olanı tercih eder; günah olduğu zaman ise insanların ondan en çok sakınanı olurdu.[136]

Buradan hareketle Hz. Peygamber, dünyaya ait işlerde insanlara kolaylık gösterilmesini, âhiretle ilgili meselelerde ise hayırlı vaadler, sevindirici müjdeler verilmesini, şiddet gösterilmemesini emir buyurmuşlar, [137] eğitim ve öğretimi kolaylık ve anlaşılırlık üzerine bina etmemizi istemiştir. Çünkü kolaylaştırılmadığı zaman öğrenci ümitsizliğe düşebilir. İşte Hz. Peygamber'in ondört asır önce koyduğu ve uyguladığı bu prensibe günümüz eğitim dilinde *"Basitten mürekkebe, kolaydan zora ilkesi"* adı verilmektedir.

f. Hz. Peygamber muhatabını asla mahcup etmezdi. Bazı hatalara göz yumar, beğenilmeyen hareket ve davranışta bulunan olsa bile onu mahcup etmez, hatalarını yüzüne vurup utandırmazdı. Hiç kimseyi kusuru sebebiyle -bilhassa başkalarının yanında- küçük düşürmezdi. Falancaya ne oluyor şeklinde kimseyi ismen teşhîr etmezdi. Bu gibi hallerde genel olarak "Bazılarına ne oluyor da şöyle söylüyor -veya- böyle yapıyor." diyerek ikâz eder, yapılanın yanlış olduğunu îmâ eder

---

128 Buhârî, *İlim*, 35.
129 Müslim, *Fedâil*, 20.
130 *el-Bakara*, (2), 185; *el-Mâide*, (5), 87.
131 Müslim, *Talâk*, 4.
132 Buhârî, *Edeb*, 80; Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 3; *Tecrîd*, I, 77.
133 Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 3; *Eşribe*, 71
134 Nesei, *Tahâre*, 45; Ebû Dâvûd, *Tahâre*, 136 İbn Abdilberr, I, 151.
135 İbn Abdilberr, I, 151.
136 Buhârî, *Hudûd*, 10; Müslim, *Fedâil*, 77; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 4; *Muvatta, Hüsnü'l Hulk*, 2.
137 Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 459-460

veya memnun olmadığını belirten bir tavır takınırdı, bir şeyden hoşlanıp hoşlanmadığı yüzünden anlaşılırdı.[138] Meselâ bir gün yüzüne zâferân sürmüş birisi geldi, yanında biraz oturup gitti. Rasûlullah (s.a.v.) onu mahcup etmemek için, o zât yanında iken bir şey söylememiş, gittikten sonra orada bulunanlara: "Şu adama söyleyin de yüzündekileri yıkayıversin." buyurmuştur.[139]

Hâsılı, Peygamberimiz mahcup olanların hatalarını yüzlerine vurmaz, onlara nâzik ve kibar davranırdı.[140] Öğretmen de her şeyi kendisi söylemek yerine, bazen de yapılan yanlışı öğrenciye bir arkadaşının hatırlatmasını isteyebilir.

g. Hz. Peygamber, muhatablarına karşı son derece yumuşak ve müsamahalı davranırdı. Ebû Hureyre'den rivayet edilen, konuya ilişkin bir hadîste şöyle anlatılmaktadır:

Peygamber'e birisi geldi ve "Helak oldum Yâ Rasûlallah." dedi. Rasûlullah (s.a.v.): "Seni helak eden nedir?" diye sordu. O: "Ramazan'da oruçlu iken zevcemle mukârenette bulundum." dedi. Bunun üzerine Rasûlü Ekrem: "Bir köleyi hürriyete kavuşturacak şey bulabilir misin?" buyurdu. "Bulamam" cevâbı üzerine "Altmış yoksulu doyurabilir misin?" buyurdular. Adam: "Hayır, bunu da bulamam." dedi ve oturdu. Bu arada Hz. Peygamber'e içi hurma dolu bir zembil getirildi. Hz. Peygamber: "Bunu al, sadaka olarak ver." dedi. O kimse: "Benden fakir bir yoksula mı vereceğim? Buna, Medine'de âilemden daha muhtaç olan yoktur." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber dişleri görününceye kadar güldü, sonra ona hitaben: "Haydi, hurmayı al götür de kendi ailene yedir." buyurdular.[141]

Bu hadis, eğitim-öğretim faaliyetinde eğitimcilerin takip edecekleri yolu ortaya koyar, onların güler yüzlü olmalarını, öğrenciyi yumuşaklıkla, ikna ederek ve konuşa konuşa dîne ve derse ısındırmaları gerektiğini gösterir. Hz. Peygamber, hiç tanımadığı bir zâta, öğrenmek isteyen kişiye sert davranmayarak, dînî cezaları sırasıyla saymış, ancak aldığı olumsuz cevapların sebeplerini araştırmamıştır. Böylece dînî işlerde müsamahalı ve geniş görüşlü bir yol takip edilmesini öğretmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Rasûl-ü Ekrem, zâtına âit işlerde gayet müsamahalı, yumuşak ve affedici idi. Buna karşılık dînî ve cezaî bir meselede gayet titiz davranmış ve cezalandırma yoluna gitmiştir.[142]

---

138 Buhari, Edep, 72; Müslim, *Nikâh*, 1, *Itk*, 6; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 6.

139 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 6.

140 Bkz.: Müslim, *Tahâre*, 30-31; *Hayz*, 13; *İmâre*, 26.

141 Buhârî, *Savm*, 30; *Hibe*, 20; Müslim, *Siyam*, 14, 81; Ebû Dâvûd, *Savm*, 37;Tirmizî, *Savm*, 28

142 Hadîs kitaplarında yer alan *"Kitâbu'l-Hudûd"a* bakılabilir. Hz. Peygamber'in eğitim prensipleriyle ilgili olarak bkz.: Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya 1988, 147-170; Abdulfettâh Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, çev., Enbiya Yıldırım, Yasin Kitabevi, İstanbul ts.; Mustafa Ağırman, *Hz. Muhammed Devrinde Mescit ve Fonksiyonları*, İstanbul 1997.

Sözlerimizi Muâviye b. el-Hakem'in Peygamberimiz'in öğretim yöntemi ile ilgili sözleriyle noktalayalım: **"Anam babam O'na feda olsun. Ne önce, ne de sonra Rasûl-ü Ekrem kadar güzel öğretim yapan bir muallim gördüm. Vallahi beni ne azarladı, ne dövdü, ne de kötü söyledi."**[143] Böylece O, eğitim-öğretimde azarlama, dayak ve kötü söz söylemenin yeri olmadığını göstermiş oldu.

2. Hz. Peygamber'in Eğitim-Öğretim Metodları

Kur'ân'da geçen eğitim-öğretim metodlarını kullanan Hz. Muhammed'in ahlâkı, hareket ve davranışları, eğitim-öğretim hayatı, Kur'ân'a uygundu, Kur'ân'ın insanlık önünde canlı bir örneğiydi. Hz. Peygamber'in kullandığı çeşitli eğitim-öğretim metodları vardır. O, yeri gelmiş bir anda birden fazla metod kullanmıştır. Bir mecliste sorulan sorulara göre farklı farklı öğretim metodu kullanmıştır. Biz, şimdi O'nun sahabeye bir şey öğretirken takip ettiği öğretim metodlarından bazılarını inceleyeceğiz:

a. Tedrîcîlik Metodu

Birçok bilginin bir anda verilmesi psikolojik ve pedagojik prensiplere aykırıdır. *Bilgi, zaman içinde, az az verilmeli ki hafızada yer etsin, iyice anlaşılsın.* Bilginin bir anda ve fazlaca verilmesi, öğrenciyi düşünmeden öğrenmeye zorlar. Az verilen bilgiyi öğrenci hem kolaylıkla tekrar eder, hem de üzerinde iyice düşünerek daha iyi anlar. Rasûlullah (s.a.v.), bu metodu çok kullanmıştır. Dolayısıyla İslâm'ın yirmi üç yılda zafer kazanmasının sebeplerinden biri de budur.

Rasûlullah (s.a.v.), belki her gün yeni bir bilgi, yeni bir kaide öğretiyordu. Fakat bu bilgi, bu esas, muallâkta kalmıyor, daha önce öğretilenlere ilâve ediliyor, parça, yerine monte ediliyor, neticede bütünlük sağlanıyordu. Peygamber, her şeyi bildiği, her şey kendisine öğretildiği halde[144] neden hepsini birden tebliğ etmedi? İstenen verim ve netice elde edilsin diye bu metod uygulanmıştır. Sonra sahabe bir yerde öğrendiğini bir başka yerde arkadaşına, çoluk çocuğuna öğretiyordu. Birçok bilgi bir anda verilseydi o günün kıt imkânları içinde her şey hafızada kalır ve kolaylıkla başkalarına öğretilebilir miydi?

Meselâ Rasûlullah (s.a.v.) önce kıyamet gününde Allah'ın himayesinde olan yedi grup bildirmiş, bilâhare bu şerefe nail olan başka insanlar da ilâve etmiştir.[145] Eski peygamberlerin sünnetleri de, bu arada zikre değer. İbnü'l-Arabi'nin otuz kadar olduğunu kaydettiği bu esasları Rasûlullah (s.a.v.) peyderpey bildirmiştir.[146] Bir defasında on tanesini zikretmiş, bir başka zamanda şöyle buyurmuştur: **"Dört**

---

[143] Müslim, Mesacid, 33; Ebu Davud, Salat, 171
[144] Buhârî, *İlim*, 24.
[145] Buhârî, *Ezan*, 36; Müslim, *Zekât*, 91, *Zühd*, 74.
[146] Kandemir, 388

şey peygamberlerin sünnetindendir: Hayâ, güzel koku sürünme, misvak kullanma, bir de nikâh."[147]

Rasûlullah (s.a.v.), bunların hepsini birden söylemiş olsaydı, sahabenin başkalarına öğretmesi ve sonraki nesillere intikâl ettirmesi elbette zor olacaktı. Rasûlullah (s.a.v.), bu öğretim metodunu kullanarak aynı zamanda bir öğrenim kolaylığı da sağlamış oluyordu. O, muhataplarının psikolojik durumlarını çok iyi bilen bir psikologdu. Öğrenme durumunda olan, neyi öğrenmeye hazırsa, o kadarını vermiş, ne sormuşsa onu cevaplandırmıştır. Muhatabını: "Yeter artık" dercesine bıktırmamış, "Bu kadarı da fazla" diyerek kimse O'na itirazda bulunmamıştır.[148]

Hadis kitaplarında çeşitli uygulamalarını gördüğümüz bu metodun iyice anlaşılması için hâlâ canlılığını koruyan şu örneğe bir göz atalım:

Bir defasında Necîd halkından saçı başı dağınık bir bedevi, Hz. Peygamber'in huzuruna geldi ve aralarında şu konuşma geçti:

"İslâm nedir?"

"Günde beş vakit namazdır."

"Bu namazlardan başka yapmam gereken bir şey var mı?"

"Hayır, ancak nafile olarak kılmak istersen kılabilirsin. Bir de Ramazan orucu var."

Aynı soru-cevap stili üzerine diyalog devam etmiş; Rasûlullah (s.a.v.) zekâtı da ilâve etmiştir. Bu zât kalkıp giderken:

- "Vallahi bundan ne fazla, ne de eksik yaparım." dedi ve çıkıp gitti. Hz. Peygamber, o zâtın arkasından:

- **"Eğer doğru söylüyorsa, kurtuldu."** buyurdular.[149] Rasûlullah (s.a.v) aceleci bir yapıya sahip olan bir kişiye psikolojik yapısına uygun bir öğretim metodu uygulamış ve gerekli bilgileri, iyice anlaşılsın diye sıra ile ve tedricen vermiştir.

Eğitimciye düşen görev de bilgiyi, yeri geldiğinde öğrenciye bu metodla vermektir.

b. Soru-cevap metodu

Hz. Peygamber, sahabeyi soru-cevap metodu ile eğitip, öğretmeye itinâ göstermiştir. O, bazen ilk suâlin sahabeden gelmesini ister, sahabenin suâl sormasını beklerdi. Bu konudaki bir hadis şöyledir:

---

147 Müslim, *Tahâre*, 56; Tirmizî, *Nikâh*, 1
148 Kandemir, 389.
149 Buhârî, *İmân*, 34.

Rasûlullah (s.a.v.), bir gün sahabenin yanına geldi ve **"Bana sorunuz."** diyerek onları suâl sormaya teşvik etti. Bu sırada bir adam geldi, dizüstü oturdu ve şöyle dedi: **"İslâm nedir yâ Rasûlallah?"** Rasûlullah (s.a.v.): **"Allah'a ortak koşmaman, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutmandır."** diye karşılık verdi. Adam: **"Doğru söyledin."** dedi. Sonra Rasûlullah (s.a.v.)'a îmânı, ihsanı ve kıyametin ne zaman kopacağını sordu. Ebû Hureyre der ki: "Sonra adam kalkıp gitti. Hz. Peygamber: **"Onu bana getiriniz."** dedi. Aradılar, fakat bulamadılar. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem: **"İşte bu Cibril'dir, öğrenmenizi istedi. Çünkü siz sormamıştınız."** buyurdular."[150] Buhârî'nin lafzı şöyledir: **"O, Cibril'dir. İnsanlara dîni öğretmek için geldi."**[151]

Buradan birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündür. Şöyle ki:

a. Eğitim-öğretimde öğrencileri suâl sormaya teşvik etmek gerekir. Böylece eğitim-öğretim, onların arzularına uygun olarak cereyan etsin, kalplerinde kalıcı izler bıraksın. Çünkü öğrenci isteyerek ve katılarak öğrendiği konulan daha kolay kavrar ve geç unutur.

b. Bu metodun bizzat öğrencilerin huzurunda tatbik edilmesi. Böylece öğrenciler bu metoda uysunlar ve dînî konuları bu metodla öğrensinler. Bu metod, Rasûlullah (s.a.v.) tarafından kullanılmış ve teşvik görmüştür. Buhârî'nin yukarıda geçen **"Bu Cibril'dir. İnsanlara dinlerini öğretmek için geldi."** lafzı buna delildir.

c. Soru soran, verilen cevabı dikkatle dinlemelidir.

d. Soru uzaktan değil; yakından sorulmalıdır, aksi halde anlaşılmaya bilir.

e. Sorular mantıkî olmalıdır.

Bu metod, sahabenin çok hoşuna gitti. Nitekim bir rivayette Enes şöyle der: **"Biz Rasûlullah'a herhangi bir şeyden sormaktan nehyolunmuştuk. Bundan dolayı sahradan akıllı bir adamın gelmesi ve biz dinlerken, onun Rasûlullah'a suâl sorması hoşumuza giderdi."**[152]

Cibrîl hadîsi, **"Ey îmân edenler! Allah'ın affettiği şeyleri sormayın."**[153] âyeti ile, dedikodu ve çok sualden meneden hadîsin[154] mânâsını husûsîleştirmek için gelmiştir. Çünkü sahabe bu âyet ve hadîsin umûmî olan mânâları dolayısıyla soru sormaktan çekiniyordu. Cibrîl Hadîsi, özellikle dînî konularda olmak üzere öğrenmek ve istifâde etmek gayesiyle bilenlere suâl sormanın ve sorarak öğrenmenin gerekli olduğunu açıklamak için vârid olmuştur.

Soru-cevap metodu, Hz. Peygamber'in en çok müracaat ettiği öğretim metodudur diyebiliriz. O, bazen sahabeye bir soru sorar, cevâbı muhâtabdan bekler, sonra asıl cevâbı kendisi verirdi. Bunun iki faydası vardır:

---

[150] Müslim, *İmân*, 1

[151] Buhârî, *İmân*, 37; *Tecrîd*, I, 57-58.

[152] Müslim, *İmân*, 3

[153] *el-Mâide*, (5), 101

[154] Buhârî, *Edeb*, 6; Müslim, *Akdıye*, 10-14.

• Muhatabın dikkatini konu üzerine çekerek öğretimi kolaylaştırmak.

• Muhatabın bilgisini ölçerek konuyu muhatabın bilgi seviyesini dikkate alarak öğretmek.

O'nun bu yoldaki tatbikatını gösteren bazı örnekleri aşağıya alıyoruz:

İbn-i Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün şöyle buyurdu: **"Ağaçlar içinde öyle bir cins vardır ki yaprakları düşmez. O, tıpkı müslümana benzer. Nedir o, söyleyin bakalım?"** Râvî diyor ki: "Mecliste bulunanlar çeşitli kır ağaçlarını saydılar. Aklıma sorulan ağacın hurma olabileceği geldi. Fakat yaşım küçük olduğundan söylemeye cesaret edemedim. Daha sonra sahâbîler: "Siz söyleyin yâ Rasûlallah, o nedir?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle karşılık verdi: **"O, hurmadır."**[155]

Namaz ve nehir misâlini gösteren hadis de böyledir.[156]

Görüldüğü gibi O, bir soru ile muhataplarının dikkatini konu üzerine çekmiş, sonra cevâbını kendisi vererek öğretmek istediğini basit, fakat akıldan çıkmayacak güzel bir misâlle öğretmiştir.

Öğrenciye belli bir gaye ile soru sormak öğretim prensiplerinin en önemlilerindendir. Bu sebeple Rasûlullah (s.a.v.), sahabenin dikkatini toplamak, ilgisini arttırmak için zaman zaman sorular sorardı. Fakat bu soruları rast gele değil; muhatabı uyaran, zihni mevzûya hazırlayan, yönlendiren bir üslûbla sorardı. Önemli konuları öğretmek istediğinde soruyu üç defa tekrar eder, her suâlden sonra bir süre bekler, onlarda öğrenme merakı uyandırır ve dikkatleri bir noktaya toplardı.

Hz. Peygamber, önce ilgi ve merak uyandırıyor, dikkat ve öğrenme arzusunu harekete geçiriyor, öğrenme merakı içinde olanlara cevâbı vererek konuyu aydınlatıyor, hiçbir soruyu hafife alarak geçiştirmiyor, yerine göre bazı sorulara kısa, bazılarına da ayrıntılı cevaplar veriyordu.

c. Egzersiz ve Tekrar Metodu

Hz. Peygamber'in sahabeyi eğitme ve öğretme yollarından biri de egzersiz ve tekrar metodu idi.

O, minbere çıkmış, orada namaz kılmış, sahabe de O'na uyarak namaz kılmışlardır. Sonra O: **"Ben bunu bana uymanız ve namazı benim kıldığım şekilde öğrenmeniz için yaptım."** buyurmuşlardır. Ebû Hureyre (r.a.)'nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: "Mescide bir adam girdi, Rasûlullah (s.a.v.) da mescidin bir köşesinde oturuyordu. Adam namaz kıldı ve yanına gelerek selâm verdi. Selâmını alan

---

[155] Buhârî, *İlim*, 4, 14; Müslim, *Sıfâtu'l-Münâfikîn*, 15; *Tecrîd*, I, 69; Rasûlullah'ın hurmayı müslümana benzetmesi, hayrının çokluğu, meyvesinin güzelliği ve devamı itibariyledir. Davudoğlu. XI, 215

[156] Buhârî, *Mevâkîtu's-Salât*, 6; Tirmizî, *Edeb*, 80; Nesâî, *Salât*, 70; Başka örnekler için bkz.: Buhârî, *İlim*, 25; Müslim, *Birr*, 15, 20

Hz. Peygamber: **"Dön namazını yeniden kıl. Çünkü namaz kılmadın."** buyurdu. Adam gitti, namazını yeniden kıldı, geldi ve tekrar selâm verdi. Hz. Peygamber selâmı aldı ve yine: **"Git namazını tekrarla."** buyurdu. Daha sonra adam: "Ey Allah'ın elçisi! Bana namazı öğret. Ben ancak bu kadar biliyorum, bu kadar yapabiliyorum." dedi. Allah'ın Elçisi bunun üzerine şöyle buyurdular: **"Namaza kalktığın zaman önce abdest al. Sonra kıbleye dön ve tekbir getir. Sonra Kur'ân'dan bildiğin kadarı ile sana kolay geleni oku ve rükûya eğil. Sonra iyice doğrul ve secdeye git, daha sonra secdeden başını kaldır ve otur. İşte bütün namazlarını böyle kıl."**[157]

Bu hadîsten çıkarılan bazı neticeleri şöyle sıralayabiliriz;

- Öğretim, zorluk ve şiddet gösterilmeden, yumuşaklıkla yapılmalıdır. Bu hadis Hz. Peygamber'in ashabına son derece güzel davrandığını gösteriyor.
- Hz. Peygamber bu sahâbîyi öğrenmeye teşvik etmiştir.
- İnsan hatâ ve noksanını itiraf ve kabul etmelidir.
- Onu, hatâsını bizzat tashih etmeye, ya da yapamayıp sormaya bırakmıştır. Bu, modern eğitimde **"Deneme yanılma ile eğitim metodu"**adı verilen metodun kendisidir.
- Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i anil-münker vardır.
- O, kişiye kendisi öğrenmek için soruncaya kadar doğru şekilde namaz kılmayı açıklamamıştır. Bu üslûb, öğrenci üzerinde daha etkili olup, öğretilecek şeyi kabulü ve hafızasına yerleştirmeyi sağlar.[158]
- Eğitimde sabır esastır.

Rasûlullah (s.a.v.)'ın abdest alışını sahabenin öğrenmesi, O'nun noksanları düzeltmesi veya sahabeden birinin diğerinin noksanını düzeltmesi, yaparak ve egzersizle öğretmedir. Hadis kitaplarında buna dâir birçok misâl bulmak mümkündür. Meselâ, Hz. Osman, bir gün su getirilmesini istedi ve abdest aldı. Sonra güldü ve arkadaşlarına: "Bana neye güldüğümü niçin sormazsınız?" dedi. Dediler ki: "Peki seni güldüren nedir, ey Mü'minlerin Emîri?" O da şöyle karşılık verdi: Ben Rasûlullah'ın tıpkı benim gibi abdest aldığını, peşinden güldüğünü ve: "Bana neye güldüğümü niçin sormazsınız?" dediğini gördüm. O'na dediler ki: "Ey Allah'ın Elçisi! Sizi güldüren nedir?" Rasûl-ü Ekrem şöyle buyurdular: **"Kul, abdestini alırken yüzünü yıkadığında Allah, yüzüne isabet eden bütün hatâları affeder. Kollarını ve ayaklarını yıkadığında da aynı."**[159] dedi.

Bu hadîste geçen "Rasûlullah (s.a.v.)'ın tıpkı benim gibi abdest aldığını gördüm." sözünde taklid yoluyla ve uygulayarak, egzersiz ve tekrarla öğretme vardır.

---

[157] Buhârî, *Eyman*, 15; *Ezan*, 95; Müslim, *Salât*, 11.
[158] Nahalâvî, 238
[159] el-Münzirî, *et-Tergib ve't-Terhib*, Mısır 1373, I, 152-153.

Aslında burada duygu ve tepkiler yönüyle de uygulamalı bir örnek verme vardır. Böylece Rasûlullah (s.a.v.)'ın hareket ve davranışları söz ve tepkileri (gülmek gibi) temsil getirilmiştir. Sahabe bu hususa özen göstermiştir. Her râvî talebelerine **"Bana neye güldüğümü niçin sormazsınız?"** demiş, onların huzurunda falanı abdest alırken gördüm demek için abdest almıştır. Bu şekilde O'nun hareketleri râvîden râvîye nakledildi ve "Müselsel hadis" adı verilen hadîsler meydana geldi.

Hadis âlimleri, Hz. Peygamber'in sözlerinin nakledilmesiyle yetinmediler, aksine bizim için O'nun amellerini, hatt-ı harekâtını da taklîden rivayet ettiler.

Burada eğitimci için alınması gereken ibretler vardır. Meselâ o, talebelerinin huzurunda abdest alır, onlar kendini gözlerler, bunu yaparken onlardan en iyi şekilde abdestini taklîd etmeleri ve âdabını öğrenmeleri yolunda dikkatli davranmalarını ister. Sonra onlardan kendisi gibi abdest almalarını veya abdest alırken yaptığı hareketleri tavsif etmelerini ister.[160]

Rasûlullah (s.a.v.), sahabeye bilgiyi uygulamalı olarak öğretiyordu. Akabinde de sahabe, verilen bilgiyi O'nun huzurunda noksanlarını gidermek gayesiyle sesli olarak tekrar ediyordu. Bu hususta ki rivayetlerden biri şöyledir:

Berâ b. Âzib (r.a.) şöyle der: "Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: **"Yatağa yöneldiğinde namaz abdesti gibi abdest al, yatağına gir ve sağ yanağın üstüne yat, sonra da şöyle duâ et: "Ey Allahım! nefsimi sana teslim ettim. Yüzümü sana yönelttim. İşlerimi sana bıraktım. Ümîd ve korku sanadır. Senden başka bir sığınağım da yoktur. Gönderdiğin Nebî'ne, indirdiğin Kitâb'a îmân ettim." Böyle duâ ettiğin bir gecede ölsen, tertemiz olarak Allah'a kavuşursun."** Berâ der ki: "Öğrettiklerini Rasûlullah'a tekrar ettim. Fakat "İndirdiğin Kitâb'a ve Rasûlüne inandım." dedim. Bunun üzerine: **"Olmadı, gönderdiğin Nebî'ne de."** buyurdular.[161]

Her yıl ramazan ayında Rasûlullah (s.a.v.), Kur'ân'ı Cibril'e tekrar ediyordu. Bu tekrar son Ramazan'da iki defa yapılmıştır.[162]

Yukarıda geçen hadîste gördüklerimizi bir eğitimci gözüyle şöyle maddeleştirebiliriz:

a. Öğrenci derste önce öğretmeni dinler, ondan bilgi alır. Sonra bunun tam olup olmadığını kontrol etmek, öğrendiğini sağlamlaştırmak ve hatâlarını düzeltmek için ona, öğrendiklerini tekrar eder.

b. Öğrenci bazen öğretmenden dinlemekle yetinir. Ancak o, bu işi yerine getirebileceğinden şüpheli ise ondan kendisini dinlemesini ister.

c. Öğrenci okur, öğretmen dinler. Öğrenci hata yaptığında o, hataları düzeltir.[163]

---

[160] Bkz.: Nahalâvî, 238-239.
[161] Müslim, *Zikir*, 17
[162] Bkz.: *Tecrîd*, VII, 319; IX, 28; XI, 231
[163] Nahalâvî, 241.

Egzersiz ve uygulamalı olarak yapılan öğretimin terbiyevî tesirlerini de şöyle özetleyebiliriz:

• Öğrencinin, öğrendiğini tekrar etmesi, yapabilmesi, öğretimden iyi ölçüdür. Çünkü *bir şeyi yapmak, onu bilmektir.* Bir şeyi yapabilen, onu biliyor demektir. Her öğrenci, öğretmenin huzurunda alıştırma yapar veya öğretmen, derste pratik yapar. Sonra öğrenci ona tabî olur, derste verileni tekrarlar. Sonra öğretmen onu kontrol eder ve varsa hatâları düzeltir. Hz. Peygamber'in Berâ b.Azib'e gece yatarken okuyacağı duayı öğretmesinde olduğu gibi.

• Öğrenci bu işin sağlam yapılması gerektiğine dâir sorumluluğunu bilir. Bu da İslâm terbiye metodunun dikkat etmek, özen göstermek ve doğru edâ etmek üzerine kurulu olduğunu gösterir.

• Tevazu, işi sevme, gururdan uzak olma, tembelliği bırakma özellikleri vardır.

• Kanaat etme ve nefsin derinliklerine inme vardır.[164]

Rasûlullah (s.a.v.), sahabeyi rızık hususunda dilenciliği terk ve nefse güven hakkında pratik bir ders vermek istedi. Hz. Enes şöyle nakleder:

"Ensârdan bir adam geldi, ve Rasûlullah'dan bir şey istedi. Hz. Peygamber: **"Evinde bir şeyin var mı?"** dedi. Adam: "Evet, bazen giyip, bazen yere serdiğimiz bir hasır ve su içtiğimiz bir su kabı var." dedi. Hz. Peygamber: **"Onları getir."** buyurdular. O da getirdi. Efendimiz onu eline aldı ve: **"Bunları satın alacak var mı?"** diye sordu. Bir sahâbî iki dirheme onları satın aldı. Hz. Peygamber iki dirhemi ona verdi ve şöyle dedi: **"Bir dirhemle yiyecek alıp evine götür. Öbür dirhemle bir balta al ve bana gel."** Adam balta ile Rasûlullah'ın huzuruna geldi. Baltayı adamın eline veren Hz. Peygamber: **"Git odun kes ve sat. Seni on beş gün buralarda görmeyeyim."** buyurdu. Adam denileni yaptı ve on beş dirhem kazandı. Bunun bir kısmıyla giyecek, bir kısmıyla da yiyecek satın aldı. Hz. Peygamber bunun üzerine: **"İşte bu, senin için kıyamet gününde alnında bir leke ile gelmenden daha hayırlıdır."** buyurdular.[165] Böylece Hz. Peygamber, insanlara dilenmek yerine, çalışmayı, rızık kazanma hususunda gayret etmeyi, en önemlisi de kendine güvenmeyi öğretmiş ve başkalarına yük olmadan yaşamayı, ayakta durabilmeyi teşvik etmiştir.

d. Kıssa ile Eğitim-Öğretim Metodu

Aslında Sünnet'teki kıssalar, Kurban'daki kıssalardan farksız ve aynı derecede önemlidirler. Fakat biz, gaye ve hedefleri yönüyle Sünnet'teki kıssaların daha özel ve daha mufassal olduğunu görüyoruz.

---

[164] Nahalâvî, 243.

[165] Ebû Dâvûd, *Zekât*, 26; İbn Mâce, *Ticâret*, 25; Münzirî, I, 591.

Nebevî kıssalar tafsilât, açıklık ve üslûb yönüyle basitlik arz eder. Küçük-büyük, genç-ihtiyar, kadın-erkek her kültür seviyesindeki insan tarafından yakın ve uzak gayeleri kolaylıkla anlaşılabilir niteliktedir. Kıssalarda bazı lâfız ve ibareler, gayenin daha iyi anlaşılabilmesi için tekrar edilmiştir.

Konular, güzellik ve çekicilik ile gönülleri mesrur ve müreffeh kılar. Böylece kalpler aynı duygu ile birleşirler. Rasûlullah (s.a.v.)'ın naklettiği kıssaların konu olarak yeni, üslûp olarak mükemmel ve aynı değerde olduklarını görüyoruz.[166]

Nebevî kıssalar, aslî hedefler yönüyle Kur'ânî kıssaların hedeflerine bağlıdır.[167] Bu hedeflere misâl olarak şu iki hususu zikredebiliriz:

a. Allah'ın rızâsına nail olmak için yapılan güzel amelin önemini beyân. Meselâ, mağaraya girdiklerinde büyük bir taşın, mağaranın kapısını kapatması sebebiyle içeride kalan üç kişinin sırayla Allah için yaptıklarını anlatarak niyazda bulunmaları, mağaranın kapısının kendilerine açılması ve yürüyerek çıkmaları kıssası bu nevîdendir.[168]

b. İnsanları sadaka vermeye, başkalarına yardım etmeye ve Allah'ın nimetlerine teşekkür etmeye teşvik. Benî İsrâilden alatenli, kel ve kör üç kimsenin kıssası buna örnektir. Allaha Teâlâ bir melek göndererek her birine ne istediklerini sordurdu. Onlar da iyi olmak istediklerini söylediler. Bunun üzerine melek her birini meshetti, sonuçta üçü de Allah'ın izniyle iyileştiler. Bu arada maddi olarak neden hoşlandıkları soruldu; her birine istediği verildi, böylece zengin oldular. Sonra Allah, meleği bir dilenci kıyafetinde gönderdi. Melek onlardan Allah rızâsı için sadaka istedi. Ala tenli ve kel olan vermeyip, bu malın kendilerine babalarından mîrâs kaldığını söylediler. Kör olan ise isteneni verdi ve: **"Allah bana gözlerimi iade etti, istediğini al, istediğini bırak."** dedi. Melek de: **"Malın senin olsun; bu sizin için bir imtihandı. Allah senden razı oldu, arkadaşlarına da gazâb etti."** dedi.[169] Bu kıssadan anlaşılıyor ki, nimeti veren Allah'a şükretmek gerekir. İnsan zengin olunca, fakir olduğu günleri unutmamalı, maddi varlık içinde olmak insanı değiştirmemelidir.

Hz. Peygamber'in tarihle ilgili kıssalarını üç şekilde mütâlâa etmek mümkündür:

aa. Tarihe ait nebevî kıssalar açık ve geniştir. Kur'ân'da işaret edilen muhtasar kıssalar bu şekilde açıklanmış olur. Yâni nebevî kıssalar, Kur'ân'dakilerin mufassal şeklidir, denilebilir. Hz. İbrahim'in Mekke'ye gelip Kabe'yi inşâsı kıssası gibi. Bu

---

166 Bkz.: Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Zühd*, 73.
167 Nahalâvî, 217
168 Buhârî, *İcâre*, 12; Nevevî, *Riyazü's-Sâlihin*, trc.: K. Burslan, H. H. Erdem, Ankara 1976, I/12.
169 Buhârî, *Enbiyâ*, 51; Müslim, *Zühd*, 10; Nevevî, I, 97.

kıssa Kur'ân'da çok kısa zikredildiği halde[170] Buhârî'de üç sayfada verilen hadîste detaya inilmiş, kapalılık giderilmiştir.[171]

Hz. Musa ile Hızır arasında geçen kıssa da bu bâbda zikredilebilir.[172]

bb. Tamamen Hz. Peygamber'e âit olmayan, fakat büyük ibret ve faydaları olan kıssalardır. Rasûlullah (s.a.v.) zamanında sahabeden bazılarının hayatında vuku bulan kıssalar gibi. Bunlar, hakkında âyetler bulunan önemli vakalardır. Meselâ cihaddan geri kalan üç kişinin kıssası gibi. Hz. Peygamber ve sahabe bunlarla alâkayı kesmişti. Allah onların tevbelerini Kur'ân'da zikretti.[173] İfk Hâdisesi de böyledir. Münafıklar Hz. Âişe'ye iftirada bulundular. Rasûlullah (s.a.v.) bile başlangıçta güç durumda kaldı. Neticede Allah Teala O'nun temiz olduğunu Kur'ân'da beyan etti.[174]

cc. Tarihî olaylar ve Rasûlullah (s.a.v.)'ın gazaları ile ilgili olanlar. Bunlar peş peşe ve birbirinin çevresinde cereyan eden kıssalardır, hadis ve siyer kitapları bunların misalleriyle doludur, hadis mecmualarında bu konular için ayrı bölümler tahsîs edilmiştir. Bunlara el-Meğâzî ismi verilir.[175]

e. Duyguları Eğitme Metodu

Hz. Peygamber ilâhî duyguların terbiyesinde de örnektir. Allah ve Rasûlü'ne îman eden Ensâr'ı Rasûlullah (s.a.v.) Allah'ı sevme, dîni koruma, tekrar küfre ve câhiliyete dönmenin kötülüğü v.b. hususunda eğitti, yetiştirdi. Huneyn'de Hz. Peygamber, alınan ganîmet ve esirleri, yeni müslüman olanlarla, eşrafa fazlaca vermişti. Bu durum Ensâr'dan bazıları arasında dedikoduya mûcib oldu. Bunu duyan Rasûlullah (s.a.v), Sa'd b. Ubâde'ye Ensâr'ı toplamasını emretti ve gelip onlara şöyle hitâb etti:

"Ey Ensâr topluluğu! Bana ulaşan dedikodu nedir? Nefislerinizde bana duyduğunuz öfkenin sebebi nedir? Halbuki siz yolunu şaşırmışlardandınız; Allah size hidâyet etmedi mi?" Hep birlikte: "Evet, Allah ve Rasûlü daha güvenilir ve daha üstündür." dediler. Yapılan kısa, fakat etkili konuşmadan sonra Ensar ağladı ve şöyle dediler: *"Bize Allah ve Rasûlü yeter."*[176]

---

170 *el-Bakara*, (2), 126-127.
171 Buhârî, *Enbiyâ*, 9.
172 Müslim, *Fedâil*, 46; *Tecrîd*, I, 118-120.
173 *et-Tevbe*, (9), 118-119.
174 *en-Nûr*, (24), 13-23; Ayrıca bkz.: Müslim, *Hayz*, 28, *Tevbe*, 10.
175 Meselâ, Buhâri'nin *Megâzi* kitabı, 85 bâbdır.
176 Bkz.: Müslim, *Zekât*, 46. Huneyn Gazvesi M. 630'da Hevâzin ve Gatafan kabileleri ile yapılmıştır. Mekke'nin fethini müteakip yapılan bu gazveye katılanlardan bazıları İslâm ordusunun çokluğu ile gururlandılar. Önce yenilme emareleri görülmüşken, sonradan müslümanlar galip gelmişlerdir.

Bu, Rasûlullah (s.a.v.)'ın duyguları eğitmede kullandığı önemli bir eğitim usûlüdür. O'nun Ensâr'a yaptığı etkili konuşmadan, eğitim yönüyle bazı kurallar çıkarmak mümkündür:

• Bazı kritik durumlarda rabbânî duyguları harekete geçirerek dinleyicileri heyecanlandırdıktan sonra, bilgiler vermek yerinde olur. Ancak bu duyguların daha önce sağlam bir şekilde eğitilmiş olması gerekir. Hz.Peygamber, Ensâr'ın nefislerindeki bu duyguları eğitmiş ve onlar için Allah ve Rasûlü mal, mülk, evlât, yâni dünyevî her şeyden daha üstün ve sevgili olmuştu.[177]

• Rasûlullah (s.a.v.), duyguları harekete geçirmek için Kur'ân'ın *İstifhâm-ı İnkârı* üslûbunu kullanmıştır. Sanki O, Ensâr'a hitâb ederken Cenâb-ı Hakk'ın Duhâ Sûresi'ndeki üslûbu ile hitab etmiştir.[178]

• Ayrıca Hz. Peygamber, Ensâr'ın melek olmayıp, insan olduklarını göz önünde tutmuş ve onlardan kendilerini sözlü olarak savunmalarını istemiştir. Onların bundan hayâ ettiklerini görünce, kendini onların yerine koymuş ve vekâleten savunmuştur. Nefislerinde beliren öfkeden bir iz kalmadığını görünce de şöyle buyurmuştur:

"Andolsun ki eğer siz isteseydiniz: Sen bize yabancı olarak geldin, biz seni tasdik ettik, yurdundan ayrılıp geldin, sana yardım ettik, kovulup geldin, seni barındırdık, derdiniz ve doğruluğunuz tasdik olunurdu."

Rasûl-ü Ekrem burada Ensâr'ın içine düştüğü çelişkili durumu ve onlarda beliren hoşnutsuzluk duygusunu, onlardaki îmân motivini harekete geçiren konuşmasıyla bertaraf etmiş ve meseleyi halletmiştir. Buradan hareketle eğitimci de zor durumlarda terbiye ettiği kimseleri anlayıp dinlemeden, konuya ilişkin yeterince araştırma yapmadan hüküm vermemeli, herhangi bir yanılgıdan dolayı onlarla alay etmemelidir. Bilâkis onlarda meydana gelen olumsuz bir duygu ve düşünceyi, mukabili olan başka ve güzel bir duyguyu harekete geçirerek ortadan kaldırma yolunu tutmalıdır. *En uygunu, öğrencilerle konuşmak ve onları yeri geldiğinde yeterince konuşturmaktır.*

f. İkna Ederek Eğitme Metodu

Eğitim ve öğretimde tatmin edici cevap vermek, ikna edici bir tutum izlemek de Hz. Peygamber'in kullandığı metodlar arasındaydı. Bir konuya muhatabın anlayacağı açıdan yaklaşarak onu ikna etmek, yaptığı hareketin yanlış veya kötü olduğunu anlatabilmek, özellikle kültür seviyesi düşük insanlara karmaşık meseleleri detaylı bir şekilde izah etmek büyük fayda sağlar. Bu sebeple Hz. Peygamber, insanlara bildikleri şeyin anlatılmasını istemiştir.[179]

---

177 Bkz.: *et-Tevbe*, (9), 24
178 *ed-Duhâ*, (93), 6-11
179 Buhârî, *İlim*, 49

Kaynaklarımızda konuyla ilgili misaller çoktur. İlginç olduğuna inandığımız birini nakletmek uygun olacaktır:

Bir gün Kureyş'ten bir genç Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek: "Ey Allah'ın Elçisi, (şehvetime hâkim olamıyorum) zina etmek için bana izin ver." dedi. Bu sözler üzerine orada bulunanlar öfkelenerek gencin üzerine yürüdüler ve "Ey Allah'ın Elçisi, bırak da şuna haddini bildirelim." dediler. Öfkelenmeyen, gayet sakin ve rahat hareket eden Hz. Peygamber: "Onu yanıma getirin." buyurdu. Genç yanına geldiğinde onunla sohbet etmeye başladı ve aralarında şu konuşma geçti:

-**"Annenin zina etmesini ister misin?"**

"Hayır yâ Rasûlallah."

"Zâten annesinin zina etmesi, kimsenin hoşuna gitmez. Peki, kızınla bir başkasının zina etmesine razı olur musun?"

"Hayır, olmam yâ Rasûlallah."

- **"Hiç kimse kızları ile zina edilmesine razı olmaz** ..."Daha sonra gence kız kardeşinin, hala ve teyzesinin zina etmesinin hoşuna gidip gitmeyeceğini sordu. Aynı cevâbı veren genç, artık hatâsını iyice kavramıştı. Rasûl-ü Ekrem mübarek elini gencin omzuna koyarak **"Allahım, bu gencin günâhlarını bağışla, kalbini temizle ve iffetini koru."** diye duâ etti ve ondan kendisini başkalarının yerine koyarak düşünmesini, yani bugünün deyimiyle empati yapmasını istedi. Râvî'nin naklettiğine göre bu genç, bir daha böyle bir şeye yönelmedi.[180]

Başkasının kendisine eziyet etmesini istemeyen kimsenin başkalarına eziyet etmekten vazgeçmesi gerekir. Görüldüğü gibi gencin gözünü döndüren kötü duygulardan uzaklaşması ve bir daha bu gibi şeylerle ilgilenmemesi, onu mâkul sözlerle ve öfkelenmeden ikna etmekten kaynaklanmaktadır.

Buna göre, eğitimde öğrencinin hatalı davranışlarını öfkelenerek hemen cezalandırmak ve onu ikna ederek hatâsını itirafla terk etmesini sağlamak şıklarından daima ikincisi tercih edilmelidir.

3. Hz. PEYGAMBERİ EĞİTİMDE BAŞARILI KILAN SEBEPLERE KISA BİR BAKIŞ

Eğitim tarihleri tetkik edildiğinde çeşitli eğitim sistemleri ve eğitimcilerle dolu olduğu görülür. Hayatın gelişmesine paralel olarak bâzı telâkkiler, bu arada eğitim-öğretim hususundaki görüşler büyük ölçüde değişmiş, her asrın insanı daha iyi, daha yeni ve daha güzeli aramıştır. Bazıları kendinden öncekileri tamamen reddetmiş veya tenkîd etmiştir.

---

[180] Ahmed b. Hanbel, V, 256-257

Elbette fen ve tekniğe, kültür ve medeniyete paralel olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde de birtakım değişiklikler görülebilir. Eğitimciler hâlâ, en güzel eğitim sisteminin arayışı içindedirler. Arayış ve düşünme şüphesiz güzel ve faydalıdır. Fakat bilineni değil; bilinmeyeni veya bulunmayanı araştırmak ve üzerinde düşünmek gerekir.

İslâm eğitim sistemi, diğer eğitim sistemlerinden farklıdır. Biz burada bu farkları uzun uzadıya anlatacak değiliz. Sadece Hz. Peygamber'in hayatında şekillenen bir iki farka işaret etmekle yetineceğiz.

a. Hz. Muhammed, bir peygamber, bir muallim, bir mürşid ve bir terbiyeci idi. Fakat O, bizzat Allah tarafından terbiye edilmişti **"Beni, Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti."**[181] buyuran Hz. Peygamber'in ahlâkı, daha öncede ifade edildiği gibi Kur'ân ahlâkı idi.[182] Zâten O, İslâm'ın ve Kur'ân'ın canlı bir tezahürü idi. O'nun bütün hareket, davranış ve sözleri ilâhî vahye dayanıyordu.[183] Şu halde İslâm terbiyesi, ilâhî bir kaynağa dayanmakta ve bu kaynaktan doğup beslenmektedir.

Allah tarafından terbiye edilen Hz. Peygamber'in, en mükemmel hareket ve davranışa, üstün ve yüce bir ahlâka sahip olması tabiîdir.[184] Çünkü O, daha peygamberlik öncesinde *"el-Emîn* (güvenilen insan)" lâkabını almıştı.

b. Allah emretmiş, vahyetmiş, örnek olarak da Hz. Peygamber'i terbiye etmiştir. O da ilâhî emirlere titizlikle sarılmış, en küçük teferruatına varıncaya kadar uygulamış ve aynen tebliğ etmiştir. Sahabe de O'ndan aldığı, öğrendiği ve gördüğü her şeyi yapmış ve yaşamaya çalışmıştır. Örnek Rasûlullah (s.a.v.)'dı. Bu örneğe tam olarak uyulmuştur. Halbuki birçok eğitim sistemi bir teori olmaktan öte gidememiş, devlet ve başka bir üstün otorite tarafından desteklense de, bütün detayı ile yaşama ve yaşanma imkânı bulamamıştır.[185]

c. Hz. Peygamber, ashabını iyi tanır, kendisine getirilen problemleri çözüme kavuştururdu. Konuları uygun gelen bir öğretim metodu ile anlatır, metod değil; metodlar kullanırdı. Abdullah b.Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre O, bir gün kalınca bir çizgi çizerek: **"İşte bu, Allah'ın doğru olan yoludur."** buyurdu. Sonra o kalın çizginin sağına ve soluna da birtakım çizgiler çizdi ve: **"İşte bunlar, her biri üstünde şeytanın oturup da sizi çağırdığı şeytanî ve çıkmaz yollardır."** buyurup[186] şu âyeti okudu: **"Bu, benim dosdoğru olan yokumdur; ona uyunuz."**[187]

---

181 Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, Kahire 1356, I, 224

182 Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn*, 139; Ebû Dâvûd, *Tatavvu'*, 26; İbn-i Hanbel, VI, 54, 163, 188.

183 en-Necm, (53), 3-4.

184 *el-Kalem*, (68), 4.

185 Kandemir, 402.

186 İbn Mâce, *Mukaddime*, 1; Dârimî, I, 67. Ayrıca bkz.: Buhârî, *Rikâk*, 4.

187 *el-En'âm*, (6), 153

Rasûl-ü Ekrem'in bu âyeti îzahta kullanmış olduğu öğretim metodu, çizgi ve şekillerle öğrenmeyi kolaylaştırması, daha çok duyu organına hitap etmesi ne kadar dikkat çekici, günümüz eğitim anlayışına ne kadar uygundur.

Günümüz eğitiminde de önemli bir yer tutan, öğrencinin bilgi ve kültür seviyesini dikkate alma meselesi, kaynakların verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber'in titizlikle üzerinde durduğu bir husustur. O, huzurundaki mü'minlere anlayacakları bir dil ve üslupla hitâb ederdi. Onların anlayış seviyesinin, dikkatinin, doğuştan var olan veya sonradan kazanılan ve geliştirilen melekelerinin farklı olduğunu bilerek konuşurdu. Konuşmasını bilgi ve kültür seviyesi düşük bir bedevî de, kültür seviyesi yüksek biri de rahatça anlayabilirdi. Çünkü, insanlara anlayabileceklerini söylemek kadar, anlaşılır bir lisan kullanmak da önemlidir.

Öte yandan Rasûl-ü Ekrem, muhatabın kavrayış seviyesine göre ayrıntılı veya kısa konuşmuş, sorulara bazen ayrıntılı, [188] bazen de kısa cevap vermiştir.[189]

Hz. Peygamber, öğretim esnasında yanlış anlaşılabilir düşüncesiyle her zaman, her bilgiyi herkese vermezdi. Dinleyenlerin içinde anlayış ve kültür seviyesi düşük olan kimselerin de bulunabileceğini ve bunların sırf insanları sevindirmek ve ibâdet arzularını geliştirmek gayesiyle verilen bir müjdeye güvenerek, bazen ibâdeti terk edebileceklerini, bu hususta tembellik edebileceklerini de dikkate alırdı[190] Böylece O, ileride doğabilecek yanlış anlamalara manî oluyordu. Öğretmen de bu kurala riâyet ederek her şeyi her zaman öğrencilere anlatmamalıdır. Zîrâ söyleneni iyi anlamayan ya da yanlış anlayan kimse, yanlış hareket edeceği gibi, başkalarının da yanlış hareket etmesine sebep olabilir.[191]

Hz. Peygamber, günlük konuşmalarında olsun, eğitim-öğretim faaliyetlerinde olsun, dâima düzgün bir ifâde, muhatabın anlayabileceği bir dil kullanmış, kapalı ifâdelerle konuyu geçiştirmemiştir.[192]

Rasûl-ü Ekrem, yeri geldiğinde seviyeye uygun ve anlaşılır misaller vermek suretiyle muhatabına problemini bizzat çözdürüyordu. Meselâ bir gün beyaz tenli bir adam, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek: "Eşim siyah bir çocuk dünyaya getirdi, ondan şüphe ediyorum." dedi. Bunun üzerine aralarında şu konuşma geçti:

"Develerin var mı?"

"Evet var."

Renkleri nasıl?"

"Kırmızı."

---

[188] Bkz.: Müslim, *Zekât*, 24
[189] Bkz.: İbn Mâce, *Menasik*, 6
[190] Buhârî, *İlim*, 49; Müslim, *İmân*, 53.
[191] Buhârî, *İlim*, 49; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 21
[192] Bkz.: Ebû Dâvûd, *Edeb*, 21

-"İçlerinde hiç boz renkli olanı yok mu?"

- "Tabiî var."

-"Peki, bu değişik renkte olan, onların arasına nereden gelmiş olabilir?"

"Soyuna çekmiş olacak."

"İşte oğlun da soyuna çekmiş olabilir."[193]

Bu cevâba son derece sevinen bu kişi, büyük bir sevinçle oradan ayrılmış, böylece belki de bir yuva yıkılmaktan kurtulmuştur. Bu hadîste verasetle geçen bedenî özelliklerden, derinin rengi ile ilgili bilginin de verilmiş olması dikkatimizi ayrıca çekmektedir.

d. İnsanların bilgi, zekâ, kültür, karakter ve kabiliyet v.b. yönleriyle aynı seviyede olduğu düşünülemez. Bu sebeple Hz. Peygamber, herkese yaratılışına göre davranır ve cevap verirdi. Kadına, kadınlığına lâyık davranır; yaşlıya yaşlı gibi, çocuğa çocukluğun gerektirdiği gibi, bir krala da krallığın gereklerine uygun olarak davranırdı. Öte yandan Rasûl-ü Ekrem, konuşurken muhataplarını yeterince tanımış ve bu hususu asla ihmâl etmemiştir. Suâl aynı olsa bile, cevapların değişik olması da bunu gösterir mâhiyettedir. Meselâ, kendisinden nasihat isteyen bir şahsa *"Kızma!"* demiş; adam bu isteğini başka bir tavsiye alma ümit ve düşüncesiyle üç defa tekrarladığı halde, cevap değişmemiştir.[194]

Bir suâle farklı cevap verilebilir. Önemli olan, suâl sahibinin içinde bulunduğu durumdur. Bu hususu iyi değerlendirmek gerekir. Meselâ, bir ilkokul öğrencisinin boş vakit anlayışı ile bir üniversite öğrencisinin boş vakit anlayışı çok farklıdır. O halde "Boş vakti nasıl değerlendireyim?" sorusu, soranın durumuna uygun olarak cevaplandırılmalıdır.

Sahabenin "Amellerin en hayırlısı nedir, en faziletlisi hangisidir?" şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber uygun bir cevap verir, bir başka zaman aynı suâle, değişik bir cevap verirdi. Böylece suâl sahibinin yapısı ve ihtiyâcı ile şartların farklı olduğunu dikkate almış olurdu. Çünkü O, birisi hakkında bir amelin, bir diğeri hakkında da başka bir amelin daha faydalı olduğunu bilirdi. O, cevap verirken suâl sahibinin durumunu dikkate aldığı gibi, içinde bulunduğu zaman ve mekân şartlarını da hesaba katardı. Meselâ sulh zamanında **"En faziletli amel, vaktinde edâ edilen namazdır."** ve **"Az da olsa devamlı olandır."**[195] derken, muharebe zamanında **"En faziletli amelin Allah yolunda yapılan cihâd olduğunu"** belirtmişti.[196]

---

[193] Buhârî, *Talâk*, 26; Müslim, *Li'ân*, 18; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 28; Tirmizî, *Velâ*, 4;Nesâî, *Talâk*, 46; İbn Mâce, Nikah, 5; İbn-i Hanbel, II, 234, 239, 409

[194] Buhârî, *Edeb*, 76. Başka misaller için bkz.: Buhârî, *İmân*, 17, 19; Müslim, *İmân*, 14, 36.; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 41.

[195] Buhârî, *İmân*, 32

[196] Buhârî, *Cihâd*, 1-2; Müslim, *İmaret*, 29.

Şu halde Rasûlullah (s.a.v.), neye, ne zaman, nasıl cevap vermek gerektiğini iyi bilir, ferdin yapısını ve içinde bulunduğu şartları da göz önünde bulundurarak cevap verirdi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Rasûlullah (s.a.v.)'ın eğitim ve öğretimdeki başarısını, vahye dayanması yanında, söylediklerini harfiyyen yapması ve kullandığı uygun metodlarda aramak gerekir. Eğitim tarihinde O'nun kadar güçlü ve başarılı bir terbiyeci görmek mümkün olamamıştır. Yirmi üç yıl gibi bir sürede insanlığı aydınlığa çıkarmış, medeniyetin temelini atmıştır. Rasûl-ü Ekrem, bu kadar kısa bir zamanda insanlığı en güzel şekilde terbiye ettiği gibi, kendinden sonrakilere de sapmamak ve saptırmamak için Kur'ân ve Sünnet'i bırakmıştır.[197] O'nun eğitim ve öğretimdeki metod ve başarısını tam olarak anlayabilmek için hayatını ve faaliyetlerini iyi anlamak ve öğrenmek gerekir.

Böylece Sünnet'teki genel eğitim-öğretim metodlarını gördükten sonra Hz. Peygamber devri eğitim-öğretim faaliyetlerine geçebiliriz.

III. Hz. PEYGAMBER DEVRİ EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

1. Eğitim-Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Sosyal hayat bütün müesseseleriyle çevreye bağlıdır. İslâm öncesi Arapların yaşadıkları çevre ise, bilindiği gibi daha ziyade çöldür. O devirde Araplar, ancak çöl hayâtının gerektirdiği şeyleri biliyordu. Bu sebeple Câhiliye devrinde büyük ölçüde ilmî faaliyete tesadüf edilmez. Genellikle bildikleri, hafızaya dayanan ve nesilden nesile kolaylıkla aktarılabilen şifahî bilgilerdi. Onlar için ensâb ilmi yanında, falcılık ve iz takip etme de çok önemlidir. Kabileler arası savaşlar devam ettiğinden at, silâh, deve gibi savaş vâsıtaları hakkında da büyük ölçüde bilgi sahibi oldukları bilinmektedir.

Bununla birlikte ahlâk son derece bozuktu. Kadına değer verilmiyor, kız çocukları diri diri toprağa gömülüyor, yola çıkarken tapmak için gıda maddelerinden yapmış oldukları putları, acıktıkları zaman yiyorlardı. İşte böyle bir ortamda cemiyeti ıslâh ve doğru yola ulaştırma görevi, Hz. Muhammed'e verildi. Böyle ulvî bir görevi üstlenen Peygamberin, gayesine ulaşabilmek için bir maârif sistemi vücûda getirmesi gerekmekteydi ve toplumun eğitimini asla ihmâl edemezdi. Zaten O'nun aslî görevi, toplumu eğitmekti. Hz. Peygamber: **"Allah beni muallim olarak gönderdi."**[198] buyurur. Kur'ân, Hz. Muhammed'in dînî görevini bir öğretim işi

---

[197] Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 56; İbn Mâce, *Menâsik*, 84

[198] İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

olarak vasıflandırır.[199] Bu öğretim ise İslâm'ın öğretimidir. Fakat İslâm, manevî olduğu kadar, maddî alanda da bir hayat nizâmı olduğundan Hz. Peygamber'in gayretini sadece manevî sahaya münhasır görmek uygun olmaz.[200] Şimdi Rasûlullah (s.a.v.)'ın peygamberliğine tekaddüm eden devreye kısaca bir göz atalım:

İslâmiyetin zuhuru sırasında -hattâ asırlar sonra da- dünyada okuma yazma bilenlerin sayısı çok azdır.[201] Arabistan'da da durum farklı değildi. Okur-yazar sayısı azdı. İslâm'ın gelişi esnasında Mekke'de okur-yazar olanların sayısı onbeş-yirmi kadardı.[202] Belâzûrî (ö.279/892) **"Fütûhu'l-Buldân"** adlı eserinde bu sayının on yedi olduğunu kaydeder. Hz. Ömer, Osman ve Ali (r.a.) de bunlar arasındadır.[203] Medine'de ise okur-yazar sayısı daha azdı. Hz. Muhammed'in deyişi ile kendi devrinin Arapları "Okuma-yazma bilmeyen" ümmî bir kavim idi.[204] Sahil bölgesi dışındaki halkın çoğunluğu göçebe idi. Devletlerarası ticâretin sırf eşya mübadelesinden ibaret olduğu bu devirde Arabistan'ın ne ziraî geliri, ne de tabiî servetleri vardı. Bu sebeple kültür gelişimi çok yavaş seyrediyordu. An'anevî istikrarsızlık, devamlı göçebelik, geçim vâsıtası temininde karşılaşılan büyük zorluklar halka okuma yazma için fazla zaman bırakmıyordu.[205] Bugün bile ülkemizde kırsal alanda okur-yazar oranı, şehirde yaşayanlara oranla daha düşüktür.

İslâm'dan önce Arabistan'da sistemli bir eğitim-öğretim faaliyeti yoktur. Dînî ve ilmî bir geleneği olmayan Araplar, ilimden ve felsefeden de habersizdiler. Ayrıca hukukî bir sisteme de sahip değillerdi. İçlerinde her ne kadar okuma-yazma bilenler mevcutsa da, bu sadece okuyabilecek ve yazabilecek kadardı. Ellerinde mevcut dînî bir kitapları olmadığı gibi, nesilden nesile aktarılan dinle ilgili bilgileri de mevcut değildi. Eğitim ve öğretim, daha çok hafızaya ve sözlü geleneğe dayanıyordu. Putlarla ilgili pratik bilgileri vardı. Bildikleri, ticaret ve seyahat esnasında duydukları hikmetli sözler ve elde ettikleri tecrübelerdi. Şiirde ileri olduklarından, dil ve edebî zevkleri gelişmişti.[206] Bu konuda kuvvetli bir geleneğe sahip idiler.

Asr-ı Saâdet'te İslâm'ın kültür, eğitim ve öğretim faaliyetlerine etkisini başlıca iki devreye ayırarak inceleyeceğiz.

---

199 *el-Bakara*, (2), 129

200 Hamidullah, *İslâm Peygamberi, II*, 68.

201 Bugün bile dünyanın birçok bölgesinde özellikle de geri kalmış ülkelerde okur yazar oranı çok düşüktür. Ülkemizde ise 1927 yılında %11 olan okur-yazar oranı, son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde 1981 yılı itibariyle % 70'e yükselmiştir, istatistik için bkz.: Kenan Okan, *Türkiye'de Alfabesizlikle Savaş Konusunda Bir İnceleme*, Ankara 1980, 13.

202 M. Hamidullah, *Hadîs Tarihi*, trc.: K. Kuşçu, 1967, 16.

203 Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, trc.: Z. K. Ugan, İstanbul 1955, II, 383

204 Buhârî, *Savm*, 13; Müslim, *Sıyâm*, 15

205 Hamidullah, 14-16.

206 A. Emîn, *Fecru'l İslâm*, trc.: A. Serdaroğlu, Ankara 1976, 221 vd.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 199-212

a. Hicretten Önce Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

İslâm'dan önce Arapların ellerinde yazılı bir metin yoktu demiştik. İslâm'ın gelişi ile yazılı bir Kitâb'a sahip oluyorlardı. Aslında Arabistan halkının İslâm'dan önce okuma yazma gayretinin az oluşunda şaşılacak bir durum yoktur. Asıl mesele, kısa bir sürede onların cehalet karanlığından ilmî aydınlığa nasıl çıktıklarıdır. Çünkü böyle kısa bir sürede zulmetten nura geçişe, tarihin başka hiç bir devrinde tesadüf edilmemiştir.

Okuma ve yazma bilmeyen bir peygambere[207] ilk gelen vahyin okuma ve yazmayı emretmesi dikkat çekicidir. Kur'ân ve İslâm'ın ilk sözü, **"oku"** buyruğudur. Hattâ **"Oku"** sadece ilk buyruk değil; her şeyden önce ilk ve başlangıç'tır.[208] Kur'ân'la ilk tebliğ edilen ilâhî emir "Oku"[209] olduğu gibi, müslümanlara ilk yüklenen mükellefiyet de okumaktır. Hz. Peygamber bu emre uymuş, kendisine vahyedilenleri ezberlemiş, tekrarlamış ve okumuştur.[210] Cebrail, vahyedilen âyetleri Hz. Peygamber'e okuyor, O da ezberliyor, gelip sahabeye aktarıyor, onlar tarafından ezberleniyor ve vahiy kâtipleri tarafından da deri, kemik vs. üzerine yazılıyordu. Rasûlullah (s.a.v.), vahiy kâtiplerine yazdırarak, hem bu emre uymuş, hem de eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'ın büyük bir kitap hâline getirilmesi Hz. Peygamber'in vefatından (M. 632) sonra mümkün olabilmiştir. "Oku" emri, Asr-ı Saadet'ten başlayarak her devirde geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Kur'ân, bilindiği gibi KaRaE kökünden mastardır ve "Okumak" mânâsına gelir. Dolayısıyla Kur'ân, hem filolojik, hem de terbiyevî yönden "Okumak" demektir. Çünkü Kur'ân, bir eğitim vasıtası ve İslâm eğitiminin özüdür.

"Oku" emri verilmişti, Kur'ân okunacak, âyetler üzerinde düşünülerek öğrenilecekti. Bununla birlikte O, sadece bir din kitabı değil; bir hukuk, bir ahlâk, bir iktisâd kitabı... idi. İşte bütün bu gerçekler, İslâm eğitiminin daha başlangıçta ana karakterini belirlemiş oluyordu. B. Dodge'nin deyişiyle *"İslâm eğitimi, bir Kur'ân eğitimi"* olma yolunda idi. Böylece Kur'ân daha başlangıçta hem eğitim ve öğretim vasıtası, hem de eğitim-öğretim ilkelerini veren temel eser olarak ortaya çıkıyordu.[211]

Asr-ı Saadet, bir bakıma yeni bir eğitim-öğretim sistemi de getirmişti. Muallimi Hz. Muhammed, müfredatı Kur'ân[212] ve Sünnet, talebesi sahabe olan bu sistem, kısa sürede başarılı sonuçlar vermiştir. Mekke devrinde bile Kur'ân okumanın büyük önem taşıdığını görüyoruz. Çünkü dîni yaymak, İslâm'ı ve Kur'ân'ı anlamak,

---

[207] el-Cum'a, (62), 2
[208] Hüseyin Atay, *İslâm'da Öğretim*, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara 1978, XXIII, 8.
[209] *el-Alâk*, (96), 1-5
[210] Nevzat Ayaşbeyoğlu, *İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler*, İstanbul 1968, 67.
[211] Dağ-Öymen, 5.
[212] Bkz.: Buhârî, *F. Kur'ân*, 36.

büyük ölçüde okuma yazmaya dayanıyordu. Önce Kur'ân âyetleri yazılıyor;[213] okuma bilenler, bilmeyenlere bu âyetleri okuyorlardı. Meselâ Hz. Ömer'in müslüman oluşuna etki eden, böyle bir davranıştı. O, enîştesinin evine gittiğinde Habbâb, yanında getirdiği bir sahîfeyi Hz. Ömer'in kız kardeşine okumaktaydı.[214] Mus'âb b. Ümeyr, Medîneli müslümanlara Kur'ân okumayı öğretmek üzere gönderilmişti. İbn Sa'd (ö. 230/844) Medînelilerin **"Bize bir Kur'ân okuyucu gönderiniz."** diye yazmaları üzerine Mus'âb'ın gönderildiğini kaydeder.[215] Şüphesiz İbn Ümmi Mektûm gibi başkaları da gönderilmişti.[216]

b. Hicretten Sonra Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Kur'ân'ın "Oku" emri ile başlayan ilim ve kültür hareketi, büyük bir hızla gelişti. Okumak, kültür ve medeniyetin temeli sayılan yazının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sebeple okuma ve yazmaya büyük önem veriliyordu. Medine'ye hicreti müteakip, nazil olan ilk âyetlerden birisi de yazıyı zımnen emrediyordu: **"Ey îmân edenler! Tayin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazı ile tesbit ediniz."**[217] Bu âyetin nüzulü, okuma-yazma öğrenmeyi teşvik etmiştir.[218] Yazı mecburiyeti hakkında emirleri ihtiva eden hadîsler de vardır.[219] Dolayısıyla hicreti müteakip okur-yazar sayısı hızla artmıştır. Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri gün geçtikçe çoğalıyor, diğer mü'minler de okuma-yazma öğrenmeye hevesleniyordu.[220]

Asr-ı saadette eğitim ve öğretimi yaymanın başlıca vasıtalarından biri olan yazının hürriyete denk tutulduğunu görüyoruz. Hicretten iki yıl sonra (M. 624), *Bedir Muharebesi* vuku buldu. Düşmanın sayıca üstünlüğüne rağmen, müslümanların galip geldiği bu muharebede yetmiş kadar esir alınmıştı. Bunlar arasında fidye verecek parası olmayan, ancak okuma-yazma bilenler vardı. Bunlara yapılan muamele, tarihin kaydettiği ender bir olaydır. Çünkü harp esirlerinden okuma-yazma bilenlerin her biri, on müslüman çocuğa okuma-yazma öğretme şartı ile serbest bırakılmıştı.[221]"Bu, basit bir tesadüf değildir. Belki ilmin yayılması için hazırlanmış geniş bir plânın ikmâline doğru atılmış ilk adımdı."[222]

---

213 Bkz.: M. Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, trc.: Salih Tuğ, İstanbul 1993, 41-45
214 A. Emin, 233.
215 İbn Sa'd, *Tabakât*, Beyrut ts., 1, 230.
216 İbn Sa'd, I, 220
217 *el-Bakara*, (2), 282
218 Hamidullah, *Hadîs Tarihi*, 20.
219 Misâl olarak bkz.: Buhârî, *Vesâyû*, 1; İbn Abdilberr, 1, 84-93
220 M. Tayyip Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1978, 20; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, 44.
221 İbn Sa'd, II, 14; A. Emin, 223; Hamidullah, *Hadîs Tarihi*, 22
222 Hamidullah, 22.

Yazı sanatının yayılması, vahiy kâtiplerinin sayısını da arttırmıştı. Bu sayıyı "kırk iki"ye çıkaranlar vardır.[223] Vahiy kâtipleri arasında büyük üne sahip Zeyd b. Sabit (r.a.) bile yazıyı böylece öğrenmişti.[224] Bu ünlü sahâbî, Rasûlullah (s.a.v.)'ın diplomatik vesikalarını da yazardı. Bu arada bizzat, Hz. Peygamber'in emri ile yabancı alfabeleri de, meselâ, Süryânice'yi on yedi günde öğrenmişti.[225] Aslında okumayazma öğrenme hususunda müslümanlar için en büyük teşvik unsuru Kur'ân'dı.[226]

Diyebiliriz ki müslümanlar öğrenmeye, okuma ve yazmaya muhtaçtılar. Bu ihtiyaç sevki ile, özellikle tâbi'în zamanında okur-yazar sayısı çoğalmıştı.[227]

Burada İslâm eğitiminin en bariz özelliklerinden biri olan umumîlik esâsına da bir nebze temas etmeden geçemeyeceğiz.

İslâm'da örgün eğitimin yanında bir de yaygın eğitim vardır. Çünkü İslâm, ilmin belirli bir zümrerin inhisarı altında kalmasını istememiş, bilenin bildiğini başkalarına bildirmek ve öğretmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir.

İslâm'da ilim, ahlâk, hattâ amel hususunda herkesin birbirini eğitmesi, öğrendiğini yeri geldiğinde başkasına anlatması ve öğretmesi söz konusudur. Kitap okunması esas olan devirlerde bile, halakada bir kitap okuyan, daha sonra okuduğunu, bildiğini, bir diğer halakada başkalarına öğretirdi. Hâsılı herkes her zaman ve her yerde bildiğinin âlimi, bilmediğinin talibi olmakla birlikte, bildiklerini öğreten bir öğretmen, bilmediklerini öğrenmeğe çalışan bir öğrenciydi.[228]

Nitekim Hz. Muhammed iyi ve faydalı bilgileri öğrenen ile öğretenin (öğrenci ile öğretmenin) sevabının eşit olduğuna dikkat çekmiş, [229]**"Öğretmen ol, öğrenci ol, dinleyici veya (ilme ve ilim adamına saygılı) ilmi sevici ol. Sakın beşincisi olma. Aksi halde helak olursun."**[230]buyurmuştur. İbn Mes'ûd: "Öğretmen, öğrenci veya dinleyici ol. Sakın dördüncüsü olma." derken[231] Yusuf Has Hâcip, sadece öğretmen veya öğrenci olunması gerektiğini ifâde eder[232] Ebu'd-Derdâ ise, en önemli meşguliyetin öğretmen ve öğrencilik olduğunu belirtir.2[233]

Hz. Peygamber devrindeki dînî eğitim ve öğretimin umûmî ve mecburî olduğunu gösteren deliller vardır. Bilen bildiğini, bilmeyene öğretecektir. O, şöyle buyurur: **"Dinde ilim sahibi olmak, her müslümana farzdır. Dikkat ediniz, öğreniniz veya öğretiniz, ilim sahibi olunuz. Câhil olarak ölmeyiniz."**[234] İşte Asrı Saa-

---

[223] Kettânî, *Kitabu Nizâmi'l-Hükûmet*, Ribat, 1347, I, 48-49
[224] Askalânî, *el-İsâbe*, I, 543, Nu.: 2880.
[225] İbn Sa'd, I, 358; A. Emin, 224.
[226] *el-Alâk*, (96), 1-5; *el -Kalem*, (68), 1.
[227] A. Emin, 224
[228] İbn Abdi'lberr, I, 124; Mâverdî, I, 79
[229] İbn Mâce, *Mukaddime*, 17; Dârimî, I, 79
[230] İbn Abdi'lberr, I, 36
[231] Dârimî, I, 79
[232] Yusuf Hashâcip, 236
[233] Dârimî, I, 79.
[234] Mâverdî, 45.

det ve müteakip asırların son derece parlak oluşu buradan kaynaklanır. Şu halde devamlı olarak ilim öğrenmeye çalışmak ve öğrendiklerimizi öğretmek zorundayız. Bazılarının zannettiği gibi, sadece günümüzde anlaşılan şekliyle bir ilmihâl bilgisi değil; aksine devamlı olarak ilimle meşguliyet farzdır.[235]

Temel eğitimi en ücra köşelere kadar yaymak ve halkı aydınlatmak, onları cehalet karanlığından kurtarmak lüzumuna inanan Hz. Peygamber şöyle buyurur: **"İlim öğreniniz, öğrendiklerinizi de halka öğretiniz. Farzları da öğreniniz ve halka öğretiniz. Kur'ân'ı da öğreniniz ve halka öğretiniz. Çünkü, ben öleceğim. Aksi halde ilim ortadan kalkar, fitne zuhur eder. Hattâ iki kişi ihtilâf eder de aralarını kimse bulamaz."**[236]

Mâlik b. Huveyris, İslâm dîni hakkında gerekli bilgi almak üzere kabilesinden bir heyetle Hz. Peygamber'i ziyaret edip yanında yirmi gün misafir kalmıştı. Gerekli bilgiyi alıp, ailelerinin yanına dönme arzusu gösterdiklerinde, ayrılmalarına izin veren Rasûl-ü Ekrem, onlara son olarak şu talimatı vermiştir:

"Pekâlâ dönünüz ve ailelerinizin yanında kalınız. Onlara dîni öğretiniz.. ."[237]

İslâm'ı öğrenmek, öğretmek ve yaymak hususundaki emir ve tavsiyeler açıktır. Fakat bu öğrenme ve öğretme işinde mümkün ve uygun olan her vâsıtayı kullanmak gerekir. Hz. Peygamber: **"Burada hâzır olanlar, hâzır olmayanlara nakletsin, bildirsin."**[238] buyurarak bir mecliste (derste, konferansta, vaazda) bulunanın bulunmayana, bilenin bilmeyene öğrendiklerini öğretmesini ve aktarmasını emretmiştir.

Öte yandan Abdu'1-Kays kabilesinden gelen bir heyete arzulan üzerine dînin ve ibâdetlerin esâsını anlattıktan sonra Kâinat'ın Efendisi şu îkâzda bulunmuştur: **"Söylediklerimi iyice öğreniniz**

(kavrayınız, anlayınız) ve kabilenizden buraya gelmeyenlere anlatınız, öğretiniz."[239]

2. Hz. Peygamber Devri Eğitim ve Öğretim Müesseseleri:

İslâm'da eğitim ve öğretim faaliyeti Hz. Peygamber'e teblîğ emri ile başlamıştır. Peygamberliğin üçüncü yılında nazil olan: **"Ey örtüsüne bürünen, kalk (insanları) aydınlat.. , "**[240] fermanı üzerine Hz. Peygamber, teblîğ emrini îfâ için harekete geçmiştir. Başlangıçta bu tebliğ daha çok sözlü ve gizli olarak yürütülüyordu. İlk müslümanların ise Hz. Hatice, Ali, Zeyd ve Ebû Bekir olduğu[241] bilinmektedir.

---

[235] Bkz.: İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.
[236] Dârimî, I, 73.
[237] Buhârî, *Ezan*, 17.
[238] Buhârî, *İlim*, 10, 37; İbn Mâce, *Mukaddime*, 18.
[239] Buhârî, *İlim*, 35.
[240] *el-Müddessir*, (74), 1-2
[241] M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, Ankara 1966, 144.

Peygamberliğin dördüncü yılında açıktan davet emri alan Hz. Peygamber, [242] davete başladı, müşriklere ise aldırmıyordu. Gerek Mekkelileri, gerekse çevreden gelen kabileleri açık olarak İslâm'a çağırmağa başladı. Artık Kur'ân açıktan okunuyordu. Rasûlullah (s.a.v.) sık sık Kabe'ye gittiği gibi, panayır ve pazaryerlerine de giderek bu daveti sürdürüyordu. Müşriklerin açıktan cephe almalarına rağmen müslümanlar hızla çoğalıyordu.

Yakın akrabalarını İslâm'a davet emrini alan Hz. Peygamber[243] kendi kabilesini de İslâm'a davet etmişti. Şimdi ise her yerde İslâm'ı tebliğ ediyor, insanları İslâm'a, gerçek dîne davet ediyordu. Âlemlere rahmet[244] ve insanlığa İslâmı tebliğ ile görevli olarak gönderilen Hz. Peygamber, İslâm'ı her yerde tebliğ etmiş ve insanlara dîni öğretmiştir. O'nun bu yöndeki faaliyetini kurumlarla sınırlandıranlayız. Fakat biz, eğitim ve öğretim faaliyetinde özel bir yeri olan üç kuruma kısaca temas edeceğiz.

a. Evler

Rasûlullah (s.a.), peygamberliğin ilk yıllarında İslâm'ı evinde tebliğ ettiği gibi, eğitim ve öğretim yeri olarak da evini kullanmıştır. Meselâ, Hz. Peygamber, önceleri farz kılınan iki rekâtlık namazı evinde öğretmişti.[245]

Peygamberliğin dördüncü yılından itibaren Rasûl-ü Ekrem, özellikle gündüzleri Erkâm'ın evine gidiyor, burada toplanan müslümanlara İslâm'ı öğretiyordu.[246] Medine'ye muallim olarak gönderilen Mus'âb b. Umeyr, bu evde yetişmişti. Ayrıca eğitim ve öğretim yeri olarak Hz. Ebû Bekir'in Kabe haremindeki dâiresi ile Sa'îd b. Zeyd'in evi de kullanılmıştı.[247]

Yukarıda görüldüğü gibi, İslâm'ın ilk yıllarında okur-yazar oranı çok düşüktü. Öncelikle öğrenme arzusunda olanlara okuma-yazma öğretimi görevini zımmîler üstlenmişti.[248] Bedir Gazâsı'ndan sonra ise okuma-yazma, öğretme görevi, esirlere verilmiştir.

Gerek büyüklerin, gerekse çocukların okuma-yazma öğretimi, muallimlerin evinde yapılıyordu. Çoğu zaman onlar, evlerinin bir odasını bu işe ayırıyorlardı.[249] Daha sonra evler **"Küttâb"** olarak kullanılmaya devam etmiş, Kur'ân ve dînî öğretim faaliyeti buralarda sürdürülmüştür.

---

[242] *el-Hicr*, (15), 94
[243] *eş-Şuârâ*, (26), 214
[244] Bkz.: *el-Bakara*, (2), 119; *en-Nisâ*, (4), 79-80; *er-Ra'd*, (13), 30; *el-İsrâ*, (17), 54, 105; *el-Enbiyâ*, (21), 107; *el-Furkân*, (25), 56; *el-Ahzâb*, (33), 45; *es-Sebe'*, (34), 28; *Fâtır*, (35), 24; *el-Fetih*, (48), 8.
[245] Bkz.: Yazır, V, 3145
[246] İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, Mısır 1955, I, 253
[247] Zeki Canan, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1977, I, 449.
[248] Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, trc.: A. Yardım, İstanbul 1976, 35
[249] Ahmet Çelebi, 35.

b. Mescid

Rasûlullah (s.a.)'ın Medine'ye hicretiyle birlikte (M. 622), yeni bir durum ortaya çıktı. Sayıları artan müslümanların ibâdet etmesi ve eğitim-öğretim yapması için geniş bir yerin yapılması gerekiyordu. İşte Hz. Peygamber, Medine'ye ayak basar basmaz günlük namazların kılınması ve îslâmî öğretimin gerçekleşmesi için bir mescid yaptırmak üzere arsa satın aldı ve üzerine kerpiçten bir bina inşâ ettirdi.[250] Rasûl-ü Ekrem, bu inşaatta bir işçi gibi çalışmakla yetinmemiş, bir mîmâr-mühendis olarak da görev yapmış, plân ve projeyi bizzat hazırlamıştır[251] Mescid-i Nebevi üç kısımdan müteşekkildi: Namazların kılınması için büyükçe bir salon, mekteb vazifesi görmek üzere bir suffe ve Hz. Peygamber'in ailesi için birkaç küçük oda.[252]

Mescid-i Nebevî sadece ibâdet için kullanılmıyordu, o çok yönlü görevlerin îfâ edildiği bir yerdi. Bir külliye diyebileceğimiz bu kurum ibâdet edilen bir câmî, halkın eğitildiği bir okul, hattâ yatılı bir okuldu.[253] Cemaat orada istediği gibi oturur, şiir okuyup, sohbet edebilirdi. Misâfirler burada ağırlanırdı.[254] Yabancıların Hz. Ömer zamanına kadar mescidin bir köşesinde uyudukları bile görülmüştür.[255] Hattâ Hz. Peygamber, fakirlere verilen sadakaları burada kabul edip dağıttığı gibi, ticarî müzâkereleri de burada yapıyordu.[256] Hülâsa mescid, halkın hem ibâdet ve hem de öğrenim için koştuğu bir kurum hâline gelmişti. Öte yandan harp kararları burada alındığı gibi, harp eğitim ve tatbikatı, harplerde yaralananların tedavisi de bazen mescidin avlusunda yapılırdı. Bazen Habeşliler, Hz. Peygamber'in izniyle orada mızrak ve kalkanla gösteriler yapardı. Bir defasında Rasûlullah (s.a.v.), Hz. Âişe ile onları seyretmiş ve **"Oynayın ey Erfîde oğulları."**[257]buyurmuştu.

Mescid, dînî ve siyâsî bir merkez haline gelmişti. Mü'minler namaz kılmak ve dînî esasları öğrenmek için mescide koşuyor, Hz. Peygamber'in etrafında yerini alıyordu. Diğer taraftan Rasûlullah (s.a.v.), orada namaz kıldırıyor, hutbe ve vaaz şeklinde mü'minlere dînî esasları öğretiyor, aynı zamanda cemiyetin sosyal hayatı

---

250 Müslim, *Mesâcid*, 1; İ.A. Mescid mad., VIII, 2.; İbn Hişâm, I, 496; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi Medine Devri*, İstanbul 1969, I, 94-101.

251 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 74; Nahalâvî, , 130

252 Hamidullah, II, 74; Köksal, 103-104

253 Nahalâvî, 131

254 Buhârî, *İlim*, 6, *Salât*, 85; Nesâi, *Mesâcid*, 20; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 239; M.Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, trc.: İ. S. Sırma, İstanbul 1981, 57

255 İ.A., *Mescid* mad., VIII, 3.

256 Buhâri, *Salât*, 42, 71, 83.

257 Buhârî, *Salât*, 69, *'İdeyn*, 2, 25, *Cihâd*, 81. Cami ve mescidlerin fonksiyonları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Ahmet Önkal, *"Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler"*, Diyanet Dergisi, 1983, XIX, S. 3, 49-55; Ziya Kazıcı, *"Tarih Boyunca Cami ve Gördüğü Hizmetler"*, Diyanet Dergisi, 1986, XXII, S. 4, 8-10; Hüseyin Özcan, İslam Eğitim Tarihinde Mescid ve Camilerin İşlevleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), M.Ü.S.B. Enstitüsü, İstanbul 1994

ile ilgili kaideleri de burada açıklıyordu.[258] Daha sonra göreceğimiz gibi, mescidin bu görevi uzun süre aynen devam etmiştir.

c. Suffa

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini müteakip yaptırılan Mescid-i Nebevî'nin bir kısmında yerden biraz yüksekçe, üstü hurma dalları ile örtülü bir bölüm inşâ edilmişti ki -Mescid'in kuzey duvarında bulunan[259]- bu bölüme *"Suffa"* deniliyordu. Bu, İslâm'ın ilk üniversitesi idi. Artık Suffa'nın yapılması ile İslâm eğitimi yeni bir şekle bürünüyor, bir okul hayatı başlıyor ve bizzat Hz. Peygamber burada dersler veriyordu. Böylece, örgün eğitimin ve Batı'da asırlar sonra görülen *"Toplum Okulu"* modelinin temeli atılmıştı. O, bu işte yalnız değildi. Gündüzleri maksada göre tâyin edilen muallimler ilim ve dînin prensiplerini Ehl-i Suffe'ye öğretirlerdi.[260] Ubâde b. es-Sâmit, orada yazı dersleri vermiş, Ubeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd ve Muâz (r.a.) Kur'ân öğretmiştir.[261] Sa'îd b. el-'Âs (r.a.) ise yazı öğreten bir muallimdi.[262]

Allah rızâsı için ilim öğrenen âlimle, Allah yolunda çarpışan mücâhidin eş tutulması[263] kısa sürede öğrenci ve öğretmenler üzerinde tesirini göstermiş, Mescid-i Nebevî ve Suffa, bir ilim ocağı haline gelmiştir. Zâten Kur'ân'a göre de müslümanların bir kısmının savaştan muaf tutulması ve ilimle meşgul olması gerekiyordu.[264]

Suffa'da eğitim-öğretim gören talebe sayısının 400 kadar olduğu yolundaki rivayetlerden, buradaki talebenin çokluğu tahmîn edilebilir. Fakat bu rakam gündüzün bir bölümünde devam edenlerin sayısı olabilir. İbn-i Hanbel'e göre[265] orada yatılı kalan talebe sayısı bazen "seksen"e kadar çıkıyordu.

Hz. Peygamber çağırıldığı ziyafetlere Ehl-i Suffe'yi de götürürdü. Bir defasında seksen tanesini götürdüğü rivayet edilir.[266] Yatılı kalmayan ve sadece gündüz devam edenlerin sayısı bu miktardan fazla olmalıdır.[267] Aslında Ehl-i Suffe'nin sayısı her zaman bir değildi. Bu sayı bazen azalır, bazen de çoğalırdı. İçlerinde evlenen, sefere çıkan ve ayrılan olursa sayıları azalırdı. Dışarıdan İslâm'ı öğrenmeye gelen heyetlerle sayı birden kabarırdı.

---

[258] Buhârî, *Salât*, 70-71, 84.

[259] Tecrîd, II, 544; Köksal, I, 187; M. Tayyip Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959, 46; Hamidullah, 56; Mustafa Baktır, *Suffa Ashabı*, İstanbul 1984, 19-47.

[260] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 75.; Hadis Tarihi, 21.

[261] Buhârî, *F. Kur'ân*, 8; İbn Mâce, *Ticâret*, 8.

[262] Askalânî, No: 1769.

[263] İbn Mâce, *Mukaddime*, 17

[264] *et-Tevbe*, (9), 132; Yazır, II, 940-941

[265] Ahmed b. Hanbel, II, 371; Ayrıca bkz.: el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut 1967, I, 340; Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 58.

[266] Köksal, I, 192.

[267] Hamidullah, 21.

Diyebiliriz ki Suffa, eğitim-öğretim faaliyetlerini muntazam sürdüren, devamlı talebeleri bulunan bir yatılı okul görünümünde idi. Suffa, gündüzün konferans salonu, gece ise müdavimlerine koğuş vazifesi görüyordu.[268] Çünkü genelde Ehl-i Suffa, Medine'de akrabaları ve evleri bulunmayan Suffa'da yatıp kalkan sahâbilerdi.[269] İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Selmân-ı Fârisî, Ebû Zerr, Mus'âb b. Umeyr, Hanzale, Bilâl (r.a.) bunlar arasındaydı.[270]

Gecelerini genellikle namaz ve ilim müzâkeresi, vakitlerinin büyük bir kısmını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçiren talebelerin büyük bir bölümü fakirdi. Üzerlerinde tam bir giyecekleri bulunmazdı. Elbise olarak kısa bir peştemal tutunurlardı.[271] Dünyevî işlerini de birlikte yürütürlerdi. Bir sanat sahibi olanlar, sanatlarını icra eder, bazıları da buldukları zaman rızıklarını temin için yapabilecekleri su taşımak, odun toplayıp satmak gibi bir işe koşarlardı. Böylece geçimlerini kendileri temine çalışıp, başkalarına yük olmak istemezlerdi.[272]

Ehl-i Suffe, fakir ve muhtaç oldukları halde hiç dilenmezlerdi. Karınları çoğu zaman aç olsa bile, gönülleri toktu. Kur'ân'ın da tarif ettiği gibi[273] onlar kimseden bir şey istemez, istemekten çekinir ve sıkılırlardı, iç durumlarını bilmeyen, onları zengin zannederdi. Hz. Peygamber, sadaka olarak verilenleri onlara ulaştırır, hediye olarak gelen şeylerden onlara da pay ayırırdı. Bir kısmını kendisi doyurur, bir kısmının da sahabeden zengin olanların evlerine gönderirdi.[274] Bütün bunlar Rasûlullah (s.a.v)'ın Ehl-i Suffa'yı herkesten çok düşündüğünü, onlarla yakından ilgilendiğini, onların derdini dert edindiğini, ihtiyaçlarını öncelikle gidermeye çalıştığını gösteren delillerdi. Hz. Peygamber, onlara tam bir rehberlik yapmış, bize bu hususta da örnek olmuştur. Buradan **"Öğretmen, öğrencilerine maddî imkânlar temin etmeye de çalışmalıdır."** sonucu çıkarılabilir.

İslâm, kadına da bu konuda lâyık olduğu yeri verir. Allah'ın Elçisi: **"İlim, kadın-erkek her müslümana farzdır."**[275] buyururken ayırım yapmamış ve tatbikatta da bunu göstermişti. O, haftada bir gününü kadınların eğitim-öğretimine tahsis etmişti.[276] Bu emir ve manâlı uygulama dolayısıyla gerek Asr-ı Saadet, gerekse ilk hicrî asırlarda meşhur âlime kadınlar yetiştiğini görüyoruz. Fakat asırlar sonra kadının ilim tahsilinde taassup görülmüş, "Kız çocuklarına okuma öğretin, ama yazma öğretmeyin." gibi çelişkili görüşler ortaya konmuştur. Son yıllarda ise

---

268 Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, trc., Kemal Kuşçu, İstanbul 1976, 242
269 İbn Sa'd, I, 255
270 Bkz.: el-İsbehânî, I, 337, II, 34
271 Buhârî, *Salât*, 58; İbn Mâce, *Mesâcid*, 6; el-İsbehânî, I, 339.
272 Buhârî, *Megâzî*, 28; el-İsbehânî, I, 337-338; Tecrîd, II, 544; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, trc.: Ö. R. Doğrul, 1977, I, 212-213
273 *el-Bakara*, (2), 273
274 İbn Sa'd, I, 255.
275 İbn Mâce, *Mukaddime*, 17; İbn Abdilberr, I, 8-11
276 Buhârî, *İlim*, 45.

ülkemizde bilhassa İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri'nde okuyan öğrencilerin %70'inin kız öğrenciler olduğunu görmekteyiz.

Ehl-i Suffa içinde *"Kurra"* olanlar da vardı. Kabilelere gönderilen Kur'ân öğretmenleri, genellikle Ehl-i Suffa arasından seçilirdi. Nitekim bu yolda görevlendirilen ve Bi'ru Mâ'ûne'de müşrikler tarafından önleri kesilerek şehîd edilen yetmiş sahabe bunlardandı.[277]

IV. İSLÂM EĞİTİM KURUMLARI

Eğitim-öğretim kurumları da diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarına cevap verdikleri sürece yaşamışlar, bu görevlerini yerine getiremediklerinde ya değişikliklere uğramışlar, ya da yerlerini yeni kurumlara bırakmışlardır. Biz bu bölümde, İslâm'da eğitim-öğretim yapılan kurumlardan bazıları üzerinde durmak istiyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Mescid-Câmi,
2. Mekteb veya Küttâb,
3. Ulemâ Evleri,
4. Medrese veya Külliye.

İslâm eğitim-öğretim kurumları, bunlardan ibaret değildi. Meselâ, kütüphaneler de bir eğitim-öğretim kurumudur.

1. Mescid-Câmi

İslâm eğitiminin mescidlerle sıkı bir ilişkisi vardır. İslâmla gelen ilim, bünyesi itibariyle camiye bağlı idi. Başlangıçtan itibaren mescidde ders halakaları teşekkül etmeye başlamıştı. Mescidlerin bir eğitim-öğretim kurumu oluşundaki ana faktör, İslâm'ın ilk yıllarındaki tedrisâtın daha çok dînî öğretim oluşudur.

İslâm'ın ilk devirlerinde mescidin görevi çok geniş tutulmuştu. Yukarıda da geçtiği gibi o, müslümanların toplandığı, ibâdet edilen, ilim öğrenilen, siyâsî ve sosyal işlerin görüşülüp karara bağlandığı yer ve ordu karargâhı olduğu gibi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin de sürdürüldüğü bir yerdi.[278]

İslâm toplumu, ilk zamanlarda geleneksel eğitim-öğretim kurumları olmayan bir toplumdu. Bilâhare, İslâm toplumu büyüdü, sınırlar genişledi. Fethedilen yerlerdeki ve İslâm'ı kendiliğinden kabul eden (Türkler gibi) milletler içinde kendilerine has yazısı, eğitim ve öğretimi, ilmî ve felsefî gelenekleri olanlar, İslâm toplumunun unsurları arasına girdi. Bu durum, İslâm eğitim-öğretiminde birtakım yenilik ve gelişmeleri zorunlu kılmıştır. Sınırlar genişledikçe ihtiyaçlar da arttı. Bu ihti-

---

[277] Buhârî, *Megâzî*, 28; Müslim, *İmare*, 147; İbn Hanbel, III, 270; İbn Sa'd, II, 52, III, 514-515; el-İsbehâni, I, 123

[278] İ. A. , Mescid mad., VIII, 2; Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 72; Çelebi, 96; Atay, *a.g.m*

yaçları karşılayabilecek âlimler yetişti. Bunlar eğitim-öğretim faaliyetlerini camilerde sürdürüyordu. Meselâ, İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve Ebû Hanîfe, derslerini camide halaka şeklinde vermiştir.[279] Camide ders verme usûlünü Hz. Peygamber koymuştu. Bilindiği gibi O, ashabını dînî ve dünyevî konularda aydınlatmak için zaman zaman mescidde otururdu.[280]

İlk hicrî asırlarda ilim, -bilhassa dînî bilgiler- mescidde öğretilirdi. Âlim, mescidde oturur, ondan istifâde etmek isteyenler de etrafında halaka teşkil ederdi. Halakanın büyüklüğü ve küçüklüğü, âlimin derece ve mevkîi ile mütenasip olurdu. Suyûtî, el-İtkân adlı eserinde Abdullah b. Abbâs (r.a.)'ın Kabe'nin etrafında açık bir yerde oturduğunu, çevresini saran cemaatin O'na Kur'ân tefsîrine dair sorular sorduklarını rivayet eder.[281]

Camilerde ilim öğrenmek için, bir muallim etrafında toplanan talebeye "Halaka", öğretim usûlüne de "Halaka-i tedris" denirdi.[282] Halakalar çoğu zaman muallimin adı ile isimlendirilirdi.[283]

Görüldüğü gibi halaka usûlü, İslâm'ın ilk yıllarında başlamış ve devam ede gelmiştir. Bilhassa H. I. asır ve sonrasında İslâm âlimleri memleketin her tarafına yayılmış, çeşitli ilimleri öğretmek üzere mescidleri mekteb edinmişlerdi.[284] A. Emin: "Emevîlerin medrese tesis ettiklerini bilmiyoruz. O vakitler ilim evlerde ve mescidlerde öğretilirdi." diyor.[285] İslâm âlemi, mescidlerle dolup taşıyordu. Ya'kûbî (ö. 292/905'den sonra) H. III. asırda Bağdad'da 30.000 mescid saydığını söylemektedir.[286] Bu sayı çok mübalağalıdır. Her halde her aile, evinin bir odasını mescid hâline getirmiş olmalıdır. Müslümanları mescid yapmaya sevk eden âyet[287] ve hadîsler vardır.[288]

Cami ve mescidlerde Kur'ân, Hadis, Fıkıh gibi ilimlerle birlikte sosyal hayâtın tanziminde ihtiyaç duyulan lisân, tarih, edebiyat, şiir v.s. gibi. ilimler de okutuluyordu.[289] Diyebiliriz ki camilerde din ilimleri yanında tıp, astronomi, kozmografya gibi ilimler de okutulmuştur.[290] Kufe, Şam, Amr, İbn Tulun ve Ezher camii buna örnek verilebilir.

---

279 M. Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhebler Tarihi*, trc: A. Şener, Ankara 1968, II, 134, III, 7, 24; Atay, *a.g.m*

280 Buhârî, *İlim*, 8, 30, 35, 42; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

281 A. Emin, 252.

282 Geniş bilgi için bkz.: Çelebi, 382-387.

283 Bkz.: C. Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, trc.: Z. Megamiz, İstanbul 1976, III, 406-407

284 A. Emin, 253.

285 A. Emin, 253

286 Çelebi, 98.286

287 *et-Tevbe*, (9), 18,

288 Buhâri, *Salât*, 59, 65; Müslim, *Mesâcid*, 4, *Zühd*, 3

289 Nahalâvî, 121; Çelebi, 106

290 Çelebi, 107; Dağ, 78; Atay, *a.g.m.*; İ.A. VIII, 47.

Toplum büyümüş, ihtiyaçlar artmış, iş bölümü ortaya çıkmış, neticede öğretim cami dışına taşmak zorunda kalmıştı. Fakat cami yine de eğitim ve öğretimin merkezi olmaya devam ediyordu. Yoksa camilerin bu sahadaki rolü sona ermiş değildi.[291] Diyebiliriz ki Hz.Peygamber devrinde başlayan cami tedrisâtı ihtiyaca cevap veremediği için, başka kurumlara kaysa da, günümüzde müslümanların eğitildiği yaygın eğitim kurumu olma özelliğini sürdürmektedir. Ayrıca yaz tatillerinde çocukların eğitimi de bu arada zikredilebilir.

2. Küttâb

Yazı öğretilen yer anlamına gelen küttâb ya da mekteb, bir süre sonra daha geniş bir uygulama alanı bulmuş, Kur'ân'la birlikte ilk dînî bilgilerin verildiği kurum haline gelmiştir. Başka bir deyişle İslâm'a göre çocuk öncelikle Kur'ân'ı öğrenmesi gerektiğinden, gerçekte küttâb *"Kur'ân öğretilen yer"* anlamına gelmektedir.

Okuma-yazma öğretimi yapılan küttâb -sayısı az olsa da- İslâm'dan önce de mevcut idi.[292] İslâm'ın eğitim-öğretime verdiği önem sayesinde müslümanlar arasında okur-yazar oranı artmaya başlamıştı. Bilhassa Bedir Muhârebesi'nden sonra geniş çapta ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz bu tip mektebler, önceleri bizzat hocaların evleriydi diyebiliriz.

Başlangıçta sadece çocukların okuma-yazma öğrendikleri bu müessese, bilâhare Kur'ân ve dînî bilgilerin de öğrenildiği-öğretildiği yer olarak kullanıldı. Böylece Küttâb, çocukların hem okuma-yazma, hem de Kur'ân ve dînî bilgiler aldıkları yer oldu. A. Çelebi, bu nevî mekteblerin İslâm'ın ilk devrinde ortaya çıkmadığını söylerse de,[293] Hz. Ömer devrinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İbn Hazm şöyle der: Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm yayıldı. Mescidler inşâ edildi. Her yerde Kur'ân okunuyordu. Çünkü kadın-erkek, çoluk-çocuk herkes okuma-yazma öğreniyordu. Hz. Ömer zamanında fetihler genişledi. Mescid yapılmayan yer kalmadı. Mushaflar istinsah edildi, herkes Kur'ân okuyordu. Garbda ve Şarkta Kur'ân'ı, Küttâb'da çocuklara öğrettiler."[294] Ayrıca şu kıssa, Küttâb'ın Hz. Ömer devrinde var olduğu yönündeki görüşümüzü güçlendirmektedir. Şöyle ki: Hz. Ömer birine rastlar ve ona: "Kur'ân'ı güzel okur musun?" diye sorar. Adam: "Evet." deyince, "Öyleyse Ümmü'l-Kur'ân'ı oku bakalım." der. Bunun üzerine bu zât: "Vallahi kızı güzel olanın kimbilir kendisi ne kadar güzel bir annedir." deyince, Hz. Ömer, ona kızar, sonra da Küttâb'a teslim eder.[295] İşte bu iki delil, çocukların eğitildiği Küttâb'ın en azından Hz. Ömer devrinden itibaren var olduğunu göstermektedir.

---

[291] Atay, *a.g.m*
[292] Çelebi, 33
[293] Çelebi, 41.
[294] Ehvânî, 63-64.
[295] Ehvâni, 64.

Küttâb, H. IV. asra kadar İslâm âleminde şehir ve köylerin en ücra köşelerine kadar yayılmıştı. Küttâbın bazıları, mescidlere yakın, bazıları ise uzak bir yere yapılmıştı. Her halde mescidlerin içinde değildi. İmâm Mâlik, çocukların mescidde eğitim-öğretim görmesini uygun bulmamış, "Çünkü onlar, pislikten (yeterince) korunamazlar."[296] demiştir. Küttâb muallimlerinin mescidlerde öğretim yapmaktan menedildiğini gösteren deliller vardır.[297]

Küttâb, büyük ve tantanalı yapılar değildi. Onlar basit, sâde ve gösterişsiz yerlerdi. Tezyinat yoktu. Yerlerde hasır serili idi. Genişliği öğrenci sayısına göre değişirdi. Bazen bir çadır, dükkân veya bir oda bile Küttâb olarak kullanılırdı.[298]

Ülkemizde bu tip mekteblere *Sıbyân Mektebi* denilirdi. Cumhuriyet devrine gelinceye kadar bu mekteblere 4-7 yaşlarındaki kız-erkek çocuklar devam ederdi. Hemen her mahallede bulunduğu için bu mekteblere *Mahalle Mektebi* veya çoğu taştan yapılmış olduğundan *Taş Mekteb* adı da verilirdi.[299]

Küttâb'da eğitim ve öğretim faaliyetlerini genellikle ücretli bir öğretmen yürütürdü. Öğretmen sayısı, öğrenci sayısına göre değişirdi. Bazen iki veya daha çok öğretmen görev yapardı. Fakat genellikle bir öğretmenin görev yaptığını görüyoruz.[300] Bu arada birçok yerde Kur'ân öğretmeni, duruma göre yazı öğretmeninden farklıdır.

Verileni anlayabilecek yaşa gelen çocuk (3-4 yaşında gidebileceği gibi, 7 yaşında da gidebilirdi), Küttâb'a kaydolurdu. Devam süresi en son bulûğ çağına kadardı. Bulûğ çağına ulaşan öğrenci, Küttâb'dan ayrılırdı.[301]

Çocukların öğretimi için tatbik edilen programın başlangıçta Hz. Ömer tarafından tesbit edilip, diğer beldelere gönderildiğini görüyoruz. O, şöyle der: "Çocuklarınıza yüzmeyi, ata binmeyi öğrettiğiniz gibi, darb-ı mesel ve güzel şiirleri de öğretiniz."[302] Bu arada çocuklara yazıdan önce yüzme öğretilmesi gereği de ifade edilmiştir.

Çocuklar Küttâb'da Kur'ân, namaz, okuma-yazma, sarf, Arapça derslerini mecburî dersler olarak görürlerdi. Matematik, şiir, tarih, sarf, nahiv ve Arapça'nın derinliklerine inmek ise ihtiyarî dersler arasındaydı.[303] Kur'ân'ı öğretmekle işe başlanırdı. İslâm eğitimcileri, Kur'ân öğrenmenin farz olduğu görüşündedirler.[304] Kur'ân'la başlamak, o devrin âdetiydi diyebiliriz. O, öğrenileceklerin en önemlisi,

---

296 Kâbisî, *er-Risaletü'l-Mufassale*, Kahire 1955, 322.
297 Çelebi, 44.
298 Ehvânî, 52; İ. A. Mekteb mad., VII, 653
299 Geniş bilgi için bkz.: İ. A., Mekteb mad., VII, 653; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 22 vd.
300 Ehvâni, 52.
301 Ehvânî, 48-49.
302 Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 92.
303 Ehvânî, 158; Kâbisî, 303.
304 Taşköprüzade, II, 259

programda en çok yer verileni idi. Zâten eğitim-öğretimden asıl gaye de Kur'ân'ı öğrenmekti. Fakat Kur'ân'ı hatmetmek vacip değildi. Çocuğun kabiliyeti, gücü ve diğer şartlar elverdiği ölçüde Kur'ân'ı okutmak ve öğretmek kâfi gelirdi.[305]

Küttâb eğitimi, hemen herkesi okur-yazar yapmayı hedef edindiğinden, zamanına göre ileri bir hamle sayılmalıdır.

3. Ulemâ Evleri

İslâm'da eğitim ve öğretimin gelişmesinde önemli rolü olan yerlerden biri de **ulemâ evleri,** başka bir ifade ile şahıs evleridir. Başlangıçta özel evlerin eğitim ve öğretim amacıyla kullanıldığı bilinmektedir.

Buna rağmen evler umûmî eğitim-öğretime uygun yerler olarak kabul edilmemiştir. Çünkü gerek ev sahipleri, gerekse öğrenciler, evde rahat edemezler, ders halakasının îcâb ettirdiği davranışlarda bulunamazlar. Kur'ân'da bu hususa işaret edilir: **"Ey îmân edenler! Artık bundan böyle Peygamber evlerine -davet edilmeksizin** ve vakte **riâyet etmeksizin- girmeyin. Davet edildiğiniz zaman girin. Yemek sonrası dağılın, söz dinlemek veya sohbet etmek için de izinsiz girmeyin. Çünkü bu, Peygamber'e ezâ vermekte, O, siz**(e **bunu söylemek) den utanmaktadır."**[306]

Abderî (ö. 737/1336)'ye göre[307] öğretim kurumlarının en uygunu, mescidlerdir. Mescid, evin hilâfına her seviyede insanın toplandığı yerdir. Ev ise, kendisine izin verilenler dışında başkalarına kapısını kapatmıştır. Evler herkesin girmesine açık tutulsa da bir mahremiyet mevcuttur. Buna rağmen âcil ihtiyaçlara cevap vermek ve belirli mecburiyetler karşısında şahıs evleri de birer eğitim-öğretim kurumu olarak kullanılmıştır. Fakat evler, ancak zaruret hâlinde bir öğretim yeri olarak kullanılabilir.[308]

İslâm'ın ilk devirlerinde, mescidlerin yapılışından önce bizzat Hz. Peygamber'in bazı evleri eğitim-öğretim yeri olarak kullandığı, bilinen bir gerçektir. Meselâ, Hâne-i Saadetleri ve Erkâm'ın evi, başlangıçta bu gaye için kullanılmıştır. Yukarıda geçen âyetle, evlerin öğretim yeri olarak kullanılmasının pek uygun olmayacağı belirtilmek istenmiştir. Fakat yine de burada kesin bir yasaklama yoktur. Bu sebeple birtakım evler, mescidlerin yaygın hâle gelmesine rağmen, öğrenci ve hocaların buluşma yeri olarak, ilim yuvası olmakta devam etmiştir.[309] Meselâ *İbn-i Sînâ* (ö. 428/1036)'nın evinde toplanan öğrenciler, *el-Kânûn ve eş-Şifâ* adlı eserlerini okurlardı. Bu toplantılar, umumiyetle gece yapılıyordu.[310] Talebe ve

---

[305] Ehvani, 53, 162-177
[306] *el-Ahzab*, (33), 53.
[307] Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1929, I, 85.
[308] Abderî, II, 97.
[309] Çelebi, 59-60.
[310] Çelebi, 60; Dağ-Öymen, 87.

âlimlerle dolup taşan evlerden biri de Gazâlî'nin evi idi.[311] Daha pek çok müderris, yaptırdıkları husûsî evlerde hadis okutmakta, fıkıh dersleri vermekte idiler.[312] Öte yandan, eğitim-öğretim yalnız camilere mahsus bir şey değildi. Çoğu zaman hastanelerde, kervansaraylarda, tekkelerde, imaretlerde, evlerde v.s. de tedris halakası teşkil edilirdi. Öte yandan bazı zenginler, kendi çocuklarının eğitimi için muallimleri kendi evlerine getirirlerdi.[313]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bilhassa medreseler yaygın hâle gelmeden önce, ulemâ evleri ilim ve kültürün gelişmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Bununla beraber, öğrencilerin çekinmeden gelebilmesi için ev sahibi âlimin, kapılarını öğrencilere açması, özellikle de onları güler yüzle karşılaması gerekirdi. Aksine bir davranış, öğrencilerin gelmelerine manî olduğu gibi, eğitimde istenen verimin düşmesine de sebep olur. Böylece İslam kültürünün gelişmesi, eğitimin yaygınlaşmasındaki rolü itibariyle özellikle âlimlerin ve zenginlerin evlerinin geniş olmasının amacı anlaşılmaktadır.

4. Medreseler

a. Doğuşu

Eğitim ve öğretim kurumlarından büyük bir kısmının tarihin en eski devirlerinden beri mâbedlerin etrafında teşekkül ettiği, önce dînî eğitime yönelen gayenin, zamanla bütün ilim dallarını içine aldığı görülmektedir. Eğitim ve öğretim için husûsî müesseseler kurulmamıştı. Fakat biz, o devirlerde sadece mâbedlerin eğitim-öğretim müessesesi olarak kullanıldığını kabul edebiliriz. Eğitim ve öğretim, sosyal hayatın bütün ünitelerinde karışık olarak yapılıyordu. Dînî, ailevî, iktisadî, sınaî, v.s.

İbâdetle uğraşan, halkı dîne davetle yükümlü kimseler yetiştirmek üzere mâbedlere bitişik birtakım müesseseler kuruldu. Bu hususa Kur'ân'da da işaret edilir: **"Onların (yeni bir âdet olarak) ihdas ettiği ruhbanlığa[314] gelince, onu üzerlerine biz farz kılmadık. Ancak onlar bunu sırf Allah rızâsını aramak için yaptılar. Fakat buna hakkıyla riâyet etmediler.. ,"**[315]

İşte böylece mâbedler, medreselerin ve gayeli öğretimin ilk nüvesi olmuştur.[316] Meselâ, Sümerler'de mâbedlere bitişik okulların bulunduğu, buralarda rahiplerin ders verdiği kaydedilir.[317]

---

311 Çelebi, 62.
312 İ.A., *Mescid* mad., VIII, 51.
313 C. Zeydan, III, 407.
314 Ruhbanlık hakkında geniş bilgi için bkz.: Çantay, III, 1012 (dipnot.)
315 *el-Hadîd*, (57), 26-27.
316 Nahalâvî, 129.
317 Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1966, 249.

Peygamberler ve onlara ihlâsla bağlananlar, insanları Allah'ın dînine davet ederek, beşeriyetin ilk muallimleri olmuşlardı. Kur'ân'da bâzı peygamberlerin kendi aile ve kavimlerini nasıl eğittiklerine dâir örnekler vardır.[318]

Gayeli eğitim, genellikle dînî faaliyetlerde görülür. Dinle birlikte -gayeli eğitimin uygulanması için- iki esas ortaya çıktı:

aa. Bir olan Allah'a îmân ve O'nu tanıyarak ibâdet etmek. Bu bütün semavî dinlerde esastır.

bb. Allah'ın dînini kabul etmek, peygamberlere vahyettiği emirlere sarılmak. Nesiller bu emirleri korumuş, gereği gibi amel etmiş ve kendilerinden sonra gelenlere nakletmişlerdir.

İnanan insanlar Allah'ın dînine, emirlerine, ibâdet şekillerine tabî olmuşlar ve onları *öğrenmek, ezberlemek, taklîd etmek ve tabî olmak* şeklinde fertten ferde, ferdden topluma, toplumdan topluma aktara gelmişlerdir. Bütün bunlar, zaman içinde Havra, Kilise ve Mescidler'de olmuştur. Çünkü başlangıçta yazı yoktu. Eğitim ve öğretim sadece takrir, karşılıklı tartışma, benzetme, tabî olma, tecrübe ve pratik mümâreseye dayanıyordu.

Bu arada öğretme faaliyeti, sadece küçüklere âit değildi. Aksine küçük-büyük herkes dînî esasları peygamberlerden ve onlara tabî olanlardan öğrenerek kendi nesillerine ve daha sonra gelenlere aktarıyordu. Dolayısıyla dîni yaymak, dînî bir farîza ve sosyal bir zaruret hâline gelmişti.[319]

Bugün gördüğümüz şekliyle medresenin kuruluşu, insanlık için uzun merhaleler ve sayısız tecrübelerle mümkün olmuştur.

b. Medreselerin Kurulmasına Duyulan İhtiyaç

İslâm'ın zuhurundan itibaren halk dînî tedrisâta büyük bir ilgi göstermiş, birer eğitim-öğretim merkezi haline gelen camiler, ders halakaları ile dolup taşmaya başlamıştı. Bir camide bir'den fazla halaka kurulduğu, hattâ halaka içinde halaka teşekkül ettiği bile oluyordu. Dolayısıyla bu halakaların her birinde ders veren âlimin sesi ve suâl soran öğrencilerin sesleri yükseliyor, çeşitli halakalardan yükselen sesler birbirine karışıyor, meseleler tam olarak anlaşılamıyordu. Bu durum, camilerde sükûneti bozuyordu. Mescid ve camide yapılan gürültü, namazın gereği gibi edasına manî olacağı için ilk engel ortaya çıkmış oluyordu. Böylece halakaların çoğalmasıyla, mescidlerin hem ibâdet, hem tedrisât için aynı zamanda kullanılamayacağı ortaya çıktı. Mescidde namaz kılmak yasaklanamazdı. Çünkü onun yapılışındaki esas gaye, halkın namaz kılmasını temindi. Sebepler ne olursa, olsun, namazın tatili de mümkün değildi. Ayrıca zaman değişmiş, ilimler gelişmişti.

---

[318] Misâl olarak bkz.: *el-Bakara*, (2), 131-133.

[319] Nahalâvî, 128.

Kelâm, cedel, münazara gibi ilimler doğmuştu ki bunlar, yapısı itibariyle tartışmayı gerektiriyordu. Dolayısıyla her zaman cami âdabına uygun hareket edilemiyordu.[320] Neticede bu faaliyet, câmi-mescid dışına kaydırılmıştır. Buna rağmen, camilerin bu fonksiyonu devam etmiştir.

İslâm âleminde toplum gelişmiş, ihtiyaçlar çoğalmış ve belli bir süre önce ihtiyâca cevap verebilen bazı müesseseler, ihtiyâca cevap veremez olmuştu. Meselâ, önceden eğitim ve öğretim faaliyetlerinde ihtiyâcı karşılayan cami, bu görevi yapamaz olmuş, bu ihtiyâcı gidermek için, camilerin yanına medreseler kurulmuştu. Şayet medreseler uzak bir yere kurulmuşsa, bu defa medresenin içinde veya bitişiğinde bir cami yapılmıştı. Böylece medreseli cami, camili medrese bina tipi ortaya çıktı.[321]

c. Medreselerin Kuruluşu

Yetişkinlerin eğitim ve öğretiminin camilerde yürütülmesi Hz. Peygamber devrinde başlamış ve değişik şekillerde günümüze kadar devam etmiştir. Yetişkinlerin eğitim-öğretimine tahsis edilen cami dışı müesseselerin ilk örneklerine Abbasiler Devri'nde rastlıyoruz. Halîfe Me'mûn devrinde (813-833) Bağdad'da *Beytü'l-Hikme* kurulmuştu.

Beytü'l-Hikme'de *Ulûmu Dâhile,* [322] tecrübî ve aklî ilimler yazılıyor, tercüme ediliyor ve okutuluyordu. Câmî de Kur'ân ilimleri ve fıkha âit öğretimin merkezi oluyordu. Burada okunan ilimlerle, Beytü'l-Hikme'de okunan ilimler aynı değildir. Medrese, cami ilimlerinin okunduğu yer olarak camiden vazifeyi devraldı. Camideki dersler halka açıktı. Herkes istediğini okuyor ve okutuyordu. Beytü'l-Hikme'de de böyledir. Fakat medreseler, camiler kadar halka açık olmadığı gibi, onlarda belli bir gaye için eğitim ve öğretim yapılıyordu. Öğrenci ve öğreticiler için özel şartlar, belli bir bilgi ve öğrenim seviyesi gerekiyordu.[323]

Beytü'1-İlm, Beytü'l-Hikme gibi müesseselerin birer eğitim-öğretim merkezi olup, medreselerin doğuşuna müessir oldukları anlaşılmaktadır.[324] Beytü'l-Hikme'yi ilk medrese olarak kabul edenler de bulunmaktadır.[325]

Görüldüğü gibi Abbâsîler'in ilk devirlerinde eğitim-öğretim müesseseleri için henüz *medrese* terimi kullanılmamaktadır. Bu kelime ilk olarak IX. asırda kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte[326] medreselerin resmî bir teşekkül olarak devlet

---

[320] Çelebi, 108-109; Dağ-Öymen, 118-119.

[321] Atay, *a.g.m.* Bu tip medrese ve camilerin örneklerine Artuklu Devri'nde, Anadolu'da rastlanmaktadır. Bkz.: Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi,* İstanbul 1983, 60.

[322] Araplarda olmadığı için dışarıdan alınan ilim anlamında kullanılan bir ıstılahtır.

[323] Atay, *a.g.m.*

[324] Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1976, 5.

[325] Atay, *a.g.m.*

[326] Dağ-Öymen, 119.

tarafından kurulması ve destek görmesi X. asırda Karahanlılar zamanında vukû bulmuştur. Arslan Gazi Tafgaç Han (ö. 1035), Merv'de bir medrese yaptırmıştır. Fakat Sâmanoğulları ve daha önceki devrelerde medreselerin devlet eliyle kurulduğuna dâir bir delil bulunmamaktadır.[327] Bununla birlikte İslâm tarihçilerinin, medresenin ilk kurucusu olarak Nizâmü'1-Mülk üzerinde ittifak ettikleri ileri sürülürse de[328] daha önce Nisabur'da Beyhakiyye Medresesi'nin kurulmuş olduğu kaydedilir.[329]

Gazneli Mahmud (999-1030) Gazne'de Nizâmü'l-Mülk'ten önce medrese yaptırmıştı.[330] Bilinen ilk medresenin 349/960 tarihinde Ebu'l-Vâlid Hasan b. Muhammed el-Emevî'nin Nisabur'da yaptırdığı medrese olduğunu[331] söyleyebiliriz. Bununla beraber, İslâm tarihçileri, medresenin kesin kuruluş tarihini yazmakta güçlük çekmektedirler.[332]

İslâm âleminde medreseler şöyle gelişiyordu: Cami dışında müstakil olarak inşâ edilen medreseler ki bunlar herkese açıktı. İsteyen okuyabilir, okutabilirdi. Bunlar eğitim ve öğretimin yaygın olduğu müesseselerdir. Nizâmü'1-Mülk tarafından inşâ edilen Nizamiye Medreseleri'nde İslâm ülkesinde öğretim birliği sağlama, manevî ve kültürel birliğe gitme ve onu hazırlama gayesi görülmektedir. Bu sebeple Nizamiye Medreseleri'ne ve O'nun gibi olanlara devletin resmî müessesesi gözüyle bakmak gerekir. İstanbul'un fethinden sonra Fâtih'in kurduğu Fatih Medreseleri de bu türdendir. Fakat bunlar dışında hem camiler, hem de diğer özel ve müstakil medreseler eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bir medresenin devletin resmî medresesi sayılması, belli bir gaye güdülen, belli bir programa göre ders verilen ve medreseyi bitirenlere devlet tarafından belli görevler verilmesi ile mümkündür. Bu şartları taşımayan medreseler, resmî ve hükmî medrese sayılmaz; serbest ve yaygın tedrisat yapan medrese olur.[333]

Medreseler kurulmadan önce de İbn Sa'd, İmam Mâlik, Ebû Hanife, eş-Şâfi'î (ö. 204/819), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) gibi meşhur âlimler yetiştiğini görmekteyiz. Bütün bunlar bize eğitim ve öğretim için resmî kurumlar vücûda gelmeden önce ilmî çalışmaların başladığını, çeşitlî ilmî sahalarda büyük âlimler yetiştiğini gösteriyor. Sırf ilim gayesiyle kurulan müesseseler, bu ilmî çalışmalara daha geniş imkânlar hazırlamıştır. İdareciler, âlim ve programlara müdâhale edince, ilmî çalışmalar duraklayıp gerilemeye başlamıştır.[334]

---

327 Aydın Sayılı, *"Higher Education in Medival İslam"*, A. Ü. yıllığı, 1947-1948, II, 396; Dağ-Öymen, 121.
328 C. Zeydan, III, 396.
329 Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, Kahire 1906, I, 135.
330 Sayılı, *a.g.m*
331 Atay, *a.g.m.*
332 İ. A. *Mescid* mad.; VIII, 51.
333 Atay, *a.g.m.*
334 Atay, *a.g.m.*

Başlangıçta mescidlerin süratle İslâm âlemine yayıldığı gibi, medreseler de süratle yayıldı. Meselâ Abbasiler döneminde sadece Şam civarında takriben 300 medrese olduğu kaydedilir.[335]

1066'da Nizâmü'1-Mülk ile Bağdad'da başlayan bu faaliyet her tarafta aynı hızla devam etmiş, kasaba ve köylere varıncaya kadar her yerde benzer medreseler inşâ edilmiş, zamanla birçok pâdişâh ve devlet adamı kendi adına medreseler kurdurmuşlardır. Bilhassa Osmanlılar zamanında medreselerin geliştiğini görmekteyiz. Öte yandan sadece Mimar Sinan'ın baş mimarlığı sırasında İstanbul'da yapılan medreselerin sayısı - altısı Süleymâniye Medresesi olmak üzere- elli beş'i; yine fetihten XIX. asra kadar inşâ edilenlerin sayısı da 500'ü bulmaktadır. Hattâ bunların kendi aralarında 20'li, 30'lu, 40'lı, 50'li, 60'lı medreseler olarak isimler aldığını görüyoruz. Fâtih devrinde kurulan *Sahn-ı Semân* medreselerini de bunlara ilâve edebiliriz. Bu medreselerin her birinde farklı dersler okutulmaktaydı. Dolayısıyla talebe ve müderrisler için birinden diğerine geçmek kolay olmuyordu.

Nizamiye, Mustansıriye, Fâtih ve Süleymâniye medreseleri birer külliye (üniversite) halindeydi. Medreselerde çeşitli dersler okutulduğu gibi, [336] çeşitli fakülteler de vardı. Tıp, astronomi... gibi. Meselâ, medrese teşkilâtı, Fâtih'ten sonra önemli bir merhale katetmiştir. O da Süleymâniyye Medresesi'nin kurulmasıdır. Devletin doktor ve mühendis ihtiyâcını göz önünde bulunduran Kânûnî, Süleymâniye Câmii'nin yanına bir tıp medresesi ve Dâru'ş-Şifâ, pozitif ilimlerin öğretimi için de dört medrese ve Dâru'l-hadis yaptırdı. Böylece Osmanlı medreseleri, biri hukuk, ilahiyat ve edebiyat öğretimi yapan *Sahn-ı Semân*, diğeri fen ve tıp ilimlerinin öğretildiği *Süleymâniye* olmak üzere iki şubeye ayrılıyordu.[337] İslâm dünyasında medreseler, kuruluş gayesine göre birbirinden ayrılırlar. Medreseler buna göre, umûmî medreseler ve ihtisas medreseleri olarak iki'ye ayrılmaktadır.

İstanbul'un bu ünlü medreselerinden başka Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde bulunan medreseler XVI. yüzyılın sonlarına kadar az-çok bu şekli korudular.[338] Kânûnî Dönemi'nde zirveye ulaşan medreseler XVI. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamış, nihayet 3 Mart 1924'de çıkarılan *Tevhîd-i Tedrisât Kânûnu'na* uygun olarak zamanla kapatılmış[339] ve bugünkü okul sistemine geçilmiştir.

---

335 Nahalâvî, 132; Çeşitli medreseler hakkında bkz.: Çelebi, 115 vd; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

336 Meselâ 60'lı medreselerde: Fıkıh, Kelâm, Hadîs, Tefsir, Usûl-ü Fıkıh dersleri okutulurdu. Bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, 20-23.

337 H. Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1974, 11-12; Uzunçarşılı, 5-43.

338 M. Şerafeddin Yaltkaya, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, İstanbul 1961, I, 463-467.

339 Bkz.: Ergin, V, 1735.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRETMEN

İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRETMEN

I. İLK TERBİYECİ VE TERBİYECİLER

İlk ve tek terbiyeci Allah'tır. İnsanı yaratan, terbiye eden O'dur. O'nun insanı terbiye etmesi devam etmektedir. Aslında mutlak mânâda ilk ve tek terbiyeci olma vasfı, sadece O'na aittir. Fakat O, bilhassa insanların terbiyesi hususunda vekiller tâyin etmiştir. Bu noktadan hareketle terbiyecileri şöyle sınıflandırabiliriz:

1. İlk, tek ve mutlak mânâda terbiyeci olan Hz. Allah,
2. Mutlak mânâda olmayan diğer terbiyeciler

   a. Melekler,
   b. Peygamberler,
   c. Anne-baba,
   d. Öğretmenler.

1. İlk ve Tek Terbiyeci Olan Allah

Terbiye, Allah'ın kâinatı yaratmasıyla başlayan bir oluşumdur. O, kâinatı, melekleri ve ruhları yaratıp terbiye etti. **"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"** yani "Sizi yaratıp terbiye eden ben değil miyim?" buyruğu karşısında ruhların da: **"Evet yâ Rabbi, Sen, bizim terbiyecimizsin."**[1] cevâbını vermeleri bunu gösterir.

İnsana gelince, yaratılış itibarıyla iki farklı durum arz eder: Birincisi insanlığın atası, Hz. Âdem'in durumudur ki O, diğer insanlara nisbetle kendisinden, başka dâneler meydana getirilen tohum gibidir.[2] Allah, O'nun yaratılmasını, eğitim-

---

[1] *el-A'râf*, (7), 172.
[2] İsfehâni, *Tafsîlu'n-Neş'eteyn*, Mısır 1323, 16.

öğretimini doğrudan kendisi îfâ buyurmuştur. Nitekim: **"Kendi kudret elimle yarattığıma secde etmene manî olan nedir?"**[3] **"Allah O'na isimlerin tamâmını öğretti."**[4] mealindeki âyetler bu hususa işaret eder.

"Sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra meleklere Âdem'e secde edin, dedik."[5] ifadesi ile Âdem'in birdenbire değil; bir süreç içinde ve merhaleler halinde yaratılmış olduğu hatırlatılmaktadır. Çünkü önce insanın esas maddesi yaratılmış, sonra ona şekil verilmiş, sonra duyularını kazanıp Âdem durumuna gelince, melekler ona secde ile emredilmiştir. Bu itibarla Hz. Âdem'in yaratılış merhalelerini incelemekte fayda vardır. Âyetler çerçevesinde bu merhaleleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. **"Allah O'nu topraktan yarattı."**[6] âyetiyle başlangıç unsurunun toprak olduğuna, ,

b. **"O'nu çamurdan yarattı."**[7] âyetiyle de su ile toprağın mezcedildiğine işaret ediliyor.

c. **"Biz insanı kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattık."**[8] Burada havadan etkilendiği belirtiliyor.

d. **"Biz insanı sabit ve yapışkan bir çamurdan yarattık."**[9] Bu merhalede o, verilecek şekli almaya hazır hale gelmiştir.

e. **"Biz insanı kuru bir çamurdan, ses çıkaran kuru balçıktan yarattık."**[10] Artık tam kıvamında olduğuna işaret ediliyor.

f. **"O, insanı topraktan, bardak gibi çınlayan kupkuru bir balçıktan yarattı."**[11] Artık merhaleler tamamlanmak üzeredir.

g. Sonra Allah, insanın yaratılışını tamamlamış, ona kendi ruhundan üfürmüş[12] ve böylece onu kemâle erdirmiştir.[13] Sonra da meleklere O'na secde etmeyi emretmiştir.[14]

Görüldüğü gibi Kur'ân'da insanın yaratılışından geniş olarak bahsedilerek, bu konuya dikkat çekilmiştir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, insan ruhunu bilgiler ve edeblerle terbiye etmiş, onu kemâle erdirmiştir.[15] Diğer taraftan Allah, Hz. Âdem'i

---

3 *Sâd*, (38), 75.
4 *el-Bakara*, (2), 31.
5 *el-A'râf*, (7), 11; Ayrıca bkz.: *el-İnfitâr*, (82), 6-8.
6 *Âl-i İmrân*, (3), 59; Ayrıca bkz.: *Fâtır*, (35), 11; *el-Hacc*, (22), 5; *er-Rûm*, (30), 20; *en-Nahl*, (16), 59; *el-Kehf*, (18), 37; *el-Ğâfir*, (40) 67.
7 *Sâd*, (38), 71; *es-Secde*, (32), 7; *el-En'âm*, (6), 2.
8 *el-Hicr*, (15), 26, 28, 33.
9 *es-Saffât*, (37), 11.
10 *el-Hicr*, (15), 26.
11 *er-Rahmân*, (55), 14-15.
12 *es-Secde*, (32), 9; *el-Hicr*, (15), 29; *Sad*, (38), 72.
13 İsfehânî, 18.
14 *el-Hicr*, (15), 29; *el-A'râf*, (7), 11.
15 *el-Bakara*, (2), 34; *el-A'râf*, (7), 11; *el-Kehf*, (18), 50; *Tâhâ*, (20), 116,

nasıl yarattığını zikredip bize bilgi verdiği gibi, O'nun sulbünden gelenlerin de hangi merhaleleri geçerek, eğitilerek dünyaya getirildiğini haber vermiştir:

"Andolsun ki biz, insanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış), bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe[16] haline getirdik[17]. Sonra o nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta)[18] yaptık. Peşinden onu bir çiğnemlik et haline soktuk, o eti de kemikler haline (iskelete) çevirdik ve kemikleri etle kapladık. Sonra ona başka bir yaratılış (ruh) verdik."[19]

Son âyette Cenâb-ı Hak, insana bahşettiği akıl, düşünce, konuşma, istidâd gibi psikolojik meziyetlere işaret ediyor.[20] Âyetten anlaşıldığına göre, cenin de doğuma kadar tıpkı Hz. Âdem gibi yedi merhaleden geçerek yaratılmış, terbiye edilmiştir. Son merhalede insana ruh üfürülmüş, artık maddî hayâta bir de manevî hayat ilâve edilmiştir. Allah'ın bu merhalede cenine ruh vermesi ile o, insanî kabiliyetlere sahip olur. Böylece onun dünyaya gelinceye kadar geçen devredeki bütün terbiyesi Allah'a aittir. Çocuğun doğum sonrası gelişimi ve Allah'ın terbiyesi devam etmektedir. Meselâ, büyüme: Bu bizim elimizde değildir. Kimse "Ben büyümek istemiyorum." diyemez. Ancak olumsuz veraset ve çevre şartları büyüme ve gelişmeyi ağırlaştırabilir[21]. Yalnız son merhalede verilen ruhî özelliklerin şekillenmesi görevi, yukarıda saydığımız ikinci derecedeki yardımcı eğitimcilere verilmiştir. Bu hususu biraz daha yakından inceleyelim:

2. Eğitimcilik Görevi Mutlak Olmayanlar

a. Melekler

Hz. Âdem'in sulbünden gelenleri de yaratan Allah'tır. Fakat O, bunların terbiyesini iki zümreye bağlı kılmıştır: Bunlardan biri anne, baba, öğretmen, usta gibi cismânî, ikincisi de *Müdebbirât ve Mukassimât* adı verilen melekler gibi rûhânî varlıklardır. Bunlar insanın yetiştirilmesi ve terbiyesi ile görevlidirler.[22]

---

16 Nutfe, sperm. Meni içerisindeki tohumun ismi. Bkz.: Elmalılı, 3434; M.Zeki Duman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi*, İzmir 1990, 9-10.

17 Krş.: *el-Mürselât*, (77), 20.

18 Alaka: ilişmek, yapışıp tutunmak ve bağlı olmak mânâsına gelen bir kökten türetilmiş isimdir. Pıhtılaşmış, donmuş kana da "alaka" denir. Bkz.: Duman, 27-28.

19 *el-Mü'minun*, (23), 12-14; *el-Hacc*, (22), 5. krş. Cavit Binbaşıoğlu, *Gelişim Psikolojisi*, Ankara 1975, 76; Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 40-60; Sanstrom, *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, trc.: R. Şemin, İstanbul 1971, 18-23; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul 1984, 13; Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dînî Motifler*, Ankara 1990, 26; Kerim Yavuz, *Eğitim Psikolojisi*, Kayseri 1991, 46; Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991, 35-52.

20 İsfehânî, 19; Elmalılı, V, 3436.

21 Doğum sonrası çocuğun gelişim evreleri ile ilgili olarak bkz.: Yavuz, 47;Selçuk, 27; Binbaşıoğlu, 74; Başaran, 37-39; Rasim Adasal, *Medikal Psikoloji*, Ankara 1964, 50-53.

22 İsfehânî, 17.

Hz. Peygamber şöyle buyurur: **"Her birinizin yaratılışı annesinin karnında kırk günde cem'edilir. Bir o kadar günde alaka, bir o kadar günde mudğâ olur. Sonra bir melek gönderilir ve anne karnındaki çocuğa ruhu üfürür."**[23] Bu hadisten anlaşıldığına göre, meleklerin de eğiticilik rolü vardır. Bu görev ve rolleri, dünya hayatının sonuna kadar devam edecektir.

Dört büyük melekten biri olan Cebrail (a.s.)'in de eğiticilik görevi bulunduğunu görüyoruz. O, Allah'tan aldığı vahyi peygamberlere getirir. Dolayısıyla onların terbiyesinde yardımcıdır. Şu halde O, Allah ile peygamberler arasında hem bir elçi, hem de Allah adına onları eğiten bir melektir. Hz. Peygamber'e öğretmenlik yapmış[24], O'nu eğitmiş ve O'na nasıl yapacağını, uygulamalı olarak göstermiştir. Rasûl-ü Ekrem her Ramazan ayında Kur'ân'ı Cebrail'e okurdu ki son Ramazan'da iki defa tekrar etmiştir.[25] Böylece İslam âleminde ramazan ayındaki mukabele geleneğinin temeli atılmıştır.

b. Peygamberler

Allah Teâlâ, insanı yaratıp eğiterek ona bilmediklerini öğretti. Nasıl hareket edeceğini, nelere dikkat edeceğini, görev ve sorumluluk ilkelerini (Dîn) bildirdi. İlk insan olan Hz. Âdem, aynı zamanda ilk peygamberdir. Allah O'nun terbiye ve tâlimini bizzat yerine getirmiştir. Şu halde Allah, insanın hem yaratıcısı, hem de terbiyecisidir. Böylece insan ilk ve en sağlam bilgiyi Allah'tan almıştır. Dolayısıyla bilginin kaynağı ilâhîdir. Allah (c.c.) zaman zaman insanları eğitmek üzere peygamberler göndermiştir. Onların görevi, Allah'tan aldıkları emirleri insanlara tebliğ etmek, [26] onlara kitabı (Kur'ân'ı), hikmeti (Bilgiyi) ve dînî esasları öğretmek, bilmediklerini bildirmektir.[27] Peygamberler birer muallimdi.[28] Bazılarına kitap verilmiştir.

Demek ki ilk ve gerçek terbiyeci, gerçek rehber, Allah'tır[29] İslâm inancına göre O, sadece peygamberlerin değil; tüm insanların, varlıkların ve âlemlerin terbiyecisidir.[30] Peygamberler ve onlara indirilen kitaplar sadece birer vâsıta olarak değerlendirilir, eğiticilik görev ve rolleri dolaylıdır.

Gerçek eğitici Allah olmakla birlikte, İslâm Allah'tan gelen dînî esasların bildirilmesi için peygamberleri ve onlara indirilen kitapları da gerekli sayar. İslâm'ın

---

23 Buhâri, *Bed'u'l-Halk*, 6; *Enbiyâ*, 1; *Kader*, 1; Müslim, *Kader*, 1, Tirmizî, *Kader*, 4; Ebü Dâvûd, *Sünne*, 16; İbn Mâce, *Mukaddime*, 1; Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Mısır 1929, I, 88; *Tecrîd*, IX, 18; Ayrıca bkz.: Alparslan Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, İstanbul 1979, 33.

24 Cibril'in Hz. Peygamber'e Kur'ân öğretmesi ile ilgili olarak bkz.: *Tecrîd*, IX, 27.

25 Bkz.: *Tecrîd*, XI, 231.

26 Örnek olarak bkz.: *Âl-i İmrân*, (3), 20; *Yâsîn*, (36), 17; *eş-Şûrâ*, (42), 48.

27 *el-Bakara*, (2), 151.

28 İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

29 *Âl-i İmrân*, (3), 51.

30 *el-Fâtiha*, (1), 1; *Âl-i İmrân*, (3), 3-4.

peygamberi ve O'na indirilen Kur'ân da bir vâsıtadır. Çünkü O'na bu görevi veren Allah'tır. Peygamberler, kendisine vahyedileni insanlara tebliğ ile görevlidirler.[31] Bu konuda bir âyet meali şöyledir:

"Ey Rasûl! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun..."[32]

İşte bu tebliğ faaliyetinde peygamberlerin eğiticilik rolü ortaya çıkar. Onların tek kaynağı vahiydir.

Hz. Peygamber kendinden hiçbir şey konuşmaz; ancak vahyedileni insanlara teblîğ ederdi.[33]

c. Anne-Baba

Çocuk terbiyesi, anne-babanın önde gelen dînî vazifeleri arasında yer alır. İslâm'da çocuğun terbiyesinden birinci derecede sorumlu olan anne-babadır. Bu sebeple çocuğun eğitimi ile ilgili tedbirlerin daha nikâh öncesinde, evlenmeye karar verirken alınmaya başlaması gerekmektedir. İlk tedbir, kadının dindar ve asâletli olmasıdır.[34] Çocuğun taşıyacağı vasıflar endişesi ile dikkat edilmesi gereken bir başka husus da kan yakınlığıdır. Kur'ân'da evlenmek yasak olan kadınlar açıklanıp[35] akraba ile evliliğe ruhsat verilmişse de Sünnet'te tavsiye edilmemiştir.[36] Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen çeşitli rivayetlerden biri şöyledir: **"Yakın akraba ile evlenmeyin; zîrâ çocuk zayıf olur."**[37]

Bilinir ki yakınlık şehveti olumsuz yönde etkiler. O hoşa giden ve yeni karşılaşılan şeylerde daha güçlüdür.[38] Terbiye kitaplarımız, doğacak çocuğun karakter ve terbiyesi endişesi ile müstakbel eşlerde aranacak vasıflardan bahsederler. Meselâ Gazâlî nasslara dayanarak öncelik sırasına göre evlenilecek kadında şu şartların aranmasını öngörmektedir: Dindarlık, güzel ahlâk, yüz güzelliği, az mihir istemesi, doğurganlık, bekâret ve asâletli olması, akraba olmaması.[39]

Evlilik için bu kadar şart koyan bir dînin, çocuğun ana rahmine düşmesinden, doğuncaya kadar ve doğduktan sonra da onun terbiyesine önem verdiği bilinen bir gerçektir.

---

31 *el-Mâide*, (5), 67, 92, 99; *el-En'âm*, (6), 34, 35, 107; *Yûnus*, (10), 42-43; *er-Râ'd*, (13), 40; *el-Hicr*, (15), 94; *en-Nahl*, (16), 127-128; *eş-Şûrâ*, (42), 6, 15; *et-Teğâbûn*, (64), 12.

32 *el-Mâide*, (5), 67.

33 *en-Necm*, (53), 3-4.

34 Müslim, *Radâ'*, 53; Tirmizi, *Nikâh*, 4.; *Tecrîd*, XI, 264.

35 Bkz.: *en-Nisâ*, (4), 22-24.

36 Bkz.: Canan, 55-56.

37 Gazâlî, I, 718; Mâverdî, 160. Yakın akraba evliliğinde, çocuğun özürlü olma ihtimâli, uzak evliliğe göre biraz fazladır.

38 Gazalî, I, 719.

39 Gazâlî, I, 711-719.

Çocuk, anne-babanın yanında ilâhî bir emânettir. Onun kalbi saf bir cevherdir. Her türlü nakış ve şekilden uzak, verilecek her şeyi kabule hazırdır. Ona iyilik telkin edilir, iyi işler yaptırılırsa o, iyi bir insan olarak yetişir; kötü işlere itilir, kötü örnek olunursa kötülük edilmiş olur. Onun bu kötülüğüne veli ve mürebbi ortaktır.[40] Allah'a îmân etmeyen, sapıtan ve saptıran, her insanı yakacak ateşten korumak için çocukların terbiyesinden anne-baba sorumludur.[41] Ayette lâfız çoğul olarak gelmiştir, eş ve çocukların sorumluluğu, koruma ve terbiyesi babaya aittir.[42] Burada emredilen korumanın, te'dib, tehzîb, güzel ahlâk, öğretme, kötü çevre ve kötü arkadaşlardan korumak, zevk ve sefaya alıştırmamak gibi terbiyevî faaliyetler olduğu belirtilir.[43] Hz. Peygamber: **"Her doğan, fıtrat üzere doğar..."**[44] buyurarak, çocuk terbiyesine verilmesi gereken önemi belirtir. Çünkü aile yuvası, çocuğun şahsiyetinin şekillendiği, duygularının yönlendirildiği bir yerdir. Çocuk, ailede ne kadar iyi terbiye edilirse, ileride bozulma ihtimâli de o derece azalır. Kâbisî (ö. 403/1012): "Ey baba! Rasûlullah'ın: Her çocuk fıtrat üzere doğar..." hadisini işitmedin mi? Böylece Efendimiz anne-babanın öğrettiklerinin çocuk üzerindeki tesirini haber vermiştir."[45] diyor.

İslâm, çocukların terbiyesinden mutlak olarak babayı sorumlu tutmuş, baba olmadığı zaman, bu sorumluluğu anne, dede, vasî, kayyım'dan velayeti üzerine alana, hiçbirinin bulunmadığı hallerde de zenginlere ve devlete yükleyerek çocuğu hiçbir şekilde mürebbîsiz bırakmamıştır.[46] Her baba, çocuğunun Kur'ân öğrenmesinden bizzat sorumludur. Çok fakir olan mazur sayılabilir.[47]

Evlilik, merhamet, karşılıklı anlayış, saygı, tahammül ve sevgi esâsına dayalı olarak devam ederse, o takdirde çocuk da mes'ûd bir ortamda güven, huzur, sevgi ve şefkat dolu; şahsiyeti zayıflatan psikolojik hastalıklardan ve huzursuluktan uzak olarak yetişir. Nitekim bu mânâda Yusuf Ḥashâcib: "Senin ay gibi bir oğlun veya kızın olursa, onu kendi evinde terbiye et. Bu işi başka ellere bırakma."[48] der.

Çocuk, anne-babanın her hareket ve davranışını taklit yolu ile benimseyeceğinden, aklı başına gelip her şeyi anladığı zaman onların inanç ve hükümlerine bağlanacağından, aile sağlam temellere dayanmalıdır.

---

40 Gazâlî, II, 1468; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, , I, 35.
41 *et-Taḥrîm*, (66), 66.
42 Bkz.: Buhârî, *İlim*, 31.
43 Gazâlî, II, 1468.
44 Müslim, *Kader*, 6; *Tecrîd*, IV, 529. Krş.: *er-Rûm*, (30), 30.
45 Kâbisî, 291.
46 Kâbisî, 292. O, bu görüşü ile *"Çocuk Esirgeme Kurumu"* gibi bir kurumun kuruluş fikrinin öncüsü sayılabilir.
47 Kâbisî, 291; Buhârî, *F. Kur'ân*, 25; Ayrıca bkz.: Canan, 130-131.
48 Yusuf Hashâcib, 326.

Çocuğun şahsiyeti, okul öncesi dönemde ve aile ocağında şekillenir demiştik. Çünkü çocuk, iyi eğitildiği zaman ergenlik çağında söylenecek şeyler kendisine tesir eder. Fakat o, okul öncesi iyi eğitilmez, kötü söz ve işlere alışır, zamanını genellikle oyun ve eğlence ile geçirirse gerçekleri kabul etmesi güçleşir. "En önemli mesele, çocuğu doğum öncesinden itibaren ele alıp, yaşına göre terbiyesi ile meşgul olmaktır. Onun saf olarak yaratılan kalbi iyiyi de, kötüyü de kabule elverişlidir. Anne-baba, onu istediği gibi yönlendirir"[49] Öte yandan çocuk daha önce iyi eğitilirse, ergenlik çağında verilecek bilgiler kalıcı, söylenecek sözler daha etkili olur."[50] diyen Gazâlî, bu çağda verilecek bilginin kalıcılığını, çocuğun daha önce iyi terbiye edilmesine bağlıyor. İbn Miskeveyh'e göre de okul öncesi dönemde ihmal edilen çocuğun ahlâkı bozulur.[51]

"Çocuklarınıza iyi davranın ve onları güzel terbiye edin."[52] hadisi ile çocuk terbiyesinin önemine dikkati çeken Hz. Peygamber, ayrıca öldükten sonra kendisine duâ eden sâlih bir evlâdın, kişinin geride bıraktığı şeylerin en hayırlısı olduğunu da belirtmiştir.[53]

Anne-babanın sorumluluğu ve eğiticilik rolü, bugün biraz daha artmıştır. Çünkü ev ve cami dışında, cemiyet hayatı, her zaman İslâm terbiyesine uygun düşmez. Zararlı neşriyat, kötü alışkanlıklar, internet kafeler ve olumsuz telkinler, çocuklar ve cemiyet için bazen tehlikeli olurlar. Anne-baba uyanık davranarak çocuklarını cemiyette ortaya çıkan her türlü kötülükten korumak için, yerinde, zamanında, uygun tedbirler almalı ve onları kontrol etmelidirler.[54] Aksi halde geç kalınmış olabilir. Bu ise, sonradan pişmanlığa sebep olmaktadır.

İslâm âlimleri alınacak yerinde tedbirlerle çocuğun ve fıtratının korunmasını tavsiye ederler.[55]

d. Öğretmenler

Âlimlerin eğiticilik rollerine gelince; peygamberler eğiticilik görevini îfâ ettikten sonra bu görev ve sorumluluk, âlimlere verilmiştir. Şimdi bu görevi eğitimciler ve öğretmenler yerine getirmektedir. *"Öğretmenlik Tanrı mesleğidir."* sözü, buradan kaynaklanır. Terbiye, Yaradanın başlattığını devam ettirme, geliştirme ve olgunlaştırma faaliyetidir. Bundan dolayı bu meslek kutsallık kazanmıştır. Öğret-

---

49 Gazâlî, II, 1471-1472.

50 Gazâlî, aynı yer.

51 İbn Miskeveyh, 57.

52 İbn Mâce, *Edeb*, 3.

53 Ebû Dâvûd, *Vesaya*, 14.

54 Çocuk eğitimi ile ilgili olarak bkz.: Beyza Bilgin, *İslâm'da Çocuk*, Ankara 1987; Selçuk ; İbn Miskeveyh ; Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul 1986; Atalay Yörükoğlu; *Çocuk ve Ruh sağlığı*, Ankara 1983.

55 Örnek olarak bkz.: Şaban Şifâî (ö. 1704), *Tedbîru'l-Mevlûd*, T.Y., Süleymaniye Ktp. Hacı Beşirağa, No: 501, vr. 230a, 233a.

men ve eğitimciler ağır bir yükümlülük altındadır. Onlar, milletin hâl ve istikbâlinden sorumludurlar.

Hz. Peygamber: **"Âlimler, peygamberlerin vârisleridir."**[56] buyurmakla bu görevin âlimlere yüklendiğini belirtir. Şu halde peygamberlere vekil olabilmenin temel şartı âlim olmaktır. Ayrıca peygamberlere vekâlet edecek terbiyecilerin elbette bir takım üstün nitelikleri olması gerekir. Bu konu, ileride geniş olarak işlenecektir.

Böylece, İslâm'a göre terbiye faaliyetlerini yürütenleri ana hatlarıyla belirttikten sonra, bu faaliyetin önemli bir unsuru olan öğretmenlik müessesesini incelemeye geçebiliriz.

II. ÖĞRETMENLİK

1. Öğretmene Duyulan İhtiyaç

İnsan, yaradılışı itibarıyla başkalarının yardımına, öğrenmeye ve eğitim görmeye muhtaç bir şekilde yaratılmıştır. Fıtraten sahip olduğu birtakım özellik ve kabiliyetlere rağmen, onu şekillendirecek eğitim ve öğretimdir. Her insan eğitilmeye ve birilerinden bir şeyler öğrenmeye mecburdur. Hattâ peygamber olduğu halde Hz. Âdem bile Allah'tan birçok şey öğrenmiştir. Bütün peygamberler, değişik şekillerde Allah'tan bilgi almışlardır.[57] Âlimler de peygamberlerin vârisleri olduğuna göre bu öğretmenlik işi ilelebet devam edecektir. Çünkü ilimde son noktaya varmak mümkün değildir. Böyle olunca da daima bir öğreten ve öğretilen olacaktır.

İnsan herhangi bir bilgiye sahip olmadan dünyaya gelir. Bu esnada o, taze bir fidan gibidir. Eğitici onu istediği şekilde ve istediği gibi şekillendirebilir.

Bunun için bilgiye ihtiyaç vardır. Sanat, meslek eğitiminde olduğu gibi, beşerî hareket ve davranışlar ile konuşma, dînî ve ahlâkî hususları öğrenmek için de bir bilene, bir eğiticiye ihtiyaç vardır.

Eğitim ve öğretimi gerekli kılan sebepleri şöyle sıralamamız mümkündür:

a. İnsanın acz içinde dünyaya gelmesi,

b. Fıtratındaki temayüllerin şekillenmesi ve geliştirilmesine olan ihtiyâcı,

c. Dînî ihtiyaç,

d. İlmin sınırsız, insan bilgisinin de sınırlı olması,

e. İhtiyaçların artması ve tekniğin gelişmesi,

f. Meslek ve sanatların öğrenilmesi zarureti v.s.

---

[56] Buhâri, *İlim*, 10; Ebû Dâvûd, *İlim*, 1; Tirmizi, *İlim*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

[57] Bkz.: *el-Bakara*, (2), 31, 151, 201; *Yûsuf*, (12), 37, 68; *el-Kehf*, (18), 65; *el-Enbiya*, (21), 80; *Yâsîn*, (36), 69; *er-Rahmân*, (55), 4.

İnsana doğru yolu göstermek için bilgili, öğretim metodlarını bilen kâmil bir eğiticiye ihtiyaç vardır. Çünkü Allah, kendine giden doğru yolu göstermek için kullarına peygamberleri bir eğitimci olarak göndermiştir.

Hz. Peygamber: **"Ben muallim olarak gönderildim."**[58] **"Allah beni ancak tebliğci olarak gönderdi."**[59] buyurarak aslî görevinin bu olduğuna işaret etmiştir.

Son peygamber vefat edince, O'nun yerine insanlara doğru yolu gösterecek vekiller gerekmiştir. Bunlar da âlimlerdir.

Kısaca herkesin bir rehbere ihtiyâcı vardır.[60] Bu ihtiyaç, her konuda olduğu gibi, meslek, sanat ve dînî sahada da görülür. İnsan belli bazı şeyleri kendisine öğretecek bir eğitimciye muhtaçtır.[61]

Mizaçlar farklı olduğundan, bir rehbere ve terbiyeciye duyulan ihtiyaç üzerinde ne kadar ısrar edilse de azdır.

İlim, başlıca iki yolla elde edilir: Kesbî ve Semaî.

Kesbî olan ilim, derse devam ederek bizzat öğretmenden, terbiyeciden sistemli olarak, bir program dâhilinde ve devamlı çalışarak alınandır. Öğrencinin öğretmenden, çırağın ustasından aldığı ilim ve maharet gibi. Bu ilim, özel gayret isteyen bir ilimdir.

Semaî olan ise din ve dünya işlerinde âlimlerden dinlemekle elde edilen ilimdir. Bu çeşit ilim ancak âlimlere duyulan sevgi, saygı, onlarla bir arada bulunmak, gerektiğinde onlardan sorarak öğrenmekle elde edilir.[62]

Görüldüğü gibi, gerek örgün, gerekse yaygın öğretimde öğretmene ihtiyaç vardır. Bilgi, kitaplardan da alınabilir. Fakat bu durumda sadece teorik bilgi alınmış olur. Nasıl yapılacağını öğrenmek için yine de terbiyeciye ihtiyaç vardır. Bizzat terbiyeciden, nasıl yapılacağı da görülerek alınan bilgi, zihinde daha çok yer eder. Meselâ, insanın kendi kendine tıp kitaplarını okuyup doktorluk yapması düşünülemez. Bu şekilde davranan, ancak tıpla ilgili bazı konularda kısmî bilgi sahibi olmuştur. Doktorluk yapmak için, mutlaka mütehassıs doktorların derslerine devam ve tıp fakültesinden alınan diploma aranır.

İnsanoğlu pek çok şeyde noksandır. Fakat insanın kendi noksanlarını gördüğü halleri azdır. Noksanlarını anlayıp derhal düzelttiği, düzeltmek istediği haller ise daha azdır. Bir tedbir olmak üzere bize hatalarımızı, bunların nasıl giderileceği ve doğru olanı göstermek üzere bir terbiyeci lüzumludur. Aynı zamanda terbiyeci

---

58 İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

59 Tirmizî, *Tefsîru's-Sûre*, 66; Tebliğin peygamberlerin aslî görevi olduğuna dâir âyetler için bkz.: *Âl-i İmrân*, (3), 20; *el-Mâide*, (5), 92, 99; *er-Ra'd*, (13), 40; *İbrahim*, (14), 52; *en-Nahl*, (16), 35, 82; *en-Nûr*, (24), 54.

60 Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, 111.

61 İhvân-ı Safa, *Resâil*, Beyrut, ts., I, 294.

62 *Minhacü'l-Muallim*, Süleymâniye Ktp., Tekelioğlu no: 905/7, vr. 74ab. (Müellifi meçhul.)

bizi lüzumsuz birtakım çabalardan korur. Bize en kısa ve en kestirme yolu gösterir.

Fârâbî, *es-Siyâsetü'1-Medeniyye* adlı meşhur eserinde bu konuda şöyle der: "Yüce mutluluğun elde edilmesi, insan varlığının amacı olunca, insan mutluluğun ne olduğunu bilmeye, onu amaç edinmeye ve göz önünde tutmağa ihtiyaç duyar. Ayrıca mutluluğu elde etmek için yapması gereken şeyleri bilmesi ve onları yapması gerekir. İnsanların yaradılışça farklılıkları üzerine söylenenler ışığında denilebilir ki; her insan mutluluğun ne olduğunu ve bu konuda ne yapması gerektiğini kendi başına bilemez. Onun bu amaç için bir öğretmen ve kılavuza ihtiyâcı olur."[63]

Bazı insanların eğitim ve öğretime, bir terbiyeciye az ihtiyâcı olduğu halde, bazılarının daha çok ihtiyâcı vardır. Kaldı ki bir insan, bu iki konuda yani mutluluk ve ona götüren fiilleri bilmede kendine rehberlik edilse de, dışarıdan bir itici güç olmaksızın kendisine öğretilen ve gösterilen şeyleri yapamayabilir, yapmakta zorlanabilir. İnsanların çoğu bu durumdadır. Bu sebeple onların kendilerine bunları öğretecek ve doğru yola yöneltecek kimselere daima ihtiyaçları vardır.[64]

İhtiyaçların devamlı artması, ilmin ilerlemesi, fen ve tekniğin gelişmesi, rehbere olan ihtiyacımızı arttıran diğer bir unsurdur. İlim devamlı gelişecek, insanoğlunun bilgisi de devamlı artacağına göre, buna paralel olarak ihtiyaçlar da artacaktır. Şu halde, öğrenmeyi ve eğitimciyi gerekli kılan en önemli faktör, ihtiyaçtır. Yâni bir âletin nasıl kullanılacağını bilen insan, bunu bir anda ve kısa yoldan öğrenemediğine göre, bu durum devam edecektir. Meselâ, araba alan bir kimse, onu kullanmasını bir anda öğrenemez. Yapılan araştırmalar, bilfiil kırk saat araba kullandıktan sonra bunun otomatik hâle geldiğini göstermektedir. Diyebiliriz ki her şeyi terbiye eden Allah'ın terbiyesi sonsuza kadar -anne-baba, öğretmen, usta tarafından gerçekleştirilen, nesilleri geleceğe hazırlama şeklinde- devam edecektir. İnsan, yaşadığı müddetçe eğitim-öğretime ve bunları yerine getirecek bir terbiyeciye de her zaman ihtiyaç duyulacaktır.

2. Öğretmenliğin Doğuşu ve Meslek Oluşu

Peygamberler, Allah'ın elçileri olup, O'nun adına görev yaparlar. Son olarak bu görev, Hz. Muhammed'e verilmiş, O, hem bir devlet başkanı, hem de dînî bir lîder, bir muallimdi. Hulefâ-i Râşidîn, O'nun vefatını müteakip sırayla yerine geçtiler. Bu arada, bilhassa Hz. Ömer zamanında devletin bünyesi genişledi ve yeni din, diyardan diyara yayıldı. İnsanlar susamışçasına İslâm'a sarılmaya başladılar. Sınırlar genişleyip müslümanlar çoğaldıkça, eğitim-öğretim faaliyetleri güçlükle yapılabilir hâle geldi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu işin sorumluluğu, âlimlerin

---

[63] Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 43.
[64] Fârâbî, 44.

üzerindeydi. Bu çığırı başlatan Hz. Peygamber idi. İbn Mes'ûd (r.a.)'u, Medine'ye muallim olarak gönderdiğini daha önce görmüştük. Bununla birlikte Hz. Ömer, İslâm Devleti'nin sınırları genişleyince, öğretmen olarak âlim sahâbîlerden bazılarını çeşitli ülkelere -meselâ Abdullah b. Mes'ûd'u Kûfe'ye- göndermiştir.

Emevîler devrinde halîfeler sadece devlet başkanıydı. Dînî lider değillerdi. Zîrâ onlar, geniş bir dînî kültüre sahip bulunmuyordu. Ayrıca bu sorumluluk, bizzat âlimlere geçmiş, eğitim-öğretim işini onlar üzerine almıştı. Fakat bu muallimler, göreve devlet tarafından tâyin edilmiş değillerdi. Onlar bu işi Hz. Peygamber'in yaptığı gibi sadece Allah rızâsı için ve karşılıksız olarak yapıyorlardı. Bunlar mescidin bir köşesine otururlar, etrafındaki halakada yer alan insanlar, onlardan bilmediklerini öğrenme hususunda istifâde ederlerdi. Mescid ve camilerin kapıları, kendisini öğretmenlik yapma liyâkatinde bulan ve oraya gelenlere açıktı. Âlim, her şeyi öğretmek zorunda değildi. Bildiğini anlatır, sorulara cevap verirdi. Bu iş hükümetin faaliyet sahası dışında kalıyordu. Hükümetin öğretime el atması, idarecilerin muayyen bir konunun okutulmasını istedikleri, ya da öğretim müesseseleri kurup, onlara muntazam ücret alan müderrisler tâyin ettikleri zamandan itibaren başlamıştır.[65]

İlk devirlerde halifeler, müslümanların iyiliğine ve menfaatine olan umûmî ve husûsî işlerin hepsine bakardı. Bunların halkın çocuklarına okullarda bilgi öğretecek öğretmen tâyin ettiklerine dâir bilgimiz yoktur. Meselâ, aralarındaki dâvalara bakmak, mescidlerde namaz için ezan okumak ve halkın diğer işlerini görmek için görevlendirilen insanlara tahsîs ettikleri gibi, öğretmenlere devlet bütçesinden bir hisse ayırmamışlardı. Fakat, çocukların öğretmene olan ihtiyaçları meselesini unutmaları da mümkün değildi. Her halde onlar, öğretmen meselesini, her insanın şahsî işi olarak görmüşlerdi. Çünkü, kişinin çocuğuna öğrettiği şey, kendi menfaat ve iyiliğinedir. Binâenaleyh öğretmen meselesini ailelere bırakmışlardır. Öyle ki, aileler bunu yapmaya kadir iseler, onların yerine başkalarının bu vazifeyi yapması doğru değildir.

Müslümanlar, çocuklarını yetiştirecek, onları eğitecek, onlara kendi çocuğu gibi muamele edecek hususi öğretmenler tutmaya başladılar. Şüphesiz insanların içinde müslümanların çocuklarını fahrî, yânî karşılıksız öğretecek, kendini onlara adayacak, geçimini ve diğer ihtiyaçlarını temin için çalışmayı terk edecek birisinin bulunması imkânsız olmamakla beraber, çok enderdir. O halde müslümanların, çocukların öğretimini üzerine alacak, onlarla devamlı ilgilenecek ve bu sebeple başka bir işle meşgul olmayacak bir öğretmeni -ücretle- tutmaları gerekir. Bu öğretmen, çocukları terbiye etme işini üzerine alarak, onların hâl, hareket ve davranışlarına yön verecek, anlayışlarını geliştirecek, onları her türlü kötülükten uzaklaştıracak bilgileri onlara öğretecektir. Görüldüğü gibi, bu işler fahrî öğretici-

[65] A. Çelebi, 210-212.

lerin işi değildi. Çünkü fahrî öğretmenler bu kadar zahmete katlanamazlar.[66] İşte bu devrede öğretmenlik mesleği doğmuş, fakat resmiyet kazanmamıştır.

İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle der: **"İnsanlar için vazgeçilmez üç şey vardır: Bunlardan en önemlisi öğretmendir. O, halkın çocuklarına bilgi verir, eğitir; buna karşılık ücret alır. Şayet öğretmenler olmasaydı insanlar, okuma-yazma bilmeyen câhillerden olurdu."**[67]

Öğretmenlik dînî hususlarda karşılıksız olmasına rağmen, sahabe döneminden beri yazı, okuma, hesap, lügat v.s. öğretme karşılığı ücret alınıyordu. Ücret alınması, yapılanın meslek olduğunu gösterir.

Sabit olan şudur ki, Küttâb'lar İslâm âleminde H. I. asırdan itibaren ortaya çıkıp yayılmış, çocukları eğitmeye ve öğretmeye mahsûs müesseseler olmuştu. İşte bu arada bâzıları, eğitim ve öğretimi meslek edindi. Böylece öğretmenlik resmen meslek oldu.[68] Bunlar arasında ilimde zirveye ulaşanlar da vardı. Meselâ el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi ve babası gibi.[69]

İşte bu öğretmenlerin hemen hepsi yaptıklarına karşılık ücret alıyorlardı.[70] İbn Vehb anlatıyor: "Sa'd b. Mâlik, Irak'tan çocuklara Kur'ân öğretecek bir muallimi Medine'ye getirdi. Onun ücretini çocuk babaları veriyordu."[71] Hattâ sahabeden bazıları öğretmenin Kur'ân öğretmesine karşılık ücret almasında bir beis görmemişlerdir.[72]

İlk defa Hz. Ömer devrinde mescid veya özel olarak evinde ders halakası kuran, buralarda talebe okutan âlimlerden bazılarına devlet maaş vermeye başladı. Fakat bu maaş bir atiyye durumundaydı. Bu durum, öğretmenliğin Hz. Ömer devrinde üstün ve değerli bir meslek hâline geldiğini gösterir.[73]

İbn Haldun (ö. 808/1405) meşhur *Mukaddime* adlı eserinde bir bölüm açmış ve buna "Öğretimin Bir Meslek ve San'at Olduğuna Dâir Fasıl" ismini vermiştir. Öğretimde öğretmenlerin kullandığı terimlerin başka başka oluşu da İbn Haldun'a göre öğretimin bir meslek ve san'at olduğunu gösterir.[74]

Ancak XVIII. yüzyılda öğretmenlerin pedagoji ile uğraşması uygun görülmüş ve öğretmenlik kendi başına bir meslek olarak takdîr edilmiştir.[75] Öteden beri İslâm âleminde *"Bilen, öğretir"* prensibi uygulanmış, yaygın eğitimin bir gereği olarak herkes, bildiğini başkasına öğretmeye çalışmıştır. Aynı alışkanlık bugün de

---

66 Kâbisî, 294-295.
67 İbn Sahnûn, *Âdâbü'l-Muallimîn*, Kahire 1955, 352.
68 Ehvânî, 55.
69 Câhız, I, 92.
70 Ehvânî, 58.
71 İbn Sahnûn, 352.
72 İbn Sahnûn, 353.
73 Nahalâvî, 131.
74 İbn Haldun, *Mukaddime*, trc.: Z. K. Ugan, İstanbul 1968, II, 442.
75 H. F. Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I, 261-262.

devam ediyor denilebilir. Yurdumuzda yakın zamana kadar bazı meslek sahibi kişiler, "Pedagojik Formasyon" almadan okullarda öğretmen olarak görev yapabiliyordu.

Ülkemizde öğretmenlik 7.4.1924 tarih ve 439 sayılı *Orta Tedrisât Muallimleri Kanunu* ile meslek halini almıştır. Kanunun birinci maddesi şöyledir: "Muallimlik, devletin umûmî hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan, müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir." 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanunu'nun onikinci maddesi "Maarif hizmetlerinde asıl olan muallimliktir." şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte öğretmen yetiştiren Dâru'l-Muallimîn, ilk olarak 16.3.1848'de[76] açıldığına göre bu tarihi, öğretmenlik mesleğinin ülkemizde başlangıç tarihi olarak kabul etmek daha uygun olur. Bu kuruma 1924-1925 öğretim yılından itibaren "Muallim Mektebi", 1935'lerden sonra da "Öğretmen Okulu" ismi verilmiştir. Ayrıca 14.6.1973 tarih ve 1739 sayılı M.E. Temel Kanunu'nun 4. maddesi, öğretmenliğin *"Özel bir ihtisas mesleği"* olduğunu kesin şekilde ifâde etmekte, öğretmenlik mesleğinin özelliklerini ve görevlerini göstermektedir.

İhtisaslaşma ve bugünün deyimi ile pedagojik formasyona sahip olma meselesi, çağın gerektirdiği bir durumdur. İbn Sahnûn, Kâbisî, Fârâbî, Gazâlî ve Zernûcî gibi meşhur âlimler, öğretmen okullarından mezun olmadılar. Buna rağmen onların aynı zamanda iyi birer eğitimci olduklarını görüyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Cenâb-ı Hakk'ın varlıkları terbiye etmesi ile başlayan bu kutsal meslek, Hz. Peygamber ile kemâle ermiştir. Zamanla ortaya çıkan terbiyevî meseleleri de âlimler çözmüş ve çözmektedirler. Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar karşılıksız olarak îfâ edilen bu görev, daha sonra şartların değişmesi ve küttâbların açılması ile bir meslek hâline gelmiş, fakat devletçe resmen meslek olmamıştı. Emevîler'le başlayıp, Abbâsîler'le gelişen öğretmenlik, sonunda Nizâmü'l-Mülk'ün müderrislere maaş bağlamasıyla resmen meslek oldu diyebiliriz.

3. Öğretmenin Kıyafeti (Giyim-Kuşam)

Elbise ve giyim-kuşamdan gaye, örtünmek ve korunmaktır.[77] Allah, kumaş yapımında kullanılan malzemeyi, hammaddeyi giyime vasıta olan şeyleri yaratmış[78] fakat onu kullanmayı, istediği şekli verip giyinmeyi insana bırakmıştır. Asırların değişmesi ile elbisenin renk, şekil ve deseni de değişmiştir. Zaten elbise, Yüce Allah'ın ifadesiyle insanı korumayı amaçladığına göre, iklim şartlarına, geleneklere, mesleğe ve cinsiyete göre değişiklik arz eder. Bu arada her şey değişmiş, fakat

---

[76] Ergin, V, 1772.
[77] *el-A'râf*, (7), 26; *en-Nahl*, (16), 81.
[78] *en-Nahl*, (16), 80.

ana ölçü değişmemiştir. İslâm, elbise konusunda şu noktalar üzerinde ısrarla durur:

Elbisenin eski bile olsa temiz ve sade olması,

Örtülmesi gereken yerleri rahatça örtmesi,

Kibir ve gösteriş için giyilmemesi,

İktisat ve itidale riâyet edilmesi, [79]

Giyim kuşamda lüks ve israfa kaçılmaması, [80]

Hz. Peygamber her hususta olduğu gibi, giyim hususunda da aşırılıktan sakınır, fazla bir şey edinmez, bulduğunu giyerdi. Genellikle bedenini örten ucuz bir kumaş, kalın çizgili bir elbise giyer, lükse iltifat etmezdi.[81] Pamuklu ve beyaz giymeyi tavsiye ettiği, gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır.[82]

Giyimde esas olan, temizlik, sadelik ve uyumdur. Hz. Peygamber: **"Biriniz tek ayakkabı içinde yürümesin..."**[83] buyurarak ayakkabıda da uyum istemiştir. Öte yandan Hz. Peygamber üzerindeki damgalı, işlemeli elbiseyi "Zihnimi meşgul ediyor." düşüncesiyle çıkarmıştır.[84]

İnsana sâde bir giyim tavsiye edilir. Çünkü sâde giyim, dikkat çekmediği halde, çok eski, çok yeni ve süslü elbiseler dikkat çeker. Herkesin durumuna göre, orta kalitede bir elbise giymesi uygun olandır. Rasûlullah (s.a.v.), genellikle çok eski ve çok pahalı elbise giymemiştir.[85]

Cenâb-ı Hak: **"Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyerek gidiniz." "Ey bürünüp sarınan Rasulüm! Kalk ve insanları uyar. Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiseni temiz tut, kötü şeyleri terk et."**[86] buyuruyor. Şu halde toplum huzuruna çıkarken güzel elbise giymek gerekir. Bu ayetlerden anlaşıldığına göre güzel ve temiz giyinmek bir tavsiye değil bir emirdir. Dolayısıyla öğretmenler, kılık-kıyafetlerine daha çok özen göstermelidirler. Çünkü Hz. Peygamber çok sâde giyinmekle birlikte, çok nefis elbiseler de giymiştir. el-Berâ b. Âzib şöyle der: "Bir gün üzerinde kırmızı bir elbise vardı ki ben asla onun kadar güzel bir elbise görmüş değilim."[87] O, ziyaretçilerinin huzuruna çıkmadan önce saçlarını tarar ve en güzel elbisesini giyerdi. Allah Rasûlü şöyle buyurur: **"Ey ashabım! Sizler mü'min kardeşlerinizin yanına gideceksiniz; binâenaleyh binek hayvanlarınıza**

---

79 Taşköprüzâde, I, 100.

80 Buhârî, *Libâs*, 1; Müslim, *Libâs*, 2, 4, 9; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 5, 25, 28, 29

81 Kadı 'Iyâz, *Şifâ-i Şerîf*, trc., N. Erdoğan-H. Erdoğan, İstanbul 1980, I, 85.

82 Bkz. Buhârî, *Libâs*, 24; Müslim, *Libâs*, 5; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 9, 13; Nesâî, *Zînet*, 89, *Cenâiz*, 38; Tirmizî, *Cenâiz*, 18, *Edeb*, 46; İbn Hanbel, V, 10, 13, 17, 18, 19; Nevevî, II, 180; *Tecrîd*, XII, 100.

83 Müslim, *Libâs*, 19.

84 İbn Mâce, *Libâs*, 1.

85 Kadı Iyâz, I, 86.

86 *el-A'râf*, (7), 31; el-Müddessir, (74), 1-5

87 Müslim, *Fedâil*, 25; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 21; Nevevî, II, 181.

dikkat ediniz, kıyafet ve elbisenizi düzeltiniz ki insanlar arasında parmakla gösterilecek biri olunuz. Çünkü Allah, çirkinliği sevmez."[88]

Anlaşıldığı üzere öğretmen, öğrenci ve toplum huzuruna çıkarken daha temiz ve düzgün bir kılık-kıyâfet içinde olmaya özen göstermeli, güzel giyinmeli, dağınık olmamalı, ilim adamına, öğretmene ve toplumda saygın bir meslek sahibine yakışmayacak çirkin ve uyumsuz elbiseler giymekten kaçınmalıdır. Ayrıca bu hususta aşırılığa da kaçmamalıdır. Nitekim, Sahnûn yemek ve elbiseye fazla düşkün olanların, ilimde derinliğe ulaşamayacaklarını söyler.[89] Gerçekten kişi yemek veya giyime aşırı düşkün olursa, zihni daima onlarla meşgul olur. Zihin meşguliyeti ise daha fazla bilgi öğrenmeye manîdir. Öte yandan öğretmenin aşırı giyim düşkünlüğü, İslâm âlimlerince kınanmış, [90] giyimde izlenecek yolun orta yol ve sadelik olduğu belirtilmiştir. Aslolan şudur: Mübâh olanla süslenmek haram değildir. Fakat mubahlara fazlaca dalmakla kişi onlara alışır, onunla hallenir. Âdet hâline gelen şeyin terki ise bilindiği gibi zordur. Asıl gaye, mübahların çokluğundan sakınmaktır.

Süse ve giyime fazla önem veren öğretmenler, öğrenci dilinde alay konusu olabilirler. Halbuki sâde giyinen bir öğretmenin giyinişi hakkında konuşulduğu pek görülmez. Öğretmen iktisadî ölçülerine uygun giyinmelidir. Giyimde aşırılık, öğrencilerin görünüşe ve maddî şeylere kıymet vermesine sebep olur ki, yapılan, hem bir eğitim hatası, hem de israftır.

Cimrilikten dolayı giyim-kuşamla -nasıl olsa dünyalık diye- ilgiyi kesmek de uygun düşmez. Çünkü Allah, kuluna verdiği nimeti onun üzerinde görmek ister. Elbise de bir nimettir. Herkes gibi öğretmen de bu nimetten istifâde etmelidir. Meselâ, İmâm Mâlik, giyim-kuşama çok dikkat ederdi. Bu durumunu kınayan bir mektup aldığında şöyle cevap vermişti: "Mektubunuzu aldım. Bütün bunları bana yapılan bir nevî nasihat kabul ettim. Evet, biz söylediklerinizin hepsini yapıyoruz. Allah (c.c.) da bunu biliyor. Bununla birlikte biz Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetini de okuyanlardanız: **"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zîneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş?"**[91]

Zenginlik de, fakirlik de bir nimettir. Zengin olan, aşırılığa kaçmayacak bir şekilde ve zengince, fakir olan da kanaat ölçüleri içinde giyinmelidir. Zenginin cimrilikten dolayı fakir gibi, fakirin de aşırılıktan dolayı moda özentisi uğruna, çoluk-çocuğunun rızkı ile zengin gibi, pahalı elbiseler giyinmesi uygun bir davranış değildir. Diyebiliriz ki öğretmen, öğrencilerin her yönden örnek aldığı kişi olduğuna göre, kendi giyinişi ve şahsiyeti ile sadeliğin ve temizliğin canlı bir numunesi olarak düzgün ve yadırganmayan bir kılık-kıyafet içinde bulunmalıdır.

---

88 Ebû Dâvûd, *Libâs*, 17, 25; Nevevî, II, 196.
89 İbn Abdilberr, I, 117.
90 Taşköprüzâde, I, 100.
91 *el-A'râf*, (7), 32; Çelebi, 283; Zernûcî, 13; Muhammed Ebû Zehra, 44-45.

Hz. Peygamber, saç ve sakala iyi bakılmasını, temiz tutulup taranmasını ve bıyıkların kısaltılmasını[92] emretmiştir. Bir defasında saçı sakalı dağınık olarak mescide giren bir kişiye dışarı çıkmasını işaret etmiştir. Adam saçını sakalını düzeltip içeri girince: **"Sizden biriniz şeytan gibi (çirkin görünüşlü), saçı sakalı dağınık bir halde gelmesinden, böyle (derli toplu) gelmesi daha iyi değil mi?"**[93] buyurdular.

Bilindiği gibi elbisede şıklık ve pahalılık değil; temizlik, renk, şekil ve desende uygunluk önemlidir. Rengârenk giyinen, saçı sakalı dağınık bir öğretmen, öğrenciye intizâm telkin edemez. Zîrâ düzgün, yakışan bir kıyafet, öğrenci üzerinde etkili olmada yardımcıdır.

Öğretmenin fizîkî görünüşü düzgün, kıyafeti temiz, sade ve uyumlu olmalı, fazla dikkat çekici olmamalıdır. Bu arada öğretmen, giyim-kuşamda, öğrencilerin yadırgayacağı ifrat ve tefrite kaçmamalıdır. Öğretmenin tavrı ve dış görünüşü öğrenci üzerinde son derece etkilidir. Bu sebeple öğretmen, daima çevresinin saygısını ve takdirini kazanacak şekilde temiz, sade ve yakışan bir giyim-kuşam içinde olmalıdır.[94]

Bu itibarla, üstün bir şahsiyet örneği olan öğretmenler, özellikle bu konuda da öğrencilere örnek olduklarının farkında olmalıdır.

4. Öğretmenin Mâlî Durumu

Mütefekkirler, felsefeciler, fukahâ ve bilginler, öğretmenin, yaptığı işe karşılık ücret alıp almaması konusunda farklı görüş beyân etmişlerdir. Öğretmenin ücret almasına karşı çıkan en ünlü feylesof Sokrates'tir. Eskiden Yunan sofistlerinden bir grup öğretmen, gençlere ders veriyor, öğrettiklerine karşılık ücret alıyordu. Protagoras bu konuda şöyle der: "Benden ders gören, istediğim parayı vermelidir. Vermeyen tapınağa gitmeli, öğreneceği şeylerin değerini tesbit etmeli ve öğreneceğini öğrendikten sonra, tesbit ettiği parayı bana vereceğine and içmelidir."[95]

Böylece Yunan sofistlerini ücret alma meselesinde son derece katı bir tutum içinde görüyoruz.

Sokrates bu gruptan ayrıldı. O, gençlere bilgi veriyor, onları cadde ve sokaklar dahil her yerde eğitiyor, fakat ücret almıyor ve şöyle diyordu: "İlme ancak düşünmekle ulaşılır. Bütün faziletleri öğrenmek mümkün olmaz. Bundan dolayı öğretmen ücret almaya hak kazanmaz."[96]

---

92 Buhârî, *Libâs*, 64; *Tecrîd*, XII, 110.
93 İmâm Mâlik, *Muvatta*, *Şa'r*, 2.
94 Kıyafetle ilgili olarak bkz.: Bekir Topaloğlu ve arkadaşları, *İslâm'da Kılık-Kıyâfet ve Örtünme*, İstanbul 1987.
95 Kanad, I, 128.
96 Ehvânî, 209.

Peygamberler öğrettiklerine karşılık halktan ücret almamışlardır.[97] Bilindiği gibi İslâm'ın ilk devirlerinde de Kur'ân ve din öğretimi karşılıksızdı.[98] Çünkü gerek Peygamberimizin yaptığı öğretimin, gerekse o yıllarda halakalarda yapılan öğretimin konusu Kur'ân ve din idi. Sahabe ve sonra gelenler de aynı yolu tutmuş, dînî öğrenmişler ve kendileri de karşılık beklemeden öğretmişlerdir.

Kâbisî, bu konuda şöyle der: "İslâm yayıldı, İslâm'ı öğretecek kişileri bulmak zorlaştı. Çocukların eğitim ve öğretim faaliyetlerinin tanzîmi müslümanlara zor gelmeye başladı. Sonuçta küttâblar doğdu."[99] Yukarıda da görüldüğü üzere bu kurumlarda çocuklara daha ziyâde Kur'ân ve dînî ilimler öğretiliyordu. Bilâhare daha önce olmayan iki mesele ortaya çıktı:

a. Kur'ân öğretmeye karşılık ücret almak caiz mi, değil mi?

b. Öğretmen, Kur'ân'dan başka bir bilgi öğrettiği için ücret alabilir mi?

Şu halde ücret meselesi, dînî bir sebepten, Kur'ân öğretiminden doğdu.

Fukahâ, Kur'ân öğretiminden dolayı ücret alma meselesinde görüş ayrılığına düştüler ve iki gruba ayrıldılar:

a. Ücret almayı uygun görmeyenler,

b. Ücret almayı uygun görenler.

Kur'ân öğretiminden dolayı ücret almayı uygun görmeyenler başlıca üç delîle dayanırlar:

Kur'ân, Allah rızâsı için öğretilir. Bu sebeple ücret alınmaz. Bu, dînî bir sebeptir. Konuyla ilgili bir ayet şöyledir:

"... **Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar...**" [100]

Ehl-i Kitâb'dan olanlar için de bu husus geçerlidir. Nitekim bir âyette:

"Onlar, o söz ve teminâtı arkalarına attılar da böylece karşılığında biraz para aldılar. Bu ne kötü alışveriştir."[101] buyurulmuştur.

Ensâr'dan bir adam Rasûlullah'ın huzuruna geldi. Kendisinde bir de yay vardı. Yayı gören Hz. Peygamber: **"Yay nereden geldi?"** dedi. O da: "Benden okumak isteyen biri verdi." karşılığını verdi. Bunun üzerine O: **"Git onu geri ver. Yoksa o, ateşten bir yaydır."** dedi ve şöyle ilâve etti: **"Kur'ân okuyunuz, fakat Kur'ân'la yemeyiniz. Gösteriş ve işittirmek için de Kur'ân okumayınız."**[102]

Kâbisî der ki: "Kötü olan ücret, okuması ile birine fayda temin için değil de sadece okumasından dolayı doyurulan veya yedirilmek için okuyan kimsenin aldığı ücrettir."[103]

---

97 *Hûd*, (11), 29.
98 Bkz. Ehvâni, 209; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 78.
99 Ehvânî, 210.
100 *Âl-i İmrân*, (3), 199.
101 *Âl-i İmrân*, (3), 187.
102 Kâbisî, 299.
103 Kâbisî, 301.

Bu hadis, İslâm'ın başlangıcında henüz Kur'ân, fertlerin gönüllerinde az yer etmiş, halk arasında yayılmamış bulunduğu bir sırada vârid olmuştur. O şartlar altında Kur'ân öğrenmeye veya okumaya karşılık ücret almak, şüphesiz O'nu para ile satmak olurdu. Ama daha sonra halk arasında yayılıp mushaflara yazıldığından ve bu âyetler herkese açık olduğundan dolayı O'nu öğretmek karşılığında alınan ücret, Kur'ân'ın karşılığı değil; meşgul olan zihnin, harcanan zamanın, gösterilen gayretin ve yorulan bedenin hakkıdır.[104]

Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/719)'in muallim olarak görevlendirdiği Haris b. Muhammed, halîfe tarafından kendisine bağlanan maaşı kabul etmediği ve Allah'ın lutfettiği bir ilmi öğretme karşılığında kat'iyyen ücret almam.[105] dediği nakledilir.

İslâm eğitim tarihine göz attığımızda bir kısım müderrislerin ücret almadıkları göze çarpar. Küttâb muallimlerinden de ücret almayanlar vardı. Âlimlerden bir kısmı büyük güçlüklere tahammül göstererek hadis toplamak ve ilim öğrenmek için yolculuk yapıyorlar, bu arada para harcıyorlardı. Memleketlerine döndüklerinde öğrendiklerini halka öğretiyorlar, fakat ücret almıyorlardı. Nitekim muhaddis Ebû Bekr el-Cevzekî (ö. 388/988)'nin "Hadis uğrunda 100.000 dirhem harcadım. Fakat onunla bir kuruş kazanmadım." dediği rivayet edilir.[106]

İslâm eğitim tarihi boyunca süregelen bu tartışmalara girmeyi ve bu görüşü iltizâm edenlerin aklî delillerine yer vermeyi gereksiz buluyoruz.

Kısaca fukahâdan bir grup, Hanefîlerin hepsi, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî ve diğerleri, muallimin Kur'ân ve hadis öğretimi karşılığında bir ücret almasının uygun olmadığı fikrini benimserler.[107]

Ücret almayı caiz görenler, şu hadise dayanırlar:

"Allah'ın Kitâb'ını öğretmeye karşılık ücret almanız hakkınızdır."[108]

Ayrıca İmâm Buhârî, el-Hakem'in: "Öğretmenin ücret almasını kötü gören bir adam duymadım." dediğini nakleder.[109]

Bu sebeple bâzı âlimler öğretmeye karşılık ücret almada beis görmeyip, caiz gördüler. 'Ata' b. Ebî Rebâh, Hasan el-Basrî bunlardan ikisidir.

Hz. Ali'nin şöyle dediği kaydedilir: "Bir adamın Kur'ân öğretmesine karşılık başkasından ücret almasında beis yoktur. Fakat bana ücret ver, sana bu harfi öğreteyim derse, buna karşılık ücret alması caiz değildir. Çünkü bir harfi öğretmek çok kolay bir iştir..."[110] Görüldüğü gibi Hz. Ali, öğretimi devamlı, yani meslek olarak benimseyenlerin buna karşılık belli bir ücret (maaş) almasını caiz gördüğü

---

104 Kâbisî, 301.
105 A. Çelebi, 235.
106 Subkî, II, 169; A. Çelebi, 236.
107 Semerkandi, *Bustânu'l-Ârifin Mukaddimesi*'nden naklen; A. Çelebi 235
108 Kâbisi, 298.
109 Kâbisî, 298.
110 Kâbisî, *a* 302.

halde, basit bir öğretim ve ayaküzeri sorulan sorulara verilen cevap dolayısıyla ücret alınmasını uygun bulmuyor.

Öte yandan Mâlik şöyle demiştir: "Eriştiğim ilim sahiplerinin hepsi, küttâb muallimlerinin ücret almalarında beis görmezdi."[111]

Kâbisî, İbn Vehb'in Muvatta'ında Abdülcebbâr b. Ömer'den rivayet ederek şöyle dediğini nakleder: "Medine'de sorduğum herkes, öğretmenlerin çocuklara ücretle Kur'ân v.b. öğretmelerinde bir beis görmüyorlardı."[112]

Bilinmektedir ki her müslüman, istemekle birlikte çocuğuna Kur'ân'ı öğretemez. Dolayısıyla çocukların çoğu, Kur'ân öğrenemez. Bu da onları cehalete götüren bir sebep olur. Hz. Peygamber'den gelen, ücretle öğretmen tutmayı yasaklayan bir delil de yoktur.

Sabahtan akşama kadar çocukların eğitimi ve öğretimi ile uğraşan öğretmen, ücret almadığı takdirde ne ile geçinecektir? Çünkü öğretmenlik, öğretmenin geçimini temin ettiği mesleğidir.[113] Fakat öğretmen, fakir ve kimsesiz çocukları ücretsiz okutursa, [114] bu uygun bir davranış, bununla birlikte, ücret almaksızın öğretmeyi tercih ederse[115]bu üstün ve örnek bir davranış olur.

Ücret meselesinde, öğretmenin maddî durumunun ve öğrenci velîsinin mâlî gücünün daima hesaba katılması gerekir.

İbn Habîb ve bilhassa İmâm Mâlik, meslek edinen kimselerin öğrettiklerine karşılık belli bir ücret almalarını uygun bulur. Hattâ İmâm Mâlik, öğretmenin ücret hususunda şart koşmasını bile caiz görür ve karşı çıkanlara: "Peki çocuklarımızı kim yetiştirecek, onları kim terbiye edecek? Öğretmenler olmasaydı biz yetişemezdik." karşılığını verir.[116]

Suyûtî de (ö. 911/1505) öğretmeye karşılık ücret almanın caiz olduğu görüşündedir.[117]

İslâm'da eğitim-öğretim üç şekilde yapılır[118]:

a. Allah için: Buna ücret alınmaz, karşılığı Allah tarafından verilmiştir. Peygamberlerin yaptığı eğitim ve tebliğ gibi.

b. Ücretle öğretme: Bunda ihtilâf edilmiştir. Fakat genellikle tercih edilen görüş, cevazından yanadır. Küttâb muallimliği gibi.

---

111 Kâbisi, 295.
112 Kâbisî, 295-296.
113 Kâbisî, 292.
114 Bugün bazı yurtlar fakir öğrencilerden ücret almıyorlar.
115 Bugün fahrî Kur'ân kursu öğretmenlerinden bazıları ücret almamaktadırlar.
116 Kâbisî, 296.
117 Suyûtî, I, 178.
118 Suyûtî, I, 178.

c. Şartsız öğretim: Hediye verilirse alınır. Bu icmâ ile caizdir. Hz. Peygamber, insanların muallimi idi, hediyeyi kabul eder, fakat O da getirene bir ihsanda bulunurdu.[119]

Ana hatlarıyla yukarıda açıklamaya çalıştığımız görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

İslâm'ın ilk yıllarında eğitim-öğretim ücretsizdi. Zâten o devirde öğretmenliği meslek edinen yoktu. Herkes işi-gücü ile uğraşır, ancak boş ve uygun vakitlerinde bu işi yapardı. Fakat fetihlerin genişlemesi ve nüfûsun çoğalmasıyla çocukların iyi eğitilmesi hususunda bir boşluk doğdu. Hanefî fukahasının ve sahabeden bir kısmının karşı olmaları ise sadece Kur'ân öğretimi içindir. Bilâhare öğretmenlik meslek hâline geldi. Şu halde yukarıda Kâbisî'den naklen belirttiğimiz gibi, öğretmenliği meslek edinenin ücret alması, fakir ve kimsesiz çocuklardan almaması, ideal olanı ise bu işin karşılıksız yapılmasıdır. Bunun için de öğretmenin zengin olması, maddî yönden kimseye muhtaç olmaması gerekir. Bazıları Kur'ân öğretmeye karşılık ücret almayı caiz görmezlerse de, diğer dersleri öğretmesine karşılık öğretmenin ücretten mahrum edilmesi de düşünülemez.

Şimdi İslâm eğitim tarihinde öğretmenlere ne kadar ücret verildiğine kısaca temas etmek istiyoruz:

a. Küttâb Öğretmenleri: Bunlar genellikle fakir ve aza kanaat eden kimselerdi. Devamlı olarak eğitim ve öğretimle meşgul oldukları için, çoluk-çocuğunun rızkını temin bakımından bazıları az bir ücret alıyordu.[120] Bunlar arasında ücret almayanlar da vardı. Onlara bayram münâsebetiyle az bir para verildiği de oluyordu. Ayrıca bir sûreden diğerine geçişte veya hatim merasimlerinde, öğrenci velîleri kendi rızâ ve istekleriyle hediyeler sunuyorlardı.[121]

b. Müeddibler: Vezirlerin ve üst tabakada bulunanların çocuklarını yetiştiren özel terbiyecilere büyük maddî imkânlar sağladıkları bilinmektedir. Rivayet edildiğine göre cimriliği ile tanınan Hişâm b. Abdülmelik, çocuğuna müeddib olarak seçtiği ez-Zührî'ye 7.000 dinar vermiştir.[122] Halîfe el-Mütevekkil, oğlunun müeddibi İbnü's-Sikkît (ö. 244/858)'e bir defasında maaşına ilâveten 50.000 dinar bağışlamıştır.[123] Bu durumda müeddib maaşlarının yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

c. Müderrisler: Medreseler inşâ edilince bu kurumlara müderrisler tâyin edildi. Bunlar devlet bütçesinden[124] veya vakıf gelirinden maaş almışlardır. Maaşların miktarı ise müderrisin ilmî kapasitesine ve vakfın gelir kaynaklarına bağlıydı. Fakat müderrislere verilen maaş da, daha ziyâde cömert davranıldığında şüphe

---

119 Tecrîd, VIII, 24; Tirmizî, *Şemail*, trc.: H. en-Nakşibendî, İstanbul 1976, II, 359.
120 Nahalâvî, 131.
121 Aynı âdetin bugün Anadolu'da da devam ettiği söylenebilir.
122 İbn Cemâ'a, *Tezkiratü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim*, Haydarâbâd, 1353, 17 (4. dipnot.)
123 Çelebi, 244.
124 Nahalâvî, 131.

yoktur. İmâm Şafiî, Mısır'a ayak basınca, halîfe İbn Abdülhakem onu büyük bir merasimle karşılamış ve ikramda bulunmuştur. Bu arada ona kendi cebinden ve iki arkadaşından toplam 3.000 dinar vermiştir.[125] Devlet, halakalarda ders veren âlimlerden başarılı olanlara maddî mükâfat verirdi.[126] Şu halde görevinde başarılı olanlara mükâfat fikri, tâ o zamanlarda vardı. Zâten bu ilâhî bir kanundur. Çünkü Allah, iyi kullarını cennetle müjdelemiştir.

Osmanlılarda da durumun farklı olmadığını biliyoruz. Bilhassa Fâtih ve Kânûnî döneminde Osmanlı Medreseleri'nin, müderrisin aldığı maaşa göre isimlendirildiğini görüyoruz. Maaşlar yevmiye olarak hesaplanırdı. Meselâ 20'li Medrese, müderrisin 20 akçe;[127] 30'lu Medrese, müderrisin 30 akçe yevmiye aldığı medrese demektir.

Bu noktada dikkatleri bir başka yöne çekmek yerinde olacaktır. Şeyhü'l-İslâmların yevmiyelerinin çok yüksek olduğunu görüyoruz. Meselâ, daha önceleri 200 akçe olan yevmiye[128], Ebu's-Su'ûd Efendi zamanında 500, bilâhare 700 akçe olmuştur.[129]

Şu halde hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Osmanlılar zamanında ilmiye sınıfına büyük imkânlar tanındığı ve bu sınıfın maddî imkânlarının günümüz şartları ile mukayese edilemeyecek bir seviyede bulunduğunu görüyoruz. Zaten muallime yüksek ücret verilmesi veya ihsanda bulunulması, ona ve onun şahsında ilme duyulan saygının ifadesidir. Bu durum, onların büyük bir şevkle çalışmalarını sağlamak yanında, öğrencilerde de öğretmen olma ruhunu ve isteğini meydana getirir.

Öğretmenin şahsî yapısı ve saygınlığı, toplum içindeki maddî yapısının güçlü olmasıyla da yakından ilgilidir.[130] Muallim, mümkünse zengin olmalıdır. Bugün toplumda genellikle öğrenci ve velîlerce gösterilen rağbetin öğretmen yetiştiren okulların dışına kayması, bir bakıma öğretmenlerin günümüz geçim standartlarının altında ve bazı meslek sahiplerinden daha az maaş almalarından kaynaklanmaktadır, ilmi güçlü hâle getirmek, ilim ve teknikte ilerlemek, ilmî araştırmalar

---

[125] İbn Cemâ'a, 17 (Dipnot: 5.)

[126] Ehvânî, 203; Son zamanlarda üniversitelerde yılın başarılı öğrenci ve öğretim elemanlarına, yapılan bir merasimle, plaketle birlikte belli bir miktar para ödülü verilmesi de son derece anlamlıdır.

[127] Akçe: "Ak" kelimesi, Türkçede "beyaz" demek olduğundan, "Akça" veya "Akçe" de "Beyaz Sikke" demektir. "Gümüş para" demek olan akçe, Osmanlı padişahlarından Orhan Gazi tarafından 729/1328'de Bursa'da kestirildi, ilk akçelerin üzerinde baskı tarihi yoktu ve ilk defa Yıldırım Beyazıd Devri'nde tarih konulmaya başlandı. Fâtih zamanında 3, 5 akçe: 1 gümüş dirhem; 10 akçe: ½ altın'dır. Bkz.: Süheyl Ünver, *Fâtih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye*, Ankara 1938, 40; Pakalın, I, 32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Akçe*" mad.; İ.A., I, 232-233.

[128] O devirde bir koyunun dört akçe olduğu kabul edilirse, demek ki en düşük öğretmen yevmiyesi ile beş koyun alınabilirdi.

[129] Uzunçarşılı, 176-177; *İlmiye Salnamesi*, 1334, s. 377; Baltacı, 26, 53.

[130] Bkz.: Ehvâni, 203.

yapmak, ilimle uğraşanların akıllı, zekî ve maddî yönden güçlü olmalarına bağlıdır. Bu da büyük ölçüde onlara sağlanacak maddî imkânlara dayanır.

5. Öğretmenliğin Toplum İçindeki Yeri

Hz. Peygamber devrinde okuma-yazma öğreten muallimlere üstün bir yer verildiğini, esir oldukları halde onlara esir muamelesi yapılmadığını görüyoruz. İlim sahipleri de öyleydi. İşte Hz. Peygamber devrinden başlayarak günümüze kadar, öğretmen ve âlimlere büyük değer verildiği, hürmet edildiği bilinen bir gerçektir. Toplum içinde, din görevlisi, öğretmen ve âlim, branşına, bulunduğu ilmî seviye ve makama, okuttuğu derse göre hürmet görürdü. Bu durum, bugün de devam ediyor diyebiliriz. Aslında halkın öğretmen ve âlime gösterdiği saygı ve hürmetin altında Allah'a hürmet yatmaktadır. İlk insan Hz. Âdem'e melekler secde ile emrolunmuş, [131] Şeytan hâriç, hepsi bu emri yerine getirmiştir. Burada secde Hz. Âdem'e, fakat Allah için yapılmıştır. Bu sebeple âlime ilminden dolayı saygı gösterilir. İlmin asıl sahibi Allah olduğuna göre, âlimin şahsında Allah'a saygı gösteriliyor demektir.

Tarihen sabit olup, günümüzde de bilinen bir gerçektir ki, toplum öğretmene ilminden dolayı saygı gösterir. Fakat bu saygı, öğretmenin bilgi seviyesine, karakter ve şahsiyet yapısına, söylediklerini yapan birisi olmasına göre değişir.

Şimdi bu saygının tarih içindeki yer ve önemine kısaca temas etmek istiyoruz. Yalnız biz meseleyi Küttâb öğretmenlerinden başlatmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Küttâb öğretmenleri genellikle fakir, kimsesiz, mütevâzî, derin kültürleri olmayan, bu işi geçim temini için meslek edinen, bir de yeni müslüman olan kimselerdi. Birçoğunun ilmî ağırlıkları yoktu. Bu sebeple toplum içinde âlimler kadar hürmet, saygı ve itibar görmediler. Haksız yere alay konusu bile oldular. O kadar ki Küttâb öğretmenliği veya öğretmenlik "ahmaklık" olarak nitelendirildi.[132]

Bütün bunlara rağmen, şurası açıktır ki her meslekte müstesna insanlar olduğu gibi, liyakatsiz olanlar da vardır. Bu nedenle Küttâb öğretmenlerinin hepsi böyle bir itham altında bırakılamaz. Bilâkis onlar içinde âlim olanlar da vardı.[133]

Goldziher ve Lammens'in de belirttiği gibi[134] mekteb muallimlerine değişik gözle bakılmasının sebebi, ilk devirlerde bu öğretmenlerin büyük bir kısmının zımmî ve köle oluşudur. Dolayısıyla mektep muallimlerini küçük görme fikri, bu devirden kalma olabilir.

---

[131] Bkz. *el-Bakara*, (2), 34; *el-A'râf*, (7), 11.
[132] Geniş bilgi için bkz.: Çelebi, 216; Dağ-Öymen, 196.
[133] Câhız, I, 140-141.
[134] Çelebi, 223.

Adam Metz'e göre muallimlere yakıştırılan alaylı fıkraların pek çoğunda muhtemelen Yunan kaynaklı rivayetlerin rolü büyüktür.[135]

Bugün kullandığımız *pedagog* kelimesini ele alalım: Pedagog, Yunanca bir terim olup, *"Çocuk oyalayan, çocuk idare eden"* demektir. Bu görev, eskiden Yunanlılarda esirlere verilirdi. Onlar, tarım işleriyle uğraştıkları gibi, zengin ailelerin çocuklarını gezdirmek, oyalamak görevini de îfâ ederlerdi. Onlara, Hindistan'ın *Paryaları* gibi her türlü insan haklarından yoksun, aşağılık insanlar gözüyle bakılırdı.[136]

İşte Küttâb öğretmenleri ile ilgili olarak nakledilen darb-ı meseller, pekâlâ Emevîler devrinde başlayan terceme faaliyeti ile Doğu'ya intikâl etmiş olabilir. Mekteb muallimleri ile ilgili bu rivayetler, şayet bilgisiz ve karaktersiz bir grup için söylenmişse, o zaman büyük bir değer taşımaz. Çünkü her toplum ve her meslekte iyi insanlar olduğu gibi, kötüler de olabilir. Öte yandan genellikle mektep muallimlerinin fakir insanlar olup, kendilerine ücret verebilenlerin çocuklarını okuttuğu, dolayısiyle arada maddî yönden de bir fark bulunduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir.

İslâm toplumunda büyük devlet ricalinin ve önde gelen zenginlerin kızlarını - fakir bile olsa- bir ilim adamına vermesi, [137] ilim adamına gösterilen saygı ve değeri ifâde eder.[138] Yine İslâm'da zenginin malı ile âlimin ilmi, evlilikte *"Küfüv"* kabul edilir. Âlimlerin cenaze merasimlerine katılan cemaatin çokluğu, toplumun âlime gösterdiği saygının bir başka ifadesidir. İbn Hallikân (ö. 681/1282.), Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'nin vefatında bütün Basra halkının cenazeye iştirak ettiğini ve camide ikindi namazı kılınmadığını, halbuki o güne kadar hiçbir zaman camide ikindi namazının kılınmadığının görülmediğini kaydeder.[139]

Devlet adamlarının da âlimlere büyük bir saygı gösterdiği, bilinmektedir. Halîfe Harun er-Reşîd, Muhammed b. Hasan'ın ders halakasına uğrar, onun dışında herkes ayağa kalkar. Sebebi sorulunca: "Alimlik vakar ve haysiyetini bırakıp, halk zümresi seviyesine düşmek istemedim." der. Bu cevap, halîfenin çok hoşuna gider.[140]

Fâtih Sultan Mehmed'in, hocası Akşemseddin'e gösterdiği saygıyı hatırlatmak da yerinde olacaktır. İstanbul'un fethini müteakip, Bizanslı kızlar Fâtih'in üstüne çiçek buketleri atıyorlardı. Fâtih ise, İstanbul'un gerçek ve manevî fâtihinin hocası Akşemseddin olduğunu belirtmek jestini göstermişti. Ayrıca o, hocasından kendisini *Mehmed* diye çağırmasını isterdi.

---

[135] Çelebi, 223.
[136] Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, 1.
[137] Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyât*, Beyrut ts., II, 377; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1988, 6.
[138] Bu gelenek, bugün de devam ediyor diyebiliriz.
[139] İbn Hallikân, II, 72.
[140] Hatîbu'l-Bağdâdî, II, 173-174.

Öte yandan Fâtih zamanında çıkarılmış bir kanunnamede padişah hocasının Şeyhü'l-İslâm'la aynı derecede ve bakanların üstünde olduğu belirtilmiştir.[141]

Büyük Türk sultânı Yavuz Selim, Mercidabık'tan dönerken, hocası ve devrin meşhur âlimi İbn Kemâl'in atının ayağından sıçrayan çamurları kaftanının üzerinde süs saydığı, vasiyeti üzerine de bu kaftanın, sandukası üzerine örtüldüğü bilinen rivayetler arasındadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslâm âlemi, âlime saygıda kusur etmediği zaman yükselmiş, saygı göstermediği zaman da gerilemiştir. Ortaçağ Avrupası devrin âlimlerini öldürür veya zindanlara terk ederken, Osmanlıların, devrin âlimlerine gösterdiği saygı dikkat çekicidir.

Alimlere saygı, toplumumuzda bugün de devam etmektedir. Fakat halk, yukarıda da geçtiği gibi, daha çok alçak gönüllü ve ilmiyle amel eden âlime saygı göstermektedir. Biz burada sadece ilim adamlarına verilen değeri ve onları halkın gönlündeki yerine dair büyük mirastan birkaç misâl vermekle yetindik.

III. ÖĞRETMENİN VASIFLARI (NİTELİKLERİ)

Öğrencilerin yetişme ve gelişmesinde etkili unsurlardan biri de öğretmendir. O, genç nesli istikbâle hazırlayan yüce bir insandır. Öğrenciler için özellikle küçük yaşlarda en büyük örnek odur. Onun şahsiyeti, öğrencinin düşünce yapısında ve şahsiyetinin şekillenmesinde büyük bir önemi hâizdir. Öğretmen şahsiyeti ile öğrencilerinin kalbinde taht kurabilirse, en çok etkilendikleri kişi olur. Çünkü öğrenciler, görünüş şekli, fikir, hareket ve davranışta noksandırlar. Okulda günün belli bir bölümünü birlikte geçirirler, ona özenirler, davranışlarını algılamaya, kendilerine mâletmeye çalışır, onun gibi olmak isterler.

Çocuğa öğretmenin etkisi belki de ailesinin etkisinden daha derin, daha güçlüdür. Çünkü o, çocuklara dînî, dünyevî, ahlâkî bilgiler verir, onlara güzel alışkanlıklar kazandırır. Şahsiyet küçük yaşta kazanılır, bu yaşta kazanılan şahsiyeti değiştirmek çok zordur. Bu sebeple öğretmenin okul içi ve günlük yaşayışında dengeli ve tutarlı olması, kendisini sürekli murakabe etmesi gereklidir. Çeşitli yönlerden tenkid edilebilecek, kınanabilecek nitelik taşıyan bir öğretmen, eğitim ve öğretim faaliyetinde pek etkili ve başarılı olamaz.

Şu halde öğretmen, bilgili, kültürlü olduğu kadar; aynı zamanda üstün bir karakter ve yüce bir şahsiyete sahip olmalıdır.

Öğretmen, başta Rasûl-ü Ekrem olmak üzere, diğer tarihî şahsiyetlerin canlı bir örneği olmalıdır. Zira öğretmen, öğrencilere bu tarihî şahsiyetlerden bahsedecektir. İşte böyle bir durumda onlar, bu büyük şahsiyetlerin birçok özelliklerini öğretmende görmek isteyecektir. Gerek Hz. Peygamber, gerekse diğer tarihî

---

[141] Bkz.: *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, 10; Uzunçarşılı, 147.

simaların hayat esasları, öğrenciler tarafından görülmekten uzaktır. Bu sebeple öğretmen, şahsiyet, hareket ve davranış yönüyle canlı bir fazîlet örneği olmalıdır. Öğrenciler etkilendiği içindir ki Kâbisî, öğretmenin üstün bir şahsiyete sahip olması üzerinde önemle durmuştur.[142]

Câhız'ın rivayetine göre; 'Ukbe b. Ebî Süfyân, oğlunun öğretmenine şöyle demiştir:

"Çocukları eğitmeye başlamadan önce kendini eğit.

Çünkü onların gözü senin üzerindedir.

Senin güzel saydığın her şey onlarca güzel;

Çirkin saydığın onlarca da çirkindir."[143]

Asırlar sonra yaşamış olan Salzmann'ın şu sözü de bu mesajı verir: "Öğretmen, öğrencisindeki bütün kusurların kaynağını kendisinde aramalıdır."[144]

Artık bilinen bir gerçektir ki, okulda öğrencilerin en çok sevdiği, takdir ettiği öğretmenler, şahsiyet yapısı güçlü olanlardır. Sevilen öğretmenin ise açamayacağı kalb kapısı yoktur. Bu yolla eğitimleri zor olanlar bile ıslâh edilebilir. Öğretmenin şahsiyeti, eğitimde büyük bir rol oynar. Nasıl ki şahsiyeti düzgün olan bir öğretmen, öğrencilerine iyi etkide bulunursa, şahsiyeti ve meslek ahlâkı bozuk bir öğretmen de sadece mesleğini lekelemiş olmaz; aynı zamanda öğrencileri okuldan ve okuma aşkından uzaklaştırabilir.

Görüldüğü gibi eğitim ve öğretimde başarılı olmanın en temel şartı, öğretmenin şahsiyetidir. Şimdi artık öğretmende bulunması gereken vasıflardan bazılarını incelemeye geçebiliriz:

1. Öğretmende Bulunması İstenen Vasıflar

a. Meslek Sevgisi

Her meslekte olduğu gibi, öğretmenlik mesleğinde de başarılı olmanın temel şartı, meslek sevgisidir. Öğretmen görevine bağlı olup, büyük bir gayretle, meslekte ilerlemeye çalışmalı, başka mesleklerde gözü olmamalıdır. Öğretmenlik mesleğinde başarısızlığın üç kaynağı vardır:

a. Öğretmenlik mesleğine elverişli kabiliyetlerden mahrum olmak. Lâyık olmadığı halde bu meslekte çalışmak ya da çalıştırılmak.

b. Mesleği sevmemek.

---

[142] Ehvânî, 123.

[143] Câhız, I, 53; Ehvâni, 194; İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 182.

[144] Maria Coppius, Çocukların Terbiyesi Yolunda Gördüklerim ve Denediklerim, trc.: A. Yukaruç, İstanbul 1952, 23.

c. Mesleğe kabiliyeti olduğu halde, kendini yetiştirmemek, mesleğe kendini vermemek.

Bunlardan birincisi azdır. İkinci gruptakiler zâten meslekte fazla kalamazlar. Asıl mesele, üçüncü grubun durumudur. Mesleğinin ve sanatının değer ve önemini kavrayamamış, mesleğini sevmeyen bir sanatçının başarılı olamayacağı gibi, öğretmenliğin kutsallık, değer ve önemini bilmeyen, yüceliğine inanmayan bir öğretmenin de mesleğinde başarılı olması düşünülemez. Şu halde öğretmen, mesleğini sevmeli, mesleğinin değerini ve toplum içindeki yerini çok iyi bilmelidir.

Gülü seven dikenine katlanır, atasözünün de açıkladığı gibi, mesleğini seven, meslek uğrunda tüm engelleri aşar, güçlüklere katlanır. Dünyalıkta pek gözü olmaz. Meslek sevgisinin bir tezahürü olarak okulu, öğrenciyi sever.

İyi bir öğretmen, vazifesine son derce bağlıdır. Görevinin ve mesâi saatlerinin adetâ esiridir. Göreve devamsızlıktan ve derse geç gelmekten sakınır, faydasız şeylerle dakikasını bile geçirmeyip, derslerine tahsis edilmiş zamanı en iyi şekilde değerlendirmeye çalışır.[145] Şu halde görevden kaçmak, mesleği sevmemenin bir tezahürüdür. Mesleği sevmek, yapılan işi sevmek demektir. Mesleğini seven öğretmen sadece ve birinci derecede öğrencileri ve mesleği ile meşgul olur.

İslâm eğitimcileri, öğretmenin göreve bağlılığı ve meslek sevgisi üzerinde çok durmuşlardır. Taşköprüzâde'ye göre öğretmen, gününün çoğunu, öğrencilere ilim öğretmeye, onları eğitmeye ayırmalıdır.[146] Kâbisî daha da ileri giderek öğretmenlerin eğitim ve öğretim faaliyeti dışında bir işle meşgul olmamalarını, ücretle tutulacak öğretmenlerin sadece çocuklarla meşgul olması gerektiğini kaydeder.[147] Öğretmenin, öğrencileri bırakıp cenaze namazına gitmesi bile uygun görülmemiştir.[148] Zîrâ öğretmen, öğrettiği karşılığında ücret almaktadır. Bu sebeple aslî görevini terk edip cenaze namazına ve hasta ziyaretine gidemez.[149] Öğretmenin aslî görevi öğrencileri eğitmektir. Yine İbn Sahnûn'a göre, öğretmen tüm vaktini öğrencilere hasredip, çok çalışacak, adetâ kendini onlara adayacaktır.[150] Hattâ O'na göre, öğretmenin ders saatleri içinde öğrencileri bırakıp başka biriyle konuşması bile uygun değildir. Yalnız ders dışında konuşmasında mahsur yoktur. Fakat yine de bu esnada çocukları gözetleyip, murakabe etmelidir.[151] Bu görüş aslında pedagojik bir mânâ taşımaktadır. Burada Allah rızâsı ve aldığının karşılığını ödeme duygusu vardır.

---

145 A. Feyyaz Tevfık, *Terbiye ve Talim Umdeleri,* İstanbul 1924, 5-6.
146 Taşköprüzâde, I, 73.
147 Kâbisî, 295.
148 İbn Sahnûn, öğretmenin bakmak zorunda olduğu kimselerin cenaze namazına gidebileceğini kaydeder. 357.
149 İbn Sahnûn, 357.
150 İbn Sahnûn, 363.
151 İbn Sahnûn, 357.

"İyi bir öğretmen, ders veya atölye saatlerinde, her dakikayı öğrencilerinin yetişmesine hasreder. Bu meşguliyet ve alâkasından dolayı öğrencilere, velîler, idareciler ve müfettişler kendisini takdir edeceklerdir."[152] Burada ise takdir edilme duygusu ile öğrencileri yetiştirmek ve menfaat duygusu vardır.

Süfyân es-Sevrî 'Askalân'a gider, orada bir süre kalır, kendisine bir şey soran olmayınca: "Bu şehirden ayrılmam için bir vasıta temin ediniz. Kalmama lüzum yok artık. Zîrâ bu beldede ilim ölmüştür." der.[153]

Atâ "Sa'îd b. el-Müseyyeb'i ziyaret ettiğimde kendisini ağlar gördüm. Sebebini sorduğumda: "Bana bir şey soran olmadığı için ağlıyorum." cevâbını verdi."[154] der.

İşte bu, görev aşkının yüceliğinin bir ifadesidir. Buradan eğitim ve öğretim faaliyetleri yönünden alınması gereken ibretler vardır. En önemli husus, zaman meselesidir. Bugün öğrenci derse girmediği zaman, bazı öğretmenler memnun olmakta, adetâ derse gelen birkaç öğrenciye de gitmeleri için yol göstermektedir. Bu noksanlık görev ve meslek sevgisinin zayıflığının bir tezahürüdür.[155]

Ebû Hanîfe'nin ilim hayâtı da bize örnek olmalıdır. Özellikle maişet darlığından şikâyet edip, mesleğin zevkine varamamış, ikinci bir iş peşinde koşan öğretmenler bu hususu göz önünde bulundurmalıdırlar. Ticâretle uğraşmak, Ebû Hanîfe'nin görevine engel olmamış; destek olmuştur. Halbuki bugün birçok öğretmen, ikinci bir meşgale bulmakta, fakat tüm gücünü, bulduğu özellikle de mesleği ile pek ilgisi olmayan bu ikinci meşgaleye teksif etmekte, adetâ öğretmen olduğunu unutmaktadır.

Öğretmen, mesleğini seven, mesleğinin icaplarını yerine getiren bir yapıda olmalıdır.[156] Mesleğine canla başla bağlı bir öğretmen, öğrencilerde görev ve sorumluluk gibi ulvî birtakım duyguları harekete geçirmiş olur. Derse gelmeyen, geç gelen, erken çıkan, zil sesi ile birlikte cümleyi yarıda kesip, dışarı fırlayan bir öğretmen, öğrenciler üzerinde kötü etki bırakır. Meslek sevgisi, görev aşkı her şeyi güzelleştirir. Öğretmen, peygamberlerin ve diğer büyüklerin aşk ve çilesini iyi anlamalıdır.

Öğretmen, otorite noksanlığı yüzünden eğitim ve öğretimde, neticenin kötü olmasından dolayı mazeret ileri süremez. O, çocukları yetiştirmek ve doğru yola sevk etmekle yükümlüdür. Başarısız öğretmenleri ilgisizliklerinden dolayı sorumlu tutmak, başarılı ve mesleğini seven öğretmenleri de mükâfatlandırmak gerekir.

---

[152] E. Estabrcoke Karch, *250 Öğretim Tekniği*, trc.: İ. Paro, İ. Yurt, M.E.B., İstanbul 1963, 9.

[153] Gazâlî, *İhyâ*, I, 19.

[154] Gazâlî, I, 19.

[155] George Wilson, öğretim üyesi olduğu Güzel Sanatlar Fakültesi'nde bir ders bile kaçırmadan görev yapmıştır. S. Smiles, *Karakter*, trc: M. Ertem, İstanbul ts., 139.

[156] Kanad, 41.

b. Feraset

Öğretmen, akıllı ve zekî olmanın yanında, uyanık olup, güçlü bir karar verme, işitme, görme ve sür'at-i intikâl gibi üstün yeteneklere, öğrenci problemlerini ortaya çıkmadan önce sezebilecek mesleki öngörüye sahip olmalıdır. O, öğrencileri kontrol ettiğine, yetiştirdiğine göre, onlardan gelen tüm davranışları olumsuz ânında görüp tesbit ve teşhis ederek tedavi etmeye, problemi çözmeye çalışmalıdır. Gözü daima öğrenciler üzerinde olmalıdır ki, öğrenciler *"Öğretmen bizi kontrol ediyor"* diye düşünüp olumsuz birtakım davranışlardan vazgeçsinler. Çok ağır hareket eden, görme ve işitme duyuları tam gelişmemiş, sür'at-i intikali zayıf bir öğretmen, aldatılabilir, dersinde uygunsuz davranışlar olabilir. Bir grup öğrenci ile ders yapan, gözünü bir öğrenci üzerine diken bir öğretmen, bir anlamda bazı öğrencilerin ders dışı hareketler yapmalarına fırsat vermektedir.

Öğretmen güçlü bir görme ve işitme yeteneğine sahip olmalıdır, dedik. Meselâ, tahtada bir şey yazarken sınıfta bir gürültü olsa, o gürültüyü kimin yaptığını, en azından gürültünün sınıfın hangi tarafından geldiğini sezmeli ve anlamalıdır. Bu suretle öğrenci, öğretmenin birçok şeyi gördüğünü ve hiçbir şeyin onun gözünden kaçmadığını fark eder. Toplumumuzda *"Öğretmenin dört gözü vardır."* sözünün anlamı bu olmalıdır. Öğretmen güçlü bir görme duygusuna sahip olmalı ki öğrencilerinin hareket ve davranışlarını görebilsin ve iyi değerlendirebilsin. Gözleri iyi görmediğinden, yakın olduğu halde avının ne olduğuna karar veremeyen avcının eve eli boş döndüğü gibi, görme, işitme ve karar verme yeteneği zayıf öğretmen de öğrenci davranışlarını iyi değerlendiremez. İyi değerlendirmek, isabetli karar vermek için olaya yakın olmak, iyi görmek ve olaya objektif bakmak gerekir. Bu arada öğretmen, her şeyi görmekle birlikte bazen -eğer bir fayda umuyorsa- görmezlikten gelebilir. Yine öğretmen, vazifesini yapan bir öğrenci ile, yapmayanı, dersi takip edenle, başka bir şeyle meşgul olanı bir bakışta fark edebilmek için uyanık bulunmalıdır.

Öğretmen, engin bir tecrübe, geniş bir düşünce ve süratli bir karar verme yeteneğine sahip olmalıdır. O, her ne kadar bazı meseleler hakkında, ne yapacağı hususunda önceden uzun uzun ve etraflıca düşünse, temkinli hareket etse bile, okulda her gün birçok yeni mesele ortaya çıkabilir. Bunlar için derhal bir karar vermek ve meseleyi uygun bir şekilde ve olumlu çözüme ulaştırmak gerekir.

Düşünelim ki bir öğrenci sınıf kurallarına aykırı davrandı. Öğretmen bunu unutarak, istemeyerek veya dikkatsizlikle değil; kasten yaptığına emin. Şimdi ne yapmalı? Görmezlikten mi gelmeli? Dikkatsizlik yüzünden yapılmış bir suç gibi mi telâkki etmeli? Öğrenci ile derhal uğraşmalı, hemen ceza mı vermeli? Hangi cezayı vermeli? Bu tip kararlar tabiatıyla düşünmeden, iyice araştırmadan ve bilenlerle istişare etmeden verilemez. Fakat uzun uzun düşünmek, geç karar vermek de her zaman uygun düşmez. Ne yapılacaksa hemen yapılmalıdır. İşte öğretmen bu gibi

hallerde şaşırmadan, soğukkanlılığını koruyarak en uygun, en isabetli hareket ne ise onu, adetâ sevk-i tabiî ile hemen yapabilmeli, bunun için de en geniş terbiye esaslarını öğrenmeli, herhangi bir olumsuz durumda ne yapacağına ana hatlarıyla hazırlanmalı, tecrübe edinmiş ve uygulama görmüş olmalıdır.

Muâz b. Cebel (r.a.)'in Yemen'e gönderilirken: **"Orada ne ile hükmedeceksin?"** suâline "Kur'ân ile", **"Onda bulamazsan?"** sorusuna "Rasûlullah'ın Sünnet'i ile" **"Ya onda da bulamazsan?"** sorusuna da **"Kendi tecrübe ve vicdanımla, kendi reyimle"**[157] cevâbını vermesi, olayları ânında hükme bağlamanın ve çabuk karar vermenin önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Öğretmen, dikkatli ve uyanık olmalı, öğrenciden gelen her söze kulak asmamalı, söylenenlerin doğru olup olmadığını iyice araştırmalıdır. Zîrâ öğrenci, doğru da söylemiş olabilir, yanlış da . Hattâ söylediği iftira da olabilir. Burada öğretmene düşen görev, araştırarak uygun kararı vermektir. Nitekim Hz. Peygamber kimseyi bir başkasının iftirası sebebiyle cezâlandırmazdı. Birinin aleyhine konuşan kimseyi, olayın doğruluğunu araştırmadan doğrulamaz, tasdik etmezdi.[158]

c. Sevgi, Şefkat, Merhamet

Bir bitkinin büyümesi, gelişmesi, çiçek açması, güneş, hava, su ve gübre gibi elemanlara bağlı olduğu gibi, çocuğun gelişmesi de anne, baba ve öğretmenin vereceği yeterince sevgi, güven ve samimiyete bağlıdır. Sevmek, sevilmek, korunmak ve güvenmek, çocuğun ruhî dünyasının gıdasıdır. Çünkü sevgi, çocuğun büyümesi, yetişmesi, ferdî ve sosyal inkişâfı, hayâta uygun ve sağlam bir şekilde intibakı için gereklidir. Bu sebeple çocuğun öncelikle sevgi ve şefkate ihtiyacı vardır. Sevgiyle süslenmeyen bir eğitim, çoğu zaman boşuna bir gayrettir. Sevgiyle uzatılmış bir kaşık yemeğin gıdası, içinde sevgi sunulmayan bir tencere yemekten daha çoktur. Bu itibarla iyi bir öğretmen, öğrencilere karşı engin bir sevgi besler, onlarla yeterince ilgilenir, yardıma muhtaç olanların her zaman yardımına koşar, hatalarına karşı tükenmez bir sabır taşır. Onlara güveni tamdır. Onlarla arasına sert ve keskin sınırlar çizmez. Çünkü bilir ki sevgi gösterilmediği takdirde onlar, toplumdan farklı olarak yetişir, başkaları ile normal iletişim kuramaz, topluma intibak edemez, ayrıca yardımlaşma, hizmet ve fedâkârlık duyguları da gelişmez. Sevgiden yoksun bir çocuk, bedenen gelişir, büyür, fakat merhametli bir baba, şefkatli bir anne, sonuçta iyi bir insan olamaz. Son yıllarda özellikle büyük kentlerde görülen kapkaç, hırsızlık, uyuşturucu kullanma gibi kötü alışkanlıklar edinen gençlerin daha çok ailede yeterince değer verilmeyen ve sevgi alamayanlar olduğu görülmektedir.

---

[157] Tirmizî, *Ahkâm*, 3.
[158] Bkz.: K. Iyâz, I, 106.

İşte bundan dolayıdır ki, peygamberler, dîni tebliğ ederken insanları sevgi ve şefkatle eğitmişlerdir. Bu husus Kur'ân'da şöyle zikredilir: **"Size kendi içinizden öyle bir peygamber geldi ki sizin hüsranınıza üzülüyor. Mutluluğunuzu cidden istiyor, mü'minler için kalbi rikkatle, merhametle çarpıyor."**[159]

Yine bu sevgi ihtiyâcı dolayısıyladır ki Hz. Peygamber çocuklara karşı engin bir sevgi, derin bir şefkat, büyük bir merhamet göstermiştir. O, çocukları sevmiş, yanaklarını okşamış, onlarla zaman zaman oynamış, şakalaşmış, ilgilenmiş, onları öpmüş, onlara merhamet etmiş, duâ etmiş ve selâm vermiş, [160] sahabe de aynı yolu takip etmiştir.[161]

Eğitimin temel şartı sevgi, şefkat ve karşılıklı saygıdır diyebiliriz. Bundan dolayıdır ki, hemen hemen ün yapmış bütün eğitimciler -Kâbisî, Gazâlî, Taşköprüzâde gibi- "öğretmenin öğrencilere sevgi ve şefkat gösterip onlara kendi çocukları gibi davranmasını" isterler.[162] Nitekim Hz. Peygamber: **"Ben sizin için, çocuğuna karşı şefkatli bir baba gibiyim."**[163] buyurarak eğitimcilere bu konuda yol göstermiş, ümmeti için duâ etmiş ve ağlamıştır.[164] Burada bir empatiden söz edebiliriz. Dolayısıyla öğretmen de öğrencilerini kendi çocukları yerine koyup onlara bir baba, bir anne gibi davranırken, öğrenciler de öğretmenlere bir evlat gibi davranmalıdır.

Batı eğitimcilerinden bazıları da eğitimcinin öğrencilere baba gibi davranmasını tavsiye ederler. Bunlara örnek olarak Erasmus, Vegio, Quintilianus'u zikredebiliriz.[165] Pestalozzi "eğitimde çocuğun kalbini kazanmak gerektiğini, böylece her şeyi elde edebileceğini"[166] söylerken, J. Dewey, "Çocuğu iyi insan yapacak olan şeyin, sevgi, anlayış ve şefkat" olduğunu belirtir.[167]

Bu ifâdelerden sonra, "Öğretmen-öğrenci münâsebetlerini düzenleyen en önemli unsur sevgi ve saygıdır, diyebiliriz. Bu sebeple öğretmen-öğrenci arasında karşılıklı anlayış, sevgi ve saygıya dayalı bir münâsebet kurulmalıdır. Aksi halde bilgi alış-verişinin esâsını teşkil eden feyz, ortadan kalkar. Öğretmen-öğrenci arasında yukarıda da belirttiğimiz gibi sevgi ve saygıya dayalı sağlam bir bağ bulunmalı ve kurulmalıdır. İşte o zaman kusurlar göze çarpmaz. Bugün eğitim kurumlarında zaman zaman görülen huzursuzluğun temelinde bu duygudan yoksunluk yatmaktadır. Yusuf Hashâcib: "İnsan kimi severse, onun kusuru fazilet

---

159 *et-Tevbe*, (9), 128.

160 Buhârî, *İlim*, 18, *İstizan*, 15; *Edeb*, 18, 21, 22, 81, *Marda*, 9; Müslim, *Selâm*, 4, 115, *Fezâil*, 21; *Âdâb*, 5; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 77, 92, 98, *Selâm*, 4, *Cenâiz*, 6, 8; Tirmizî, *İsti'zân*, 1, *Birr*, 57, *Mendub*, 50; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11, *Edeb*, 4, 24, 77, 98.

161 Örnek olmak bkz.: Buhârî, *F. Sahabe*, 22.

162 Bkz.: Taşköprüzâde, I, 69; Gazâlî, *Fâtihatü'l-'Ulûm*, İstanbul 1984, 287.

163 Ebû Dâvûd, *Tahâre*, 4; ibn Mâce, *Tahâre*, 16.

164 Müslim, *İmân*, 87.

165 Aytaç, 70.

166 Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I, 403.

167 *Pedagoji Dergisi*, C. II, sayı: 9 (1974).

olur; kimi sevmezse, onun fazileti kusur görünür."[168] der. Yunus Emre'nin de: *"Seviniz, seviliniz, sevelim, sevilelim."* demesindeki hikmet bu olsa gerektir.

Öğretmen müşfik olup[169] öğrencilerini sevmeli, onlara dostça davranmalıdır. Ancak bu takdirde onlardan itaat, disiplin, iyi davranış, üstün gayret ve başarı bekleyebilir.

d. Allah Korkusu

Âlim olan bilerek hata yapmaz, hatalı davranışta ısrar etmez. Çünkü gerçek ilim, insanı hatadan ve günahtan sakındıran ilimdir. Gerçek âlim, dünyayı âhirete, kötüyü iyiye tercih etmez. Yine gerçek ve Allah rızâsı için elde edilen ilim, sahibinde Allah korkusu uyandırır ve bu korkuyu artırır. Korku ise kendisi ile kötülük arasına girer ve kötülüğe manî olur. Ancak, insan yanılarak bazı hatalı davranışlarda bulunabilir. Bu, insan olmanın tabiî bir neticesidir.

Demek ki gerçekte âlim olan, Allah'tan korkar. Çünkü Allah: **"...Kullarından ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar..."**[170] buyurur. Atâ (r.a.) ise bu âyetin tefsirinde "Allah'tan korkanlar gerçek âlimlerdir." der.[171] Doğru olan mânâ da bu olsa gerektir. Aksi halde **"Âlimler korkar."** şeklinde anlarsak, her âlimin Allah'tan korkması gerekir ki bu, Allah korkusuna sahip olmayan âlimlerin varlığı gerçeğini inkâr anlamına gelir. Öte yandan, ilim sahibi olmayan, fakat gerçekte Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılan bir kişinin durumu ne olacak? Şu halde dağ başında bile olsa bir insan, Allah'ın emirlerine bağlı kalıyorsa, gerçekten Allah'tan korkuyor demektir.

İlim sahibi olup da Allah'tan korkmayanlar bulunduğuna göre, ilim Allah'tan korkmayı gerektiren bir sığınak değildir. Burada gaye, kişinin sözden ziyâde ilmine uygun amelle Allah'tan korktuğunu göstermesidir.

Öğretmen, yukarıda geçen âyetin ışığı altında hareket etmeli, Allah'tan korkmanın şuuruna ermelidir. Hz. Ali'nin namaz vakti geldiğinde yüzünün sararıp kızardığı; sebebini soranlara: "Yerin, göğün ve dağların korkudan dolayı yüklenemedikleri emânetin altına giriyorum. Bu görevi hakkıyla yerine getirip getiremeyeceğimi bilemiyorum."[172] cevâbını verdiği rivayet edilmektedir.[173]

Sahabe, tâbi'în ve sonra gelen âlimler, bu âyetlerin etkisinden kurtulamamışlardır. Bundan dolayı aralarında Allah'a karşı görevini yapamayan âciz bir insan olacağına; at, kuş, ot, v.s. olmak isteyenler bile olmuştur. Öğretmen de bu bakımdan Allah'tan korkmalı, bilmediğine cevap vermemeli, kendisine tam güven-

---

[168] Yusuf Hashâcib, 49.
[169] İbn Cemâ'a, , 49.
[170] *Fâtır*, (35), 28.
[171] İbn Abdilberr, II, 60.
[172] Mâverdî, 96.
[173] Hz. Ali, *Ahzâb Sûresi'nin* 72. âyetine işaret ediyor.

mediğinde ise, zaman istemelidir. Öğrenciden gelecek her suâli cevaplandırmaya çalışmak veya cevap vermeyince üzülmek de uygun değildir. "Cevap vermezsem öğrenciler ne der." diyerek aklına geldiği gibi cevap veren öğretmen, bir anlamda Allah'tan korkmuyor demektir. Cevap vermese ne olur? İlmin sonu olmadığına, insan da her şeyi bilemeyeceğine göre öğretmenler, önce öğrencileri bu konuya hazırlamalıdır.

İslâm eğitim tarihinde buna dâir pek çok örnek bulmak mümkündür. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, kendisine bir mesele sorulduğunda *"Cevap vermeye cesaretim yok."* demiştir.[174] Daha enteresanı, İmâm Mâlik'in kendisine yöneltilen kırk sorudan otuz altısına "Bilemiyorum, hatırlayamıyorum." cevâbını vermiş olmasıdır.[175] O'nun kırk suâlden otuz altısına cevap veremeyeceği akla uygun düşmez. Buradaki espri, o'nun sırf Allah korkusundan dolayı, hata ederim endişesi ile yüzde yüz emin olmadığı konularda cevap vermemesidir. Zîrâ o, büyük bir âlim ve bir mezheb imamıdır.

Berâ (r.a.) şöyle der: Sahabeden 120'sine yetiştim. Onlardan birine bir mesele sorulduğunda o, meseleyi bir diğerine havale ederdi." Bir başka rivayette de: "Kendisine bir mesele sorulan sahâbî, meseleyi bir başkasına havale eder. O, bir diğerine, o da bir diğerine... Derken bu durum, ilk sorulana gelinceye kadar devam ederdi."[176] Onlar arasında "Benden başka soracak kimse bulamadınız mı?" diyenler bile olmuştur.[177]

Buradan sahabenin İslâm anlayışı, Allah korkusu hususundaki durumları açıkça ortaya çıkmış bulunuyor. Bugün ise öğrenciye: "Ben varken başkasına ne hacet?" diyen öğretmenler görmek her zaman mümkündür.

İbn Cemâ'a'nın da belirttiği gibi öğretmen, gizli ve aşikâr Allah'tan korkmalı, bütün hareket ve davranışlarında, fiil ve sözlerinde bu durum görülmelidir.[178] İlmi arttıkça, Allah korkusu, dikkati ve titizliği de artmalı, görevine daha çok bağlanmalıdır.

e. Güzel Ahlâk

Mertlik, dürüstlük, temizlik, cesaret, tevazu... diye çoğaltabileceğimiz bu hasletler, her yerde ve her meslekte aranır. İyiye ve güzele giden yolu gösteren, başkalarını bu yola teşvik edenlerin öncelikle kendilerinin güzel ahlâk sahibi olmaları gerekir. Öğretmen, insanlara ve öğrencilerine karşı samimiyetle, tatlı dil, güler yüz ve ahlâk kuralları içinde muamele etmelidir. Selâm vermek, cömert davran-

---

[174] İbn Abdilberr, I, 215 (Dipnot).
[175] Taşköprüzâde, I, 90; Gazâli, 84, 169.
[176] İbn Abdilberr, I, 215.
[177] İbn Abdilberr, I, 216 (Dipnot).
[178] İbn Cemâa, 15.

mak, başkalarını kendisine tercih etmek, insaflı olmak, iyiliğe teşekkür etmek, yardıma koşmak, insanları sevmek, v.s. şeklinde sıralayabileceğimiz bu vasıflara sahip olması gerekir. Bütün bu güzel vasıflara, güzel ahlâk prensipleri diyebiliriz. Öğretmen de herkes gibi, güzel ahlâk sahibi olduğu zaman saygı görür, sözü sohbeti dinlenir. Çünkü toplumu ayakta tutan en önemli unsurlardan biri de öğretmenlerdir. Onlar, toplumun temel taşı mesabesindedir.

Nitekim Hz. Peygamber: **"Ümmetimden iki sınıf vardır ki, onlar iyi olduklarında toplum iyi olur. Onlar fena olduklarında toplum da bozulur. İşte onlar, idareciler ve öğretmenlerdir."**[179] buyurur. Toplumun ve insanlığın kendilerine yön veren, yol gösteren bu iki grubun bozulmasına tahammülü yoktur. Geriye dönüp baktığımızda, milletleri ayakta tutan asıl unsurun "Güzel ahlâk", yıkılmasına sebep olan unsurun ise "ahlâksızlık" olduğunu görüyoruz. Nitekim, Hz. Peygamber: **"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."**[180], **"Sizin en hayırlınız, ahlâkça en güzel olanınızdır."**[181] derken, ahlâkın fert ve toplum hayatındaki yerine işaret etmiş bulunmaktadır.

Hz. Peygamber güzel ahlâk yönüyle de eşsiz bir örnekti.[182] Sahabe, davranışlarını O'na göre ayarlamıştı. İnsanlar da hareket ve davranışlarını O'nun prensiplerine bakarak düzenlemelidir. Kur'ân'da: **"Hiç şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzere bulunuyorsun."**[183] buyurulması, O'nun her yönüyle bize örnek olduğunu gösterir. O ki, daha peygamberlik öncesi dönemde, hem de pek çoğu câhil bir toplum tarafından *"el-Emîn"* lakabıyla anılmaya başlamıştı. **"O'nun ahlâkı, Kur'ân idi. Kur'ân'ın hoş gördüğünü kabul edip razı olur, hoş görmediğinden ise kaçınırdı."**[184] Fakat O, yapılması gereken şeyi devamlı yapar, sakınılması gerekenden de devamlı sakınırdı. Çünkü ahlâkta devamlılık esastır. İslam bilginleri ahlakı: "Nefiste iyice yerleşen bir melekedir ki, fiil ve davranışlar, fikrî bir zorlama olmaksızın, bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar."[185] şeklinde tanımlamıştır. Devamlı olmayan, bugün başka, yarın başka bir davranış, ahlâk sayılmaz. Böyle bir davranış, insana huzur vermez. Ahlâkî davranışlarda üç esas aranır: Devamlı, iradeli ve gayeli olması.

Peygamberlere vâris olan âlimlerden toplum ve öğrencilerin, güzel ahlâk ve buna uygun davranışlar beklemeleri, haklarıdır. O halde öğretmen, düşünce, fiil, söz ve hareketlerinde samîmi, dürüst, güvenilir ve güzel ahlâk sahibi birisi olmalıdır. Ayrıca öğretmenin güzel ahlâk sahibi olması, talebelerinin kendisinden daha

---

179 Münâvî, IV, 209.
180 Hadis, yukarıda geçmişti.
181 Nevevî, II, 51.
182 Nevevî, II, 49.
183 *el-Kalem*, (68), 4.
184 K. İyâz, I, 86-87.
185 Cürcânî, 69.

fazla istifâde etmelerini sağlar.[186] Abdullah b. Mübarek (r.a.) güzel ahlâkı şöyle yorumlar: "Güler yüz, cömertlik ve başkasına eziyet etmemek."[187]

Öte yandan öğretmen, hata ve noksanını bilmeli, başkası söylediğinde kabul etmeli ve bundan vazgeçmelidir, hatada ısrar, bilgisizlik alâmetidir ve kalbi karartır. Öğrencilerine sağlam, ahlâkî davranışlar kazandırmak isteyen bir öğretmen, önce kendini tanımalıdır. Dolayısıyla kendisi hakkında doğru bilgi edinip, yeteneklerinin sınırını bilmelidir. Ancak böyle yapan bir öğretmen, noksanlarını tamamlayabilir. *"her şeyi bilirim, her şeyi yaparım."* diyen bir öğretmenin noksanını araştırması, hatasından dönmesi, pek düşünülemez. Halbuki, kişiyi ancak kendini anlaması, tanıması ve noksanını kabul etmesi olgunlaştırır. Bu sebeple öğretmen, noksan yaratıldığının şuuru içinde, en mükemmele doğru yolculuk yaptığını bilmeli, davranışta bilhassa ilimde eksikliğini tamamlamaya çalışmalıdır. Ancak, noksanını araştıran, kabul eden ve *"Bildiğimin âlimi, bilmediğimin talibiyim."* diyen ve terbiyeye kendinden başlayan öğretmen, ideal öğretmendir. Nitekim Cenâb-ı Hak **"Ey îmân edenler, kendinizi ve çoluk çocuğunuzu ateşten koruyunuz."**[188] buyururken, Hz. Peygamber de: **"İşe nefsinden başla."**[189] hadisi ile konunun önemine işaret etmektedir.

Öte yandan Hz. Ömer: "Âlimin sürçmesi, âlemin sürçmesidir." demiştir.[190] Ebû Tayyib ise öğretmenin hatasından dönmesini şu sözlerle dile getirir: "Ben kadir olduğu halde, noksanını tamamlamayanların ayıbı kadar büyük bir ayıp görmedim."[191]

Öğretmen, noksanı hususunda yapılan bir uyarıyı kabul edip, teşekkür etmelidir. İmâm Mâlik, en-Nevfelî'nin mektupla hatasını göstermesi karşısında teşekkür etmiştir.[192] Öğretmenin doğru-yanlış, iyi-kötü demeden verdiği kararda dönmemesi uygun değildir. İnat olarak tanımlanan bu davranışın kaynağı cehalettir. Öğretmen inat etmeyip doğru sözü kabul etmekten çekinmemeli, kibirlenmemelidir. Gazâlî'nin de belirttiği gibi o, "İllâ da benim dediğim doğrudur." demeyip doğru ve sağlam delili kabul etmelidir.[193] Ebû Hanîfe'nin kendi görüşünü terk edip, bilâhare talebelerinin görüşünü benimsediği bilinen bir gerçektir.

Günâhın, hata ve kusurun, bilerek yapılan kötü ve uygunsuz davranışların gizlenmesi, açıktan yapılmaması gerekir; sigara içmek gibi. Allah'ın bildiğini kuldan mı saklayayım? sözü bu açıdan bakılırsa her türlü temelden yoksundur, terbiyevî bir değeri de yoktur. "Ol sebepledir ki, bazı arifin şâkirdlerini kendinin eşrâf-ı

---

[186] İbn Cemâa, 86-87.
[187] Nevevî, II, 55.
[188] *et-Tahrîm*, (66), 5.
[189] Müslim, *Zekât*, 41.
[190] Gazâlî, *İhyâ, III*, 1978.
[191] Gazâlî, **I**, 114.
[192] Zernûcî, 13.
[193] Gazâlî, *Risâletü'l-Edeb fi'd-Din*, 66.

ahvâlinden gayrı bir hâline muttali eylemezler idi. Caiz ki ihtida etmekle mâni-i ihtida ola deyû."[194] sözünün bugün de terbiyevî değerini muhafaza ettiği kanaatini taşıyoruz. Biliyoruz ki öğrenciler öğretmenin güzel davranışlarını örnek aldıkları gibi çirkin davranışlarını da örnek alabilmektedirler. Dolayısıyla öğretmenler bunun farkında olmalıdır.

f. Vakar

Öğretmenin sahip olması gereken şahsiyet özelliklerinden birisi de vakardır. Vakar, kişinin nefsin isteklerini elde etme yolunda kararlı olduğu zaman teennî ile hareket etmesi, sür'at ve aceleden kaçınmasıdır. Aynı zamanda ağırbaşlılık demek olan vakar, kişiyi dikkatli, temkinli davranmaya sevk eder. Vakarın alâmeti, ferdin toplum içinde ve yalnızken aynı durumu korumasıdır. Ağırbaşlılık bir büyüklenme hâli değildir. Aksine ilimden ve hilimden doğan bir fazilettir. Acelecilik, her yere girip çıkma, lüzumsuz sorular sorma, yersiz hareketler yapma, sorulmadan cevap verme, bilgiçlik taslama gibi davranışlar vakarın zıddıdır.

Özetle hafif meşreplik, kahkaha ile gülme ve güldürme, yapmacık hareketler, tabiî olmayan el-kol hareketleri, acelecilik ve gevezelik gibi davranışlar, vakar ruhuna aykırıdır. Bu açıdan Hz. Peygamber: **"İlmi öğreniniz, ilimle birlikte vakar ve sekîneti de öğreniniz."**[195] buyurur. Hz. Ali de: "İlmin vakar ve hilm ile süslenmesi" gerektiğini ifâde etmektedir.[196] Âmir eş-Şa'bî de: "Ağırbaşlılık ilmin süsüdür." der.[197] Lokman Hekim'in konu ile ilgili sözleri de şöyledir: "Âlim susmak - lüzumsuz konuşmamak- ve ağırbaşlılıkla insanları ilmine davet eder."[198]

Şu halde öğretmen, ilimle birlikte vakar ve sekîneti de öğrenmeli, ilmi vakar ile süslemeli ki ilminden öğrencilerle birlikte diğer insanlar da faydalansın. Leys b. Sa'd'a (r.a.) göre vakar, ilimden önce öğrenilmelidir.[199] "Yavaş ve yumuşak hareket etmek Allah'tan, acele etmek ise şeytandandır."[200] buyuran Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda sekînet üzere davranmış ve oradakilere sekîneti emretmiş, [201] **"Sekînetle davranmanız gerekir."**[202] demiştir.

Sekînet, hareketlerde teennî, ağırbaşlılık ve abes şeylerden sakınmak; vakar ise umûmî görünüşte ağırbaşlılık, gözü aşağıda tutmak, sesi alçaltmak, yolda sallanarak ve sağa sola dönmeden yürümek gibi davranışlardır.

---

[194] Taşköprüzâde, I, 87.
[195] İbn Abdilberr, 151.
[196] İbn Abdilberr, I, 170; Gazâlî, *İhyâ*, III, 1660.
[197] Dârimî, I, 143.
[198] İbn Abdilberr, I, 140.
[199] İbn Abdilberr, I, 153.
[200] Tirmizî, *Birr*, 66.
[201] İbn Mâce, *Menâsik*, 61; Nesâî, *Hacc*, 204.
[202] Buhârî, *Ezan*, 23; Müslim, *Mesâcid*, 151; Tirmizî, *Salât*, 132; İbn Mâce, *Mesâcid*, 14, *Cenâiz*, 15; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 63, *Cihâd*, 49; *Muvttâ*, *Salât*, 4; Nevevî, II, 118.

Gazâlî'nin de belirttiği gibi öğretmen, halîm-selîm olmalıdır. Ayrıca ağırbaşlı olmak şartıyla mehabetini korumalı, düşük harekette ve çocuksu davranışlarda bulunmamalıdır.[203]

Ekseriya böyle olmak, şen olmaya, yâni yeri geldiğinde şaka yapmaya manî değildir. Hz. Peygamber kahkaha ile gülmemiştir ama, daima mütebessim ve güler yüzlü davranmış ve: **"güler yüzlü olmak da bir sadakadır."**[204] buyurmuştur.

Vakar, öğretmenin tavır ve hareketlerinde, kıyafetinde, duruşunda, oturuşunda, yürüyüşünde görülmelidir. Ayrıca öğretmen, bu durumunu gerek okul içinde, gerekse okul dışında korumalıdır. Kıyafeti uygun ve temiz olmayan, kürsüde ve sandalyede gelişigüzel duran, düzgün oturmayan, bağırıp çağıran, anîden öfkelenen, yersiz davranan, düşük karakterli öğretmenler, isteseler de öğrencilerin saygısını kazanamazlar. Bunun yanında ders esnasında kürsüde kımıldamadan oturan, sağa sola hiç hareket etmeyen ve öğrencilerin hareket etmelerine manî olan öğretmen de itibar kazanamaz. Saygı ve hürmet olmayan yerde isteyerek itaat olamaz. Halbuki öğretmen, tam bir temkin ve vakar sahibi olur, nerede ve nasıl hareket edeceğini bilirse öğrenciler de kural dışı bir harekette bulunmaya, böyle bir hareketi düşünmeye bile cesaret edemezler.

Hâsılı öğretmen, ilimden önce vakarı öğrenmelidir. Bu mânâda olmak üzere, eskiden medrese talebeleri, diğer dersler yanında ağır ve vakarlı yürüyüşe alıştırılırlardı. **"Ağır ol da molla desinler."** sözü buradan gelmektedir.[205]

Vakarla ilgili bir âyet meali şöyledir:

"Allah'ın has kulları onlardır ki, yeryüzünde sükûnet ve vakarla yürürler. Cahiller kendilerine laf attıkları zaman 'Selâmetle!' derler."[206]

Öğretmenin dışarıda sık sık görünmesi, ihtiyaç olmadıkça dışarı çıkması pek uygun değildir. Aksine davranan öğretmen, öğrencilerin gözünden düşer, dolayısıyla saygı azalır. Ders sona erdiğinde de, öğrencilerin ayağa kalkmasından sonra öğretmen bir süre beklemelidir. Bunda her iki taraf için de birtakım faydalar vardır.[207] Bu sebeple İbn Cemâ'a: "Hoca, şayet evine vâsıta ile gidiyorsa, öğrencilerle gitmemelidir." der.[208] Yani öğretmen kendisine soru soracak öğrenci veya ziyaret için gelen bir veli olabilir düşüncesiyle okulda bir süre daha kalır, biraz da dinlenmiş olur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki öğretmenin sınıfı süratle terk etmesi, koşarak durağa gitmesi, yersiz davranışlarda bulunması, vakarla bağdaşmayan hareketlerdendir.

---

[203] Gazâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye*, Mısır ts., 36.
[204] Müslim, *Birr*, 43.
[205] Uludağ, 160
[206] *el-Furkân*, (25), 63.
[207] İbn Cemâa, 45.
[208] İbn Cemâ'a, 45.

g. Tevazu

Öğretmende bulunması gereken üstün vasıflardan biri de tevâzudur. Tevazu[209], ilim, makam ve malca kendinden aşağı olanlara karşı kişinin kendisinde bir üstünlük görmemesi[210] olduğuna göre öğretmen, gerek toplum içinde halka, gerek okul içinde öğrencilere karşı mütevâzî olup üstünlük taslamamalıdır.

Her fazilette olduğu gibi tevâzuda da itidale riâyet etmek gerekir. Tevazu ve vakar, bir denge hâlidir. İfrat ve tefriti, kişide hoşlanılmayan iki kötü hasletin gelişme ve yerleşmesine vesile olur. Bu sebeple öğretmen, bu iki durumun ifrat, tefrit ve istismarından kaçınmalıdır. Çünkü vakarın ifratı kişiyi tekebbüre sürüklediği gibi, tevâzuun ifratı da tezellüle sürükler. Bu sebeple büyük bir seciye olarak, özellikle teşvik ve tavsiye edilmiş olan tevâzuun öğretmende bulunması gerekir.[211]

Tevazu, öğretmenin vasıflarından en üstünüdür ki Allah, mü'minlere mütevâzî olmayı emretmiştir.[212] Şu halde öğretmen, Allah'ın emrine uyup, bu vasfa sahip olmalı ki yükselebilsin. Çünkü tevazu onu yükseltir ve yüceltir.

Öğretmenin gerek okul içi ve gerekse okul dışında bütün hareketlerinde tevâzû görülmelidir. Görünüşte bilir ve öğretir, gerçekte her şeyi bilmez ve daima öğrenir olmalıdır. Bilgisinin sınırlı olduğunu düşünerek, ilim yönünden de mütevâzî olup bilgisini daima genişletmeye çalışmalıdır.

Öğretmen, gerektiğinde arkadaşından da bilgi alır. İbn Cemâ'a, Şâfi'î'nin, Ahmed b. Hanbel'e: "Siz hadis ilmini benden daha iyi biliyorsunuz. Bildiğiniz hadisleri bize söyleyiniz. Biz de onları öğrenelim." dediğini kaydeder.[213]

Öğretmen, gerektiğinde öğrencisinden de bilgi alır. Zîrâ Hz. Peygamber: **"Yaşlı olan, gençten ilim almaktan utanmasın."**[214] buyurur. Kendileri de bizzat Ubeyy b. Ka'ba el-Beyyine Sûresini okumuştur.[215] İmâm Şâfi'î, Mekke'den Mısır'a olan yolculukları esnasında el-Hâmidî adlı öğrencisinden hadis öğrenerek ondan istifâde etmiştir.[216] Yol boyunca bile öğrencisinden ilim alan bir öğretmenin diğer zamanlarda da gerektiğinde bilgi aldığı açıktır. Eğitim-öğretim faaliyeti, karşılıklı bir iletişim ve etkileşimdir. Öğretmen, öğrenciyi, öğrenci de öğretmeni etkiler.

Öğretmen bütün hareket ve davranışlarında olduğu gibi, yürüyüşünde de mütevâzî olmalıdır. Çünkü bu hareketi de öğrencileri ve toplumu etkiler. O, Kur'ân'da övülen kullar gibi tevazu ve vakar ile yürümeli, çalımla yürümekten

---

209 Bkz. *Tecrîd*, IX, 64, X, 387.
210 Akseki, 163; Kınalızâde, 101-102.
211 Nevevî, II, 38.
212 Bkz.: *el-Hicr*, (15), 88; *eş-Şuarâ*, (26), 215-217 Ayrıca bkz.: İbn Abdilberr, I, 171.
213 İbn Cemâ'a, 29.
214 İbn Abdilberr, I, 104.
215 Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 23.
216 İbn Cemâ'a, 29.

kaçınmalıdır.[217] Çünkü koşarcasına yürümek düşkünlük sayıldığı gibi, çok ağır yürümek de tembellik ve kibir sayılır, hoş karşılanmaz. Hastalık, ihtiyarlık gibi meşru mazeretlerle, yeri geldiğinde farklı yürümeye zaten söylenecek bir söz yoktur.

h. Afv

Öğretmende kin, nefret ve öc alma yerine, sabır, afv ve müsamaha duyguları gelişmiş olmalıdır. Sınıfta veya bir başka yerde olumsuz ve kural dışı davranışını gördüğü bir öğrenciyi hiçbir araştırma yapmadan, azarlamak veya korkutmak, onu kırık notla cezalandırmak, sınıfta bırakmak, dövmek son derece kötü bir karakter belirtisidir. Sebebi araştırılmadan çoğu kere haksız, hattâ uygunsuz ve yersiz olan bu tip davranışlar, öğrencide zaman zaman öğretmene ve okula karşı nefret duygusu geliştirir.

Öğrenciye hatasından dolayı kin bağlamak yerine, konuşarak ona hatasını anlatmaya çalışmak, bu davranışın sebebini öğrenmeye çalışmak, onu hatasından vazgeçirmeye gayret etmek, olumlu gelişme neticesinde de onu affetmek en uygun yoldur. Zîrâ öğretmenin aslî görevi, yapılan hatanın devamını önleyip, onun yerine iyi olan bir yenisini göstermektir. Fakat hata karşısında öfkelenmek, sert davranmak, dayak atmak v.b. davranışlar, aksine öğrencinin bu tip hareketlerinin devamına sebep olabilir.

Bağışlamak, Allah'ın sıfatlarındandır. O'nun rahmeti bol, merhameti sonsuzdur. Hz. Âdemi affettiği gibi, yaptığı kötülükten dönen, tevbe eden herkesi de bağışlayacağını bildirmiştir.[218] O, affedici olduğu gibi, Hz. Peygamber'e ve O'nun şahsında herkese bağışlayıcı olmayı emretmiş ve Kur'ân'da: **"Afv'a sarıl, iyiliği emret, bilgisizlikten yüz çevir."**[219] buyurmuştur.

Sabretmek ve bağışlamak, arzu edilen, fakat herkesin başaramayacağı, ancak üstün nitelikli insanların yapabileceği güzel ve övülen bir davranıştır. Güzel sözlerle yapılması emredilen bağışlayıcılık, [220] takvaya en uygun olan davranışlardandır.[221]

Öğretmen tatlı dilli, güler yüzlü ve bağışlayıcı olmalıdır. Çünkü güzel söz ve bağışlamak, sadakadan hayırlıdır.[222] Kırık ve incinen bir kalbe teselli vermek, gönül almak veya herhangi bir kabahatliyi affetmek, üstün bir fazilettir.

---

217 Bkz.: *el-Furkân*, (25), 63; *el-İsrâ* (17), 37; *Lokman*, (31), 18.
218 Bkz.: *el-Bakara*, (2), 160; *en-Nisâ*, (4), 17-18.
219 *el-A'râf*, (7), 199; Afvla ilgili olarak ayrıca bkz.: *Âl-i İmrân*, (3), 134; *en-Nisâ*, (4), 149; *en-Nûr*, (24), 22; *eş-Şûrâ*, (42), 40-43.
220 *el-Mâide*, (5), 13.
221 *el-Bakara*, (2), 237.
222 *el-Bakara*, (2), 263.

Herkesin affedeceği bu davranışı değil; affedemeyeceği davranışı affetmek; gelene gitmek değil; gelmeyene gitmek fazilettir. Bağışlayıcı olmak, Hz. Peygamber'in başta gelen şiarıdır. O, karşılaştığı bütün güçlüklere sabredip, kendine kötülük eden, silâh çekip öldürmek[223] ve hattâ zehirlemek isteyenleri[224] bile affedip, düşman için: **"Allahım! Kavmime hidâyet et, çünkü onlar gerçeği bilmiyorlar."**[225] diye dua etmiştir.

Şu halde öğretmen, vârisi olduğu peygamberler gibi davranıp, öğrencinin hatalarını, onların bilhassa kasıtsız ve bilmeyerek yaptıklarını, henüz alışkanlık hâline gelmemiş olan olumsuz davranışlarını affetmelidir. Çünkü Hz. Peygamber, hatanın gerçek sebebini bilgisizliğe bağlamaktadır.[226]

i. Sabır

Sabır, Allah'ın emirlerini yerine getirmede karşılaşılan külfete göğüs germek, ilâhî emirleri îfâ ederken bıkkınlık göstermemek, her zaman O'nun emirlerini yerine getirmede gönül rızâsı ile, seve seve çalışıp, ömür boyu tahammül göstermektir.

Sabrın başka bir anlamı da musibetler karşısında üzüntüye kapılıp, tedirgin olmamak, güçlüklerin Allah'tan geldiğine inanıp ona katlanabilmektir. Kişi istemediği bir durumla karşılaştığında *"Her şeyde bir hayır vardır."* diyerek hadiseyi olduğu gibi ve soğukkanlılıkla kabullenip, fazlaca üzülmemelidir. Cenâb-ı Hak: **"Başlarına gelen sıkıntılara katlanırlar..."**[227] âyetiyle güçlüklere karşı tahammül gösterenleri över. Ayrıca: **"Gerçekten biz Eyyûb'ü sabırlı bulduk. O, ne güzel, ne şerefli bir kuldur ki daima Allah'a yönelirdi."**[228] **"Her kim sabreder ve bağışlarsa, şüphesiz bu hareket yapılmaya değer işlerdendir."**[229] buyurarak sabredenlerden ve bağışlayanlardan sitayişle bahseder. Çünkü bunlar ancak üstün insanların yapabileceği işlerdendir.

Sabrın bir diğer mânâsı da kötülük eden, zorluk çıkaranlara karşı fenalık düşünmeyerek, onların kusurlarını affetmek, yâni tahammül hususunda ahlâkî cesaret göstermektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: **"İyilikle kötülük eşit değildir. Sen kötülüğü en güzel şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse sanki candan bir dost olur. Kötülüğü iyilikle karşılama hasleti ancak sabredenle-**

---

[223] Müslim, *Fedâil*, 4.
[224] Buhârî, *Meğâzî*, 41; Müslim, *Selâm*, 45.
[225] Müslim, *Cihâd ve's-Siyer*, 37.
[226] Kâdî Iyâz, I, 93.
[227] *el-Hacc*, (22), 35.
[228] *Sâd*, (38), 44.
[229] *eş-Şûrâ*, (42), 43.

rin, yalnız iyilikten yana büyük nasibi olanların kârıdır."[230] buyurarak, kötü davranışa iyi davranışla karşılık vermenin de bir çeşit sabır olduğunu hatırlatır.

Allah, sabır ve namazla mü'mini kendisine sığınmaya çağırmış, Hz. Peygamber'in şahsında sabretmemizi istemiş, sabredenleri övmüş, sabredenlerin yalnız olmadıklarını açıklamış, bu davranışın sevabını anlatmış ve mükâfatının sonsuzluğunu müjdelemiştir.[231]

Genel hatlarıyla sabrı zikrettikten sonra şimdi esas konumuz olan öğretmenin durumuna bir göz atalım:

Öğretmen, farzları yerine getirmede karşılaştığı güçlüklere, olumsuz davranışlara, cemiyetten ve mesleğinden kaynaklanan zorluklara sabretmelidir. Onun, eğitim ve öğretim faaliyetinde, bilgiyi öğrenciye aktarmada karşılaştığı zorluklara sabırlı olması lâzımdır. Çünkü her çocuğun genetik yapısı ve gelişimi birbirinden farklıdır. O, faaliyetini çocuğun gelişim seyrine uygun olarak yürütmelidir. Dersi anlamayan öğrenci olduğunda, imtihanda başarısız sonuçlar alındığında üzülmeyecek, ümit kesmeyip başarılı olabileceği uygun bir zaman kollayacaktır. Çünkü sabrın bir anlamı da budur. **"Sen ne kadar istersen iste, insanların çoğu inanmazlar."**[232] âyetinden de bu sonuç çıkarılabilir.

Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğde karşılaştığı güçlükler ve gösterdiği sabır, herkesin malûmudur. Meselâ O, Kureyş'in kendisine yaptığı eziyetlere sabredip, onları Allah'a havale etmiş [233] ve bizlere güçlüklere karşı sabır tavsiyesinde bulunmuştur.[234] Öğretmen de öğrencilerinin başarısızlığı karşısında onlarla ilgilenerek problemin çözümüne yönelik değişik metodlar uygular. Bilgiyi öğrencilerin zihnine yerleştirmek, büyük bir gayret ve tekrarı gerektirir. Çünkü insanlar, öğrenme kabiliyeti yönünden de eşit değildirler. Öğretmenin arzuladığı gibi öğrencilerin bilgi ve maharette aynı ölçüde ilerleme kaydetmesi beklenemez. Çeşitli metodlara başvurmadan önce öğretmenin gayretinin semeresini hemen görmek istemesi uygun değildir.

Gazâlî, ilim sahibinde bulunması gereken nitelikleri sayarken birinci sıraya sabır ve tahammülü koymuş ve "Öğretmen, öğrencisinin soruları karşısında sabırlı ve olumsuz hareketlerine karşı da tahammüllü olmalıdır."[235] demiştir. Zîrâ lüzumsuz ve yersiz sorular karşısında sabırlı olabilmek büyük bir meziyettir.

---

[230] *Fussilet*, (41), 34-35; Krş.: Nevevî, II, 68.

[231] Misâl olarak bkz.: *el-Bakara*, (2), 45, 143; *el-Ahkâf*, (46), 35; *Âl-i İmrân*, (3), 146; *en-Nisâ*, (4), 21; *ez-Zümer*, (39), 10.

[232] *Yûsuf*, (12), 103.

[233] Bkz.: M. Yûsuf Kandehlevî, *Hadislerle Müslümanlık*, trc: A. Büyükçınar, Ö.Faruk Harman, A. Tekin, İstanbul 1980, I, 261 vd.

[234] Bkz.: Buhârî, *Cihâd*, 32; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 89.

[235] Gazâlî, 36.

Ayrıca öğretmen, öğrencilerden gelen kusur ve hatalara da katlanmalıdır.[236] Çünkü büyümekte ve gelişmekte olan öğrencilerin bazen hatalı davranmaları tabiîdir. Zaten onlar okula noksanlarını tamamlamak gayesiyle gelirler. Öğrencinin hatasına karşı öfkelenmemek, sabretmek, öğretmenin kendine hâkim bir şahsiyet olduğunu ispat eter. Bir anlamda öğrencileri idare etmek demek olan öğretmenliğin temelinde sabır ve sarsılmaz bir irâde yatar. Sabırsız ve öfkeli bir öğretmen öğretemez ve öğrencileri istenen şekilde eğitemez. Bu şekilde davranan ların, aksine kendi yaptıklarının yanlış olduğunu öğrenmeye muhtaç oldukları ortadadır. En zor durumlarda bile sabredip soğukkanlılığını koruyan öğretmenlerin öğrenciler üzerinde son derece etkili oldukları bilinmektedir.[237]

Öğretmen için sevgi duymak ve ümitli olmak kadar, sabır da gerekli bir faziletir. Bir öğretmen, her gün ancak sabırla karşı konabilecek birçok duruma, yanlış harekete tesadüf edebilir. Bir defa öğrencilerin hepsi dikkatli, yetenekli ve güzel ahlâk sahibi değildir. İçlerinde şımarık, inatçı, zekâ seviyesi düşük, yaramaz ve derslere karşı lâkayd olanlar da vardır. Sıradan bir insan, bunlara kızabilir. Bu gayet normal bir harekettir. Fakat çocuk psikolojisini, öğretim ilke ve yöntemlerini bilen bir öğretmen, daima itidalini muhafaza edip, kızmadan, kırmadan, sıkılmadan, sabır ve metanetle meseleleri çözmeye çalışır. Sabırsız bir öğretmen, öğrenci üzerinde etkili ve nüfuz sahibi olamaz. Böyle bir öğretmenin öğrencileri de kendisi gibi sabırsız olacaktır. Çünkü insan tabiatı, sözden çok müşahedeye meyillidir.

Özetle öğretmen, öğrencilerden ve mesleğinden kaynaklanan güçlüklere sabreden, güçlüklere takılıp kalmadan üstesinden gelmeye gayret eden, onların kusurlarını afveden, mesleğini seven bir şahsiyete sahip olmalıdır.

j. Adalet (Eşit Davranma)

Adalet, lügatte âdil olmak, insaf etmek, eşit muamele etmek, doğru olmak ve orta yol mânâlarına gelir. Kur'ân'da şöyle buyurulur: **"Onlar ki, infâk ettikleri vakit, ne israf ne de cimrilik ederler, ikisi arasında orta bir yol tutarlar."**[238]

Buna göre adalet, her işte ifratla tefrit arasında orta yolu tutmak, ifrat ve tefritin ortası anlamına gelir.[239]

Hz. Peygamber, her zaman ibâdet[240] ve duada[241] itidali tavsiye etmiştir. İtidal sahibi ve müjdeleyici bir şahsiyete sahip olmamızı isteyen[242]Allah'ın Elçisi ayrıca **"Haddi aşanlar, helak olmuştur."**[243] buyurmuştur.

---

[236] Taşköprüzâde, I, 73.
[237] Bkz.: Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, 40.
[238] *el-Furkân*, (25), 67. Ayrıca bkz.: *el-İsrâ*, (17), 29; *el-Fetih*, (48), 29.
[239] H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İstanbul 1983, 176.
[240] Buhâri, *Rikâk*, 18.

Bu itibarla, öğretmenin bir görevi de, öğrencilere bu inceliği kavratmak, onları söz ve fiillerinde, hareket ve davranışlarında haddi aşmaktan, taşkınlık yapmaktan alıkoymak, onların ölçülü konuşan, aşırılıktan sakınan birer yetişkin olmalarına yardım etmektir.

Cenâb-ı Hak: **"(Ey Rasûlüm) emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum."**[244] buyurur. Peygamberlerin üstün vasıflarından biri de adalettir. Bu itibarla örnek ve önder durumda olanların özellikle de eğitimcilerin âdil olmaları gerekir. Hz. Peygamber herkese eşit davranır, birini diğerinden fazla seviyor, üstün tutuyor hissini uyandırmazdı.[245] O kadar ki, herkes O'nun en çok kendisini sevdiğini zannederdi. Öğretmen de öğrencilerine o kadar eşit davranmalı ki her öğrenci **"Öğretmen en çok beni seviyor."** diyebilsin.

Rasûlullah (s.a.): **"Kendisine üç öğrenci bile teslim edilen bir öğretmen, zengin çocuklarla fakirleri, fakirlerle zenginleri birlikte eğitip eşit şekilde öğretmezse kıyamet gününde görevini kötüye kullanan hâinlerle birlikte haşredilir."**[246] buyurur. Böylece İslâm eğitiminin temel ilkelerinden birinin de adalet olduğu ortaya çıkmış olur. Şu halde öğretmen, öğrencilerine eşit davranan insandır diyebiliriz.

Kâbisî, öğretmenlerin sınıfta bütün öğrencilere eşit davranması gerektiğini, fakat ders sonrası ve ders dışında istediğini üstün tutabileceğini belirtir.[247] İbn Sahnûn da öğretmenin eğitim-öğretim faaliyeti esnasında öğrencilere eşit davranıp zengin fakir ayrımı yapmaması gereğine işaret eder.[248] İslâm bilginleri adalet prensibine o kadar önem vermişler ki içlerinde öğrencilere eşit davranmayan öğretmeni zâlim kabul edenler olmuştur.[249]

Öğretmen öğrenciler arasında, daima eşit davranan, zengin-fakir ayrımı yapmayan bir karakter yapısına sahip olmalıdır. Çünkü öğrenciler, öğretmenlerinin her şeyden önce, nâzik, yumuşak huylu, samîmi ve âdil, yahut sert ve kaba olup olmadığına dikkat ederler.

Bu sebeple öğretmen, öğrencilerine karşı âdil olup, onlardan herhangi bir gruba meyletmemeli, birini diğerine üstün tutmamalıdır. Öğrencinin büyük gayreti ve üstün kabiliyeti dolayısıyla birinin diğerine üstün tutulabileceği görüşünde

---

241 Bkz.: Buhârî, *Deavât*, 22; Müslim, *Zikr*, 25; Ebû Dâvûd, *Vitr*, 23; Tirmizi, *Deavat*, 12; İbn Mâce, *Duâ*, 7; Muvatta', *Kur'ân*, 29.

242 Bkz.: Buhârî, *Maraz*, 19; Müslim, *Tefsiri Sûreti'n-Nisâ*, 123; Nesâî, *İmân*, 28.

243 Müslim, *İlim*, 4.

244 *eş-Şûrâ*, (42), 15.

245 Kâdi Iyâz, I, 104.

246 İbn Sahnûn, 353.

247 Kâbisî, 314.

248 İbn Sahnûn, 361.

249 İbn Sahnûn, 353.

olanlar da vardır.[250] Kendi isteklerini yapan öğrencileri beğenen ve sadece üstün kabiliyetli ve çalışkanları seven, tercih eden öğretmenler, bencil ve haris olarak telâkki edilirler.

Öğretmen, gerek not takdirinde, gerekse diğer münâsebetlerinde öğrencilerine karşı müşfik bir baba, bir anne, âdil bir hâkim gibi olmalıdır. O, öğrencilerin bazılarını kayıran ve koruyan, bazıların sırt çeviren bir tavır takınmamalıdır.

Allah Teâlâ: **"Bir topluluğa olan kin ve öfkeniz, sizi adaletsizliğe götürmesin, âdil olun..."**[251] buyurur. Şu halde Öğretmen, öfke hâlinde bile normal zamanlardaki gibi davranıp, âdil olabilmeli, adaletle davranabilmelidir. Öğrenciye olan kini, onu not kırmaya, sınıfta bırakmaya sürüklememelidir. Âdil olması, öğretmene gösterilen saygıyı çoğaltır. Çünkü öğrenciler nazarında tarafsız olmayan bir öğretmenden nefrete daha lâyık bir kimse tasavvur edilemeyeceği gibi; ciddî, âdil ve müşfik bir öğretmenden de hürmete daha lâyık olan yoktur.

İslâm eğitimcileri, eğitimde adalet ilkesini geniş bir şekilde incelemişlerdir. XIV. asırda yaşamış olan İbn Cemâ'a, *Tezkiratü's-Sâmi'* adlı eserinde şu bilgileri verir:

"Öğretmen, öğrencilerden birini diğerine sıra yönünden takdîm edemeyeceği gibi, te'hîr de edemez. Her birini sırası gelince okutur. Fakat takdîm veya te'hîrde -sıraya riâyet etme hususundaki faydaya rağmen- tercih için bir fayda görürse o zaman müstesna. Öğrencinin, ders okuma veya sözlü imtihan sırası kendisine geldiği zaman sırasını arkadaşına vermesinde bir beis yoktur."[252]

Öğretmen, öğrencilerine karşı tavır ve davranışlarında, onları tenkidde, yönlendirmede, ders başarılarını değerlendirmede ve özellikle de not vermede âdil olmalıdır. Bu, iyi bir öğretmenin karakter özelliklerindendir. Öğrenciler âdil öğretmenlerin kararlarına itiraz etmezler. Ders içi ve ders dışı yapılan bütün itirazlar, adaletsiz öğretmenleredir. Adaletsiz olanlar, aynı zamanda disiplin hadiselerine de sebep olurlar, iyi bir sınıf yönetimi gösteremezler.

Öğrencileri kabiliyetlerine uygun mesleklere yönlendirmek, onlara kapasitelerini aşmamalarını öğretmek de bir adalettir.[253] Meselâ, orta öğretim seviyesinde zorlanan, başarısız bir öğrencinin, üniversite tahsili yapmaya kalkışması veya buna teşvik edilmesi adalet ilkesine aykırıdır. Çünkü bu durum, onun zorlanmasına, başarısızlığına, hattâ sağlığının bozulmasına sebep olabilir.

Öğretmen, özellikle, yaş, fazilet, bilgi ve dînî yönden eşit oldukları halde, sevgi ve önem verme hususunda, birinin diğerine üstün olduğunu öğrencilerine hissettirmemelidir. Öğretmenin aksine davranışı olumsuz neticeler doğurur, öğrencileri

---

[250] Nahalâvî, 159.
[251] *el-Mâide*, (5), 8.
[252] İbn Cemâa, 59-60.
[253] Bkz.: *el-Bakara*, (2), 286.

kendinden nefret ettirir. Şayet onlardan birisi bilgi, gayret ve güzel ahlâk yönüyle diğerlerinden ileride olursa, öğretmenin, o öğrenciye değer vermesinde ve övmesinde, bu sebeplerle ona değer verdiğini açıklamasında mahzur yoktur. Zîrâ bu davranış, o öğrenciyi sevindireceği gibi, diğer öğrencileri de bu özelliklere sahip olmaya teşvik eder. Diyebiliriz ki, öğretmen bütün öğrencilerine -bilhassa ders esnasında- eşit davranmalı, bu eşitlik en basit davranışta, ilgide, yönlendirmede ve not takdirinde kendini göstermelidir.

k. Örnek Olma

Eğitim ve öğretimde en uygun vâsıtalardan biri de öğrencilere her yönden iyi örnek olmaktır. Eğitimde örnek olma tüm vâsıtaların en etkilisi, başarıya en yakın olanıdır. O, ilâhî eğitimin de temel prensibidir. Zîrâ Allah (c.c), Hz. Peygamber'i sadece İslâm'ı tebliğ için değil; aynı zamanda insanlara davranışları ile örnek olmak üzere göndermiştir. Gerçekten O, sadece içinde bulunduğu topluma değil; bütün insanlığa örnek olarak gönderilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, O'nun hareket ve davranışları Kur'ân'a uygundu. Çünkü O, âlemlere rahmet ve yüce bir ahlâk üzere yaratılmıştı. **"O'nun getirdiği her şeyi alın, yasaklarından kaçının."**[254] buyurulması da O'nun örnek olduğunu gösterir. Şu halde O, ilim, amel, söz, fiil, ahlâk, davranış olarak herkese örnek olacak, herkesin kendisini ayarlayacağı bir mihenk taşıydı. Sahabe O'na bakıyor, O'nu izliyor, hareketlerini O'na göre ayarlıyordu. O'nun emrettiği, yaptığı her şey doğrudur, faydalıdır; nehyettiği, yapmadığı her şey yanlıştır, faydasızdır.

Öğretmen de böyle olmalı, öğrencilerinin kendilerini ayarlayacakları, bağlanacakları bir örnek, model olarak kendini kabul ettirmelidir. Öğrenci, "o söylüyor ve yapıyorsa bu doğrudur, aksi halde yanlıştır." demelidir.

O, öğrencilere iyi örnek olmalıdır. Çünkü onların şahsiyetleri henüz kemâle ermemiştir. Bu sebeple özellikle alt eğitim basamaklarında öğrenciler öğretmenlerine her yönüyle taklid edilecek *ideal bir örnek* gözüyle bakarlar. İşte öğretmenin bu inceliği iyi kavraması gerekir. Öğrenciler derste öğretmenlerini büyük bir dikkatle izlerler. Dolayısıyla öğretmenin yaptıkları ve söyledikleri kontrol ve taklid edilmektedir. Artık onun güzel gördüğü her şey, onlar tarafından güzel; çirkin gördüğü de çirkin kabul edilir. Bu sebeple öğretmenin söz, fiil ve hareketlerinde noksanlık ve zıtlık olmamalıdır. Örnek olması itibariyle öğretmenin şu üç hususa dikkat etmesi gerekir:

---

[254] *el-Haşr*, (59), 7.

aa. İyi Örnek Olma

Anne-baba çocuğa, öğretmen öğrenciye, âmir memura iyi örnek olmalıdır. Çocuğa iyi örnek almak, ona terbiye yolunda esaslı bir aşı yapmak demektir. Böyle bir aşı, zamanında yapıldığı takdirde tesirini gösterir. Nitekim İslâm terbiyesinin temeli buna dayanmaktadır.[255]

İnsan örnek edinme fıtratında yaratılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi dünyaya geldiğinde bilgisiz, aç ve muhtaçtır. her şeyi öğrenmek zorundadır. Bu sebeple çocuk, dünyaya geldikten sonra öğreneceklerini başlangıçta tamamen taklid yoluyla öğrenmektedir. Taklid temayülü çocuklarda daha güçlüdür.

Öğrenilenlerin çoğu, taklid yoluyla öğrenilir, anadili gibi. Çocuk önce annebabasını, sonra da öğretmenini taklid eder, örnek alır. Öğrenciler hareket ve davranışlarını öğretmene uydurmak isterler. *Gerçekte anne, baba ve öğretmenler hareket ve davranışlarının çocuk ve öğrenciler tarafından takip edildiğini bilseler, onların terbiyesinden çok, kendi terbiyelerine dikkat ederlerdi.* Çünkü evde babasının, okulda öğretmeninin, dışarıda toplumun yalan söylediğini gören bir çocuğun, doğruluğu öğrenmesi mümkün değildir. Babasından merhamet, öğretmeninden yeterice şefkat ve sevgi görmeyen bir çocuğun merhamet ve sevgiyi öğrenmesine imkân yoktur. O halde çocuğun şahsiyetinin gelişmesinde önemli olan üç unsurun (Okul-Âile-Cemiyet) ahenk içinde olması gereklidir. Zîrâ iyilik ve kötülük buradan kaynaklanır. Meselâ çocuk, hırsızlık, tembellik, korku ve yalan söyleme gibi davranışları sonradan ve büyüklerden öğrenir.[256]

Salzmann'a göre çocuklarda görülen kötü davranışların sebebini öncelikle ailelerde ve öğretmenlerde aramak gerekir. Ya öğretmen çocukta yerleşen kötü bir alışkanlığı giderememiş veya kendisi kötü örnek olmak suretiyle öğrenciye kötü alışkanlıklar kazandırmıştır.[257] Bu sebepledir ki Gazâlî'ye göre öğretmen, önce kendisini kontrol etmeli, söz, fiil ve davranışlarından uygunsuz olanları terketmeli, noksanlarını gidermelidir.[258]

İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp temizler. Su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir? İnsan hastalanırsa doktor ilacını verir. Doktor hastalanırsa onu kim tedavi edecek? Ayrıca **"Eğri olan bastonun gölgesi doğru olmaz."** denilmiştir. Şu halde bütün eğitici ve öğretmenler, öğrencilere iyi birer örnek şahsiyet olmalıdırlar. Zîrâ iyi örnek olan sevaba, kötü örnek olan da günâha ortak olur.[259] Öğretmen öğrencilere iyi bir örnek/model olmanın başarılı ve kalıcı bir iletişimin ön şartı olduğunu unutmamalıdır.

---

[255] M. Zerrin Akgün, *Büyük Türk Düşünürleri*, Yeni Adam, sayı: 828; s. 13 (Ağustos 1970).
[256] Pars, 66-67.
[257] Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I, 375.
[258] Gazâli, 37.
[259] Bkz.: Müslim, *Kasâme*, 7.

bb. Söz-Fiil Uygunluğu

Öğretmenin sözü ile davranışı arasında ilgi ve uygunluk olmalıdır. İnsan üzerinde sözden ziyâde davranışlar etkilidir.[260] Peygamberler halkı irşâd hususunda yalnız doğru ve güzel sözlerle yetinmezler, söylediklerini bilfiil yapar ve yaşarlardı. Bu suretle ümmetlerini hidâyete sevketmişlerdi. Başkalarını doğru yola iletmemin, doğru alışkanlıklar kazandırmanın ilk şartı kişinin söylediğini yapması, yapmadığını söylememesidir. Söylediğini yapmayan başarılı olamaz.

Konuyla ilgili olarak Cenâb-ı Hak: **"Ey îmân edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?", "Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında en sevilmeyen davranıştır."**[261] buyururken, Hz. Peygamber de: **"Emrettiği iyiliği ilk defa kendisi yapar ve yasakladığı hususları da ilkönce kendisi terk ederdi."**[262]

Şu halde öğretmen, yaptığını söyle, yapmadığını söyleme prensibine sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Onun söylediğini yapması öğrenciler üzerinde etkilidir. Söylediğini yapan öğretmen öğrencileri ve onlardaki birtakım duyguları harekete geçirir. Yavuz'un Çaldıran'da: "İsteyen benimle gelsin, isteyen hanımının yanına dönsün." deyip atını mahmuzladığı zaman, tereddüt geçiren ordunun, O'nu takip etmesi güzel bir örnek teşkîl eder. Aynıca *kalbden çıkmayan söz kalbe ulaşmaz.* Şuayb (a.s.) kavmine şöyle hitâb etmiştir: **"Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı hareket etmek istemiyorum."**[263]

İnsan, sözden çok, işe bakar. el-Me'mûn bu gerçeği "Bizim sözden ziyâde fiîlî öğüde ihtiyâcımız var."[264] diyerek dile getirir. Ziya Paşa da:

> "Ayinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz,
> Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde."[265]

der.

Bu sebeple öğrenci de öğretmenin söylediklerinden çok, yaptıklarına bakar. Bilhassa yeni yetişmekte olanlar buna daha çok dikkat eder. Çünkü çocuk söyleneni anlamaz. O, kulaklarına hitap eden söze değil; gözlerine hitap eden davranışa daha çok önem verir.

Öğretmen, yasakladığı veya emrettiği şeyi yapmalı, kendini bunların dışında tutmamalıdır. Söylediğini yapmayan, bilen fakat bilgisine uygun icraatta bulunmayan öğretmenin bu durumu karşısında öğrencinin kafasında oluşan suâl: *"Öyle ise siz neden yapmıyorsunuz?"* suâlidir. Bu durum Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır:

---

260 Değişik bir tasnif için. Bkz.: Bayraklı 159 vd.
261 *es-Sâff*, (61), 2-3.
262 Kâdî Iyâz, I, 208.
263 Hûd, (11), 88.
264 İbn Abdilberr, II, 9.
265 Ziya Paşa, *Terkibi Bend.*

"Başkalarına iyiliği emrederken siz buna neden uymuyorsunuz?"[266] öğretmenin söylediklerini yapması ve kurallara öncelikle uyması sınıf yönetiminin en önemli esaslarındandır. Söylediğini yapmayan, kurallara uymayan öğretmenden nefret edilir. Böyle bir öğretmen öğrencinin saygısını kazanamayacağı gibi, terbiye kurallarını da ihlâl etmiş sayılır. Öğrenciler, sözleri ile davranışları uyumlu ve tutarlı öğretmenleri kendilerine model alırlar.

cc. İlim-Amel Uygunluğu

Öğretmen, ilmi öğrenen, öğrendiklerini de öğrencilerine ve topluma öğreten kimsedir. İlmi ile onlara faydalı olurken hareket ve davranışları ile de onlara örnek olmalıdır. O, bildiği ve öğrettiği ile bizzat amel etmeli, işi sözünü, sözü de işini yalanlamamalıdır. Zîrâ bilgi ancak kalb gözü ile anlaşılır, amel ise gözle görülür. Dolayısıyla amel, sözden daha çok dikkat çekicidir, insan psikolojisi, ilimden çok, amele dikkat etmeyi gerektirir. Öğrenciler, hareket ve davranışları söylediklerine uymayan bir öğretmen görseler, onun sözüne "yalandır" derler. O, söylediğini yapmazsa öğrenciler de ona uyar. Çünkü hâl lisânı , söz lisânından daha etkilidir. Doğruyu söyleyip aksine hareket eden öğretmenin yaptığından doğan fenalık, sözleri ile yapmak istediğinden fazladır. Söylediklerine uygun hareket etmeyen öğretmen, öğrencilere faydalı olamaz. O, ilmine uygun hareket etmediği zaman, onlara da etki edemez, söyledikleri yağmur damlalarının sert kayalardan kayması gibi kalplerden silinir gider. İlmi ile amel etmeyen öğretmen, başkalarını iyileştirdiği halde kendi hastalığına çâre bulamayan doktor gibidir. "İlmi ile âmil olmayan âlim, elinde ışık tutan âmâ'ya benzer." denilmiştir.

Öğretmende ilim-amel, inanç-davranış arasında uygunluk ve ahenk bulunmalıdır. Hz. Ali: *"Gerçek âlim, ilmi ile amel eden, ilmi ameline uygun olandır."*[267] buyurur.

İlim ağaç, amel meyve gibidir. Bildiğine uygun davranmayan bilgin, meyvesiz ağaç gibidir. İmâm Mâlik: "Elde ettiğin ilmin eseri vakar ve hilm gibi sende görülsün."[268] derken, Taşköprüzâde de, öğretmenin öğrencisine etki edebilmesi için ilmine uygun davranmasını ister.[269]

Öğretmen, yapmadığını söylemekten, yerine getirmediğini emretmekten kaçınmalıdır. Çünkü yapmadığını söyleyen, hile yapmış, yerine getirmediği bir hususu emreden ise başkasını aldatmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki öğrenciler; bilgi, yetenek, statü, iletişim, paylaşım, öğretim ve saygınlık yönünden üst düzeyde buldukları öğretmenleri model almaktadır. Buradan hareketle öğretmen her zaman bunun bilincinde olmalıdır.

---

[266] *el-Bakara*, (2), 44.
[267] Dârimî, I, 16; İbn Abdilberr, II, 9; İbn Cemâ'a, 16-17. (dipnot).
[268] İbn Cemâ'a, 82.
[269] Taşköprüzâde, I, 82.

Öğretmende bulunması gereken vasıfları böylece özetledikten sonra, şimdi de yine kısaca bir öğretmende bulunması arzu edilmeyen, bir öğretmene yakışmayan ve onun meslekî formasyonunu zedeleyen hususlara bir göz atalım:

2. Öğretmende Bulunmaması Gereken Vasıflar

İnsan, kalbini ve uzuvlarını kötü duygu, düşünce ve davranışlardan, çirkin ahlâktan temizleyip, iyiyi, güzeli ve güzel ahlâkı yerleştirmelidir. Kötü ahlâk veya çirkin davranışlar deyince hemen akla kin, öfke, taşkınlık, ihanet, kibir, riya, cimrilik, kendi kusurlarını bırakıp, başkalarının kusurları ile meşgul olma, yalan, iftira, çirkin söz, insanları küçük görme, her şeyde ifrat ve tefrit gelir. Bunların hepsi kötülüğün kendisi veya başlangıcıdır. Herkesin kötü ahlak ve davranışlardan uzak kalması gerekmekle birlikte, öğretmenin daha çok uzak kalması gerekir.

Şimdi biz örnek olmak üzere bu kötü davranışlardan birkaçını öğretmenle ilgisi yönünden ele alacağız:

a. Kibir

Kibir, insanın kendini ilim, mevkî, mal, güzellik vs. yönünden başkalarından üstün görmesidir. Kibirli insanlar başkaları ile bir olmak, eşit olmak ve eşit görmek istemezler. her şeyin gelip geçici olduğundan sanki habersizdirler. Kibir, kalbde yerleşen ve uzuvlarda görülen, yani gizli ve açık olmak üzere ikiye ayrılır. Asıl kibir, kalbde yer edendir. Çünkü görünüşteki davranışlar oradan kaynaklanır. Bundan dolayıdır ki kibir, uzuvlarda görüldüğü zaman, bu insana *"kibirlendi"*; görünmediği zaman ise *"kibirli"* denir. Demek ki kibir, nefsânî ve kötü bir duygudur. Aslında her şeyde gurur ve kibir görmek mümkündür. Fakat genellikle ilim, makam, amel, soy, güzellik, kuvvet, mal, çevresindekilerin çokluğu v.s. insanı kibirlenmeye iten sebepler arasında zikredilir. Kibir de genellikle insanın konuşma, yürüme, ses tonu, giyinişi, bakışı, yüz hareketleri, hattâ gülmesinde, oturuş, kalkış, tavır ve hareketlerinde kısaca bütün işlerinde belli olur, kendini gösterir.[270]

Öğretmene lâyık olan, tevâzua sarılıp, kibri, kendini beğenmişliği terk etmektir. Çünkü tevazu, sevgi ve merhameti celbettiği halde, kibir nefret ettirir, halkı ve öğrencileri öğretmenden uzaklaştırır. Başkalarında bulunması çirkin ise de öğretmenlerde bulunması çok daha çirkindir. Çünkü öğrenciler ona uyar. Bu sebeple öğretmene sahip olduğu bilgiler sebebiyle kibirlenmek, halkı ve öğrencileri câhil, kendini âlim görüp, bilgiçlik taslamak ahlâk, edeb ve görgüde başkalarını beğenmemek hiç yakışmaz. Nitekim Hz. Peygamber: "Kendisinde olmayanla

[270] Kibir haram kılınmıştır. Bkz.: Müslim, *Birr*, 38.

bilgiçlik taslamak, iki kat şeffaf elbise giyen gibidir."[271] buyurarak kendini beğenmişliğin çirkinliğine işaret etmiştir.

Kibirlenmek cehalet ve akıl noksanlığı olarak telâkki edilmiştir. Mesrûk bu hususta: "Allah'tan korkması, kişiye ilim olarak, ilmi ile kibirlenmesi de cehalet olarak yeter."[272] derken Ebu'd-Derdâ: "Üç şey cehalet alâmetidir: Kibir, lüzumsuz konuşma ve kendi yaptığından başkasını menetme."[273] der.

İnsanın ilmi ile kibirlenmesi kadar garip ve çirkin bir şey yoktur. Bundan dolayı öğretmen, ilminin sınırlı olduğunu, Allah'ın insanlara azıcık bir ilim verdiğini, az olan ilimden kısacık ömürde öğrendiklerinin bir hiç olduğunu aklından çıkarmamalıdır.[274] Çünkü her bilenin üstünde bir bilen vardır.[275]

eş-Şâbî şöyle der: *"İlim üç karıştır: Birinci karışa ulaşan burnunu diker ve hepsini elde ettiğini zanneder, kibirlenir. İkinci karışa ulaşan, elde ettiğinin azlığı, elde edemediğinin çokluğu ve ilmin sonsuzluğunu bilir ve nefsini hakir görür, kibirlenmez. Üçüncü karışa gelince, heyhat, ona kimse ulaşamadı."*[276]

Öğretmen, bildiğinin azlığı, bilmediğinin çokluğu sebebiyle kibirlenmek bir tarafa, tevâzuunu artırmalıdır. İlimde kibirden uzaklaşmak ve tevazuyu artırmak için öğretmenin kütüphanelere gitmesi, kitap fuarlarına katılıp yazılan kitaplar hakkında bilgi sahibi olması yerinde olur.

b. Öfke

Öfke, her insanda bulunabilen bir duygudur. Onu ortadan kaldırma imkânı yoktur. Bütün duygular gibi, öfkeyi de yönlendirmek, nerede kullanılacağını göstermek gerekir. Çünkü öfke ve gazap olmadığı zaman cihâd yapılamaz. Şu halde biz, öfkenin ortadan kaldırılması yolunda değil, öğretmenin öfkenin dizginlerini elinden bırakmayıp, istediği yöne sevk eden bir insan olması yönüyle üzerinde duracağız.

Öfke, ruhî bir haldir. Bu anda vücutta birtakım değişiklikler olur; kalb atışları artar, kan coşar, bundan dolayı bedenin dış görünüşü kızarır. Bunu yüzde açıkça görmek mümkündür. Boyundaki damarlara kan hücum ederek ağırlaşır. Kalb görevini normal yapamayınca diğer uzuvlar da görevini tam olarak yapamaz. İntikam alma hissinden doğan öfke, insana yanlış yol gösterir. Çünkü beyin de görevini tam yapamayınca muhakeme gücü ortadan kalkar, bu durumda artık

---

[271] Buhârî, *Nikâh*, 106, *Libâs*, 126-127; Tirmizî, *Birr*, 87.
[272] Dârimî, I, 93; İbn Abdilberr, I, 173.
[273] İbn Abdilberr, I, 173.
[274] Bkz.: Müslim, *Fezâil*, 46.
[275] *Yûnus*, (10), 76. Kibirle ilgili olarak bkz.: *en-Nahl*, (16), 23; *el-İsrâ*, (17), 37; *Lokman*, (31), 19.
[276] Mâverdî, 81.

insan öfkenin esiridir. Halbuki insandan, öfkesini yenip, başkalarının kusurlarını bağışlaması, öfkeye hâkim olması istenmiştir.[277]

Öfke her insanda vardır dedik. Olmazsa o zaman insan melek olurdu. Önemli olan, öfkeyi dengede tutmak, yerinde öfkelenmektir. Onun geç gelip, tez geçeni makbuldür. Bütün kötülükler tez gelip, geç geçen öfkeden doğar. Bu sebeple o, bütün kötülüklerin anahtarıdır.

Bir adam gelerek Hz. Peygamber'e: "Bana öğüt ver." dedi. O da: **"Hiddetlenme."** dedi. Adam sanki tatmîn olmamışçasına isteğini birkaç defa tekrarladı. Allah Rasûlü (s.a.) tekrâren: **"Öfkelenme."** buyurdular.[278]

Belki öğüt isteyen sahâbî öfkeli birisiydi. Fakat biz bu hadiste belirtilen esâsın, öfkeye hâkim olmanın zor olduğunu açıkladığı kanaatindeyiz. Şu hadis de buna delildir:

"Gerçek pehlivan, güreşte başkalarını yenen değil; öfke ânında, intikam hırsı ile kanı kaynadığı sırada kendine hakim ve irâdesine sahip olandır."[279]

Öfkenin hakim olunması zor ve güçlü bir duygu olduğunu görüyoruz. O, insana dengesini kaybettirdiği içindir ki, eğitimde daima yanlış yola sürükler, akıl ve mantık yolunu kapatır.

Öte yandan öğretmen, öğrenciye ceza vermek gerektiğinde bile, asla öfkeli iken ceza vermemeli, hattâ konuşmamalıdır. Zîrâ bu durumda itidalini kaybedip, normal düşünemediğinden, belki haksızlık ve hata yapabilir. A. Hamdi Akseki: "Hiddetli, müteessir, müteheyyic olduğumuz bir zamanda kendimize sahip, nefsimize hâkim olarak hiçbir icraatta bulunmamak iktidarını da elde etmeliyiz."[280] der.

Nitekim Hz. Peygamber: **"Hiç kimse öfkeli olduğu halde iki kişi arasında hüküm vermesin."**[281] buyurmuştur. Ömer b. Abdülazîz de valisine mektup yazarak: "Bir adamı öfkeli olduğun zaman cezalandırma."[282] diye emir vermiştir. Çünkü öfke halinde verilen hüküm bazen hakkın çiğnenmesine sebep olur.

Öfke aynı zamanda ilmin âfeti olarak kabul edilmiştir. "Öfke ile kalkan, zararla oturur." atasözü de öfkenin neticesini ortaya koyması bakımından önemlidir. O, en azından insanı özür dileme zilletine düşürür. İnsan öfkelendiği zaman her türlü kötülüğü yapabilir. Yusuf Hashâcib: "Hiddetlenince, yumuşak huylu insan bile kabalık yapabilir."[283] der. En iyisi, öfkeye hâkim olmaktır. Zâten güzel ahlâk bir anlamda yersiz öfkelenmemektir. Öfkeli öğretmen, öğrencilere büyük bir açık

---

277 *Âl-i İmrân (3)*, 134; *eş-Şûrâ*, (42), 37.
278 Nevevî, I, 80.
279 Müslim, *Birr*, 30; Nevevî, I, 78.
280 Akseki, 133.
281 Müslim, *Akdiye*, 7.
282 Gazâli, *İhya*, III, 1639.
283 Yusuf Hashâcib, 35.

vermiş olur ki onlar, bu tip öğretmeni hem sevmezler, hem de kızdırmak için vesileler îcâd ederler.

Öğretmene yakışan, öfkelendiği zaman kendine hakim olması ve öfkesini belli etmemeye çalışmasıdır. Öğretmen, kurallar ihlal edildiği zaman gerektiğinde öfkelenir, böylece yapılandan memnun olmadığını belli eder.

c. Alay Etmek

Alay, küçük düşürücü ve güldürücü hareketlerle birisinin ayıp ve kusurlarını ortaya sermek, maskaralığa almak demektir. Öğretmen, öğrencilerle olan münâsebetlerinde bu hususa da çok dikkat etmelidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi insan, yaptığını beğenen bir varlıktır. Çünkü nefse en ağır gelen şey, cehaleti kabul etmektir. İyi yapmışsın, iyi olmuş, ne kadar da güzel, başarmışsın gibi hitaplara sevinmeyen insan yoktur. Fakat pek iyi olmamış, biraz daha çalışman lâzım, noksanın var gibi sözlere de üzülmeyen yok gibidir. Öğrenci de böyledir, daima övülmekten, sevilmekten hoşlanır, alay edilmekten, dalga geçilmekten herkes gibi o da asla hoşlanmaz.

Alay, fiil, söz, hareket, işaret ve îmâ ile olabilir. Bir öğrencinin bedenî bir arızası, çirkin görünmesi, fakir olması, şivesinin bozukluğu, boyunun uzunluk veya kısalığı, hafızasının zayıf olması, onunla alay edilmesini gerektirmez. Çünkü bunlarda bir anormallik yoktur. Güzellik Allah'ın insan vücûduna işlediği bir nakıştır. Çirkin bakışlarla bir eseri süzüp alay eden, yüz ekşiten, aslında eserle değil; onu yapanla, ona emeği geçenle alay etmiş olur. İnsan, en büyük eserdir. Zîrâ o, Allah'ın halîfesidir. O, alay edilmeye değil; olsa olsa hürmet edilmeye lâyıktır.

Öğretmen, bazı faaliyetlerinde beceriksiz, noksan veya öğrenmede yavaş olan öğrencilerle alay ederek, kötü lâkab takarak güç duruma düşürmemeli, böyle bir durumda kendi öğrencilik yıllarını hatırlamalıdır. Bu tip uygunsuz davranışlar, öğrencinin öğrenmesini ağırlaştıracağı gibi, kin ve infiale sebep olur. Onlar, bu durumu sevgisizlik ve ilgisizlik sayarak çok üzülürler. A.B.D'de üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, öğretmenlerin sevilmemesinde en büyük rolü oynayan sebep alay etmeleridir. Sınıf önünde alay edilen bir çocuğun bir'e karşı sekiz oranında daha kötü iş yaptığı tesbit edilmiştir.[284]

Şu halde öğretmen, kimse ile alay etmeyeceği gibi, bilhassa ders esnasında öğrencilerle hiç alay etmemelidir. sorulara verilen yanlış cevap karşısında alay edilip hakaret edilen öğrenciler, öğretmenden soğudukları gibi, dersten ve okuldan da soğuyup daha kötü duruma düşerler. Öğrencilerin birtakım duygularını körleştiren, cesaretlerini kıran, güven duygularını azaltan bu gibi davranışları hiçbir öğretmen hoş karşılamamalıdır. Zayıf, yaramaz veya tembel oldukları için

---

[284] Pressey ve Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, trc: H. Tan, İstanbul 1975, II, 46.

sınıfta alay edilen, bu şekilde ruhen ezilen öğrenciler kendilerini saydırmak için, göze çarpacak birtakım garip hareketlerde bulunabilirler. Buna sebep, şuuraltında yerleşen aşağılık duygusudur.

Öğretmen, öğrencilerinin noksanı karşısında gülen, alay eden, hokkabazlık yapan değil; onlara yol gösteren birisi olmalıdır. Bu hususta Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: **"Ey Mü'minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar."**[285]

d. Kahkaha ile Gülmek

Diğer duygular gibi, gülmek de Allah'ın yarattığı, insana has bir duygudur. Kur'ân'da şöyle buyurulur: **"Güldüren de, ağlatan da O'dur."**[286] Gülmek ve şakalaşmak da psikolojik birer olay ve insanın tabiî olan ihtiyaçlarındandır. Fakat yerinde ve zamanında gülmek gereklidir. Yersiz ve zamansız olarak ancak aklî dengesi bozuk olanlar güler.

Gülmek de Allah'ın yarattığı bir duygudur dedik. Fakat Kur'ân'da ve sünnet'te gülmek sınırlandırılmıştır. Yüce Rabbimiz: **"Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünle, çok ağlasınlar."**[287] buyurmuştur. Sevgili Peygamberimiz de: **"Andolsun ki benim bildiğimi sizler bilseniz, muhakkak çok ağlar, az gülerdiniz. Sözüme iyi kulak veriniz."**[288] buyurur.

Burada açıkça görüldüğü gibi, bir yasaklama yok, çok gülmeyip ancak yeri geldiğinde gülmeye dâir bir sınırlandırma vardır. Hz. Ali: "Çok gülen âlim, her gülüşünde ilminden bir parçasını atmış olur."[289] der.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yasaklanan, hoş karşılanmayan, devamlı ve kahkaha ile gülmek ve güldürmektir. Tebessüm ise makbul olandır. Tebessüm, gülmenin başlangıcı olarak tarif edilmiştir. Ayrıca tebessüm, ses çıkarmadan, ön dişler görülecek kadar gülmektir ki gülümseme olarak adlandırılır. Daha çok yüz hattı ve gözlerde belli olur. *"her şey yalan söyler, gözler asla."* derler. İçten gelen tebessümde gözlerin içi güler.

Hz. Ömer: "Çok gülenin heybeti, büyüklüğü azalır."[290] buyurur ki, sınırlandırmanın bir sebebi de budur. Vakar sahibi olan, her şeye ve her yerde gülmez. Abbas Vesîm'in verdiği bilgiler, bu görüşü destekler mâhiyettedir. O şöyle der: "Tabîbe lâzımdır ki gülünmesi gerekmeyen yerde gülmeye. Güldürücü nesne

---

285 *el-Hucurât*, (49), 11.
286 *en-Necm*, (53), 43.
287 *et-Tevbe*, (9), 82.
288 Müslim, *Küsuf*, 1.
289 Mâverdi, 302; Ayrıca bkz.: Dârimî, I, 144.
290 Mâverdî, 302.

olursa imkânı kadar kaldırmaya çalışa. Zîrâ mahallinde olmayan gülme, delilikten sayılır. Mahallinde ise hafifliğe verilir."[291]

Hasan el-Basrî: "Mü'minin gülmesi, kalbin dikkatsizliği ve uyanık olmamasındandır."[292] der. Hz. Peygamber de: **"Çok gülmeyin. Çünkü çok gülmek, kalbi öldürür."**[293] buyurur ki kahkaha ile ve uzun süre gülmek, kalbin çalışmasını azaltır. İhtimâl ki burada kalbin manen değil; madden de durabileceğine işaret vardır.

Bu arada konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den bir-iki örnek vermek yerinde olacaktır: "O, tatlı dilli, güler yüzlü ve mütebessimdi. Abdullah b. Haris der ki: *"Rasûlullah'dan daha çok tebessüm edeni görmedim."*[294] Cerîr şöyle der: "Müslüman olduğumdan, Rasûlullah beni gördüğü zaman mutlaka yüzüme gülümsemiştir."[295] O'nun gülüşü tebessümdü. Tebessüm ettiği zaman inci gibi dişleri görünürdü.[296] Sahabe de O'na uyduklarında tebessüm ederlerdi. Hz. Peygamber ender olarak, bazı hadiseler karşısında gülmüştür.[297]

Sonuç olarak diyebiliriz ki İslâm'da gülme hususunda yasaklama yok, bir sınırlama vardır. Zîrâ Hz. Peygamber, en güzel şekliyle bunu göstermiştir. Kahkaha ile ve devamlı gülmemiş, tebessüm etmiştir. Öğretmene de yakışan çok gülmek yerine, tabiî bir hâl olan tebessüm etmektir. Abdullah b. Mübarek, güzel ahlâkı vasfederek şöyle demiştir: "O, güler yüzlü olmaktır."[298] Güler yüzlü olmak iletişimin evrensel dilidir ve insanları en çok etkileyen davranış şeklidir.

e. Aşırı Şaka ve Mizah

Mizah, ciddiyetin zıddı ve şaka anlamındadır. Gülmeye vesile olsun diye karşısındakini kırmaksızın söylenen söz veya yapılan davranış da mizahtır. Şakada sevgi ve şefkat duygularını çekme arzusu bulunmalı, incitme arzusu bulunmamalıdır.[299] Şaka yapmak veya şakadan hoşlanmak sevilmeye vesiledir. Bu vasıf insanı kaba ve sert olanlardan ayırır.[300]

Mizah ve karikatür hislerinin kuvvetlendirilip geliştirilmesi, bugün çocuk eğitiminin önemli bir yönünü teşkîl etmektedir.[301]

---

[291] Abbâs Vesîm, *Düstûru'l-Vesîm*, Râgıp Paşa Ktp., no: 947, vr. 503a.
[292] İsbehânî, *II*, 152.
[293] *İbn Mace, Zühd*, 19.
[294] Tirmizî, *Menâkıb*, 21.
[295] Müslim, *F. Sahabe*, 29.
[296] Tirmizî, *Şemail*, II, 249.
[297] Tirmizî, *Şemail*, II, 257; Kâdî Iyâz, I, 107.
[298] Tirmizî, *Birr*, 61.
[299] Bkz.: Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Mısır 1344, I, 249; Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1978, VI, 2708.
[300] N. Işık- S. Kolçak, *Eğitim-Öğretimde Mizahtan Yararlanma*, İzmir 1953, 36-66.
[301] Pars, 68-69.

Mizah ve şakada haddi aşmamak gerekir. İfratı maskaralığa varır, vakara uygun düşmez. Yokluğu ise sertlik ve asık suratlılık demektir[302] ki bu, bilhassa sevgi ve şefkate muhtaç çocukların eğitimini üzerine almış öğretmenler için uygun bir davranış olmaz.

Şaka ve gülmek, insan fıtratında vâr olan duygulardandır. Küçükten büyüğe herkes şakadan hoşlanır diyebiliriz. Şaka yapmak ve yapılmaktan hoşlanmayan bir insan bile şakayı gördüğünde gülmektedir. Bu ise hoşlandığını gösterir. Nasreddin Hoca'dan nakledilen bir fıkraya gülmeyen bir insan, hemen hemen yok gibidir. Olsa bile bu bir anormalliktir. İnsan psikolojisini çok iyi bilen ve herkese psikolojik yapısına göre davranan Hz. Peygamber çocuk ve yaşlılarla daha çok şaka yapmıştır. Çocukları sevindirmek, yaşlıların gönlünü alıp ferahlatmak için ara sıra ashabı ile de şaka yaptığı görülmektedir. O, Enes b. Mâlik (r.a.)'e lâtîfe olarak: **"Ey iki kulaklı."**[303] derken yine Enes'in küçük kardeşine: **"Ey Ebâ Umeyr! Ne yaptı Nugayr? (Artık onu göremiyorum.)"**[304] diye takılırdı.

Yaşlı bir kadın Rasûl-ü Ekrem'e gelerek: "Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'a duâ et ki beni cennetine koysun." der. Hz. Peygamber de: **"Ey falanın annesi, Cennet'e yaşlılar giremez."** karşılığını verir. Kadıncağız bu sözün gerçek mânâsını kavrayamadığı için çok üzülür ve ağlar. Bunu üzerine Kâinatın Efendisi: **"O gün sen ihtiyar değilsin. Allah'ın kelâmını işitmedin mi?"** der[305] ve **"Sen hiç "Onları bakire, eşlerine düşkün ve hepsini bir yaşta kılmışızdır." âyetini okumadın mı?"**[306] diye ilâve eder. Önce üzülen yaşlı kadın, bunun üzerine çok sevinir.

Sahabe de Hz. Peygamber'le şaka yapmıştır. Meselâ Nuayman (r.a.)'ın yaptığı bir şakaya Allah'ın Elçisi (s.a.) bir yıl gülmüştür.[307]

Şaka, gerçek üzerinde yapılır. Uydurulan ve gerçekle ilgisi olmayan şeylerle şaka yapılmaz. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in bütün şakaları gerçek ve aynı derecede eğiticidir. Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edilir ki sahabeden bazıları şöyle demiştir: "Ey Allah'ın elçisi! Siz bizimle şaka da yapıyorsunuz." Bunun üzerine O: **"Evet, ben şaka yapıyorum. Fakat sadece gerçek olanı söylüyorum."** karşılığını vermiştir.[308]

Şu halde alay, küçük düşürme gibi hatalara düşmeden, yalana iltifat etmeden gerçek olanla yapılan şakalarla sevinç belirtileri göstermek, ahlâkî ve eğiticidir.

---

[302] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûz*, Mısır 1306, II, 222.

[303] Tirmizî, *Birr*, 57; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 92.

[304] Buhârî, *Edeb*, 81; Müslim, *Âdâb*, 5; Tirmizî, *Birr*, 57; İbn Mâce, *Edeb*, 24; Ayrıca bkz.: Mansûr Ali Nâsıf, *et-Tâc*, Beyrut, 1962, V, 56. "Nugayr", bülbül yahut kuş yavrusu mânâsındadır.

[305] Tirmizî, Birr, 57; Mansur Ali Nâsıf, V, 57.

[306] *el-Vâkıâ*, (56), 35-36.

[307] Örnekler için bkz.: Buhârî, *Hudûd*, 5, *Vekâle*, 13; İbn Mâce, *Edeb*, 24, 93; Ayrıca bkz.: Akif Köten, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabîler*, İstanbul 1991.

[308] Mansûr Ali Nâsıf, V, 57; Tirmizî, Birr, 57. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvud, *Edeb*, 80; Tirmizî, *Zühd*, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 3.

Ahlâkî olmayan ise eğlence sermâyesi olarak başkalarının haysiyet ve şerefinin seçilmesi, çevrenin rahatsız edilmesidir. Diyebiliriz ki gerçeğe uygun, yalana dayanmayan, eğitici olup muhatabı incitmeyen, devamlı olmayıp, ara sıra yapılan şakalarda bir beis yoktur. Gerçek olmayan, başkalarını inciten, sırf gülmek ve eğlenmek gayesiyle yapılan belki de sonu kavga ile bitmesi muhtemel şakalar yasak olup, terbiyevî bir değeri de yoktur.[309]

Bu sebeple öğretmen ikinci grupta zikrettiğimiz hoş karşılanmayan şekilde şaka yapmamalıdır. Çünkü aşırı şaka, gülmeyi gerektirir. Çok gülmek ise daha önce de belirttiğimiz gibi, kalbi rahatsız eder. Bazı durumlarda kin ve nefret doğurur, ağırbaşlılığı ortadan kaldırır. Yine şaka ve mizah hususunda bir yasaklama olmayıp, sınırlandırma olduğunu görüyoruz. Şayet bir yasaklama olsaydı, bizzat Hz. Peygamber şaka yapmazdı. Sınırlamanın temelinde çok gülmeyi, vakit kaybını önlemek ve saygıyı kaybetmemek yatar.

Rasûl-ü Ekrem gibi, İslâm eğitimcilerinden gelen rivayetleri bu açıdan değerlendirmelidir. Zîrâ yasaklamak, bir duyguyu köreltmek demek olur ki yasak olan işte budur. Meselâ, Gazâlî bir yerde: "Öğretmen, mânâsız ve boş şeylerle uğraşmayı, oyun, şaka ve mizahı terk etmelidir."[310] derken, bir başka yerde: "Aşırı olmayan şakada bir beis yoktur."[311] der. Bir başka eserinde ise: "Öğretmen, öğrencilerin huzurunda onlardan birisi ile şakalaşmamalıdır."[312] der. Bu üç söz arasında bir tenakuz olmayıp meseleyi izah vardır.

Abderî ise: "Öğretmen çocuklarla şakalaşmamalı, gülmemeli. Böylece kendisine duyulan saygıyı kaybetmemeli."[313] derken, el-Muhâsibî: "Gülmeyi azalt ve mizahtan uzak ol."[314] der. Bütün bunlar, toplumu ayakta tutan unsurların vakarını korumak ve saygıyı kaybetmelerini önlemek için bir tedbirdir.

Öğretmen aşırı şaka ve mizahtan kaçınacağı gibi, öğrenciler arasında yapılan lüzumsuz, ağır ve yersiz şakalara da manî olmalıdır. Bilhassa başkasını kızdırmaya yönelik şakalara engel olmalıdır. İşte bu yönden aşırı şaka, eğitimde büyük mahzurlar doğurur. Meselâ, bir ders süresince devamlı gülen öğrencinin bir sonraki dersi dikkatle takibi ve anlaması hayli zordur. Zira o derste de içten gülme devam edecektir. Bir dersi devamlı fıkra ile geçirip öğrenciyi kahkahaya boğan bir öğretmenin daha sonraki derslerde ciddiyetini koruması zordur.

Şu halde aşırı mizahın yasak olması öğretmeni korumak, öğrenciyi dersten koparmamak, böylece eğitim ve öğretimin daha verimli olmasını sağlamaya yöneliktir. Öğretmen, sınıfta gerektiğinde yapılacak şakanın öğrencilerdeki stresi azal-

---

309 Bkz.: Işık-Kolçak, 66; Zebidî, II, 222.
310 Gazâlî, *Bidâyetü'l-Hidaye*, 36.
311 Gazâlî, *İhya*, III, 1571.
312 Gazâlî, *el-Edeb fi'd-Din*, 66.
313 Dağ-Öymen, 59.
314 Haris el-Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, Halep 1971, 132.

tacağını unutmamalıdır. Gülmek gerekiyorsa öğretmen, öğrencilerle birlikte gülmekten çekinmemelidir.

f. Diğer İlimleri Kötülemek

İlim, iyi yönde ve iyi işlerde, insan ve insanlığa hizmet yolunda kullanıldığı zaman iyi; insanlık zararına kullanıldığı zaman da kötüdür. Bir bıçak düşünelim: Elma soyar, ekmek keser, hem de insana zarar verebilir. Çünkü bir vâsıtadır. Kullanışa göre rol alır. İlim de böyledir. Meselâ atom: Şayet enerji elde etmek gayesiyle yapılırsa faydalı, sadece harp için yapılır ve kullanılırsa zararlıdır. Denebilir ki kullanılan ve kullanıldığı zaman bir fayda temin eden ilim faydalı; fayda temin etmeyen, zarar getiren ilim ise faydasızdır.

Ancak ilimlerin önemlisi, önemsizi olabileceği gibi, sırası da değişebilir. Bir insan için çok faydalı olan, bir başkası için faydalı olmayabilir. Birisi için çok önem arz eden bir bilgi, diğeri için önem arz etmeyebilir.

Şu halde ilmin faydalı, zararlı, önemli, önemsiz oluşu izafidir. Aslında her şeyde durum böyledir. Aç bir insan için yemek, susuz bir insan için de su daha önemlidir. Dolayısıyla önem durumu, ihtiyaç ve sevmeye göre değişmektedir. Meselâ, tarih dersi hafızası zayıf bir öğrenci için önemsiz, hattâ lüzumsuz bile sayılabilir. Fakat bu ona göredir. Her ilmin ayrı bir lezzeti vardır. Meselâ, Fıkıh ilmi bize hakkı ve haksızlığı öğretir. Matematik ve Geometri ilmi, mukayese ve muhakemeyi kuvvetlendirir. Tabiat bilgisi, varlıklar, Coğrafya, ülkeler hakkında bilgi verirken, Tarih ilmi, bizi adetâ geçmiş asırlarda yaşatır, geçmiş tecrübeleri bize aktarır, ibret almayı ve aynı hatalara düşmemeyi öğretir.

İlimlerin önemi, fertlere ve toplumlara göre değiştiği gibi. asırlara göre de değişebilir. Meselâ, önceki asırlarda önemli olan bir ilmin bugün önemli olmadığı görülebilir. Öğrenci için ders de böyledir. O, kabiliyetlerine uygun olan bir dersi daha çok sever, sevdikçe de yaklaşır. Şu halde öğrenci için en önemli ders, kabiliyetine uygun düşen ve sevdiği derstir. Ama bir öğrenci için çok önemli olan bir ders, bir başkası için birinci derecede önemli olmayabilir. Meselâ Beden Eğitimi herkes için aynı derecede önemli değildir. O, bedeni sağlam ve sporla ilgilenen bir öğrenci için çok önemli, ancak ayağı sakat olan bir öğrenci için önemli değildir.

Artık diyebiliriz ki, bir ilmin faydalı veya zararlı oluşu, ilmi kullanan kişinin niyetine göre değiştiği gibi, bir ilmin önemi de öğrencinin duyduğu ihtiyaç, dersi ve öğretmeni sevmesi ve en önemlisi, derse olan kabiliyeti ile ilgilidir. Çünkü herkes için olduğu gibi, öğrenci için de kabiliyeti olduğu ders, birinci derecede önem arz eder. Bir öğretmenin kendi dersinin bütün öğrenciler için aynı derecede ve çok önemli olduğunu, bir diğer dersin önemsiz, hattâ lüzumsuz olduğunu söylemesi uygun bir davranış olamaz. Halbuki onun dersini anlatması ve gayesini açıklaması

yeterlidir. Ayrıca dersinin önemli olduğunu söylemesine lüzum yoktur. Çünkü derse kabiliyeti olanlar, zaten dersle daha yakından ilgilenecektir.

Şu halde öğretmene veya ilmin bir dalında mütehassıs olana yakışan, diğer ilimleri kötülememek, küçük görmemektir.[315] Hele bunu öğrenci huzurunda yapması uygun düşmez. Tarih öğretmeninin Fizik, Fizik öğretmeninin Tarih dersini kötülemesi gibi. Ona düşen görev, dersleri kötülemek veya kendi dersini övmek değil; ilmin önemli, öğrenmenin lüzumlu, bilginin her yerde ve herkesten alınabileceği esâsını vermektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki öğretmen, sınıfta veya bir başka yerde, öğrencilerinin yanında diğer bir ilmi ve bir öğretmeni çekiştirmekten, ilimleri onların gözünde küçültücü sözler söylemekten son derece sakınmalıdır.

3. İslâm Eğitimcilerinden Bazılarına Göre Öğretmenin Vasıfları

a. Gazâlî'ye göre

Gazâlî, meşhur "İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn", "Fâtihatu'l-Ulûm", "Mizânü'1-Amel", "Bidâyetü'l-Hidâye" adlı eserlerinde, öğretmende bulunması gereken vasıflar hakkında ilginç bilgiler verir. Bu bilgileri özetle aşağıya alıyoruz:

- Öğrenciye şefkat göstermeli ve onları evlâdı yerine koymalı,
- Eğitim-öğretimle ilgili bütün davranışlarında Hz. Peygamber'e uymalı, -dînî mevzularda öğrettiğine- karşılık almamalı, öğrenciden öğrettiğine karşı teşekkür bile beklememeli. Ancak Allah rızası için öğretmeli, gayesi O'na ulaşmak olmalıdır.
- Öğrenciye rehber olmalı, öğüt vermeli, onlara yeri geldiğinde her şeyi en ince noktalarına kadar bildirmelidir. Meselâ, lâyık olmadığı bir makama talip olmamak gibi,
- Tahkir mâhiyetinde olmayıp, îmâ ve şefkat yoluyla, sevgi dolu davranışlarla öğrenciyi kötü huy ve alışkanlıklardan menetmelidir. Çünkü suçu açıkça söylemek, haya perdesini yırtar. Ancak bu, öğretmenliğin inceliklerindendir, bunda herkes başarılı olamaz.
- İlmin bir dalında ihtisası olana yakışan, diğer ilimleri öğrenciye kötülememektir. Aksine onları, devamlı ilim öğrenmeye teşvik etmelidir.
- Öğrenciye anlayış kabiliyetine göre ders verip, kavrayamayacağı bilgiyi vermemelidir.
- Kabiliyetsiz olanlara ancak seviyelerine uygun bilgiler vermek ve onlara "Daha sizin anlayamayacağınız nice bilgiler var." Diyerek kendisinden gizlenmiş incelikleri açıklamamalıdır. Aksi halde öğrencinin şevki kırılır, derslere olan ilgisi azalır.

---

[315] Gazâlî, *İhya*, I, 96; *Fâtihatu'l-Ulum*, 296.

• Öğretmen, bildiği ile amel etmeli ve sözü, davranışını yalanlamamalıdır.[316]

Gazâlî, "Bidâyetü'l-Hidâye" adlı eserinde ise öğretmenin riâyet edeceği hususları bir başka açıdan ele almaktadır. O'na göre öğretmenin uyması gereken genel prensipler şunlardır:

• Sabırlı olup, öğrenciden gelecek her şeye tahammül etmek,

• Yumuşak huylu olmak,

• Vakarını muhafaza edip, heybetle oturmak,

• İnatçı ve dik kafalı olmamak,

• Kibri terk edip tevazuu tercih etmek,

• Boş şeylerle uğraşmayı terk etmek,

• Öğrenciye yumuşak davranıp, yaramaz olanlara karşı teenni ile ve akıllıca hareket etmek,

• Anlayışı kıt olana karşı güzel sözlerle ve güzel bir üslûpla davranıp, kesinlikle sert muamele etmemek,

• Yeri geldiğinde "Bilmiyorum" demekten çekinmemek,

• Bir şey soran olursa, önce suâli iyice anlamak ve elinden geldiğince bildiğini anlatmaya çalışmak,

• Sağlam delili kabul etmek, hatasını anlayınca dönüp hakka sığınmak, gerçeğe boyun eğmek,

• Öğrenciyi kendisine zarar getirecek her ilimden menetmek,

• Öğrencinin, ilmi Allah rızâsı dışında bir gaye ile almasına engel olmak,

• Öğrenci, farz-ı ayn olan ilimleri tamamlamadan farz-ı kifâye olan ilimlerle meşgul olursa, onu, farz-ı ayn olan ilimlere döndürmek,

• Öğretmen, bütün davranışlarını takva yoluna uydurmalı, kendisini hesaba çekmelidir. Çünkü öğrenci, önce onun davranışına ve tavrına bakar, sonra söylediklerinden faydalanır.[317]

b. Taşköprüzâde'ye Göre

Taşköprüzâde, [318] *Mevzû'atu'l-Ulûm* adlı meşhur eserinde öğretmenin vazife ve vasıflarını on maddede, geniş bir şekilde incelemiştir. Biz burada sadece başlıkları, sadeleştirerek vermekle yetineceğiz:

---

316 Gazâlî, *İhyâ*, I, 93-98, *Mizanu'l-Amel*, Mısır ts., 140-146; *Fâtihatu'l-'Ulûm*, 286-300.

317 Gazâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye*, 36-37.

318 Ebu'1-Hayr İsâmeddîn Efendi (1495-1561), Bursa'da doğmuş, tahsilini Bursa ve İstanbul'da tamamlamış, çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, 1551'deİstanbul kadılığına getirilmiştir. Gözlerinin görmediği son yedi yılda, aralarında eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye'nin de bulunduğu birçok mühim eser yazdırmıştır. En önemli eseri olan Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde'si birçok ilim ve fen konularını şâmildir. Eser, oğlu Kemâleddîn Mehmed Efendi tarafından *Mevzû'atul-'ülûm* adı altında ve bâzı ilâveler yapılarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

• Öğretmen, Allah rızâsı için öğretmeli, öğretmekten gayesi şöhret, gösteriş, dünyalık ve saygı beklemek olmamalı,

• Öğrencilerini kendi evlâdı gibi kabul etmeli,

• Öğrettiklerine karşılık almamalı ve öğrencilerinin dünyalığa olan meylini azaltıp tevazu, sevgi ve yumuşaklıkla fazileti öğreterek onları yetiştirmeli, [319]

• Öğrenciyi kötü davranışlardan sakındırmak için onlara çeşitli şekillerde öğüt vermeli.

• Yasaklanması gereken şeylerden öğrenciyi alıkoyan kurallar koymalı. Fakat bu sınırlayıcı kuralları sertçe ve açık olarak yapmayıp imâ ile ve söylemekle yetinmeli. Zîrâ îmâ etmenin tesiri, açık olarak yasaklamaktan daha büyüktür. Sertçe yapılan yasaklar, insanı daha çok teşvik eder. Bu sebeple "Kişi, yasaklanan şeye karşı hırslıdır." denmiştir.

• Öğrenciye önemli olan bilgiyi öğretmekle işe başlamalı. Bunun dünya ve âhiret için olması değişmez. Fakat o, öğrencisini iyi tanımalı ki ona, kabiliyet ve zekâsına uygun olan ilmi öğretsin.

• Çocuk ve gençleri öğrenmeye, özellikle anlamaya teşvik etmeli. Çünkü küçükken yapılan ezber ve anlama, taşa nakış işlemek gibidir.

• Ona yakışan, sözü fiiline uygun olup, öğrenciye emrettiği şeyleri bizzat yapmalı ki tesirli olsun.

• Öğretmen derste öfkelenmemeli, öğrencilerin bilgisini kontrol etmeli, denemeli, dersi yavaş işlemeli ve iyi hazırlanmalı. Öğrencilerin sorduğu her suâle cevap vermeyip, emîn olmadığı hususlarda konuşmamalı, lüzumsuz öğüt vermemeli. Hilm, vakar, sabır ve rıfk sahibi olmalıdır.

• Yeme-içme ve giyim kuşamda süse, gösteriş ve israfa yer vermemeli, sâde bir hayat sürmelidir.[320]

c. Mâverdî'ye Göre

Mâverdî, [321] Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn adlı eserinin ilim bölümünden onbeş sayfayı (80-94) öğretmene ayırmış ve bundan uzun uzun bahsetmiş, konu ile ilgili

---

[319] Burada ücretle kastedilen, dînî hususlar olsa gerektir. Zirâ meslek edinenin ücret almasında beis olmadığını daha önce görmüştük.

[320] Taşköprüzâde, I, 67-100.

[321] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basri el-Mâverdî (364-450/974-1058): Basra'da doğmuş, devrin meşhur âlimlerinden çeşitli dînî ilimler tahsîl etmiş, sayısız talebe yetiştirmiştir. Muhtelif şehirlerde kadılık görevinde bulunan Mâverdî, sağlığında gül suyu ticâreti yaptığından *Mâul-Verd* lâkabı ile anılmıştır. 86 yaşında, Bağdat'ta vefat etmiştir.Bilhassa Fıkıh sahasında eserler yazan Mâverdî'nin eserleri ancak vefatından sonra, talebelerinden biri tarafından ortaya konmuştur. Günümüzde bilinen on üç eseri vardır. Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn adlı eseri, bugün dahi terbiyevî orijinalitesini muhafaza etmektedir.

çeşitli deliller sıralamıştır. O'nun öğretmenin özellikle davranışları ile ilgili görüşlerinden bazılarını maddeleştirerek buraya alıyoruz:

• Mâverdî, âlimlere en uygun, en gerekli davranış, tevâzûdur diye söze başlar ve tevâzuun çekici olduğunu söylerken âlimin talebesine bile tevazu göstermesini ister.

• Öğretmen -ona göre- kibir ve kendini beğenmişlikten sakınmalıdır. Çünkü herkes için çirkin olan kibirin, onlarda bulunması daha da çirkindir. Zîrâ halk onlara uyar. Ayrıca kibir, nefret ettiricidir. Öğretmen, özellikle ilmi ile kibirlenmemelidir, çünkü insanlara verilen ilim, sınırlıdır.[322]

• Bilmediğine cevap vermemeli, ilmiyle âmil olmalı,

• Yapmadığını söylemekten sakınmalı,

• İlmi başkalarına öğretmeli ve öğretme hususunda cimrilik etmemeli.

• Öğrenci iki kısma ayrılır: Kabiliyetli ve sadece ilim öğrenmek isteyen. Öğretmen, ilim öğrenmek isteyeni ilimden mahrum etmez. Fakat öğrencinin ilmi kötüye kullandığını sezerse ona her bilgiyi vermemelidir.

• Öğretmen, feraset sahibi olup, öğrenciyi iyice tanımalı. Zîrâ, öğrenciyi tanır, kabiliyetini bilirse yorulmaz.

• Devlet büyüklerinin ilme olan saygı ve alâkasını kötüye kullanıp, bu durumu istismar etmemeli. Ciddî olmalı, onlardan gelecek sorulara ciddî cevaplar vermeli. Onların işleri çok, zihinleri dağınık olduğundan, yanlarında çok kalmamalı, onlara yaltaklanmamalı.

• O, kanaatkar olup, dünyalık peşinde koşarak nefsini zelîl etmemeli. Çünkü ilimle şereflenmek, onunla küçülmekten üstündür.

• İlmin lezzetine ulaşmaya çalışmalı. Bilinir ki o, her şeyden lezzetli ve üstündür.

• Allah rızâsı için öğretip, karşılık almamalı.

• Öğrencilere nasihat edip, yumuşak davranmalı ve kolaylık göstermeli.

• Öğrencilere sert davranmamalı, gençleri hakir görmeyip onlara değer vermeli, öğrenciliğe yeni başlayanlara kızmamalı, ümitsizliğe düşürmemeli. Onlara ilmi sevdirmeli, şefkat göstermeli, ilim öğrenmeye teşvik etmelidir.

• Yine öğretmenin öğrenmek isteyeni men etmemesi, istekli olanı nefret ettirmemesi, öğrenciyi ümitsizliğe düşürmemesi gerekir. Aksi halde bu durum, âlim sayısının azalmasına ve ilmin gerilemesine sebep olur.[323]

---

322 Bkz.: *el-İsrâ*, (17), 85.
323 Mâverdî, 80-94.

d. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya Göre

İbrahim Hakkı, [324] Ma'rifetnâme adlı meşhur eserinde, öğretmenin vasıflarından ve riâyet edeceği ilkelerden bahsetmiştir. Bunları sâdeleştirerek aşağıya alıyoruz. O'na göre öğretmen:

- Öğrenciden gelecek her olumsuz harekete katlanıp sabretmeli,
- Lüzumsuz konuşmamalı,
- Halim-selim, ağırbaşlı ve mütevazı olmalı,
- Aşırı şaka ve mizahı terketmeli,
- Öğrenciye yumuşak davranmalı,
- Anlayışsız öğrenciye yavaş yavaş öğretmeli ve uygun bir metodla terbiye etmeli,
- Suâl soran öğrenciyi azarlamamalı, ona ilgi göstermeli, soruyu iyice anladıktan sonra ve iyice düşünerek cevap vermeli,
- Muhatabın delilini kabul etmeli,
- Öğrenciyi faydasız ilimden menetmeli,
- Öğrencinin faydalı ilmi Allah rızâsı dışında öğrenmesine mâni olmalıdır.[325]

İslâm bilginlerinden bazılarının öğretmende bulunmasını istedikleri vasıflardan ve eğitim-öğretim esnasında riâyet etmesi gerekli prensiplerden bahsettikten sonra, şimdi meslekî formasyon konusunu incelemeye geçebiliriz.

IV. MESLEKÎ FORMASYON

1. Pedagojik Formasyona Duyulan İhtiyaç

Eğitim, ilâhî ve ince bir sanattır. Bu sanatın inceliklerini ancak kabiliyetli, iyi yetişmiş öğretmenler bilir ve uygular. Öğrencileri anlamak ve problemlerine zamanında müdâhale etmek, bilgi işi olmaktan çok, bir sezgi, bir kalb ve tecrübe işidir. Meşhur eğitimcileri başarılı kılan da budur. Bugün okullarda öyle öğretmenler vardır ki, sınıfta öğrencilere iyi ders veremedikleri gibi, onlar üzerinde disiplin de sağlayamazlar. Çünkü bunlar, öğretmenliğe elverişli yetenekle doğmamışlar, dolayısıyla da iyi öğretmen olamamışlardır. Halbuki halk arasında okulda okumadığı halde, bildiğini gayet iyi öğretenler de vardır.

"Öğretmen olunmaz, doğulur" sözü doğru olmakla birlikte, her öğretmenlik kabiliyeti üstün olanın, iyi öğretmenlik yapamadığı da görülür. Bu sebeple şöyle demek daha uygun düşer: "Bu kabiliyette doğanlar, meslekte daha başarılı olurlar."

---

[324] İ. Hakkı (ö. 1195/1780), Erzurum'da doğmuş bir mütefekkirdir. Onbeş kadar eseri içinde en ünlüsü Marifetnâme'dir.

[325] İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, 539.

Salzmann'a göre öğretmenlik, doğuştan bir yetenek işidir. Ancak bu mesleğe karşı ruhunda derin bir sevgi duyanlar, gerçek ve iyi öğretmen olurlar.[326] Fârâbî de, "Her insanın başkalarına yol gösterme gücü olmadığı gibi, başkalarını bu şeyleri yapmaya sevk etme (liderlik) gücü de yoktur."[327] diyerek herkesin iyi öğretmen olamayacağını belirtir. İyi bir yetenekle doğanların daha iyi, normal yetenekle doğanların iyi bir şekilde öğretmenlik yapabilmesi için meslekî formasyona ihtiyaç vardır.

Aslında kabiliyet, her meslekte aranan ön şartlardan biridir. Ancak, asrın çok çeşitli ve kompleks kültür ve hayat şartları, öğretmenlerin üstün kabiliyetle birlikte, geniş bir pedagojik kültüre sahip olmalarını gerektirmektedir. Yeterli bilgi ve kültüre sahip olmak, iyi bir öğretmen olmak için yeterli değildir. Onun öğrenciye bilgiyi en verimli şekilde aktarabilmesi için pedagojik formasyona ihtiyacı vardır.

Biliyoruz ki, bugün bir at terbiye etmenin ve tavuk yetiştirmenin bile kendine has bir usûlü vardır. O halde, insan yetiştirme sanatının da bir usûlü, ilmi, tekniği, tarzı, ölçüsü, sınırı ve esâsı olmalıdır. Dolayısıyla bunları öğrenmek gerekir. Gaye, sadece bilgi aktarmak değil; aynı zamanda çocuk ve genci terbiye etmektir. Bu ise ancak öğrenciyi iyi tanımakla mümkün olur. Öğrenciyi tanıma ve en iyi şekilde yetiştirme usûlü, en iyi bilgi aktarma yolu nedir? İşte öğretmene bütün bunları büyük ölçüde kazandıran, pedagoji, öğretmenlik meslek bilgisidir.

Pedagojinin vereceği bilgi ve kültürün, tecrübe ile elde edileceğini iddia etmek uygun düşmediği gibi, öğretmenliğin Allah vergisi olduğunu kabul edip, öğretmenlik meslek bilgisi alınmadan icrası mümkün bir sanat olduğu da kabul edilemez.

2. Öğretmenin Meslekî Formasyonu

Öğretmen, genç nesli yetiştirme görevini üstlenmiş, öğreten ve eğiten insan, genç neslin mîmârı demektir. Öğretebilmek için de önce öğrenmek, bilmek gerekir. Eskiden beri yerleşmiş bir anlayış var: "Bilen insan öğretir." Bu anlayış günümüzde pek geçerli değildir. Fakat mesleği öğretmenlik olmayanların da bu işi üstlendiğini görüyoruz. Meselâ İstanbul'da Dâru'l-Fünûn başta olmak üzere, hemen hemen bütün yüksekokul muallimlerinin % 80'i asıl mesleği muallimlik olmayanlardı. Bunlara *seyyar muallim* deniyordu.[328]

Günümüzde öğretmen olabilmek için bir yüksek öğretim kurumundan mezun olmakla birlikte, öğretmenlik meslek bilgisi derslerini de okumak veya bu dersleri okuduğuna dair sertifika almış olmak gerekiyor.

---

[326] Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I, 375.
[327] Fârâbî, 44.
[328] Ergin, V, 1773.

"Bilen insan öğretemez, fakat bilen ve bildiğini başkalarına nasıl öğreteceğini de bilen insan, öğretebilir." demek daha uygun olur. Buna göre öğrenmek ve bilmek, öğrencilere öğretmek için yeterli sayılmamalı, bilen, aynı zamanda mesleki formasyona da sahip olanın gerçek mânâda iyi ve başarılı bir öğretmen olabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır.

Öğretmen, üç boyutlu bir ilmî özelliğe sahip olmalıdır. Başka bir ifade ile, öğretmenlik mesleğinden söz edebilmek için bu meslekte görev alan kişilerin üç boyutlu bir hizmet öncesi eğitim programından geçmeleri gerekmektedir. Bunlar:

a. Genel kültür,

b. Alan bilgisi,

c. Öğretmenlik meslek bilgisi.[329]

Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için, bunları inceleyelim:

a. Genel Kültür

Öğretmen, genel kültür yönünden çok iyi yetişmiş olmalıdır. Genel kültür, her çeşit bilgiyi -dînî, sosyal, fen ve tabiat ilimleri gibi-içine alır. İşte öğretmen, bütün bu sahalarda normal ve medenî bir insanın bilmesi gereken her şeyden haberdar olmalıdır. Çünkü, görevinde başarılı olabilmesi için büyük ölçüde buna ihtiyacı vardır.

J. Locke, öğretmenlerin genel kültürlerinin kuvvetli olmasını ister.[330] Öğretmen, dînî, sosyal, fen gibi ilimlerde ansiklopedik bir bilgiye sahip olmalı, aktüalite ile ilgisini devam ettirmelidir. Hâsılı "Kişi bilmediğine düşman olur." kâidesince her ilim dalında yeterli bilgiye sahip olmalı ki öğrencileri yönlendirsin, en azından her ilmin tarifini, gayesini, konusunu, alanını ve o alanda meşhur olanları ve eserlerini bilmeli ki, öğrencilere yeri geldiğinde öğretebilsin. Taşköprüzâde, bu hususta şöyle der: "Akbâh-ı münkerâttandır ki, müderris her sabah dersten birkaç satıra nazar idüp, onu fehm eyleyüb sâirinden bihaber iken varûb ol mâlûmî müteallime ilga eyleye. Lâkin zihni şâir ebvâbın cümlesinden veyahut ekserisinden hâlî ve nice lâzım olan mukaddemattan ârî ola. Zîrâ bu emr-i şenî nice avamı mansıb-ı tedris talebine ikdam etmeye müeddî olur. Zîrâ avamdan birkaç satırı fehme kadir olamayan kalîl ve nâdirdir. Bu beliyye-i âmme zamanında şuyû bulub, ol sebebden nice erbâb-ı cehalet mansıb-ı tedrise duhûle cür'et idüb rüsûm-u ilim ve rennâk-ı medâris harâb ve dâris olmuştur."[331]

---

[329] Öğretmen yetiştirme programlarında alan bilgisine 5/8, öğretmenlik meslek bilgisine 2/8 ve genel kültüre de 1/8 ağırlık verilmesi gerektiği ifâde edilmektedir.Bkz.: Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara 1983, 112-113.

[330] Kanad, I, 314.

[331] Taşköprüzâde, I, 88.

Asırlar önce söylenen yukarıdaki sözlerin hâlâ tazeliğini koruduğunu müşahede etmekteyiz. Günümüzde yeterince hazırlık yapmadan sınıfa giren ve dersin öğretimi ile ilgili gayret göstermeyen, dersi sürekli öğrencilere okutan veya anlattıran öğretmenler görmek her zaman mümkündür.

Öğrenciler, öğretmenin konumu icâbı sahip olduğu geniş bilgiye çok değer verirler, her suâle cevap verebilmesini arzu ederler. Kant'ın da belirttiği gibi[332] öğrencilerde saygı uyandırmanın temelinde öğretmenin geniş bilgi ve kültüre sahip olması yatar. Bunun için günlük gazete, kitap, dergi okumak, ilgili radyo-televizyon programlarını seyretmek tavsiye edilmektedir.[333]

Şöyle diyebiliriz, öğretmen zengin kültürümüzü iyi bilmeli, onu yaşamaya, öğrencilere ve topluma aktarmaya, geliştirmeye çalışmakla birlikte, eksikleri tamamlamaya, yanlışları düzeltmeye çalışmalıdır. Çünkü yanlışlar devamlı tekrar edildiğinde doğru zannedilir.

b. Alan Bilgisi

Başarının sırrı tam bilmek, mesleğinde mahir, branşında otorite olmak ve kendine güvenmektir. Bu durum ifâde ve davranışlarda kendini gösterir. Bilen kendine güvenir, rahat hareket eder, başarılı olur. İyi bilmeyen ve kendine güvenmeyen öğretmen tâviz verir, ders dışına çıkmaktan çok hoşlanır, soru sorulunca öfkelenir.

Öğretmen, her zaman ilimle, okumakla meşgul olup, bildiklerini öğreten, bilmediklerini öğrenen birisi olmalıdır. Ayrıca o, ders verdiği sahada ilmî yönden otorite olmalıdır. Öğretmenin, öğrettiği branşta mahir olması vâcib, [334]hattâ farzdır.[335] Meselâ, fıkıh, hadis, pedagoji, tarih, coğrafya, fizik, kimya, vb. hangi branşta ders verirse versin bu durum farketmez. Zîrâ ilmi öğretmek, yeni başlayanların seviyesine indirmek, ancak onu iyice hazmetmek, anlamak, özellikle branşında derinleşmek ve otorite olmakla mümkündür. Çünkü öğretmenin ilmî hatalarının çok olması, öğrencilerin ona olan güvenini sarsar. Onu ve öğrettiklerini küçümseme meydana gelir. Ayrıca öğrenciler onun öğrettiklerinde şüpheye düşerler ki, bu suretle ondan ilmî yönden de yeterince istifâde edemezler.

Öğrenciler mesleğini seven, dersinin ehli, branşında otorite olan öğretmenleri çok sever ve daha çok saygı gösterirler. Dersine hâkim, konuları anlaşılır bir şekilde anlatan bir öğretmenin değeri, onlar katında çok yücedir. Şayet bir öğretmen, branşında mahir değil, dersini iyi bir şekilde veremiyorsa, öğrenciler bunu hemen

---

[332] Kanad, I, 437.
[333] Bkz.: Kâzım Nami, *Muallimin Meslek Ahlâkı, İstanbul* 1934, 15.
[334] *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 77a.
[335] Zernûcî, 3.

fark ederek derse girmek istemedikleri gibi, girseler de anlatılanları can kulağıyla dinlemezler. Bu gibiler, ayrıca, öğrenci üzerinde etkili de olamazlar.

Bunun farkına varan öğretmenler, telâfi mekanizmasına çalıştırarak zayıf yönünü gizlemek için öğrencileri korkutmaya, sert davranmaya veya taviz vermeye kalkışırlar. Halbuki baskı yaptıkça veya onlara taviz verdikçe daha çok gözden düşerler. Hâsılı öğrencilerin en çok tenkîd ettikleri, hoşlanmadıkları, yeri geldiğinde gülünç buldukları öğretmenler bunlardır. M. Akif merhum:[336]

> "Muallimim" diyen olmak gerektir imanlı,
> Edebli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.
> Bu dördü olmadan olmaz: Vazife, çünkü büyük."

derken, öğretmenin dersinin ehli ve öğretmenlik mesleğine lâyık olması gereğine işaret eder.

Artık diyebiliriz ki öğretmenin, geniş bir kültüre, ilmî otoriteye, hafıza ve muhakeme kuvvetine, derin bir anlayış kabiliyetine sahip olması gerekir ki, böylece öğrencilerin hürmet ve güvenine mazhâr olsun, onlara beklenen ilmî faydayı verebilsin, öğrencilerin itimadını kaybetmesin. Onlara bu kutsal mesleği sevdirsin ve onları bu mesleğe yönlendirsin.

c. Öğretmenlik Meslek Bilgisi

Öğretmenin aslî görevi öğretmenlik; öğrencilere öğretmek ve yetiştirmektir. Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi öğretmek için bilmek, bildiğini nasıl öğreteceğini de öğrenmek gerekir. Onun görevini tam yapabilmesi, öğretmenlik meslek bilgisine sahip olmasına bağlıdır. Bu formasyondan mahrum olanlar, ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, her zaman tam ve kolay öğretemez, öğrencilerle iyi iletişim kuramazlar.

Öğretmenin, öğretim metodlarını kullanma ve birinden diğerine geçmede mahir olması, bu metodlara iyice vâkıf olması, hangi derse, konuya ve duruma, hangi öğretim metodunun daha uygun olduğunu bilmesi gerekir. Genel kültür ve alan bilgisine sahip olmak, ilimde derinleşmek, ilmî otorite ve ilmî yeterlik kâfi değildir. Zîrâ her öğretmenin bilgisini öğrenci seviyesine indirerek bilgi aktarmaya gücü yetmez. Öğretmenlik meslek bilgisine sahip olmayan öğretmenin eğitim-öğretim faaliyetinde zorlanacağı bir gerçek, başarılı olması ise çok zordur. Bu formasyonu oluşturan zihnî disiplinlerin başlıcaları şunlardır: Genel psikoloji, eğitim psikolojisi, çocuk psikolojisi, gençlik psikolojisi, yetişkinler psikolojisi, eğitim sosyolojisi, eğitim felsefesi, genel ve özel öğretim metodları, ölçme ve değerlendirme teknikleri, ruh sağlığı bilgisi, rehberlik vs.

---

[336] M. Akif, *Safahat*, İstanbul 1966, 281.

Öğretmenin eğitim-öğretim faaliyetinde zaman kaybını önlemesi, bir derste gerektiğinde metoddan metoda geçebilmesi ve mesleğinde başarılı bir öğretmen olabilmesi, büyük ölçüde bu formasyona sahip olmasına bağlıdır. Son yıllarda öğretmen yetiştiren fakültelerde bu formasyonu kazandıracak derslere daha çok önem verilmesi ve bu derslerin gün geçtikçe artması, konunun önemini ortaya koymaktadır.[337]

Şimdiye kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılıyor ki, öğretmen için pedagojik bilgiye sahip olmak kadar, bu bilgiden istifâde kabiliyetine yani, terbiyecilik sanatına sahip olmaya da ihtiyaç vardır. Bu kabiliyet ve formasyona sahip olmayan bir öğretmen, bilgiyi öğrenci seviyesine indiremeyeceği gibi, kabiliyetine ve seviyesine uygun ders verip, ona yeterince ve istenen şekilde faydalı olamaz.

3. Kendini Yetiştirmek

Öğretmenin önemli görevlerinden biri, her an kendisini ilimde daha ileri bir seviyeye ulaştırmaya, diğeri de öğrencilerini daha iyi yetiştirmeye çalışmaktır. Bu iki yönlü çalışmanın (yetişme-yetiştirme), öğretmeni, hayatı boyunca kuşatıp meşgul etmesi gerekir. Öğretmen denince, akla "Okuyan, araştıran insan" gelir. Onun okuması, hem de çok okuması, bir zorunluluktur. Zira, dünya hızlı bir gelişme içinde olup, ilimler durmadan gelişmektedir. Dün bilinmeyen, bugün biliniyor, bugün bilinmeyen ise yarın bilinebilir. Bu arada psikoloji, eğitim-öğretim metodları ile ilgili büyük gelişmeler oluyor. Öğretmen yeni bilgiler kazanarak yarının büyüklerine anlatmalı, onları geleceğe göre ve geleceğin problemlerini çözebilecek seviyede yetiştirmelidir.

Yeni ilmî gelişmelerden ve fikrî cereyanlardan haberi olmayan bir öğretmen, öğrencilerini arzulanan şekilde geleceğe hazırlayamaz. Yeni bilgi ve maharetleri kazanmanın tek yolu bu sahada yazılan eserleri, süreli yayınları, elden geldiği ölçüde takip etmektir. Okumak, öğretmenin mesleğinde ilerlemesine hizmet eden en tesirli vasıtadır. Bu sebeple o, bilhassa alan ve öğretmenlik meslek bilgisi alanında yazılan kitap, dergi, vs. takip etmelidir.[338] Okul sonrası mesleği ile ilgili yeni gelişmeleri izleyip eğitimle ilgili yazılanları okumalıdır. Aksi halde o, öğrencileri zamana göre değil de; kendi yetiştiği zamana göre eğitmiş olacaktır.

---

[337] Yüzyıllardır yaygın- olarak bulunduğu halde, ancak 20. asrın başlarında ortaya konan eğitim psikolojisi, ilk defa 1940'da A.B.D'de öğretmen yetiştiren okullarda okutulmaya başlanmış, 1952'de Türkiye'de öğretmen okullarına konan bu ders, 1972'de Y. I. Enstitülerinde "Öğretmenlik Bilgisi" adı altında 1 saat okunan bir ders haline gelmiştir. Bugün ilahiyat fakültelerinde beşinci yarı yılda, 3 saatlik bir ders olarak görülmekte, öğretmen yetiştiren diğer fakülteler gibi, ilahiyat Fakültelerinde de 21 krediden oluşan "Öğretmenlik Meslek Bilgisi" grubu dersleri okutulmakta ve mecburi dersler arasında yer almaktadır.

[338] Bkz.: Kâzım Nami, 15.

Öğretmen, "daima tetebbu ve araştırma, meslekî literatür tetkiki, konferans ... seminere devam etmek suretiyle meslekî bakımdan kendini yükseltmelidir."[339]

Öğretmenin, kendini yetiştirme konusu üzerinde ısrarla durulmuştur. Meselâ, Disterweg: "Kendini yetiştirmeyen ve yükselmeyen, başkalarını da yetiştiremez, yükseltemez."[340] derken, Salzmann'a göre de ancak kendini yetiştirenler iyi öğretmen olabilirler.[341] Ebu'l-Leys es-Semerkandî de âlimde on şart arar ve bunlardan biri de "Kitapları mütâlaaya devam etmektir." der.[342]

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'un: "Ey insanlar! İlim öğrenin, çünkü sizden biriniz ilme ne zaman ihtiyaç duyacağını kestiremez."[343] sözleri bu açıdan büyük önem taşır. İlim sınırsız ve öğrenmede devamlılık esas olduğundan, öğretmene öğrenmeyi terk etmek uygun düşmez.

Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: **"Sadakanın, iyiliğin en yücesi, kişinin ilim öğrenmesi ve onu müslüman kardeşine öğretmesidir."**[344] **"İlim öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz."**[345] **"Ölüm döşeğinde bile olsa ilim isteyen, kendisi ile peygamberler arasında ancak peygamberlik derecesi kalarak Allah'a ulaşır."**[346]

İnsan, gününü iyi değerlendirmelidir. Gelecek günlerin şimdilik bir kıymeti yoktur. Çünkü iki günü eşit olan aldanmıştır. Bazı âlimler hafif bir hastalığın arız olması veya elem veren bir şeyden dolayı ilimle meşgul olmayı bırakmayıp, aksine belki şifâ verir düşüncesiyle imkânlar dahilinde ilimle meşgul olurlardı. Ebû Yûsuf'un, ölüm döşeğinde iken bile ilimle meşgul olduğu gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır.[347]

Öğretmen, devamlı olarak okuma, öğrenme gayreti içinde olmalıdır. Zira "Kişi okuduğu, öğrendiği sürece âlimdir. Öğrenmeyi bırakıp kendini bundan müstağni ve elde ettiği ilmi yeterli zannettiğinde ise kendini cehaletin kucağına atmış olur."[348]

Şu halde öğretmen, çok okuyan, kendini mesleğe ve öğrencilere adamış kimse olduğundandır ki ilmini devamlı arttırmaya, kendisini bilgi yönüyle sürekli yenilemeye çalışmalıdır. Aksi halde yenilenmeyen bilgiler ile derste yetersiz kalır.

---

339 *Bilgi Mecmuası*, C. 13, Sayı: 152-153.
340 Kanad, I, 432.
341 Kanad, I, 376.
342 Taşköprüzâde, I, 92; Kâtip Çelebi, 50.
343 İbn Abdilberr, I, 104.
344 İbn Mâce, *Mukaddime*, 20.
345 Dârimî, I, 73.
346 Münzirî, *et-Tergib ve't-Terhib*, 1, 96.
347 Zernûcî, 24. Ayrıca bkz.: Aynca bkz.: İbn Cemâ'a, 26 vd.
348 İbn Cemâ'a, 28'de bu sözü Sa'îd b. Cübeyr'den, Gazâlî, *İhya*, I, 100'de İbn Mübarek'ten, İbn Abdilberr, I, 115'de İbn Ebî Hassân'dan naklederler.

Öğretmenin mesleğinde başarılı olmasını sağlayan bir diğer husus da *METOD'dur*. Bu itibarla metod konusunu incelemek yerinde olacaktır.

V. ÖĞRETMEN VE METOD

Metod, herhangi bir konuda en kısa yoldan gerçeğe ve gayeye ulaştıran bir hareket, bir yöneliş bir istikâmeti takip etme tarzıdır. Metod amaca ulaştıran en kısa yoldur. Günlük hayatımızda sıradan davranışlarımızda bile bir metod, bir düzen vardır. Meselâ, sabahleyin kalktığımızda ne yapacağımızı biliriz. Çünkü sırasıyla yapacağımız işler, alışkanlıklara bağlı bir metodla hayatımıza yerleşmiştir. Kalkmak, temizlik, kahvaltı yapmak ve işe yönelmek. Diğer ailevî, husûsî ve resmî işlerimizde bir düzene bağlıdır, bunlarda da metod hâkimdir. İş bölümü de bunun bir sonucudur.

Metod dar mânâda "Bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş bir yoldur." Onu geniş olarak: "Bir amaca en çabuk ve en emin bir şekilde ulaştırmayı mümkün kılan vasıtaların tümüdür." diye tarif edebiliriz.

Metod, her alanda başarının sırrı ve anahtarıdır. İnsan doğru ve emin yolları, teknikleri benimsediği ve uyguladığı ölçüde yaptığı işte ilerleme imkânı bulur. Metodlu çalışma, kişiyi zaman ve enerji israfından korur, az zamanda çok verim alınmasını sağlar. Başarma azmi verir, başarı grafiğini yükseltir. Kişiye güven duygusu verir, hayatı plânlı ve daha düzenli olur. Metodsuz olarak yapılan iş ve faaliyetler, başarıyı engeller, beden ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkiler. Yapılan işi güçleştirir, deneme-yanılmalara sevk eder, tereddütlere düşürür ki, eğitim ve öğretimde bu sakıncalar daha da çoğalır. Bu sebeple en basit işlerimizde, bilhassa eğitim-öğretim faaliyetlerinde belli metodlara ihtiyaç vardır. Bir öğretmen ne kadar bilgili olursa olsun, metod bilgisi ve pedagojik formasyonu yeterli değilse başarıya ulaşamaz. Metodsuz öğretmenlerin dersleri öğrencilerde bıkkınlık ve nefret uyandırır.

Öğretimde metod "Öğrencileri eğitim ve öğretimin gayelerine ulaştırmak için takip edilmesi gereken en doğru, en emin yol"'dur.[349] Öğretimde metodun çok eski bir tarihi vardır. Fakat ilk çağlarda sistemleşmiş, ilmî bir öğretim metodu mevcut değildi. Primitif (ibtidâî, ilkel) öğretimde organize edilmemiş, yaygın, göreneğe ve taklide dayanan bir metod vardı. Bugünkü sistemleşmiş ve ilmî metodlar, uzun asırların, büyük tecrübelerin bir sonucudur. Bugün en mükemmeline ulaşıldığı zannedilen öğretim metodlarının yine de bazı noksan ve sakıncaları vardır.

---

[349] İzzettin Alıcıgüzel, *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, İstanbul 1979, 19; Muhip Kocaçınar, *Genel Öğretim Metodu*, İstanbul 1966, 154-155.

Öğretimde her öğretmen ve her ders için standart, kullanışlı tek bir metod yoktur. Şu derste şu, bu derste bu metod uygulanmalıdır denilemez. Bir derste, o dersin bünyesine göre bir veya birkaç metodu birden kullanmaya ihtiyaç doğabilir. Bu, insanların farklı kabiliyetlerde yaratılışından kaynaklanan ilmî bir gerekliliktir. Tek metod elverişli olsa da, monoton bir davranışa sevk eder. Derse karşı ilgi azalır. Öğrenci, dersi hafife alır, derste başka şeylerle meşgul olur, öğretmeni dinlemez. Öğretmenin otoritesi sarsılabilir, öğrencilerle diyalogu zayıflar... Bu sebeple tek metodla bir derste ahenk sağlamak da zordur. Öğretmen kendi tecrübesi ve şahsî gayret ve duyarlılığıyla sınıf seviyesine ve dersine en uygun öğretim metodlarım seçecek ve gerektiğinde değiştirme yoluna gidecektir. Önemli olan, öğretmenin metod zenginliğine sahip olması ve gerektiğinde metoddan metoda geçebilmesidir. Artık diyebiliriz ki, *öğretimde metod değil; metodlar vardır.*

Öğretim metodlarının nitelikleri şöylece özetlenebilir:

a. Mantıkî Cihet: Öğretim metodlarının her yönüyle düşünce kanunlarına uygun olması gerekir ki çelişik fikirlerden ve hatalı gidişten öğretmen ve öğrenciyi korusun.

b. Psikolojik Cihet: Usûle âit atılan her adım, çocuk ruhuna, öğrenci psikolojisine taalluk eden tetkik ve araştırmalara dayanmış olmalıdır. Metodda öğretmen ve öğrencilerin ruhî durumlarına, zihnî güç ve bilgi seviyelerine, anlayış derecelerine uygunluk aranır. Aslında öğretimde metodun en önemli niteliği, muhatabın aklî ve zihnî seviyesine göre öğretmenin kendini ayarlamasıdır.

"İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz."[350] **"İnsanlara aklî seviyelerine uygun davranın, hitâb edin."**[351] hadislerindeki hikmet ve ana fikir de budur. Hitâb ettiğimiz kişilerin psikolojik durumları, zihnî yapıları dikkate alınmadan yapılan bir öğretim, başarılı olamaz, gayeye ulaşamaz.

Bu arada, öğretebilmek için, konuyu muhatabın bilgi ve tecrübesi seviyesinde ele almak gerekir.[352]

c. Ekonomik Cihet: Öğretimde zaman kaybını ve enerji israfını önler. Metodsuz öğretim, öğretmeni ve öğrenciyi boş çabalara sürükleyeceği gibi, başarısızlığa da götürür. Az zamanda, az enerji harcayarak, doğru ve olumlu sonuçlar elde edilmesine yardım eder.

d. Sanat ve Estetik Cihet:[353] Mükemmel bir teknik, gerçek bir sanattan doğan metod, insanı ferahlatır. Metodsuz öğretim, öğrencinin üzerine bir ağırlık verir. Bilhassa mücerred konularda dikkat dağılabilir. Edeb dâhilinde öğreticinin mizahî

---

350 Ebû Dâvûd, *Edeb*, 23.

351 Münavi, Feyzü'l Kadir, Beyrut 1972, III 377; Benzeri için bkz.: Buhârî, *İmân*, 20.

352 Bkz.: İ. H. Baltacıoğlu, *Hayatta Muvaffakiyetin Şartları*, İstanbul 1939, 5-7.

353 Bkz.: H. Raşit-N. Adil, *Umûmî Tedris Usûlü*, İstanbul 1930, 12-13.

bir yönü de olmalıdır. Bu bir sanat işidir. Bazı eğitimcilerin öğretmenliği bir nevî aktörlük kabul edişleri de bundandır. Ama öğretmenin aktörlüğü sıradan bir komiklik değildir. O, en ağır bilgileri bile terbiyevî bir mizah çeşnisi içinde kolaylaştırır. Edebî fıkra, kıssa, şiir ve misaller bu mizahın özelliğini teşkil eder. Belki bu sebeple son dönemlerde eğitim fakültelerinin ders programlarında dramaya yer verildiği görülmektedir.

Öğrenci, derste zihnen yorulduğundan, şiir, hikâye vb. şeylerle onu rahatlatmak gerekir. Çünkü zihin yorulunca ders anlaşılmaz ve başka şeyle meşgul olma ön plâna çıkar.

e. Şahsî Cihet: Metodun tatbîki, öğretmenin şahsiyetine bağlıdır, öğretimde onun şahsiyeti esastır. Fakat metod da şahsiyetin bir parçasıdır. Metod bilen, şahsiyetli bir öğretmen, öğrenciler üzerinde daha etkilidir. Bu sebeple onlar daha çok, şahsiyet sahibi öğretmenlerden etkilenirler. Öğretim metodlarının bozukluğu ve elverişli olmaması, öğrenmeyi geciktirir.[354]

Etki, şahsiyetle yakından ilgilidir. Öğretmenin şahsiyeti metod ve bilgiden daha önemlidir. Metod, şahsiyete bir ilâvedir diyebiliriz.

Öğretimde yaygın olarak kullanılan bazı metodlar üzerinde durmak yerinde olacaktır:

1. Tedrîcîlik Metodu

Bir dersin zihinde yer etmesi, yerleşmesi, terbiyevî bir değer ifâde etmesi, öncelikle o dersin iyi anlaşılması ve öğrenilmesine bağlıdır. Anlaşılmayan dersler terbiyeye hizmet etmez. Hatırda kalmadığı içindir ki ezberlenmeye çalışılsa bile kısa sürede unutulur. Ayrıca anlaşılmadan ezberlenen dersler, formüller, bir mânâ ifâde etmeyeceği gibi, zihni de köreltir. Öğreterek eğitmek için konuları, öğrenciyi düşündürerek ve duygularına hitab ederek anlatmak gerekir. Bu sebeple öğretmen, dersinin -en azından ders sonrası yapılacak tekrarla- iyice anlaşılması için azamî gayret sarf etmelidir.

Anlayamadığı zaman öğrencinin dersi ezberlemesi normal bir davranıştır. Bu itibarla anlaşılmayan konu ve kitapları, anlayamadıkları terimleri ezberlemek yüzünden hafızaya çok yüklenildiği için sürmenaj olanlar vardır. Ders vermek, yemeğe, hafıza da mideye benzetilirse, anlaşılmayan ve sadece ezberlenen dersler çiğnenmeden yutulan, hazmı zor lokmalara benzetilebilir. Bu yemekte vücut için fayda değil; belki de zarar vardır. Vücuda faydalı olabilmesi için yemeğin iyice çiğnenmesi gerekir. Aksi halde mide, görevini yapamaz hâle gelir. Bunun gibi iyice anlaşılmayan ve ezberlenen dersler de hafızayı yorar ve zorlar.

---

354 Bkz.: İbn Haldun, II, 447.

Derslerin iyi anlaşılamaması başlıca şu sebeplerden ileri gelebilir:

a. Derslerin sür'atle anlatılışı, yani tedrîcden yoksunluk,

b.Dersin anlaşılmadan geçilmesi,

c. Kullanılan dilin ağırlığı,

d. Öğretmenin ses tonu.

Şimdi bu dört unsuru biraz daha genişçe ele alalım:

a. Eğitim ve öğretimde iyi neticeler alabilmek için tedrîcilik prensibine uymak ve uygulamak gerekir. Verilmek istenen bilgi, yavaş yavaş, merhale merhale verilirse öğrenilmesi kolay olur. Bir insana bir anda, tüm iyi davranışları kazandırmak ve onu kötü davranışlardan vazgeçirmek mümkün değildir. Bir işi safha safha, alıştıra alıştıra yapmak, Allah'ın umûmî kanunlarındandır. Bu kanun, her yerde geçerli olduğu gibi, eğitimde daha çok geçerlidir. Her şeyi bir anda vermeye çalışmak, büyük bir fayda temin etmez. Ayrıca bu kanunda kolaydan zora, basitten mürekkebe, azdan çoğa doğru gitme vardır. İslâm Dîni bu temel kanun üzerine bina edilmiştir. İlkönce bedenî ve mâlî bir külfet gerektirmeyen îman esasları, sonra da bedenî ibâdetler; namaz, zekât, oruç, hacc emredildi.

Tedrîcilik, eğitim ve öğretimde de en önde gelen esaslardan biridir. Derste acele etmek, uzun bir konuyu -sırf müfredatı yetiştirmek için- bir derste verip geçmek, ket vurmaya sebep olur. Çünkü verilmek istenen bilgi, arzulanan şekilde anlaşılmamış, öğrenilmemiş, dolayısıyla öğrenci, henüz konular arasında bağ kuramamıştır. Halbuki ona verilecek konular, birbirinden kopuk olmamalı, aksine birbirini tamamlamalıdır. Aceleci öğretmen, öğrencilerin başarısızlığı karşısında geçmiş konuları tekrar etmek için, geriye dönmek zorunda kalacaktır. Bu ise, zaman alacağı gibi, öğrenmeyi de güçleştirir. Zaman kazanmak için acele etmek yanlıştır.

Tedrîcilik esâsı Kur'ân'da şöyle dile getirilir: **"Biz O'nu Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (ayet ayet, sure sure) ayırdık ve onu peyder pey indirdik."**[355]

Bu suretle hafızalara daha kolay yerleşsin, anlaşılmasına daha çok yardım edilmiş olsun. Demek ki Kur'ân'ın ifadesiyle yavaş yavaş anlatmak, dersin anlaşılmasını sağlar ve bıkkınlık getirmez. Bu esâsa Kâinatın Efendisi'nin de riâyet ettiğini daha önce görmüştük.

Öğretmen, öğrencilere ilmi, sıra ile ve yavaş yavaş vermelidir. Acele ile sonradan öğrenilecek bir konuyu önceden vermemelidir. Çünkü bütün yanlışlıkların başı acele etmektir.[356] İyi olan işler ise teennî ile yapılanlardır. Bir öğrenciye acele ederek az zamanda çok bilgi vermeye kalkışmak, o kadar hatalı bir davranıştır ki o, pek bir şey öğrenemez, bunun yanında en önemlisi zekânın tabiî inkişâfına set

---

[355] *el-İsra*, (17), 106.

[356] Y. Hashâcib, 56.

çekilmiş olmasıdır. Derslerde tedrîcîlik ilkesine dikkat etmeli, dersler yavaş yavaş verilmelidir.[357] Öğretmenin derste olduğu gibi, öğrencilere iyi, güzel ve övülen davranışlar kazandırmak ve onları kötü davranışlardan vazgeçirip, yerine iyi ve güzel olanı yerleştirmesi de bu prensiple olmalıdır.

b. Öğretmen bir konu iyice anlaşılmadan diğerine geçmemelidir. Her şeyde olduğu gibi, eğitim ve öğretimde de bütünlük esastır. Noksan iş yapan, birini bitirmeden diğerine geçen insanlar toplumda hoş karşılanmazlar. Konunun birini bırakıp, anlaşılıp anlaşılmadığını düşünmeden başka bir konuya geçmek de acelecilikten kaynaklanır. Bir insan, sözünü yarıda bırakıp başka bir konuya geçtiğinde nasıl ki konu anlaşılmazsa, öğretmen de bir konu tamamen izah edilip öğrenci tarafından iyice anlaşılmadıkça diğerine geçmemelidir. Bu durum belki sosyal ilimlerde kısmen hoş karşılanabilir. Fakat özellikle Kur'ân, Tefsîr, Hadis, Fizik, Kimya, Cebir, Lisân gibi derslerde buna daha çok dikkat edilmelidir.

Ders vermek demek, bilgiyi karmakarışık değil; sırasıyla vermek, aktarmak olduğuna göre, öğretmen, derslerde bilgiyi öyle bir sıra ile vermeli ki öğrenci, bildiği şeylerle, bilmediklerine ulaşabilsin. Bir öğretmen için öğrencilerin yüz ifâdelerine bakarak konunun anlaşılıp anlaşılmadığına karar vermesi, her zaman mümkün olmaz. Bu sebeple o, öğrencilerine ilgi soruları sorarak dersi anlayıp anlamadıklarını kontrol etmelidir. Fakat onun suâli "Anladınız mı? İçinizde anlamayan var mı?" şeklinde olmamalıdır. Çünkü birçok öğrenci anlamasa bile "Evet" diye cevap verecektir. Nefsin cehaleti kabulü zor olduğundan sınıfta birkaç öğrencinin "Biz anlamadık" demeleri beklenemez. Zira böyle olduğu zaman belki de derslerinde başarılı olan bu öğrenciler, arkadaşları tarafından hor görüleceklerdir. Sonra böyle bir suâl "İçinizde geri zekâlı var mı?" demek olur ki, hiçbir öğrenci geri zekâlı durumuna düşmek istemeyecektir. Öğretmene düşen görev, kendi tecrübelerine dayanarak anlaşılması güç olan kısımları Rasûlullah'ın da yaptığı gibi, önemine binâen ve zaman varsa tekrar etmesidir.

İbn Sahnûn: "Öğretmenin, yazılışı ve i'râbı ile öğrenmedikçe, ezberlenmedikçe, öğrenciyi, bir sûreden diğerine geçirmesi caiz değildir."[358] derken, Seneca: "Konudan konuya sıçramamalı."[359] der.

Öğretmen, Pestalozzi'nin de üzerinde durduğu gibi[360] her noktada çocuğun aldığı bilgileri sindirdiğine emîn oluncaya kadar konu üzerinde durmalıdır.

Meselâ, çocuk iki sayısını bilmeli, kavramalı, denemeler yapmalı ki daha sonra üç sayısına geçebilsin. Aksi halde iki kavramı zihinde belirsiz kalır ve bundan sonra öğrenilenler de kalıcı olmaz. Alfabe'de de durum böyledir. A öğrenilmeden B'ye

---

357 Kanad, I, 297.
358 İbn Sahnûn, 359.
359 Aytaç, 67.
360 Kanad, I, 413.

geçilmemelidir. Konunun anlaşılmadan geçilmesi, öğrencide anlayışı körelttiği gibi, karakter bozukluğuna[361] ve vakit israfına sebep olur.[362]

er-Rabî' anlatıyor: "eş-Şâfi'î, kendisi ile münazara yapan, ancak konu iyice anlaşılmadan başka bir meseleye geçiveren kişiye hemen: "Bu meseleyi bitirelim, sonra istediğine dönelim" derdi.[363]

c. Öğretmen derste anlaşılır bir dil ve üslup kullanmalıdır. Derste öğrencinin dikkatini çekebilmenin ve onu uyanık tutmanın temel şartı, öğretmenin kendi dikkatidir. Onun dikkati gevşer gevşemez, öğrencinin de dikkati dağılır. Öğretmenin dikkati, öğrenci üzerinde etkilidir. Onun içinde şevk olmazsa, öğrencinin dikkatini uyanık tutmak için başvuracağı motivler boşunadır.

Öğretmenin dikkatini gösteren bir alâmet de lisânıdır. Ekseriyetle iyi bir telâffuz ve diksiyona, lisâna, kaidelerin doğru kullanılması dikkate delâlet eder. Monoton konuşmak, derste öğrencileri sıkar, ilgiyi azaltır ve dikkati dağıtır. Öğrencilerin, bu tip öğretmenden hoşlanmadıkları görülür. Bu sebeple öğretmen de dersi açık, sâde ve kolay anlaşılır bir dille anlatmalıdır. Zira öğrenciler bilgi, kültür ve zekâ yönünden anlatılanı aynı derecede kavrayamazlar. Kısa cümlelerle, basit ve anlaşılır bir dil kullanılırsa onlar dersi daha iyi kavrar. Mekke devrinde inen âyetlerin genellikle kısa oluşu buna açık bir delildir diyebiliriz.

Öğretmen, dersi anlatırken kullandığı cümlelerin açık, düzgün, anlaşılır ve bir mânâ ifâde etmesine özen göstermelidir. Ders ve sözden asıl gaye, öğrencilere ulaştırmak istediğinde şüphe götürür noktaların kalmamasıdır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, peygamberleri kendi toplumlarından seçmiş ve onlar vasıtasıyla emirlerini insanlığa ulaştırmıştır.

Bu gerçek, Kur'ân'da şöyle dile getirilir:

"Biz her peygamberi kendilerine her şeyi açık bir şekilde anlatabilsin diye kendi kavminin dili ile gönderdik."[364]

Sözün açık olmasının ölçüsü, hitâb edilen toplumun (öğrenci, cemaat vs.) en zayıf kavrayışlısına göre ayarlanmasıdır. Sözden gaye, maksadın en güzel ve en açık şekilde anlatılmasıdır. Yani ölçü, öğrencilerin, öğretmenin verdiği dersi anlayıp bir sonuca varabilmesidir. Bu sebeple onlarda "Acaba öğretmen ne demek istedi?" diye bir soru uyanmamalıdır. Diyebiliriz ki öğretmen, dersi kendi anladığı şekilde değil; öğrenci seviyesinde ve anlaşılır bir dille anlatmalıdır. Ayrıca konu ile ilgili misaller de öğrenci seviyesinde ve açık olmalıdır.

---

[361] Yalan söylemek ve kopya çekmeyi alışkanlık haline getirmek gibi.
[362] *Kitabu Âdâbi'l-Müte'allimin*, 191.
[363] İbn Cemâ'a, 40.
[364] *İbrâhîm*, (14), 4.

Nitekim Hz. Peygamber'in misalleri açık ve genellikle o günün insanının gördüğü şeylerle ilgiliydi. Hurma, deve, koyun, çöl, vb. gibi. Buna günümüzde somuttan soyuta eğitim ilkesi denmektedir.

Ayrıca öğretmenin ifâdesi açık olmalı, birkaç mânâya gelebilecek kelimeleri kullanmamalı, cümleler kapalı olmamalı, kelimeler yerinde ve uygun mânâda kullanılmalıdır. Kur'ân'dan bir misâl alalım: **"Ey îmân edenler! "Râ'inâ" lâfzı ile hitâb etmeyin. (Bize bak mânâsına gelen) "Unzurnâ" deyin."**[365] Çünkü bu kelime "bizi gözet" mânâsına geldiği gibi, İbrânice'de sövme mânâsına da kullanılıyordu.[366] İşte bu sebeple Allah (c.c), onlara iki mânâya gelen bu kelimeyi kullanmamayı emretmiş, böylece konuşurken kibar ve dikkatli davranmak gerektiğini ifâde etmiştir.

Üstü kapalı, birtakım yorumlara sebep olabilecek kelimelerle ders vermek, öğrenciler arasında fitne ve huzursuzluğa yol açabilir.

Şu halde bir öğretmenin başarılı olması, deste anlaşılır bir üslup kullanmasına bağlıdır. İyi ders verip başarılı olmak isteyen bir öğretmenin yapacağı ilk iş, kendi dilini düzeltmek, dil kurallarını bilmek, yani iyi bir anadile sahip olup, dil yönüyle öğrencilerin seviyesine inmektir. Lüzumsuz ve yersiz tekrarlar, kalıplaşmış cümleler ve hatalı telâffuz, öğrenciyi rahatsız eder. Genellikle öğrenciler bu tip öğretmenleri fazlaca eleştirirler.

Hâsılı Çu-Hi'nin de belirttiği gibi, [367] öğretmen açık ders verirse uzun konuşmalara hacet kalmadan öğrenciler, anlatılanları çabuk kavramaya muvaffak olurlar.

d. Öğretmenin ders esnasındaki ses tonu da son derece önemlidir. İnsanın, günlük konuşmalarda bile bağırıp çağırarak konuşması hoş karşılanmaz. Çünkü yüksek perdeden çıkan ses, insanı ürkütür. Meselâ öğrenci, normal bir ses tonu ile verilen emri severek yerine getirdiği halde, bağırarak söyleneni istemeyerek yapar. Kulak en hassas uzuvlarımızdandır. Konuşmada, ders anlatmada o, ancak kendini yormayan, tırmalamayan bir ses tonundan hoşlanır. Fakat toplumda öyle insanlar vardır ki, konuşmaları ve emirleri arasında ses tonu farkı yoktur. Aynı tonda konuşurlar; ya çok pes, ya da çok tiz.

Öğretmene yakışan tabîî ses tonudur. Fakat o, dersi devamlı aynı ses tonu ile sürdürmemelidir. Dikkatin dağıldığını görünce değiştirilmesi gereken ses tonu, sınıfın büyüklüğü, küçüklüğü ve öğrenci sayısına göre ayarlanmalıdır. Ölçü, bütün öğrencilerin dersi en iyi şekilde duyabilecekleri bir ses tonu ile anlatmaktır. Ne fısıltı hâlinde, ne de bağırarak. Çünkü çok düşük bir ses tonu ile anlatılan derste bir huzursuzluk vardır. Öğrenciler "Anlayamadık efendim. Bir daha söyleyin" gibi ifâdelerle bu hoşnutsuzluğu ortaya koyabilirler. Hattâ, bu tip öğretmenlerin der-

---

[365] *el-Bakara*, (2), 104;
[366] Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 57; Âsim Efendi, *Kâmûs*, IV, 983.
[367] Kanad, I, 42.

sinde tartışma ve disiplin hadiseleri de olabilir. Çok yüksek perdeden gelen ve tiz bir ses tonu da insanı rahatsız edicidir. Bu sebeple öğretmen, monoton konuşmaktan da kaçınmalıdır. Çünkü bu da mevcut alâkaları öldürür.

Şu halde öğretmen, sesini derste fazlaca yükseltip bağırmayacağı gibi, dersi en güzel şekilde ifâde edemeyecek kadar da alçaltmamalıdır.

Ebû Osman Muhammed b. eş-Şâfiî (ö. 240/854): "Benimle veya başka biriyle ilmî münazara yaparken, babamın sesini yükselttiğini asla işitmedim."[368] der.

Allah Teâlâ, sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda seslerini yükseltmelerini yasaklamıştır.[369] Bu itibarla sahabe ve daha sonra gelenler bu prensibe sıkıca uymuşlar, günlük hayattaki konuşmalarında bile yüksek sesle konuşarak başkalarını rahatsız etmemeye özen göstermişler, yolculukta bile fısıltı ile konuşmayı tercih etmişlerdir. Nitekim bizim kültürümüzde sadece yetişkinler değil, çocuklar da sükunet kuralına uymaktaydı.

Ancak sınıf büyük, öğrenci kalabalık olur veya dışarıdan gelen gürültüler dersin anlaşılmasını zorlaştırırsa bu gibi durumlarda ses tonu elbette yükseltilebilir. Hattâ bu bir mecburiyettir.

Devamlı olarak bağıra çağıra ders anlatan bir öğretmen yorulur ve ihtiyaç duyduğu anda bağırmak için kendinde ses tonunu yükseltecek gücü bulamayabilir.

Öğretmen, dil kurallarını iyice bilmeli, sınıfın durumuna, konunun önemine, cümlenin gelişine, verilen bilginin mâhiyetine göre bir ses tonu takip etmelidir. Meselâ o, derste şiir ile nesri veya başkasına âit bir sözü aynı tonla aktaramaz. Şu halde öğretmen, yeri geldiğinde ses tonunu değiştirerek, bazen hafif, bazen yüksek sesle ders anlatmalı, monoton ders anlatarak öğrencileri usandırıp nefret ettirmemelidir. O, dersi, kendini zorlamadan tabiî hâlinde, gür bir sesle ve tane tane anlatmalıdır.

İbn Cemâ'a'nın da belirttiği gibi[370] tercih edilen sesin sınıf dışına taşmaması, orada bulunanların rahatlıkla işitebileceği kadar olmasıdır. Şayet öğrenciler arasında ağır işiten varsa ona işittirecek kadar sesi yükseltmede bir beis yoktur. Zaten buna benzer sakat ya da özürlü olan öğrenciler, sınıfta mümkün olduğu kadar ön sıralara oturtulmalıdır.

2. Münâkaşa, Münazara, Tartışma Metodu

Parlementer öğretim şekli de denilen bu metodda gaye, konular üzerinde bilgi toplayıp, tartışma yapmak suretiyle öğrencilere bilgi kazandırmaktır. Bu metodla çalışırken öğrenciler, konu hakkında öğrendiklerini söyler, ileri sürülen delil-

[368] İbn Cemâ'a 39.
[369] Bkz.: *el-Hucurât*, (49), 2-3
[370] İbn Cemâ'a, 29.

ler ve fikirler üzerinde konuşur, münâkaşa ederler. Bu tartışmaya öğretmen de katılır ve dersin sonunda konu hakkında bilinmesi gereken bilgiler tesbit edilerek konu işlenmiş olur.

Bu metodda bilinenden gidilerek, bilinmeyen elde edilmeye çalışılır. Ayrıca çıkarılan sonuç kaydedilir. Bu metod, öğrencileri inceleme ve araştırma yapmaya, sebep sonuç ilişkisini kavramaya ve konu üzerinde detaylı düşünmesine yardımcı olur. Bununla birlikte bu metodda öğretmen ve öğrenci, alıcı ve verici durumundadır. Burada sadece delilleri kontrol eden bir rehber olan öğretmen de araştırma yapmak zorundadır.

Zira konuyu derinliğine bilmeli ki öğrencilerin ileri sürdüğü delillerin doğruluk veya yanlışlığı hakkında fikir beyân edebilsin.

Gerçekte aktif diyebileceğimiz bu metod, bugün kısmen temel eğitim kurumlarında bazı derslerde; Batı'da ise büyük ölçüde A.B.D'de kullanılmaktadır. İslâm eğitim tarihine bir göz attığımızda bu metodun çok önceleri kullanılmış olduğunu görüyoruz. Konunun daha iyi anlaşılması ve bir örnek olması bakımından Ebû Hanîfe'nin ders işleme metodunu görmekte fayda mülahaza ediyoruz:

O'nun ders verme usûlü bambaşkaydı. O, dersi sadece takrir yoluyla vermezdi, öğrencileri ile birlikte müzâkere yaparak, tartışarak meseleleri hallederdi. Meselâ, ortaya fıkhî bir mesele atılırdı. O mesele hakkında isteyen öğrenciler söz alır, görüşünü söyler, delilini getirir, itirazlar yapılır, cevaplar verilir, mesele olgunlaşır, en sonunda Ebû Hanîfe de görüşünü söyler ve konu hükme bağlanırdı. Artık bu görüşü öğrenciler kabul eder ve beğenirdi.

Mis'ar b. Kudâm'ın rivayetine göre ders esnasında yükselen sesler uzaklardan duyuluyordu. Hattâ bir mesele halledilince Allah'a şükür için birlikte tekbîr alırlardı. Dînî bir meselenin halli onlar için bir zafer oluyor, Küfe mescidi, tekbîr sadâlarıyla inliyordu.[371]

Şüphesiz bu metodu ancak büyük bir ruha, güçlü bir şahsiyete sahip olanlar uygulayabilir. Zira bu metodu takip etmekle öğretmen, kendisini öğrencilerinin seviyesine indirmiş olur. Hem öğretmenlik vasfını korumak, hem de onların seviyesine inmek ise büyük bir meseledir.

Derslerinde bu metodu uygulayan öğretmen hem öğrencilerini yetiştirmiş, bilgilerini artırmış, hem de kendi ilmini arttırmış olur. Çünkü bu metodda öğrenci derse katılır, fikrî yönden gelişir, konuşma kabiliyeti artar. O, öğrenciyi dinler, görüşlerine itibar eder, böylece onları meseleyi çözüme ulaştırmaya, sonuç çıkarmaya alıştırmış olur. Bu metodla öğrenci, duyduklarını, gördüklerini, düşündüklerini ortaya koyma fırsatı bulur. Bu sebeple aktiftir. Ayrıca tabiîdir ki öğretmen de aktiftir ve derse iyi hazırlanmak zorundadır. Zîrâ konuya öğrenciler de

---

[371] M. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, trc.: O. Keskioğlu, İstanbul 1966, 85; *İslâm'da Fıkhî Mezhebler Tarihi*, II, 136-137.

hazırlanmıştır. Hâsılı, çok faydalı, fakat her derste uygulanamayan bu metodu kullanan öğretmen, her zaman öğrenme ve araştırma durumundadır.

Öğretmen ve öğrenciler devamlı aktif ve zihnen aktif olduklarından, dikkatleri uyanıktır. Bu durum ise onların bilgi öğrenmeleri yanında, zekâlarını da donuk olmaktan kurtarır ve kıvraklığa sevk eder. Fakat öğretmen bu metodla ders verirken öğrencilere kendi görüşlerini kabul ettirmek için zorlamak gibi bir hataya düşmemelidir. Zira onlar, nasıl olsa kendilerine olumlu kanaat oluşunca, kabul edeceklerdir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin, öğrencilerini kendi görüşünü kabule zorladığı görülmemiştir. Onlarla sanki bir arkadaş gibi konuyu tartışırdı. Öğrencileri serbestti, bazıları kendi görüşlerinde kalabilirdi, kimse onları zorlamazdı. O, her zaman öğrencilerinin görüşlerine açıktı ve değer verirdi. İster kabul etsin, ister etmesinler her iki durumda da Ebû Hanîfe'nin mevkî ve şahsiyetine bir halel gelmezdi. O daima baştaydı.[372]

Öğretmenin bu metodla ders vermesi, öğrencilerin önceden derse hazırlanmasını gerektirir. Derse hazırlanan öğrenciler, anlayamadıkları hususlara ders esnasında dikkat ederler, yine anlayamazlarsa sorarak öğrenirler. Fakat öğrenci derse yeterince hazırlanmaz, öğretmenin derste anlatacağı konuyu araştırıp derse hazır olarak gelmezse, istenen verim sağlanamaz.

Öğretmen, öğrencileri sistemli düşünmeye alıştırarak onlardaki tenkid ruhunu geliştirmelidir.[373] Ölçülü tenkid fikri yerleştirilmeyen öğrenci, duyduğu, gördüğü ve öğrendiği her şeyi doğru kabul eder. Hatta o, kitapları bile tenkid ruhu ile okumalı, düşünerek netice çıkarabilmelidir.

Eğitimin gayesi mükemmel insan yetiştirmek, mükemmel insana yakışanın da doğru hareket etmek olduğuna göre, bunun için önce, doğru düşünebilmek gerekir. Çünkü J. Locke'un belirttiği gibi insan için çok bilgiden ziyâde, doğru bilmek ve doğru düşünmek daha önemlidir.[374]

Bu sebeple öğretmen öğrencilere düşünmeyi öğretmelidir. Nitekim J. Dewey "En iyi öğrenme, düşünmeyi öğrenmedir."[375] derken; Zernûcî, Tûsî ve Kâtip Çelebi gibi İslâm bilginleri de öğrencilerin her zaman ilmî incelikler üzerinde düşünmesini ve düşünmeyi alışkanlık haline getirmesi gereğini dile getirirler.[376]

Birçok tecrübeler göstermiştir ki öğrenciye çok şey ezberletmek ve çok nasihat etmekten ziyade, onları öğretimde düşünmeye alıştırmak daha verimli olmaktadır. Gerçekten düşünmeye alışan insan, kendisine öğretilmek istenen bir-

---

372 M. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 68.

373 Bkz.: M. Faruk Bayraktar, *"Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek"*, Din Öğretimi Dergisi, 1991, S. 28, 16-20.

374 Kanad, I, 318.

375 Burhanettin Canatan, *Eğitim Psikolojisi*, Konya, 1967, 313. Kant da aynı görüşü paylaşır. Bkz.: Kanad, I, 437.

376 Bkz.: Zernûcî, 15; Kâtip Çelebi, I, 47; Bayraktar, *a.g.m.*, 19.

çok şeyi, kendi kendine düşünerek de bulacaktır. Nasihat ve naklî ilimler, genellikle çabuk unutulduğu halde, üzerinde düşünülerek elde edilen bilgi ve hakikatler bir emek mahsûlü olduğundan unutulmamakta, uzun süre hatırlanabilmektedir.

İlimde derinleşmeye sevk eden, öğrendiği bilgileri nasıl ve nerede kullanacağını öğretip, tedâî gücünü geliştiren, bildiğini söyleme cesareti verip, güven duygusunu sağlamlaştıran bu metoda, öğretmenin ve özellikle öğrencinin ihtiyâcı vardır. Bu metodla öğrenci kendi kendine çalışmayı öğrenir. Çünkü devamlı yardım etme, öğrencide bir alışkanlık, bir gevşeklik meydana getirebilir. Bu durumda yardım eden el çekildiği zaman o da durur.

"Teallüm-ü ilimden gaye ancak meleke-i istihraç ve meleke-i istinbattan ve delâilden medlûlâta sür'at-i intikâlden ibaret."[377] olduğuna göre, bu gayeyi gerçekleştirecek en uygun öğretim metodu bu metoddur diyebiliriz. Taşköprülüzade'ye göre insaflı, dikkatli, hoş görülü, düşünceli olmak ve duygulara kapılmamak tartışmanın ilkeleri arasındadır. Ona göre olumlu bir hava da geçen bir münazara tek başına tekrar ve çalışmadan daha faydalı, kalıcıdır. İslam eğitim sisteminin ezber ve tekrara dayalı olduğunu iddia etmenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü İslam bilginleri yukarıda ifade edildiği gibi tekrarla birlikte tartışmaya ve eleştirel öğretime de büyük ölçüde yer veriyordu.

3. Takrir (anlatım) Metodu

a. Metodun Niteliği

Anlatım, öğretmenin bilgilerini, genelde pasif olarak ve otururak dinleyen öğrencilere ilettiği, öğretmen merkezli, geleneksel bir öğretim metodudur. Bu metoda Yunanca'da "Akromatik Metod" yahut anlatma karşılığı **"Monolog Öğretim Metodu"** da denir. Monolog metod denmesinin sebebi, öğretim esnasında bir kişinin konuşması, anlatması, öğrencilerin bir dinleyici durumunda kalmasıdır. Takrir terimi lügatte "Bir fikrin, bir meselenin izahı için yapılan söyleyiş, anlatış" anlamına gelir. Bu mânâda takrir bir anlatma ve hikâye etmedir.

Bazı eğitimciler, terimin lügat mânâsına bakarak bu metoda "anlatma metodu" derler. Buna göre takrir deyince, olmuş, yapılmış, yaşanmış bazı olay ve faaliyetlerin oldukları ve yapıldıkları sıraya göre, aynen anlatılması anlaşılmaktadır.

Ancak eğitimde takrir, özel bir mânâda kullanılır. Bu mânâda takrir, basit bir anlatma, hadiseyi aynen nakletme değil; açık olmayan incelikleri, ilk bakışta fark edilmeyen hususları, sebep-sonuç ilişkilerini, kolayca anlaşılmayan bazı fikir ve meseleleri yerine göre misallerle açıklamak, çözümlemek, tahliller yapmak, delil-

[377] Abdülzâde Muhammed Tâhir, 71.

ler göstermek, daha önce öğrenilen fikir ve görüşlerden faydalanarak etraflıca açıklamak, bilinmeyenleri ortaya koymak, ispat etmek gibi mânâlar taşır.

Bu arada yapılan bütün açıklama, izah, gösterme ve çözümlemede, söz ve anlatma hâkim unsur olduğundan takrir, "anlatma" anlamında kullanılmıştır.[378]

Din adamlarının veya öğretmenlerin bildiklerini sadece anlatarak talebelere aktarmaya çalıştıkları, asırlar öncesinden zamanımıza kadar en uygun öğretme metodu olarak kullanılan ve çok rağbet gören bu metod, bugün de önemini korumaktadır. Eğitim tarihinde en eski metod olarak bilinen ve uygulanan bu metodun, özellikle okul kademeleri yükseldikçe daha çok kullanıldığı görülmektedir.

Ancak adı geçen metodun önemli bazı faydaları yanında bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Bu sebeple, sakıncaları ile faydalı yönlerini birlikte mütâlâa etmek gerekir. Çünkü "Gül dikensiz olmaz." derler.

Şimdi bu metodun fayda ve sakıncalarına temas etmek istiyoruz:

b. Takrir Metodunun Faydaları

• Ekonomiktir, zamandan tasarruf sağlar ve öğretim programlarının kısa sürede işlenmesine imkân verir. Öğrencilerin yalnız başına anlayamayacakları soyut kavramlar, karmaşık problemler bu metodla kısa sürede ve kolayca açıklanabilir.

• Öğrenci, her ne kadar derste sıkılsa da, iyi uygulandığında birçok bilgiyi hazır olarak alma fırsatı bulur.

• Öğretmenin hitabet kabiliyetini geliştirdiği gibi, öğrencinin de dinleme ve anlama kabiliyetini geliştirir.

• Eskiden beri kullanılageldiğinden alışılmış bir metod olup, pek yadırganmaz.

• Öğrencinin yalnız zihin ve iradesine değil; duygularına da hitab eder.

• Öğretmenin okuyup hazırlanarak bilgisini genişletmesini sağlar, aktif kılar ve etkili konuşmaları ile öğrenciye kendini kabul ettirme fırsatı verir.

• Eşya, olay, fikir ve kavramlar geniş olarak izah edilir, dolayısıyla öğrenciye daha kolay anlama imkânı sağlar.

• Tarihî hadiseler gözler önüne serilir.

• Bilgileri kalabalık gruplara iletme imkânı verir (konferans gibi).

• Bu metod, dinlemek ve anlamak durumunda olan öğrencileri derste tabiî bir disiplin altında tutmayı sağlar.

• Bu metod, iyi kullanmak şartıyla öğrencilerin zihnî, hissi, ahlâkî, estetik, sosyal ve millî duygularını geliştirir. Öğretmene örnek olma fırsatı verir.

---

[378] Hasip Aytun, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, İstanbul 1974, 348.

• Öğrenciler tarafından soru sorma veya herhangi bir müdâhale bahis mevzuu olmadığına göre, öğretmene bildiklerini düzgün ve mantıkî bir sıra içinde vermeye imkân tanıdığından öğretimde kolaylık, rahatlık ve tasarruf sağlar.[379]

• Öğretmene güven verir. Özellikle mesleğe yeni başlayanlara tavsiye edilir.

c. Metodun Sakıncaları

• En eski öğretim metodudur. Çağdaş metodlar arasında önemini yitirmiş olarak telâkki edilir. Çok sık ve yanlış kullanımı sebebiyle en etkisiz metod olarak kabul edilir.

• Aktif öğrenim tekniğine ters düşer. Genellikle pasif kalan öğrenci, bir dinleyici gibidir. Bu durumda öğrenci fiilen derse iştirak etmediğinden sıkıcı bir durum ortaya çıkmakta, bu hal bazı disiplinsizliklere sebebiyet vermektedir.

• Öğretmeni çok yorar ve yıpratır, sürekli kullanımı bıkkınlığa sebep olur.

• Sadece kulağa ve hafızaya dayanır.

• İyi bir hitabet gerektirir. Bu yönü zayıf olanlar için genellikle etkisiz bir metoddur.

• Derse iyi hazırlanmayı icâb ettirdiğinden, ayrıca öğretmeni bu yönden de yorar.

• Bütün öğrencilerin psikolojik yapılarına aynı ölçüde uygun düşmez.

• Ders dışında hareketli ve araştırıcı olan öğrenci, derste daha çok hareketsiz oturmaya ve dinlemeye mecbur kaldığından derse ilgisi azalır.

• Öğrencilerin zekâ, konuşma, özel ilgi, vs. gibi, kabiliyetlerinin gelişmesine manî olur.

• Sadece dinleyici durumunda kalan öğrencilerin derste öğrendiklerini tam olarak kontrol etme imkânı olmadığından öğretimde en etkili metoddur diyemeyiz.

• Öğrenci aktif olarak derse katılmadığı için, yüksek seviyede bir öğrenme olmaz.[380]

d. Metodun Uygulanışı ile İlgili Bazı İlkeler

• Takrir gelişigüzel değil; önceden düşünülmüş, konuya göre hazırlanmış bir vasıta olarak kullanılmalı, iyi bir anlatım plânı hazırlanmalıdır.

• Bilhassa öğrencilerin ders kitaplarından kendi kendilerine öğrenemeyecekleri konuları açıklamak gayesiyle kullanılmalıdır.

• Öğretmen konuya iyice hâkim olmalı, derse mutlaka hazırlıklı girmelidir.

---

[379] Aytuna, 349-350; Küçükahmet, 38; Bilgin-Selçuk, 109-110.

[380] Aytuna, 351-352; Küçükahmet, 38; N. Kemâl Önder, *Öğretimde Program ilke ve Yöntemler*, Konya 1987, 118; Beyzâ Bilgin-Muallâ Selçuk, *Din Öğretimi*, Ankara 1991, 110-111.

• Konu, kitaptan okuyarak anlatılmamalıdır.

• Derste yapılan açıklamalar, öğretmenin kendi fikir ve görüşleri olabilir. Bunları öğrencilere zorla kabul ettirmeye çalışmak doğru olmaz.

• Takrir bol misaller, müşahhas örnekler ve edebî fıkralarla zenginleştirilmeli, öğrenci için fayda umulan yerler açıklanmalıdır. Aksi halde öğrenci arzulanan şekilde istifâde edemez.

• Öğrencinin usandığı, dikkatinin dağıldığı müşahede edildiğinde takriri kesmeli, öğrencinin tecessüslerinden istifâde etmelidir. Uzun takrirlerde bulunmamak gerekir. Çünkü uzun süre dinlemek, söylemekten daha yorucudur.

• Takrir serbest olarak, yani not, kitap bulundurulmadan yapılmalıdır. Mutlaka gerekliyse, ara sıra bakılmalıdır. Kitap sayfalarını, yazılmış notları okumak uygun düşmez. Çünkü bu tarz, takrirden ziyâde bir okuma olacağından öğretmeni gözden düşürür.

• Takrir sade bir dille olmalı, bir kelimenin kâfi geldiği yerde ikinci bir kelime kullanmaktan kaçınılmalıdır. Cümleler –bilhassa ilk sınıflarda- kısa fakat tam, ifâde sade ve açık, ses ve sözler ahenkli olmalıdır.

• Takrir, öğrencilerin yaş, seviye ve ilgisine göre ayarlanmalıdır.

• Öğretmen, kısa veya uzun takrirden sonra değerlendirme yapmalıdır. Uzun takrirlerde mesela, 20 dakikadan sonra 1 dakika ara verebilir. Böylece öğrenciler hem dinlenmiş, hem de konu üzerinde düşünme fırsatı elde etmiş olurlar.

• Monoton konuşmamalı, yerine göre ses tonunu ve hitap şeklini değiştirmelidir. Aksine davranış, uyarıcılıktan mahrum olduğu için alaka celbetmez.

• Öğretmen takrir sırasında sınıfta fazla dolaşmamalı, aynı yerde devamlı kalmamalı, ara sıra bulunduğu yeri değiştirmeli, elinde öğrencilerin dikkatini dağıtabilecek bir şey bulundurmamalı, kürsüde de devamlı kalmamalıdır.

• Ders sonunda öğrenci sorularına yer vermelidir. Sorulardan yola çıkarak, derse zenginlik kazandırmalıdır.

• Bilhassa tarihi hadiseleri canlı ve heyecanlı bir şekilde, adetâ yaşayarak anlatmalıdır.

• Öğretmen derste anlaşılmayan ve zor kısımları tekrar etmelidir. Çünkü eğitimde önemli konuların tekrarı çok faydalıdır.

• Öğretmen ders esnasında ses tonuna ve vurgulara dikkat etmelidir. Fakat konuyu çok ağır veya çok hızlı anlatmamalı, öğrencilere düşünmek için fırsat tanımalıdır. Hızlı ve uzun cümlelerle ders anlatarak öğrencinin fikirler arasındaki bağı kaybetmemesini sağlamalıdır. Bilhassa öğrencilerin not tutmaları gerektiğinde dersi daha yavaş anlatmalı, düşünme payı bırakmalıdır. Derste öğrencilere nasıl not alınacağını da öğretmelidir.

• Dersi takip edip etmediklerini anlamak için öğrenciler ara sıra kontrol edilmelidir.

• Yazı tahtası önemli noktaları vurgulamak için bir araç olarak, yeri geldiğinde ve iyi kullanılmalıdır. Göze hitâb eden araçlarla anlatım zenginleştirilmelidir.

• Derste, günlük hayattan örneklere yer verilmelidir.

• Ders anlatırken kelimeleri iyi seçmeli, bazı kelimeleri sıkça kullanmaktan kaçınmalıdır.

• Öğretmen, konuyu benzetmeler ile gözler önüne sermelidir.

• Öğretmen, yeri geldiğinde yapacağı jest ve mimiklerle dersi kolaylaştırmalıdır.

• Öğretmen, konuyu sakin bir şekilde, güler yüz ve tatlı dille anlatmalıdır. Asık surat öğrenciye ağır gelir. Öğrenciler, öğretmenin dersi anlatırken takındığı tavra bakıp, konunun değeri hakkında ipucu elde etmek isterler. Bu sebeple öğretmen sınıf huzurunda durmalı, ağır başlı, canlı ve tartışma usûlü ile doğrudan doğruya öğrencilere hitâb etmelidir. Takrir esnasında tavana veya pencereden dışarı bakmak gibi olumsuz davranışlar, yani tek noktaya bakmak, [381] öğrencileri harekete geçirmeye imkân vermez. Bu durum, öğrencilerin dikkatini dağıttığı gibi, kendilerini derse yeterince vermelerini de engeller. Bu sebeple öğretmen doğrudan doğruya öğrencilere bakmalı, onları kontrol etmelidir. Zira onun ruh haletini öğrenciye nakletme bakımından gözlerin kendilerine özel bir kabiliyeti vardır.

• Öğretmen yüksekçe bir yerde ve sınıftaki öğrencilerin kendisini görüp izleyebilecekleri bir konumda bulunmalıdır.[382]

4. Soru-Cevap Metodu

a. Metodun Niteliği

Bu metod da eğitim tarihinde en çok kullanılan metodlardan biridir. Eğitim kavramında modern değişme ve gelişmelere rağmen hâlâ önemini korumakta, birçok eğitimci tarafından tavsiye edilmekte ve beğenilerek kullanılmaktadır. Hem öğrencileri kontrolde, hem de öğrenmenin geliştirilmesinde, öğretmenin derse iyi hazırlanmasında oldukça kullanışlı ve verimli olan bu metodun eğitimdeki tarihçesi Sokrat'a kadar uzatılır.[383] Bu itibarla eski pedagoji kitaplarında bu usûle "Sokrat Usûlü", "Tekşîfî Usûl" gibi adlar verilmiştir.

Usul her ne kadar Sokrat'a mâl edilmişse de Çin'de Konfüçyüs tarafından da kullanılmıştır. "İsticvâb Metodu" da denilen bu metodu Sokrat, ustaca ancak dar anlamda kullanmıştır. O, öğretimini diyaloglar şeklinde yapardı. Usûlü iki kısım-

---

[381] Hz. Peygamber'in konuşurken tek bir kişiye veya bir noktaya bakmadığı bilinmektedir. Bkz.: Ebû Dâvûd, Salât, 226.

[382] Aytuna, 352-353; H. Raşit, N. Adil, 156-159; Nelson L. Bossing, Orta Dereceli Okullarda Öğretim, trc., N. Sarı, İstanbul 1953, I, 146; Önder, 118- 119; Küçükahmet, 39-40; Bilgin-Selçuk, 111-119.

[383] Cemil Sena, Filozoflar Ansiklopedisi, İstanbul 1974, IV, 268.

dan ibaretti: **İroni, Mayotik.** Sokrat, dinleyicilere arifane bir tecâhülle sorular yöneltir, doğruyu onlara buldururdu. İroni, bildiği halde bilmez görünmek, öğrencileri konu üzerinde konuşturmak demektir. Mayotik ise, öğrenciyi kendi sözleri ile hatalı olduğuna ikna ettikten sonra yine sorularla gerçeği kendisine buldurmaktır.[384]

Soru-cevap, öğretmenin formüle ettiği konuya ilişkin soruları, öğrencilerin sözlü olarak cevaplandırmasına dayalı bir öğretim metodudur.

Her derste uygulanabilen faydalı ve yetiştirici genel bir öğretim metodu olmasına rağmen, tek metod olarak kullanılması sakıncalıdır. Bilhassa bu metodu kullanıp diğer metodlara yer vermeyen bazı öğretmenlere tesadüf etmek mümkündür. Halbuki yukarıda da belirttiğimiz gibi, eğitimde metod değil; metodlar vardır. Bir metod ne kadar iyi ve kullanışlı olursa olsun, ancak bir noktaya kadar kullanılabilir. Dersin bünyesine uygunluğu nisbetinde tercih edilir, yeri gelince diğer metodlara da yer verilir.

Diğer metodlar gibi bu metodun da fayda ve sakıncaları vardır. Yeri gelmişken bunlara işaret etmek yerinde olacaktır.

b. Metodun Faydaları

Bu metodun bazı faydalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Öğrenciyi aktif hâle getirir, ayrıca muhayyile, konuşma ve muhakeme kabiliyetlerini geliştirir. Dolayısıyla ilim inkişâf eder.
- Öğrencilerin ders esnasında kontrolüne ve değerlendirilmesine imkân sağlar.
- Dikkat toplar, ilgi uyandırır, öğrenmeye teşvik eder, çeşitli konularda araştırmaya sevk eder.
- Öğretmen ve öğrenciye güven verdiği gibi, diyalog kurma imkânı da sağlar.
- Başkalarına hak verme gibi, birtakım sosyal ve ahlâkî duyguları geliştirir.
- Öğrenciyi tanıma ve anlamada en önemli faktör olarak kullanılır.
- Ders dışı şeylerle meşguliyeti büyük ölçüde önler. Öğrenci her an kendisine soru sorulabileceğini bildiği için devamlı dersle ilgilenir.
- İfâde gücünü geliştirir, ayrıca öğrencileri sıkılganlıktan kurtarır, bildiğini söylemesine imkân verir, cesaretini geliştirir.
- Bu metod, öğrencinin ferdî teşebbüs kabiliyetini geliştirir.[385]
- Eskiden öğrenilen bilgilerle, yeni öğrenilen bilgiler arasında bağ kurmaya imkan verir.

---

[384] Bkz.: Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, I, 338, VI, 40.

[385] Bkz.: Küçükahmet, 40-41; Mehmet Yetenç, *Genel Öğretim Metodu ve Uygulama*, Adana, 1971, 139; Kocaçınar, 172; Bilgin-Selçuk, 120.

c. Metodun Bazı Sakıncaları

• Etraflı konuşma kabiliyetini kısıtlar.

• Yanlış cevaplar ve lüzumsuz sorular olabileceğinden zaman kaybına sebep olur. Bu metodla ders programlarının yetiştirilmesi çok defa mümkün olmaz. Bu sebeple bazı öğretmenler iyi öğretim yapamadığı duygusuna kapılabilir.

• Adalet ilkesine aykırıdır. Bilhassa kalabalık sınıflarda bir derste her öğrenciye soru sorma imkânı yoktur.

• Bazı kötü niyetli öğrenciler, sınıfta gürültüye ve seninki yanlış, benimki doğru diye tartışabilir.

• Öğrencilerin psikolojik yapısı üzerinde olumsuz etkiler doğurur. Soruya cevap veremeyen öğrenci, aşağılık kompleksine kapılabilir.

• Sorular ânî sorulacağından öğrencilere düşünme fırsatı verilmezse bazen uygunsuz ve gülünç cevaplar alınabilir. Bu metodu verimli bir şekilde kullanabilmek, bir ihtisas işidir. Zira soruları öğrenci psikolojisine uygun olarak düzenlemek güçtür.

• Soruya cevap veremeyen öğrencide öğretmene karşı nefret ve kendine güvensizlik duygusu gelişebilir.

• Verilen uygunsuz ve lüzumsuz cevaplar, bazen öğretmenin moralini bozabilir.

• Devamlı kullanılması, öğretimi sıkıcı hale getirebilir.

• Özellikle genç ve tecrübesiz öğretmenler bu metodu başarı ile uygulamakta zorlanabilir.[386]

d. Öğretmen Sorularının Özellikleri

Soru sormanın öğretimdeki yeri ve önemi büyüktür. Dikkat edilmeden ve gelişi güzel sorulan sorular, fayda yerine zarar getirir. Ne kadar zekî, bilgili, gayretli öğretmenler vardır ki, suâlin önemini takdir etmedikleri, iyi soru sormasını bilmedikleri için derslerinde yeterince başarılı olamazlar. Bununla birlikte bilgisi az bile olsa, soru sorma tekniğini bilen öğretmenler derslerinde daha başarılı olurlar.

"Güzel soru, ilmin yarısıdır."[387] "Soruyu anlamak, cevâbın yarısıdır." sözleri, bu hususta öğretmeni uyarmalıdır. Bilmece gibi, anlaşılmayan veya çeşitli cevaplar verilebilecek sorular eğitim-öğretimde değer taşımaz. Bu tip sorular, derste ilgiyi dağıtır, öğrenciyi öğretmenden soğutur.

İyi bir sorunun özelliklerini şöylece sıralayabiliriz:

---

[386] Küçükahmet, 41; Önder, 114; Öymen-Erman , *Umumi Öğretim Usulleri*, Ankara 1941, 138; Bilgin-Selçuk, 121.

[387] Aclûnî, I, 393.

• Soru öğrencinin yaş, bilgi ve yetenek yönünden seviyesine uygun olmalıdır. Çok zor veya çok kolay sorular alâkayı azaltır. Sınıfta hiçbir öğrencinin cevap veremeyeceği kadar zor bir soru ile öğrencileri şaşkına çevirmek veya seviyesine uygun olmayan sorular sormak, eğitimde geçerli değildir. Bununla birlikte her öğrencinin kolaylıkla cevap verebileceği kadar basit sorular de faydalı değildir. Kısaca soru, her şeyden önce düşündürücü ve öğretici olmalıdır.

• Sorular öğrencinin isteneni anlayabileceği ölçüde açık, kısa ve düzgün olmalıdır. Uzun ve dolambaçlı sorular, öğrenciyi şaşırtır. Belirsiz cümlelerden, eş anlamlı fikirlerden, öğrencinin sorudaki gerçek noktayı anlamasını güçleştirici her türlü kelime ve deyimlerden sakınmalıdır.

• Soru, konu ile ilgili olmalı, kısa olmakla birlikte "Olur, olmaz, evet, hayır" gibi tek kelimelik cevaplar yetecek cinsten sorular olmamalıdır.

• İyi bir soru, öğrenciyi düşünmeye, dikkate, bilgiler arasında ilişki kurmaya, değerlendirmeye sevk etmelidir. Soru kolayca takip edilebilir ve anlaşılır olmalıdır. Çünkü sorudan amaç, öğrencide öğrenmeye karşı ilgi uyandırmaktır.

• Soru, emir şeklinde, şaşırtıcı ve telkin edici mâhiyette olmamalı, açık bir amacı olmalıdır. Aksi halde öğrencinin duygu ve düşüncelerini tam olarak ifâde etmesine engel olur.

• Soru, dil kurallarına uygun olmalı, iyi telâffuz edilmeli, anlaşılır olmalı, edatları doğru ve yerinde kullanmalı, vurgular yerinde yapılmalıdır. Yarım bırakılmış cümleler, soru olarak kullanılmamalıdır. Bu itibarla öğrenci, "Öğretmen ne demek istedi acaba?" diye başkasından yardım istememelidir.

• Soru, önceden hazırlanmış olmalıdır. Anlaşıldığı gibi soru sorma işi, öğretmende bilgi, maharet ve hazırlık ister. İyi bir soru, daha önceden konu ile ilgili olarak hazırlanmış olandır. Yeri geldiğinde, ânî soru sormak iyi, fakat güç bir iştir. Dersten önce, konunun anlaşılmasını kolaylaştırıcı sorular veya öğrenciler tarafından sorulması muhtemel olanlara cevaplar hazırlamak yerinde bir davranış olur.

• Soru cevâbın tamamını veya bir kısmını açıklayıcı mahiyette olmamalıdır.[388]

e. Metodun Uygulanışı ile İlgili Bazı İlkeler

Soru sormak, soru hazırlamak kadar önemlidir. Güzel konuşmak gibi, güzel ve yerinde soru sormak da bir sanattır. Öyleyse bu metodun iyi sonuç vermesi için bazı kurallara riâyet edilmelidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

• Öğretmen, soruları sınıfa hitaben sormalı, üzerinde düşünülmesi için bir süre beklemeli, sonra cevâbı bir öğrenciden istemelidir. Başka bir ifade ile "Soru

---

[388] H. Raşit-N. Adil, 167; Alıcıgüzel, 246; Önder, 117; Osman Pazarlı, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*, İstanbul 1967, 33.

c. Metodun Bazı Sakıncaları

• Etraflı konuşma kabiliyetini kısıtlar.

• Yanlış cevaplar ve lüzumsuz sorular olabileceğinden zaman kaybına sebep olur. Bu metodla ders programlarının yetiştirilmesi çok defa mümkün olmaz. Bu sebeple bazı öğretmenler iyi öğretim yapamadığı duygusuna kapılabilir.

• Adalet ilkesine aykırıdır. Bilhassa kalabalık sınıflarda bir derste her öğrenciye soru sorma imkânı yoktur.

• Bazı kötü niyetli öğrenciler, sınıfta gürültüye ve seninki yanlış, benimki doğru diye tartışabilir.

• Öğrencilerin psikolojik yapısı üzerinde olumsuz etkiler doğurur. Soruya cevap veremeyen öğrenci, aşağılık kompleksine kapılabilir.

• Sorular ânî sorulacağından öğrencilere düşünme fırsatı verilmezse bazen uygunsuz ve gülünç cevaplar alınabilir. Bu metodu verimli bir şekilde kullanabilmek, bir ihtisas işidir. Zira soruları öğrenci psikolojisine uygun olarak düzenlemek güçtür.

• Soruya cevap veremeyen öğrencide öğretmene karşı nefret ve kendine güvensizlik duygusu gelişebilir.

• Verilen uygunsuz ve lüzumsuz cevaplar, bazen öğretmenin moralini bozabilir.

• Devamlı kullanılması, öğretimi sıkıcı hale getirebilir.

• Özellikle genç ve tecrübesiz öğretmenler bu metodu başarı ile uygulamakta zorlanabilir.[386]

d. Öğretmen Sorularının Özellikleri

Soru sormanın öğretimdeki yeri ve önemi büyüktür. Dikkat edilmeden ve gelişi güzel sorulan sorular, fayda yerine zarar getirir. Ne kadar zekî, bilgili, gayretli öğretmenler vardır ki, suâlin önemini takdir etmedikleri, iyi soru sormasını bilmedikleri için derslerinde yeterince başarılı olamazlar. Bununla birlikte bilgisi az bile olsa, soru sorma tekniğini bilen öğretmenler derslerinde daha başarılı olurlar.

"Güzel soru, ilmin yarısıdır."[387] "Soruyu anlamak, cevâbın yarısıdır." sözleri, bu hususta öğretmeni uyarmalıdır. Bilmece gibi, anlaşılmayan veya çeşitli cevaplar verilebilecek sorular eğitim-öğretimde değer taşımaz. Bu tip sorular, derste ilgiyi dağıtır, öğrenciyi öğretmenden soğutur.

İyi bir sorunun özelliklerini şöylece sıralayabiliriz:

---

[386] Küçükahmet, 41; Önder, 114; Öymen-Erman , *Umumi Öğretim Usulleri*, Ankara 1941, 138; Bilgin-Selçuk, 121.

[387] Aclûnî, I, 393.

• Soru öğrencinin yaş, bilgi ve yetenek yönünden seviyesine uygun olmalıdır. Çok zor veya çok kolay sorular alâkayı azaltır. Sınıfta hiçbir öğrencinin cevap veremeyeceği kadar zor bir soru ile öğrencileri şaşkına çevirmek veya seviyesine uygun olmayan sorular sormak, eğitimde geçerli değildir. Bununla birlikte her öğrencinin kolaylıkla cevap verebileceği kadar basit sorular de faydalı değildir. Kısaca soru, her şeyden önce düşündürücü ve öğretici olmalıdır.

• Sorular öğrencinin isteneni anlayabileceği ölçüde açık, kısa ve düzgün olmalıdır. Uzun ve dolambaçlı sorular, öğrenciyi şaşırtır. Belirsiz cümlelerden, eş anlamlı fikirlerden, öğrencinin sorudaki gerçek noktayı anlamasını güçleştirici her türlü kelime ve deyimlerden sakınmalıdır.

• Soru, konu ile ilgili olmalı, kısa olmakla birlikte "Olur, olmaz, evet, hayır" gibi tek kelimelik cevaplar yetecek cinsten sorular olmamalıdır.

• İyi bir soru, öğrenciyi düşünmeye, dikkate, bilgiler arasında ilişki kurmaya, değerlendirmeye sevk etmelidir. Soru kolayca takip edilebilir ve anlaşılır olmalıdır. Çünkü sorudan amaç, öğrencide öğrenmeye karşı ilgi uyandırmaktır.

• Soru, emir şeklinde, şaşırtıcı ve telkin edici mâhiyette olmamalı, açık bir amacı olmalıdır. Aksi halde öğrencinin duygu ve düşüncelerini tam olarak ifâde etmesine engel olur.

• Soru, dil kurallarına uygun olmalı, iyi telâffuz edilmeli, anlaşılır olmalı, edatları doğru ve yerinde kullanmalı, vurgular yerinde yapılmalıdır. Yarım bırakılmış cümleler, soru olarak kullanılmamalıdır. Bu itibarla öğrenci, "Öğretmen ne demek istedi acaba?" diye başkasından yardım istememelidir.

• Soru, önceden hazırlanmış olmalıdır. Anlaşıldığı gibi soru sorma işi, öğretmende bilgi, maharet ve hazırlık ister. İyi bir soru, daha önceden konu ile ilgili olarak hazırlanmış olandır. Yeri geldiğinde, ânî soru sormak iyi, fakat güç bir iştir. Dersten önce, konunun anlaşılmasını kolaylaştırıcı sorular veya öğrenciler tarafından sorulması muhtemel olanlara cevaplar hazırlamak yerinde bir davranış olur.

• Soru cevâbın tamamını veya bir kısmını açıklayıcı mahiyette olmamalıdır.[388]

e. Metodun Uygulanışı ile İlgili Bazı İlkeler

Soru sormak, soru hazırlamak kadar önemlidir. Güzel konuşmak gibi, güzel ve yerinde soru sormak da bir sanattır. Öyleyse bu metodun iyi sonuç vermesi için bazı kurallara riâyet edilmelidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

• Öğretmen, soruları sınıfa hitaben sormalı, üzerinde düşünülmesi için bir süre beklemeli, sonra cevâbı bir öğrenciden istemelidir. Başka bir ifade ile "Soru

---

[388] H. Raşit-N. Adil, 167; Alıcıgüzel, 246; Önder, 117; Osman Pazarlı, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*, İstanbul 1967, 33.

umûmî, cevap husûsî olmalıdır." Bu gibi durumlarda her öğrenci cevap üzerinde düşünür. Öğrencilere düşünme imkân ve zamanı verilmediğinde, alınacak cevaplar, tatminkâr olmayabilir. Onların hep birden veya birkaçının birlikte cevap vermesine de fırsat verilmemelidir. Soruyu bütün sınıfa yaymak, öğrencilerin derste başka bir şeyle meşgul olmasını önler; ayrıca öğrencileri uyanık olmaya, soru ile ilgilenmeye, cevap üzerinde düşünmeye sevk eder. Soruyu bir öğrenciye yöneltip bir süre beklemek faydalı olmaz. Çünkü bu durumda öğrenci çoğu zaman ayakta bekletildiği için heyecanlanabilir. Diğerleri ise kendilerine sorulmayan bir soru hakkında düşünme ve sorunun cevâbını araştırmaya mecbur olmadıkları için bu soru ile ilgilenme ihtiyacını duymayacaklardır.

• Soru ders konusu ile ilgili temel bilgileri tekrarlamaya ve bunlar vasıtasıyla konu üzerinde derinleşmeye imkân verecek bir tertibe göre sorulmalı, dersin akışı bozulmamalı, konu dağıtılmamalıdır.

• Cevap istenen öğrenciye ismiyle veya "siz" diye hitâp edilmelidir. Sen söyle "Köşedeki, sarı saçlı, mavi gömlekli vb." hitaplardan kaçınılmalıdır. Çünkü ismiyle hitap, öğrenciye verilen değerin bir ifadesidir. Öğretmen, öğrencilerin isimlerini kısa sürede öğrenebilmek için bir iki hafta isimlerini yazarak yaka kartı olarak takmalarını veya sıraların üzerine koymalarını isteyebilir.

• Muayyen bir sıra takip ederek cevap istememelidir. Çünkü bu durumda sırası gelmeyen öğrenci cevapla ilgilenmeyecek, hatta başka bir şeyle meşgul olacaktır. En uygunu sondaj usûlüdür.

• Sorunun cevabı hemen istenmemeli, bir süre beklenmelidir. Şayet bu tedbire rağmen, öğrenciler cevap veremezse, soru bir kez daha ve açık olarak tekrarlanmalıdır.

• Bazı öğretmenlerin soruyu önde oturan birkaç öğrenciye yönelttiği bilinen bir gerçektir. Tecrübeli bir öğretmen, bütün öğrencilere, özellikle sınıfta zayıf ve geri olduğunu anladıklarına sık sık sorular sorup, onları yetiştirmeye çalışmalıdır. Soru, bazı hallerde dikkat ve ilgisi gevşek, bazı hallerde de çok dikkatli ve ileri durumda olanlara sorulmalıdır.

• Soru sorulduktan sonra cevap için söz hakkı verilmedikçe öğrencilerin parmak kaldırmasına izin verilmemelidir. Zira diğer öğrencilerin parmak kaldırması, söz alan öğrencinin heyecanlanmasına sebep olabilir. Bütün öğrenciler de cevap veren arkadaşlarını can kulağı ile dinlemeli, soruyu sadece bir öğrencinin cevaplandırmasına izin verilmeli ve bu alışkanlık haline getirilmelidir. Şüphesiz bu, iyi bir sınıf yönetimine bağlıdır.

• Cevap vermekte olan öğrencinin -hatalı da olsa- sözünü kesmemeli, gerekli düzeltmeler cevaptan sonra yapılmalıdır. Sabırsız öğrencilerin lüzumsuz davranışları önlenmelidir. Bu hususta gösterilen müsamaha, cevap veren öğrencinin psikolojisini olumsuz yönde etkiler.

• Öğretmen, sorularını hoş ve arkadaşça, tatlı dil ve güler yüzle sormalı, sorular açık ve dil kurallarına uygun olmalı.

• Soru, öğretme gayesiyle ve iyi niyetle öğrencilerin kendilerine güvenini kuvvetlendirecek bir telkinle sorulmalıdır. Onların çoğu kere yanlış cevap vermesi veya çoğunun cevap vermeye cesaret edememesinin sebebi, öğretmenin olumsuz tavrı ve anlaşılır soru sormamasıdır.

• Öğretmen, verilen cevapların dil kurallarına uygun olmasına da dikkat etmeli, lâubâlî cevap vermeye izin vermemeli. Cevap veremeyen öğrenci üzerinde ısrar ve doğru cevap veremeyene hakaret etmemelidir.

• Derste söz alan, soru soran ve cevap veren öğrenciye teşekkür etmeli, "İyi", "Güzel", "Aferin" gibi sözlerle ve güler yüzle davranarak memnuniyetini belirtmelidir.

• Soruları her zaman öğretmen sormamalı, ara sıra öğrencilere de sordurmalıdır.

• Soruyu sınıfa hitaben sormak genel bir kaide olmakla birlikte, bunun bazı istisnaları vardır. Meselâ soru bazen dikkati dağınık ya da dalgın bir öğrenciye sorulabilir. Böyle bir durumda öğrenciye mutlaka ismen hitap edilmelidir.

• Sorular ilginç ve düşündürücü olmalıdır.

• Soru tekrar edilmemelidir. Yersiz tekrar, derste zaman kaybettirir. Zira her soru tekrar edilirse bazı öğrenciler ilk söylendiğinde hiç dinlemeyebilirler.

• Öğretmen soru sorarken, öğrencilere güveni olduğunu belirtecek bir tavır takınmalıdır.[389]

Öğrenci Cevaplarının Yönetimi

• Öğretmen, her samîmi cevabı yanlış bile olsa, anlayışla karşılamalı, davranış ve bilgi noksanlığı kusur sayılmamalıdır.

• Öğretmen, sınıfta söz alan öğrenciyi dinlemeli ve ona yönelmelidir.

• Doğru cevaplar takdir ve tasvip görmelidir. Yani doğru cevap verildiğinde öğretmen, çeşitli tavır ve ifadelerle beğendiğini belli etmelidir.

• Yanlış cevap veren öğrenci, arkadaşlarının önünde utandırılmamalıdır. Aksi halde öğrenci, diğer soruları cevaplandırmak istemez.

• Öğretmen, bazen sorduğu soruya sınıftan hiçbir tepki alamaz. Bu durumda konu veya soru tekrar edilir, ya da cevapla ilgili ipuçları verilir." İçinizde kim farklı bir şey söylemek ister?" denebilir. Şunu unutmamak gerekir ki, özellikle alt eğitim basamaklarında, öğrencileri konuşur hale getirmek dikkat, sabır, gayret ve zaman isteyen zor bir iştir. Küçük bir hata, öğrenciyi tahsil hayatı süresince konuşmaz

---

[389] Aytuna, 412; Alıcıgüzel, 247; Pazarlı, 35; H. Raşit-N. Adil, 170; Ömer Çam, *a.g. Ders notları*; Önder, 117; Küçükahmet, 41-43; Öymen-Erman, 132-136; Kocaçınar, 171-181; Bilgin-Selçuk, 121-123.

hale getirebilir. Dolayısıyla öğrencinin yapısı, alışkanlıkları ve aile çevresi, daima göz önünde tutulmalıdır. Bu bakımdan öğrencilerin derste hemen konuşuvermelerini ve derste soru sorup cevap vermelerini istemek doğru bir davranış olmaz. Derste konuşma güçlüğü çekenler de azarlanmamalı, kendileri ile alay edilmemeli, aksine cesaretlendirmelidir.

- Her zaman, parmak kaldıran öğrencilerden cevap istemek doğru olmaz.
- Diğer öğrencilerin lâf atmalarına da fırsat verilmemelidir.
- Öğrenciler bazen gülünç cevap verebilir, hatta arkadaşları gülebilir. Bu gibi durumlarda öğretmen bakmalı, arkadaşları gülerken cevap veren öğrencide gülüyorsa öğretmen de gülümsemelidir. Şayet arkadaşları gülerken yanlış ve gülünç cevap veren öğrenci üzülüyorsa, bu durumda öğretmen asla gülmemeli, cevap veren öğrenciden yana tavır koymalıdır.

Öğrenci Sorularının Yönetimi

- Öğrenciler, derste öğrenme gayesiyle soru sormaya teşvik edilmelidir.[390] Onları "Hatalı soru sorarsam ne olur, yanlış cevap verirsem ne yaparım" demekten kurtarmalıyız. Şüphesiz bunda aileler de rol almalıdır. Çünkü soru sormak, cevap vermek zihnî bir faaliyettir, bir iştir. Bunu sağlamak için en uygun yol, soru sormayı iyi karşılamak ve onları konuşturmaktır. Öte yandan sınıfta yumuşak ve samîmi bir hava estirmek de önem taşır. Zira sert ve kaba öğretmenlerin dersinde öğrenciler, çoğu zaman korktukları, çekindikleri, heyecanlandıkları için soru sormak istemezler.
- Bir başka çâre de konuyu sınıf seviyesine uygun, diğer branşların konularıyla ilgi kurarak (transfer yaparak) ve günlük hayattan örnekler vererek anlatmaktır.
- Öğrenci sorularının hepsi aynı değer ve önemde değildir. Bazıları dersle yakından ilgili ve çok önemlidir. Bu gibi sorulara şayet sınıf ilgi duyarsa, üzerinde durmak yerinde olur.
- Bazıları az önemlidir veya özeldir. Bunlar kısaca geçiştirilmelidir.
- Bazıları boştur. Bunlar üzerinde durmaya değmez. Fakat öğrenci samîmi ise, kısaca işaret yeterlidir. Kasıtlı sorular da bu gruba girer. Bu gibi durumlarda zamanın önemini belirtmek yerinde olur.
- Sorular zor olabilir. Bu durumda öğretmen bakmalı: Şayet branşı ile ilgili değilse, kendini zorlamamalı, "Bana göre şöyledir."demekle birlikte öğrenciyi branş öğretmenine yönlendirmelidir. Branşı ile ilgili ise, okulda cevâbı daha iyi bilen varsa ona göndermelidir. Ayrıca:
- Hangi kaynaktan yararlanabileceği söylenebilir.
- Soru sınıfa yöneltilebilir.

---

[390] Bkz.: Küçükahmet, 43

- "Bir sonraki derste tartışalım." denilebilir.
- "Ben onu falana sorar, size söylerim." demek de bir yoldur.
- Öğretmen bazen de "Bilmiyorum." diyebilmelidir.
- Bu konunun İslâm eğitim literatüründe özel bir yeri olduğundan, biraz genişletmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Öğretmen Bildiğine Cevap Vermeli

Öğretmen, her şeyi bilen değil; aksine iyi niyetle bildiğini öğretmeye, bilmediğini de öğrenmeye çalışan insandır. O, her şeyi bilemez, herkes gibi onun da bilmediği vardır. O, öğrenciler tarafından sorulan bütün sorulara gereken önemi verir, cevaplandırmaya çalışır. Fakat o, öncelikle ilimde tevazuu ve yeri geldiğinde *bilmiyorum* demesini öğrenmelidir.

Ebû ez-Ziyâl der ki: "Bilmiyorum demesini öğren. Her şeyi biliyorum demesini öğrenme. Çünkü sen bilmiyorum dersen sana öğreninceye kadar öğretirler. Şayet biliyorum dersen bilemeyinceye kadar sorarlar."[391] Abdullah b. Ömer: "İlim üçtür, biri de *bilmiyorum* demektir."[392] derken eş-Şa'bî de: "Bilmiyorum, hatırlayamıyorum demek ilmin yarısıdır."[393] der. Cehaletini bilmek de ilim olduğuna göre, bilmiyorum demek ilmin yarısı kabul edilebilir.

Bildiğini anlatmak, bilmediği bir mesele ile karşılaşınca da çekinmeden *bilmiyorum* diyebilmek, sahabe ve müteakip asırlarda bir meleke hâlini almıştı. O kadar ki, sorulan sorulara sırf hataya düşmemek için fakihlerin "Bilmem" dedikleri, "Bilirim." dediklerinden daha fazla idi.[394] Çünkü Hz. Peygamber: **"Fetva vermeye düşkün olanınız, ateşe atılmaya düşkün olanınızdır."**[395] buyurur. Öte yandan sorulan her dînî soruya fetva vermeye çalışanın yaptığı, bir bakıma delilik ve lâubalilik olarak kabul edilmiştir.[396]

İşte öğretmen de, böyle bir duygu ile hareket edip, her soruya cevap vermekten kaçınmalıdır. Hz. Ali: "Bilmediğiniz bir mesele sorulduğunda, uzaklasınız." dedi. "Nasıl uzaklaşılır?" diye sorulunca: "En iyi bilen Allah'tır." diye karşılık verdi.[397]Bu sebeple klasik eserlerde görüldüğü gibi eskiden âlimler, kendi yorumlarından sonra böyle demiştir.

Öğretmen, sorulan sorulardan bilmediklerine cevap vermemeli. Bilmiyorum demesi bazılarının zannettiği gibi, değerini düşürmez, bilakis yüceltir. Bilmiyorum sözü, o kişinin makamının yüceliğine, dîninin kuvvetine, bilgisinin kemâline delil

---

391 İbn Abdilberr, *II*, 68
392 İbn Abdilberr, II, 30.
393 Dârimî, I, 63.
394 Dârimî, I, 63-64; İbn Abdilberr, *II*, 66.
395 İbn Abdilberr, I, 215; Ayrıca bkz. Tirmizi, *İlim*, 3.
396 Dârimî, I, 61; İbn Cemâa, 42-43.
397 Dârimî, I, 63.

sayılır. Bazı öğretmenler "Bilmiyorum" demekle öğrencilerin gözünden düşeceğini zanneder. Halbuki her öğretmenin bilmediği hususlar bulunması gayet tabiîdir. İşte bu gibi durumlarda bir öğretmenin bilmediğini söyleyebilmesi büyük bir fazilettir. Fakat öğretmen, bilmediği bir meselede, bunu itiraf etmezse, öğrenciler sonradan o meseleyi öğrenip onu güç durumda bırakabilirler. Bu durumda öğretmenin korktuğu başına gelir ve cehaletle vasıflanır.[398]

Özetle, öğretmen bilmiyorum, hatırlayamıyorum sözünü yeri geldiğinde o kadar çok kullanmalı ki, bu söz, öğrencilerine miras kalmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber bile, Uzeyr ve Zü'1-Karneyn'in nebî olup olmadıklarını bilmediğini ifâde etmişler ve Cebrail (a.s.) gelinceye kadar "bilemem, cevap veremem." karşılığını vermişlerdir.[399]

Öğretmen, branşıyla ilgili olmayan bir soru ile karşılaştığında, bildiklerini söyleyebilir. Ama "Bu meseleyi falana sormanız daha uygundur." demesi yerinde olur. Şayet suâlin cevabını bilmiyorsa, onu bilene gönderir. Zira Ebû Hanîfe, bir mesele sorulduğunda: *"Gidiniz, meseleyi Hasan'ın kölesine sorunuz."* karşılığını vermiştir.[400] Öte yandan Şureyh b. Hani, Hz. Âişe'ye mestler üzerine mesh meselesini sormuş, Hz. Âişe ona: "Ali'ye git. Çünkü o, bunu benden daha iyi bilir." demiştir.[401]

Burada büyük bir edeb ve nezâket görülüyor. O da, Hz. Âişe'nin kendisine meshin müddetini soran kişiyi, Hz. Ali'ye göndermesidir. Âlimler buradan hareketle, muallim ve müftü gibi bir zâta dînî bir mesele sorulursa, kendinden daha liyakatli biri bulunduğunda soranı ona göndermesinin müstehab olduğunu söylemişlerdir. Böyle davranmak, âlimin faziletini itiraf, tevazu ve insaf gibi ulvî hasletlerin bir sonucudur. Bu arada İbn Abbas (r.a.)'ın kendisine soru soran Sa'd (r.a.)'ı Hz. Âişe'ye gönderdiği de bilinmektedir.[402]

Öğretmen, öğrencilerin sorularına her zaman cevap vermez ve onların cevabını nerede bulabileceklerine dair kaynak gösterir. Bu, çoğu zaman en isabetli yoldur. Çünkü, soru soran veya cevap verenin fazla zamanı olmayabilir. Ayrıca öğrenci, konuyu kaynaklardan daha iyi ve detaylı öğrenebilir. Bir konuyu öğrenmek isterken, bir başka konuyu daha öğrenebilir, hatırlayabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki öğretmen, her soruya cevap vermemelidir. Hz. Peygamber her soruya cevap vermeye çalışan âlimi: **"Sapan ve saptıran."** olarak nitelendirmiştir.[403]

---

398 İbn Cemâ'a, 42-43.
399 İbn Abdilberr, II, 62-63.
400 Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Ayni'l-İlm*, Mısır 1351, I, 28.
401 Müslim, *Tahâre*, 25.
402 Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 18; Başka örnekler için bkz.: Müslim, *Salâtü'l- Müsâfirîn*, 54.
403 Buhârî, *İ'tisâm*, 7.

Öğretmen, kendini zaman zaman da olsa "Bilmiyorum, bilemiyorum." demeye alıştırmalı ki, bir gün "Bilmiyorum" deme hicabını yaşamasın.

5. Birlikte Söyleme / Püskürtme Metodu

Birlikte söyleme (müşterek tekellüm) metodu, bazı derslerde, özellikle Arapça, İngilizce, okuma-yazma, mûsikî ve Kur'ân-ı Kerîm derslerinin öğretiminde uygulanmaktadır. Yapılan gözlem, araştırma ve tecrübeler bu metodla iyi sonuç alındığını göstermiştir.

a. Metodun Başlıca Faydaları

- Sınıftaki içe dönük, çekingen ve sıkılgan öğrencilere toplum içinde söz söyleme ve konuşma cesareti kazandırır.
- Özellikle mevcudu kalabalık sınıflarda aynı ders saati içinde her öğrenciye söz söyleme ve konuşma fırsatı sağlar.
- Tarif ve kaideler iyi öğrenilir, kelimelerin telâffuzu hafızaya daha kolay yerleşir.
- Kitle ruhunu geliştirir, sınıftaki sosyal bağı takviye eder.
- Bir ders saati içinde konuşmamak, öğretime iştirak edememekten doğan, öğrenciler arası aşağılık kompleksini ve değer eksikliği duygusunu önler.
- Öğretmen-öğrenci arasındaki ilişkiyi geliştirir...

b. Metodun Bazı Sakıncaları

- Zaman zaman gürültüye sebep olduğundan diğer grupları rahatsız edebilir. Sınıf disiplinini olumsuz yönde etkilediğinden, öğretmenin otoritesi sarsılabilir.
- Alaycı öğrenciler, metodu kötüye kullanarak, nağmeli, melodili sesler çıkarabilirler, dolayısıyla zaman ve enerji kaybına sebep olurlar.
- Telâffuzu bozuk öğretmenler, öğrenciye kötü örnek olabilir. (Kaş yapayım derken göz çıkarmak özdeyişinde görüldüğü gibi.)

c. Metodun Uygulanışı İle İlgili Bazı İlkeler

- Bu metod, bir konu yeni öğretilirken daha verimlidir.
- Öğretilecek metin, beyit, söz, cümle, kelime... önce öğretmen tarafından tane tane okunmalı, söylenmeli, sonra da öğrencilerden tekrarı istenmelidir.
- Öğrencilerin bu esnada melodili sesler çıkarmasına fırsat verilmemeli, kelime ve cümlelerin tabii telâffuzunu asla bozdurmamalıdır.
- Diğer metodlar gibi, bu metod da devamlı kullanılmamalıdır.

• Bu metod, kalabalık sınıflarda öğrenciler, 5'er, 10'ar kişilik gruplara ayrılarak uygulanmalı, bir grup söylerken, diğer gruplar can kulağı ile dinlemeyi alışkanlık haline getirmelidir.

• Sınıf seviyesi yükseldikçe metod terk edilmelidir.

• Öğrencilerin aynı anda başlaması sağlanmalıdır.

• Başlama bir işaretle öğrencilere bildirilmeli, iyi ve otoriter bir yönetim gösterilmelidir.

• Bütün grubun beraber söylemesine dikkat edilmelidir.

• Umûmî söylemede kelimelerin ses tonu tabiî söylenişinden hafif olmalı, sesler sınıf dışına taşarak gürültüye sebep olmamalıdır. Çünkü başkalarını rahatsız etmeye hakkımız yoktur.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız öğretim metodlarını uygulama esnasında bir öğretmenin dikkat etmesi gereken bir takım esas ve prensipler vardır. Şimdi de bu prensiplere kısaca bir göz atmakta yarar görüyoruz.

6. Bazı Öğretim Esasları

a. İlgi, Motivasyon

Öğretmenin başarısı, iyi öğrenci yetiştirmekle ölçülür. Öğrencilerin iyi yetişmeleri de iyi öğrenmelerine bağlıdır. Öğretmeni sevmeyen, dersle yeterince ilgilenmeyen öğrencinin bilgi alması, dolayısıyla iyi yetişmesi zordur.

Vücuda tedavi gayesiyle şırınga edilebilecek yabancı bir maddenin faydalı olabilmesi için bile, önce bir test uygulanır, sonuç müsbetse ilâç verilir. İlim de mânevi gıdaların en lezzetlisidir. Fakat o herkese değil, istekli olana, ihtiyaç hissedene, tâbir caizse "Gel bana." diyene koşarak gider. Öğrencinin öğrenebilmesi için, ilmi istemesi ve ilmî konuları merak etmesi, ilim uğrunda zorluklara katlanması gerekir. Öğrenciler, iyi öğrenemiyorsa, bunun başlıca sebeplerinden biri, derse karşı yeterince ilgi duymamalarıdır. Öğretmenin yapacağı ilk iş, öğrencide muharrik güç olan ilgiyi temin etmektir. Çünkü gayret için, öğrencinin ilgi derecesi çok önemlidir. İlgi tam olduğu zaman eğitim ve öğretimde verim yüksek olur.

Şu halde başlangıçta öğretmene düşen görev, öğrenciye dersi sevdirmek, onda derse karşı ilgi, istek, dikkat ve merak uyandırmaktır. İlgisizlik ve dikkatsizlik, öğrenme ve anlamaya manî olan, kalbe çekilmiş bir perdedir. Bu gerçeği şu âyetlerden anlıyoruz:

"Sen Kur'ân'ı okuduğun zaman seninle âhirete inanmayanlar arasına bir perde çekeriz. Evet onların kalpleri üzerine Kur'ân'ı iyice anlamalarına engel

olan perdeler çeker de kulaklarına bir ağırlık veririz. Sen Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak andığın vakit onlar, ürkek ürkek sırtlarını çevirirler."[404]

Bu âyetlerden herhangi bir insanın, hattâ bir peygamberin bile Kur'ân'ı okumasının başkalarına -onlarda inanma kabiliyeti ve ilgi olmadıkça- tesir etmeyeceğini, aradaki perdenin buna engel olduğunu anlıyoruz. Ayasbeyoğlu'nun da belirttiği gibi[405]bu da bize okumanın ve öğrenmenin verimli ve etkili olabilmesi için önceden ruhî bir hazırlığa ihtiyaç bulunduğunu gösterir.

Derste başka bir şeyle meşgul olmak ve soru sormamak, bir ilgisizlik alâmetidir. Bu sebeple öğretmen, dikkatleri toplamak için çeşitli motiflerden faydalanır. O, derse bütün öğrencilerin dikkatini çekecek bir olay, bir söz, bir fikir ya da bir örnekle başlamalıdır. Bu davranış, öğrencilerin dağılan dikkatlerini toplar. Buna eğitimde "Motivasyon" ve "Hazır olma" diyoruz. Hazır olma, ruhî ve bedenî bünyenin öğrenme pozisyonuna girmesidir.

Sevmemek ve zorlanmak ilgiyi yok eden iki önemli unsurdur. Bilhassa zor ve mücerred konular anlatılırken öğrenciler uyuklamaya başlar. Bu itibarladır ki Hz. Peygamber: **"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz."**[406] buyurur. Öğretmen, öğrenciye zorla, baskı ile ve korkutarak bilgi vermeye çalışmamalıdır. Çünkü bu durumda verimli bir öğrenme olmaz. **"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme..."**[407] âyeti konuyla ilgili bir örnektir.

Öğrenciyi istemediği, ilgi duymadığı, kabiliyeti elverişli bulunmadığı ve ruhen hazır olmadığı derslere zorlamak fayda temin etmeyeceği gibi, hazır olduğu ve ilgi duyduğu derslerden mahrum etmek de doğru olmaz. Dolayısıyla, her okulda mecburî ders sayısını azaltırken, seçmeli ders sayısını çoğaltmalıdır. Zira bugün Batı dünyasında bu hususa büyük önem verilmektedir.

Z. Gökalp: "İslâm âleminde büyük âlimlerin yetişme tarzı, eski medresenin öğretim ve öğrenme serbestliği usûlünü takip etmesi sayesinde olduğu gibi, Avrupa üniversitelerinin ilerleme sebebi de bu usûlün vâr oluşundan kaynaklanır."[408]diyor.

b. Seviyeye Uygun Ders Vermek

Dünyada her yönden benzer iki insan yoktur. Her insan farklı yaratılmıştır. Bu farklılık, mesleklerin çokluğunda ve bazı insanların aynı eğitimi gördükleri halde, birinin bir işte başkalarına göre daha başarılı olmasında açıkça görülür. Yani insan-

---

404 *el-İsrâ*, (17), 45-46.
405 Ayasbeyoğlu, 72.
406 Buhâri, *İlim*, 11, *Rikâk*, 81, *Meğâzî*, 60, *Edeb*, 80; Müslim, *Cihâd*, 4; Ebû Dâvud, *Edeb*, 17.
407 *el-Bakara*, (2), 286.
408 Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul 1971, 187.

lar zekâ, kabiliyet, beden vs. yönüyle farklı olduklarından, değişik muamele gerekir. Bunu bizzat Allah'ın kanununda görürüz. Daha önce de belirttiğimiz gibi O, bize ilk insanlardan farklı bir sorumluluk yüklemiştir. Hz. Peygamber de insanların yaratılış, çevre vs. farklarına büyük önem vermiş ve buna göre davranmıştır. Nitekim O, **"Biz peygamberler, insanlara zekâ seviyelerine uygun hitâb ederiz."**[409] buyurarak bu görevin, bütün peygamberlerce de aynı şekilde yerine getirildiğini ifâde etmiştir. Fertlere yaratılışlarına göre davranarak bilgi vermek bir zorunluluktur. Hz. Âişe: "Rasûlullah bize insanları kendi derecelerine indirmemizi emir buyurdu."[410] demiştir.

Eğitim ve öğretim faaliyetinde öğretmen, öğrencilerin kabiliyet ve yaratılışına uygun, zekâsını ve karakter farklılıklarını göz önüne alarak buna göre bir usul takip etmelidir. Alman eğitimci Kerschensteiner buna: "Aktüalite ve Bireysellik Prensibi"[411] adını vermiştir. İnsan, fıtratına uygun işte daha arzulu, daha başarılıdır. Çünkü **"Herkese yaratılışına uygun işler kolaylaştırılmıştır."**[412]

Abbâs Vesim (?-1760): "Öğretmenin öğrenciyi tecrübe edip sonra da ona kabiliyeti nisbetinde marifet dökmesi caiz görülmüştür."[413] der. İlk devirlerde öğrenciler mektebe gelir, hep birlikte onlara Kur'ân öğretilirdi. Şöyle ki: Çocuklar önce okur, sonra okuduğu bölümü tahta levhaya yazardı. Yazdıklarının doğru olup olmadığını kontrol için tekrar okur, sonra bir başka bölüme geçerlerdi. Bu metod, Kur'ân tamamlanıncaya kadar böylece devam ederdi. Daha sonra onlardan kabiliyetli ve başarılı olanlar hafız olmak üzere seçilirdi.[414]

Fârâbî, bilhassa üstün kabiliyette olanların kabiliyetlerine uygun olarak eğitilmelerini, aksi halde zamanla onların sahip oldukları yeteneklerin kaybolacağını belirtir.[415]

İslâm eğitiminde özel eğitime bu sebeple büyük önem verildiğini görüyoruz. Son yıllarda okullarda branşlaşmaya önem verilmesi de konunun önemini ortaya koymaktadır.

Öğretmen, sadece öğrencilerin kabiliyetlerini değil; akıl, yaş, sınıf, bilgi yönünden de seviyelerini göz önünde tutmalı, akıllarının alabileceği kadar bilgi vermelidir.

Öğretmen, öğrenciye anlayamayacağı ve seviyesini aşan bilgi vermemelidir. Zira zamansız verilen bilgi, onun zihnini dağıtır, anlamasını zorlaştırır. Ancak oku-

---

409 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Mısır 1352, I, 192, 352.
410 Buhârî, *İlim*, 49.
411 Kanad, *II*, 100.
412 *Tecrîd*, XII, 223; *Râmûzu'l-Ehâdîs*, 1, 16.
413 Abbas Vesim, vr. 512a.
414 Nahalâvî, 122; Ülkemizde Kur'ân kurslarında yüzüne Kur'ân okuma belgesi alan öğrenciler, bir komisyon huzurunda imtihana tabî tutularak başarılı olanlar hafızlık sınıfına ayrılmaktadırlar.
415 Fârâbî, 42.

lun son sınıfına gelmiş, temel bilgileri almış öğrencilere, derslerde derin, güçlükle elde edilebilecek mes'elelere temas edilmesi yerinde olur.

Zamanından önce veya seviyesinin üstünde verilen bilgiler, bazı öğrenciler için fitneye de sebep olabilir. Bu itibarla öğretmen, öğrencilerini önce temel bilgiler vererek hazırlamalı ve daha sonra onlara ilmî incelikleri anlatmalıdır.

Nitekim el-Muhâsibî: "Kişiye aklının kavrayamayacağı ilmî bir mes'eleden bahsetme."[416] derken bu gerçeği dile getirir.

Bu arada derste öğrenci seviyesinde ve anlaşılır bir üslup kullanmak gerektiği de unutulmamalıdır. Bu durum öğretimi kolaylaştırıp, ilgi uyandırdığı gibi, öğrencilerin anlamadığı kelime ve cümleleri derste sık sık kullanmak, onları dersten soğuttuğu düşünülmelidir.

c. Lüzumlu Bilgileri Sıra İle Vermek

Öğretmenin ders verirken daima "Bu konular öğrenciyi ilgilendirir mi, fayda sağlar mı?" sorularına cevap araması gerekir. Çünkü insan, kendini ilgilendiren ve fayda sağlayan şeyle daha çok meşgul olur, ondan zevk duyar. Dersi bir plân dâhilinde ve sıra ile vermemek, teferruata dalmak ise nefret uyandırır. İnsan, zevkle yaptığı işte daha başarılı olur. Zira zevk ve haz, öğretimde belli başlı ölçülerdendir. Bunların olmadığı yerde elem ve nefret vardır ki, bu durum eğitim ve öğretimi olumsuz yönde etkiler. Bu sebeple öğretmen, bilgiyi bir sıra ve plân dâhilinde, lüzumlu, faydalı ve öncelikli olandan başlayarak, az ve öz bir şekilde, teferruata dalmadan vermelidir.

Faydalı bilgiler bir plân dâhilinde verilmezse, istifâde etmek sınırlıdır. Hattâ, bu şekilde verilen bilginin zaptı da güçtür.

Öğretimde kolaydan zora gitmeli ve öğretilen şeylerde belli bir sıra gözetmeli, temel sağlam olmalıdır. Aksi halde, kurulacak bilgi binası, çürük temel üzerine kurulmuş olur. Her işte daha faydalı olan, daha önemli olandan önce gelir. "Ehem, mühime tercih edilir." sözü, bu gerçeği vurgular. Bu durum eğitim ve öğretimde de geçerlidir. Öğretmen, bu sıraya riâyet etmek durumundadır. Öğretimde bir ilmin diğer bir ilme takdim olunması, dört sebebe dayanır:

a. Önce gelen ilim, diğer ilimden daha mühimdir. Farz-ı ayn olan bir ilmin, farz-ı kifâyeden önce gelmesi gibi.

b. Öne alınan ilmin, sonra gelen ilme vesîle olması. Arapça'nın Hadis ve Tefsir'den önce gelmesi gibi.

c. Bir ilmin konusu, diğer bir ilmin konusundan bir parça ise, o zaman cüz, küll'den önce gelir. Sarf ilminin nahv ilminden önce gelmesi gibi.

d. Meslekî bilgiler, kültür bilgisinden önce gelir.

---

[416] Muhâsibî, 140.

Öğretmen, öğrencilerine gerçek olmayan, bilgileri vermemeli, kafalarını ileride hiç kullanmayacakları bilgilerle doldurmamalıdır. Nitekim Comenius: "Çocukları konu bolluğu içinde boğmamalı."[417] derken J. Locke: "Çocuğun her şeyi öğrenmeye ne vakti, ne de kuvveti vardır. Hayatta kendisine en çok lâzım ve faydalı olacak şeylerle meşgul olmalıdır."[418] der.

Ayrıca bilginin değeri, öğrenciye faydalı olması, ihtiyacını gidermesi, maharet ve iyi alışkanlıklar kazandırması, pratik bir değer ifâde etmesiyle ölçülür.

Bilgi, uygulanabilecek cinsten olmalıdır. Lüzumsuz ve hayatî önem taşımayan, pratik değeri olmayan ve teferruat sayılabilecek bilgiyi öğretmek, öğrenmeye zorlamak, ezberlemek ve zihnin diğer ünitelerini körelterek yalnız hafızaya yüklenmek, öğrencinin ruhî dengesini bozar. Çünkü öğrenci, sadece dinleyen ve ezberleyen, pasif bir makine, öğretmen de durmadan bilgi üreten bir başka makine değildir.

Öğretmen öğrencilere lüzumlu ve faydalı bilgiler vermeli dedik. Aslında her ilim, faydalı ve lüzumludur. Ancak hayatta az rastlanan veya hiç rastlanmayan konular üzerinde fazlaca durmak uygun değildir. Selef âlimleri bu gibi mülâhazalarla cedel gibi pratik değeri pek olmayan bilgileri eleştirmiş, bu gibi ilimlerle uğraşmanın faydalı ilimleri öğrenmeye engel olduğunu ileri sürmüşlerdir.[419]

Hafızaya yüklenen, çok bilgi yerine eğiten, zekâyı ve muhakemeyi çalıştıran az ve öz bilgi daha faydalıdır. Mâverdî âlimlerden birisinin: "Lüzumsuz ve faydasız bilgileri terk edersen arzuna daha kolay ulaşırsın."[420] dediğini nakleder. Çünkü teferruat, yorucu olduğu kadar, ilimde yol almaya da engeldir. Bilmemenin noksanlık vermediği bilgileri elde etmek için fazla uğraşmamalıdır. Zira teferruata dalan öğrenci, daha önemli bilgileri elde edemez. İbn Abbâs: "İlim, bilinenden daha çoktur. Bu sebeple siz, her şeyin en güzelini alınız." buyurur.[421]

Bununla birlikte öğrenci, bilginin kolayını alıp zoru ile karşılaşınca "Bu lüzumsuz" diye terk ederse bu da uygun düşmez. Zira ilmin kolayını alıp, zorundan vazgeçen kimse, peşine takıldığı avın kaçmasına kızarak, avdan vazgeçip eve eli boş dönen avcıya benzer.

Öğrencilere ilme düşman olmamaları için her dersten bir nebze olsun verilmelidir. Bu da teferruata dalmadan her ilmin tarifi, konusu, gayesi ile, o sahada isim yapmış bilginler ve eserleri gibi kısa bilgiler olmalıdır. Nitekim şöyle denmiştir: Az oku, öz oku; her ilimden bir cüz oku.

Dersler mümkün olduğu kadar az, öz ve kısa olmalıdır dedik. Çünkü uzun ders, öğrenciye bıkkınlık vereceği gibi, teferruat da bıktırır. Onlarda acizlik psikolojisi

---

417 Kanad, I, 297.
418 Öymen, *a.g.m.*
419 İbn Abdilberr, I, 63; Taşköprüzâde, II, 269.
420 Mâverdî, 59.
421 Mâverdî, 58.

oluşturur. Fakat öğretmen, dersi öğrenciyi usandıracak kadar uzatmayacağı gibi, maksat hâsıl olmayacak kadar da kısaltamaz. Şayet uzatmada öğrenciler için fayda varsa bunda beis yoktur.[422]

Öğretmen, öğrenciye her derste belli bir konu vermelidir. Başka bir deyişle her ders bir bütün olmalıdır. Ratke'nin de dediği gibi, derste yalnız bir konu öğretmekle yetinmelidir.[423] Fakat öğrenci zekî ve gayretli olursa iki ayrı konu verilebilir.[424]

d. Tahsile Yeni Başlayana Az-Öz ve Tedricen Bilgi Vermek

Aile ile okul, eğitim rolü bakımından aynı gibi görünmesine rağmen organları, gaye ve metodu ile farklı yapıda yuvalardır. Okula yeni başlayan öğrenci heyecanlıdır. "Okul acaba nasıl bir yer? Okumak ve öğrenmek zor mu?" soruları kendisini meşgul eder. O, okula kaydolmuş, ancak yeni ve değişik bir çevre ile karşılaşan her insan gibi o da ürkektir. Kafası "Ne olacak? Nasıl olacak?" gibi düşüncelerle doludur. İşte öğretmen, öğrencinin en çok yardıma ihtiyacı olduğu ilk gün, ilk hafta ve ilk ayları bir ganimet bilmeli, iyi değerlendirmeli, kafasındaki soruları silmeli, çekingenliğine son verebilmek için ona şefkatli bir anne veya baba gibi davranıp, onu okula bağlamalıdır. Zor konularla derse başlayarak onu okuldan soğutmamalıdır. Ayrıca kolay bir konu ile derse başlayarak okulu, dersi ve öğretmeni sevdirmeli, özellikle nefret ettirici davranışlardan uzak kalmalıdır. Çünkü insan, zordan kolaya, güçten basite, elemden hazza doğru yönelir, koşar. Nitekim İslâm Dîni'nin bir kolaylıklar manzumesi olduğunu gösteren âyet ve hadisler çoktur. Bu konuya daha önce temas etmiş ve misaller vermiştik.

Öğretmen, özellikle tahsile yeni başlayan öğrenciyi iyice tanımalı, kabiliyet ve zekâ yapısını tayin etmeli ve buna göre ders vermelidir. Zeki olanla olmayana aynı oranda ders verilemez. Öğrenciye kabiliyeti dışında ve fazla ders vermek, onun ilim tahsilinden ümit kesip, okumaktan vazgeçmesine sebep olabilir. Taşköprüzâde bu gerçeği şöyle dile getirir: "Ve eğer tâlib olanlar mübtedîler ise onlar ile teksîr-i mübâheset ve ilgâ-i müşkîlât eyleme."[425]

Öğrencilere, başlangıçta dînî ve dünyevî sahada daha çok ihtiyaç duyulan bilgiler vermek ve kabiliyetlere göre hareket edip, tertîbe riâyet etmek gerekir. Henüz yeni başlayana bilgiler, derinliğine inmeden basit ve onu ürkütmeyecek şekilde verilmeli, öz ve kısa metinler tercih edilmelidir. Seviyeye uygun bir kitapla derse başlamak en uygun olandır. Zernûcî, el-'Ukaylî'nin: "Bu hususta bana göre doğru olan, hocalarımızın yaptığıdır. Zira onlar, tahsile ilk başlayanlar için küçük

---

[422] İbn Cemâ'a, 38.
[423] Kanad, I, 285.
[424] İbn Haldun, III, 158-159.
[425] Taşköprüzâde, I, 88.

kitapları tercih ediyorlardı. Küçük kitap anlamaya ve zapta uygun, usanç vermekten de uzaktır."[426] dediğini kaydeder.

Ünlü İslâm bilgini İbn Haldun, birçok öğretmenin eğitim ve öğretim metodundan habersiz olduklarını ifâde ile: "Bunlar bir bilgiyi daha yeni öğrenmeye başlamış olan öğrenciye, o bilginin anlaşılması güç olan meselelerini anlatmaya çalışıyorlar. Onu bu meseleleri anlamaya ve ezberlemeye zorluyorlar... Halbuki öğrencinin düşünme ve zihni bunları anlayacak derecede gelişmiş değildir."[427] der. Öğrencinin derse başlangıçta isteksiz davranması, tembellikten değil; henüz ders çalışma metodunu bilmemesindendir. Yine İbn Haldun, öğretmenin metotsuzluğunu ve öğrenciyi zorlamasını, tembelliğin sebebi kabul eder.[428]

Öğretime yeni başlayan öğrenciye verilecek ders, az, öz ve teferruattan arınmış olmalıdır. Bu aşamada verilecek dersin, öğrencinin iki defa tekrar etmekle öğrenebileceği miktarda olması tavsiye edilmiştir.[429]

Öğrenci konuyu derste anlamalı, evde yapacağı tekrarla iyice öğrenmelidir. Bu bakımdan "Dersin iki defa tekrarı" sözünde kesretten kinaye vardır. Öte yandan öğrenci verilen dersi en çok iki defa tekrarla öğrenebilmeli, ona tekrar edemeyeceği uzunlukta ders vermemelidir. Zira ders miktarı fazla olursa öğrenci zaman açısından tekrar edemeyeceğinden iyice öğrenemez.

Ebû Hanîfe, Ebû Bekr ez-Zerenceri'nin hocalarından şu rivayeti naklettiğini hikâye etmiştir: "Derse ilk başlayan öğrenci için dersin miktarı, yavaş yavaş, iki defa tekrar etmek suretiyle anlamak ve öğrenmek mümkün olacak kadar olmalıdır."[430]

Şayet başlangıçta ders konusu uzun olur ve öğrenci meselâ, on defa tekrara ihtiyaç duyarsa, bu onda alışkanlık haline gelir ve daha sonra zor veya kolay her konuyu on defa tekrar eder. Başlangıçta kazanılan on defa tekrar etme alışkanlığını çok çalışsa bile terk edemez.[431] Çünkü alışkanlığı terk etmek kolay değildir.

Öğretmen yeni başlayana verdiği derse, güçlük çekmeden anlayabileceği kadar ilâve eder. Fakat öğrenciye ders verme tedricî olacağı gibi, arttırma da bu yolla olmalıdır.[432]

Bir atlet düşününüz; maratona katılıyor, yarışın ilk kilometrelerinde bütün gücünü ortaya koyarsa, yarışı terk etmek zorunda kalabilir. Fakat belli bir tempo ile devam ederse, yarışı tamamlar. İşte, öğrenci de başlangıçta zor konularla karşılaşırsa zorlanabilir, böylece dersten soğuyabilir. *"Âlim, insanları büyük bilgilerden önce küçük bilgilerle eğitir."*[433] sözü, bu yönden son derece dikkat çekicidir. Bura-

---

[426] Zernûcî, 18.
[427] İbn Haldun, III, 146.
[428] İbn Haldun, III, 146.
[429] Zernûcî, 18; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 28a.
[430] Zernûcî, 18.
[431] *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 191.
[432] Taşköprüzâde, I, 88.
[433] İbn Cemâ'a, 52.

da küçük bilgiden maksat açık ve anlaşılır olan, büyük bilgiden maksat ise ince ve zor meselelerdir.

Bu arada öğretmen, öğrenciye ders ve ödev verirken sadece kendi dersini düşünmeyip, diğer dersleri de düşünmelidir. Çünkü her birine çalışmak ve tekrar etmek için, kendi dersi kadar zaman gereklidir. Günümüzde bazı öğretmenler bazı dersleri düşünmeden öğrencilerin kendi dersine daha çok zaman ayırmasını istemektedir, bu da bazı öğrencilerin başarısızlığına neden olmaktadır.

e. Boş Zaman Bırakmamak, Ödev Vermek

İnsan, başıboş bırakılmamış, ağır bir görev ve sorumluluk yüklenmiş, Allah'ı tanıyıp ibâdet etmek ve imtihan için yaratılmıştır.[434] Mânâsız ve gayesiz yaratılan hiçbir şey yoktur. Çünkü boş durmanın ilk kötülüğü, bazı kötülükleri alışkanlık edinmektir.

İslâm, insanın sabah kalkmasından gece yatıncaya kadar vakitlerini öylesine doldurur ki, artık ne şikâyet edeceği bir boşluk bulur, ne de onu doldurmak için başka bir şeye ihtiyaç duyar.

İsteyerek yapılan bir şeyle meşguliyet, yorucu değildir. Meselâ, ibâdet, Allah'ı zikir, istirahat, ziyâretleşmek, sohbet etmek, şakalaşmak ve benzerî hareketler de birer meşgaledir. Mühim olan, insan hayatında hiçbir şeyin dolduramadığı veya kötülük ve ahlâksızlık ile doldurulmuş bir boşluğun bulunmamasıdır. Bu itibarladır ki İslâm, Câhiliyye Devri'nin çirkin âdetlerini tedricen ortadan kaldırmıştır, fakat asla bunların yerini boş bırakmamış, bilâkis her birinin yerine en uygun olanı yerleştirme yolunu tutmuştur.

Günlük hayatta ibâdet, uyku, istirahat ve çalışmak için gerekli olan zaman dışında kalan ve insanın dilediği gibi kullanabileceği zamana boş zaman denilmektedir. Hafta sonu tatili, bayram tatili, yaz tatili, vs. boş zaman kavramı içinde yer alır. Şu halde boş zaman, insan hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple insan, boş zamanlarını mutlaka plânlı bir şekilde değerlendirmelidir. Aksi halde boş zaman, insan için tehlikeli olabilir. Çünkü boş zaman bazı insanlar için tüm kötülüklerin anasıdır. Bu itibarla öğrencileri boş bırakmayıp daima meşgul olmalarını sağlamak, onların yapabileceği olumsuz davranışlara engel olmaktır.

Boş zaman, sağlık açısından da önemlidir. İnsan boş kalıp meşgul olacağı bir iş bulamadığında kendini dinler, daha önce dikkat etmediği bazı şeyler artık onun için önemli olmuştur. Kendini dinlemesi ruh sağlığı yönünden zararlı bir davranıştır. Bazılarının emekli olduktan sonra çabuk çöküşünü de buna bağlamak mümkündür. Şu halde hayatında boş vakit olmayan, her ânını değerlendiren insan,

---

[434] Bkz. *el-Mülk*, (67), 2.

aynı zamanda sağlıklı ve başarılı bir insandır. Öğrenci de başarılı olmak için çalıştığına göre hayatında boş vakit olmamalıdır.

Öğretmen, öğrenciye boş vakitlerini nasıl değerlendireceğini öğretmeli, dolayısıyla onun günlük hayatında boşluk olmamalıdır. Ders, ödev, uyku, istirahat, oyun, hava almak için bir kır gezintisi, vs. bunlar boş zaman değildir. Zira bu durumda öğrenci, ne yapacağını bilmektedir. Asıl boşluk öğrencinin "Ne yapsam acaba?" diye düşündüğü, hattâ hiçbir şey düşünmediği, yapmadığı zamandır.

Zaman, değerli bir hazine ve kıymetli bir sermaye olduğuna göre, onu boşa geçirmemek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber: **"Boş ve faydasız işleri terk etmek, kişinin dîninin güzelliğin dendir."**[435] buyurur. Şu halde faydalı bir iş yapılmayan zaman, *boş vakit* olarak telâkkî edilebilir.

Öğrenci, boş bırakıldığı zaman, olumsuz davranışta bulunabilir. Meselâ, sınıfa öğretmen gelmediğinde gürültü olması bunun bir sonucudur. Bunun için en iyi yol, öğrencileri boş bırakmamak, onlara ders dışında kalan vakitlerini nasıl geçireceklerini öğretmek, mümkünse okula veya okul civarına kütüphane, yüzme havuzu, spor salonu gibi tesisler yapmaktır.

Öğrencilerin ders ve okul sonrası dersle, ilimle ilgisini kesmemesi meselesi üzerinde asırlardır durulur. Çünkü gerçek başarı, devamlı çalışmakla elde edilir. Öğretmenin, öğrencilerin derse aktif olarak katılmalarını sağlaması gerekir. Yine dersten sonra zihinlere yerleşmesi ve iyice anlaşılması, öğrenilmesi için kendi aralarında müzâkere etmek suretiyle verilen konuyu tekrar etmelerini emreder.[436] Öğrenci, daha önce hazırlanarak dersi anlamaya çalışır, anlayamadığı hususları ders işlenirken öğrenir ve ders sonrası yapacağı tekrarlarla da dersin iyice anlaşılmasını ve hafızaya yerleşmesini sağlamış olur. Böylece ders konusu, "dersten önce yapılan hazırlık, öğretmenin rehberliğinde işlenen derse katılma, dikkat ve dersten sonra yapılacak aralıklı tekrar" olmak üzere üç aşamalı bir çalışma yöntemiyle öğrenilir.

Bugün okullarda ders saatlerinin azlığı, eğitimden ziyâde öğretime önem verilmesi, konuların derste bitirilmesine ve öğrenciler tarafından benimsenmesine engel olmaktadır. Bu durumda öğrencileri ders esnasında ve ders sonrası çalıştıracak ve sınıflarda eksik kalmış işleri onlara okul dışında tamamlatacak bazı tedbirlerin alınması bir zaruret hâlini almıştır. Bu tedbirlerin en çok ilgi göreni "Ödev vermek"tir.

Ödev deyince, dershanede veya herhangi bir iş yerinde belirli bir zamanda başlanıp bitirilmiş öğretim faaliyeti esnasında öğrencilere kazandırılan bilgi ve maharetlerin, yeni şartlar içinde uygulanmak suretiyle benimsenmelerini sağla-

---

[435] İbn Mâce, *Fiten*, 12; Tirmizî, *Zühd*, 11; Geniş bilgi için bkz.: Mahmut Tezcan, *Boş Zamanların Değerlendirilmesi*, Ankara 1982.

[436] İbn Cemâ'a, 54.

mak amacına yönelik yazılı veya elle, bazı malzeme ile yapılması gereken bir iş anlaşılır.[437] Ödev, öğrencinin bilgisini genişletmek, ilgisini arttırmak ve dersteki noksanını tamamlatmak gayesiyle verilir. Öğrenci seviyesine uygun olması gereken ödev için kaynak göstermek, en önemli esastır.

Öğretimde başlıca üç çeşit ödev verilir:

a. Ev ödevi,

b. Sınıf ödevi,

c. Dönem ödevi yeni öğrenilecek bir konuyu sınıfta tertiplenen veya öğretmen tarafından hazırlanarak öğrencilere verilen bir plâna göre, öğrencilerin kendi kendilerine öğrenmeleri tarzındaki ödevdir. Bu ödev şekline "Kendi kendine çalışma plânı ile öğrenme" de denilebilir. Bilhassa üçüncü tip ödevler aktif öğretim tekniği içinde önemli bir yer almaktadır.[438]

Yukarıda İbn Cemâ'a'dan pasajlar vererek göstermeye çalıştığımız bu engin anlayış, ödev türlerinden üçüncüsüdür. Bu da ödevin bir zamanlar İslâm eğitimindeki yerini gösterir.

Ödev aslında güçlü bir öğretim vasıtasıdır. Bu sebepledir ki ödevin önemi gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Bu gün Lise ve Ortaokullar yönetmeliği, ödevin notla değerlendirilmesini ve ödev notunun öğrencinin kanaat notu bileşkesi içinde yer almasını âmirdir. Fakat ödevin ders sonunda ve bağırarak verilmesi, zil sesi ile birlikte kaybolmasına sebep oluyor.

İyi Bir Ödev Şu Özellikleri Taşımalıdır

- Kesin ve açık olmalı,
- Öğrencinin yaş ve öğrenim seviyesine uygun olmalı,
- İlgi duyulmalı, ihtiyacı gidermeli,
- Her ödev düzeltilmeli ve değerlendirilmeli,
- Kaynak verilmeli, yol gösterilmeli, "Nasıl yaparsanız yapın."denmemeli,
- Ne zaman bitirilmiş olacağı söylenmeli,
- Dersle ilgisi belirtilmeli,
- Sınıfa toptan ödev verilmemeli,
- Soru, öğrenciye ödev olarak yansıtılmamalı.
- Ödev kısa olmalıdır. Çünkü önemli olan ödevin miktarı değil; niteliğidir.

Hâsılı, boş vakitleri iyi ve faydalı faaliyetlerle doldurmak veya boş vakit bırakmamak en etkili eğitim vasıtalarındandır. Çünkü nefis boş kalmaktan sıkılır, iyi işlere yöneltilmezse yerini kötü alışkanlıklar alabilir. Bu arada bazı ailelerin, çocuk-

---

[437] Aytuna, 487.

[438] Ödev hakkında geniş bilgi için bkz.: Aytuna, 485 vd.; Alıcıgüzel, 282 vd.; Kocaçınar, 185 vd.; Küçükahmet, 103; Ch. Charrier-R. Ozouf, *Yaşanmış Pedagoji*, trc., N. Yüzbaşıoğullan, Ankara 1972, 49-53.

larının ödevlerini yaptıkları, hatta ödev yazılır, yapılır tarzında hizmet veren ofislerin olduğu görülmektedir. Bu durum, ödevin ruhuna aykırıdır.

Bu şekilde öğretmenin ödev vererek veya diğer faaliyetlere teşvikle öğrencilerin vaktini değerlendirmesi üzerinde durduktan sonra artık onun sınıf içi davranışlarına geçebiliriz.

VI. ÖĞRETMENİN SINIF İÇİ DAVRANIŞLARI

Öğretmen, İslâm'ın ilk devirlerinde derse girmeden önce dîne saygı ve ilme hürmet gayesiyle -okulu ve ders meclisini kastettiğinde- maddî ve manevî temizlik yapar, güzel koku sürünür, insanlar arasında kendine lâyık olan elbisenin en güzelini giyerdi. Meselâ İmâm Mâlik, insanlar kendisinden hadis öğrenmek için geldiklerinde abdest alır, güzel kokular sürünür, en yeni elbiselerini giyer, sarığını başına koyar, sonra kürsüye otururdu. Ayrıca öğretmen, ilmi yaymaya, açıklanması emredilen dînî hükümleri tebliğ etmeye, ilmi araştırmaya, doğruyu ortaya çıkarmaya, haktan yana olmaya niyet eder, müslümanlara ve geçmişte yaşamış sâlih kimselere duada bulunurdu.[439]

Öğretmen, öğrencilerin derse zamanında gelmelerini sağlamak için okula zamanında gelmeli, derse zamanında girmeli, derse giriş çıkış saatlerine riâyet etmelidir. Çünkü fiil ve hareketlerinde bir nizam ve uyum olmayan bir öğretmen, öğrencilere bu alışkanlığı kazandıramaz. Bugünkü mânâda öğretmen trafik vs.'yi de hesaba katarak dersin başlamasından en az yarım saat önce okulda bulunacak şekilde evden ayrılmalıdır. Nöbetçi olduğu günlerde bir saat önce okulda olmalı ki, gerekli kontrolleri yapabilsin.

İbn Cemâ'a: "Hocanın her gün tâyin edilen zamanda derse gelmesi, halakaya oturması gerekir."[440] der. Ayrıca öğretmen derse zamanında gireceği gibi, zamanında da çıkmalıdır. İbn Cemâ'a bu hususu şöyle dile getirir: "Öğretmen, derse zamanında girer, zamanında sözü keser..."[441]

Öğretmen sınıfa girer ve öğrencilere selâm vererek kürsüye oturur. O öğrencilerin ders esnasında rahatlıkla görebileceği bir yere oturmalıdır. Ayrıca o, derste ağırbaşlı, sakin, alçakgönüllü ve huşu ile orada bulunanların çirkin görmeyeceği şekilde oturur. Saygısızca, meselâ, ayak ayak üstüne atarak ve ayaklarını uzatarak oturamaz.[442]

Öğretmen, sınıfta bulunan öğrencilerin her türlü problemi ile ilgilenmelidir. O kadar ki bir öğrencinin dersteki durgunluğu, neşesizliği, hareketsizliği, vs., öğretmeni harekete geçirmeli, en azından dersten sonra onunla yakından ilgilenme-

---

439 İbn Cemâ'a, 30-31.
440 İbn Cemâ'a, 202.
441 İbn Cemâ'a, 38.
442 İbn Cemâ'a, 32; Ayrıca bkz.: *Talimatname*, 76.

li, bu davranışın sebebini araştırmalıdır. Bu duyguyu öğrencilere de vermesi gereklidir. Derse gelmeyen öğrenciyi sadece "yok" yazmakla iş bitmez. Onun niçin okula gelmediğini, hasta olup olmadığını araştırmalı, hiç değilse telefon etmelidir. İbn Cemâ'a'nın da belirttiği gibi[443] öğrenci hakkında herhangi bir şekilde haber alamazsa bir elçi göndermeli veya bizzat öğrencinin evine gitmeli, durumu araştırmalıdır. Bu, en uygun olanıdır. Nitekim Hz. Peygamber sahabeden bazılarını göremediği zaman sorar, neden gelmediklerini araştırıp bilgi edinirken, mescide gelmeyenleri sorarak toplantıya katılmayanları arar, onlarla yakından ilgilenirdi.[444]

Öğretmen derste yoklama yapar, muntazam bir şekilde devam-devamsızlık kayıtlarını tutar. Öğrenciler derse gelmediklerinde ise durumu öğrenci velîlerine, [445] bugünün deyimi ile okul idaresine bildirir.

Öğretmen, mümkün olduğu kadar şahsî, ailevî, meslekî problemlerini, üzüntülerini sınıfa yansıtmamalı, sinirli bir hava ile derse girmemelidir. Ders verirken sözlerine dikkat edip, sinirlerine hâkim olmalı ve öfkelenmemelidir. Öğretmenlik büyük bir sabır ve irâde mesleği olduğuna göre, en üzüntülü gününde bile sınıfa her zamanki gibi girip, dersini her zaman güler yüzle veren, ideal bir öğretmendir. Onun ders esnasındaki jest ve mimikleri de eğitimde önemli bir yer tutar. Ders esnasında elbette devamlı kürsüde kalmamalı, yeri geldiğinde sınıfta dolaşmalıdır. Ayrıca el-kol hareketleri, jest ve mimikleri, dersin anlatılmasında ve anlaşılmasında önemlidir. Fakat onun jest, mimik, el kol hareketlerinde bir uyum ve denge olmalıdır. Bu sebeple el, yüz, göz aynı yönde davranış içinde olmalıdır. Aksi halde gülünç durumlar ortaya çıkabilir.[446]

Öğretmen, sallanmaktan, ellerini kenetlemekten, elinde lüzumsuz bir şey bulundurmaktan sakınırken, gözlerini de ihtiyaç duymadıkça bir oraya, bir buraya gezdirmemelidir.

Nitekim Hz. Peygamber Veda Haccı'nda şehâdet parmağını havaya kaldırarak "Şâhid ol yâ Rab."[447] demiştir.

Bu itibarla el kol hareketleri fazla olup dikkat çekmemeli, sadece sözün daha iyi anlaşılmasına yardım etmelidir. Öğretmen ayrıca derste öğrencilerin dikkatini zinde tutmak için yazı tahtası, harita, vs. gibi çeşitli eğitim araçlarından, ders materyallerinden faydalanmalıdır.

Hareket ve davranışlarında denge olan öğretmen, öğrencilerini de etkiler. Zira başarının temeli, aynı zamanda dengeli hareket etmektir. Böyle hareket eden

---

443 İbn Cemâ'a, 61-62.

444 Kadı İyâz, I, 104.

445 İbn Sahnûn, 357.

446 Geniş bilgi için bkz.: Özbek, 162-165; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, İstanbul 1980, 54.

447 Müslim, *Hacc*, 19;*Tecrîd*, I, 76; Kadı Iyâz, I, 123; başka örnekler için bkz.: Buhari, Salat, 89 ; Talak, 25; Tirmizi, İman, 8.

öğretmen daha çok sevilir ve sayılır. O kadar ki öğrenciler, davranışlarında denge olmayan öğretmenden ve dersinden rahatsız olurlar.

Öğretmenin giyim-kuşam, söz, fiil ve bütün hareketlerinde denge görülmelidir. Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle der: "Peygamberin sözünde, fiil ve hareketlerinde aşırılık ve taşkınlık yoktu."[448]

Öğretmen derste güler yüzlü, tatlı dilli ve hareketli, yeri geldiğinde heyecanla ve kendini vererek ders anlatmalı; asık suratlı ve soğuk durmaktan sakınmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, derste aşırı şaka yapmaktan, yersiz gülmekten de uzak durmalıdır. Zira bunlar heybeti azalttığı gibi, otoriteyi de zayıflatır. Bu sebeple o, ders içinde genel olarak ciddî olmalı, doğru olmayan şeyi söylememeli, tavır ve hareketlerinde basitlik bulunmamalıdır. Öğrencinin her şeyi unuttuğu, fakat öğretmenin olumsuz tavrını unutmadığı daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Öğretmen, dersi anlatmada insafla hareket etmeli, öğrenci sorularına yer ve değer vermeli, soran küçük bile olsa sesin geldiği tarafa yönelip, suâli sonuna kadar dinlemeli, onlara göz ucuyla bakmamalıdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.), bir şeye bakmak istediklerinde sadece başlarını çevirmeyip, bütün vücuduyla o tarafa döner, biriyle konuştuğu zaman yalnız başını değil; bütün vücûdunu o tarafa çevirir ve konuşurdu.[449] İşte bu, O'nun muhataplarına ve insanlara verdiği değeri gösterir.

Öğretmen İbn Cemâ'a'nın da ifâde ettiği gibi, aşırı şekilde aç, susuz, yorgun, uykusuz, kederli, öfkeli, sıkıntılı olduğunda ve dondurucu bir soğuk ve sıcak bir havada ders yapmamalıdır. Aksi halde iyi düşünemediğinden derste hata yapabilir, yanlış cevap verebilir. Bu sebeple eğitimde verim beklemek için önce öğretmenin bu tip problemlerini ortadan kaldırmak gerekir.[450] Yine öğretmen, aşın şekilde yorgun olduğunda ders vermeyeceği gibi, öğrencilerin de aşırı yorgun olduklarında ders vermemelidir. Çünkü onlar, böyle bir durumda dersi iyi anlayamazlar.

Öğretmen, dersi uzatarak öğrencilere bıkkınlık da vermemelidir. Zira Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) bütün ısrarlara rağmen Hz. Peygamber'in tatbikatına uyarak dinleyenlere bıkkınlık vermemek için sadece perşembe günleri va'z ederdi[451]

Öğretmen derste gürültüye, yersiz ve lüzumsuz hareketlere de manî olmalıdır. Zira hata, gürültünün altındadır. Ayrıca onların seslerini yükseltmelerine de fırsat vermemelidir.

---

[448] Müslim, *Fedâil*, 16.
[449] Tirmizî, *Şemail*, I, 18.
[450] İbn Cemâ'a, 33.
[451] Müslim, *Sıfâtu'l-Münafikîn*, 19.

Öğretmen bir derste çeşitli konulara dalmayıp, derli toplu bir konu anlatmalı, biri öğrenilmeden diğerine geçmemelidir. Başka bir ifâde ile ders, bir bütünlük içinde verilmelidir.

Öğretmen, binayı tamir eden usta gibidir. O nasıl ki, binanın neresi eksik kalmışsa orayı yapar, yıkılmaya yüz tutan kısımları tamir ederse, öğretmen de öğrenciyi bilgisiz ve noksan olduğu yönde yetiştirir, ona bilgi verir.

Öğretmen suâl sorduğu öğrenciden istenilen cevâbı alamayınca, onu mahcup etmemeli, yanlış bir cevap karşısında da arkadaşlarının alay etmesine fırsat vermemelidir. Herhangi bir başarısızlık karşısında onu arkadaşlarının huzurunda mahcup etmeyip "Daha sonra başarırsın, düzeltirsin, buna eminim." gibi sözlerle ona güven vermelidir.

Öğretmenin acıyarak veya tahkir gayesiyle bir öğrenci için "Bu zavallıdır, adam olmaz." vs. demesi, onun cesaretini ve nefsine olan itimadını sarsmış olur. Bu tip bir öğretmen, öğrenci psikolojisini yeterince bilmiyor demektir. Halbuki o, mesleği icabı çocuk ve gençlik psikolojisini en iyi bilen kimse olmalıdır.

VII. ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ MÜNÂSEBETLERİ

Asırlardan beri öğrencilerle öğretmenler arasındaki ilişki büyük ölçüde ders saatlerine münhasır kalmış, bazı öğretmenler kendilerini öğrencilerinin üstünde bir otorite sayma alışkanlığından kurtaramamışlardır. O, okulda ve öğrenciler nazarında gerçek bir otoritedir. Fakat bu otorite, onu öğrencilerinden ayıran değil; onlara yaklaştıran hususları da ihtiva etmelidir. Öğretmenleri tarafından küçük görüldüklerini, her hal ve hareketlerinin sık sık tenkid edildiğini, yaptıklarının pek azının beğenildiğini gören öğrenciler, öğretmenlerine yaklaşacakları yerde, kendilerine yanılmaz insan gözü ile bakan öğretmenlerinden, genelde uzaklaşmaktadırlar. Böylece öğretmenlerle öğrenciler arasındaki münâsebet ve bağlar devamlı olarak gevşemekte, bazen de kopmaktadır. Sadece dersten derse birbirlerini görebilen öğretmen ve öğrencilerin, resmî ve çoğu kere de sıkıcı şartlar altındaki karşılaşmaları, öğretmen-öğrenci münâsebetlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Branşlaşma sonucu, derslerin genellikle ayrı öğretmenler tarafından verilmesi, ders saatlerinin fazlalığı, öğretmenlerin ders dışı faaliyetlere katılmak istememesi, öğrencilerle öğretmenlerin birbirine yaklaşmalarına büyük ölçüde engel olmaktadır. Dolayısıyla öğretmenler, öğrencilere yeterince tesir edememekte, öğrenciler de onlardan feyz alamamaktadırlar. Bunun sonucu öğretmen-öğrenci münâsebetlerinde bir kopukluk ve soğukluk görülmektedir. Bu durumun birçok sebebi vardır. Bunları üç noktada toplamak mümkündür:

1. Kötü niyet,
2. Okulun, eğitim ve öğretim faaliyetlerini doğru olarak düzenlememesi,

3. Öğretmen ve öğrencilerin görev ve sorumluluklarını iyice anlamamaları ve samimî olmamaları.[452]

Hâsılı, öğretmenin yapması gereken ilk iş, öğrencilerin kalbini kazanması, onları kendine bağlaması, sevmesi ve onlar tarafında sevilen, model bir şahsiyet hâline gelmesidir. Artık bundan sonrası kolaydır. Çünkü öğretmenlerini seven öğrenciler, aynı sevgiyi derslerine ve okul faaliyetlerine karşı da hissedeceklerdir.

Öğrenciler hangi öğretmenleri daha çok severler? Okul sıralarından geçerek iş hayatına atılan her insanın öğrencilik yıllarında sevdiği ve sevmediği öğretmenlerini niçin sevdiğini veya sevmediğini -kendine göre- izah etmesi mümkündür. Bugün okul sıralarında bulunan öğrencilerin de sevilen ve sevilmeyen öğretmenleri ve onlara âit hâtıraları vardır. Gerek yetişkinler, gerekse öğrenciler tarafından sevilen ve sevilmeyen öğretmenler hakkında yapılan tasvirler, anlatılan hikâyeler bu öğretmenlerin şahsiyetleri ile ilgili bâzı özelliklerini anlatmaya yarayabilir. Fakat bu değerlendirmeler her zaman tam ve güvenilir değildir. Çünkü değerlendirmeyi yapan öğrenciler henüz objektif değerlendirme yapabilecek çağda değildirler. Temel eğitim ve orta öğretim öğrencileri bu değerlendirmeyi daha çok kendi menfaat ve iyilikleri yönünden yaparlar, çoğu zaman kendilerini şahsî duyguların tesirinden kurtaramazlar. Bu itibarla kanaatlerinin çoğu kere yanlış olması muhtemeldir. Bu öğrenciler üzerinde "Bir öğretmeni sevmeniz için hangi özellikleri taşıması gereklidir?" tarzında bir anket yapılsa aşağı yukarı şu vasıflar sıralanır:

İyi ders anlatsın, yardım etsin, kırık not vermesin.

Eşit davransın, öfkelenmesin, güler yüzlü olsun.

Güzel giyinsin, ödev vermesin. . . vs.

Cevaplarda bencillik kokusu olduğu kadar, gerçek payı da vardır. Son yıllarda orta dereceli okullarda bu gaye ile yapılan anketler sonucu, öğrencilerin çok sevilen ve sevilmeyen öğretmende bulunması gereken şahsiyet ve karakter özelliklerinin mühim bir kısmının doğru olduğu görülmüştür. Bu anketlere katılan öğrencilerin çoğu en çok sevilen öğretmende aşağıdaki niteliklerin bulunmasını istemişlerdir. Öğretmen:

Çalışkan, bilgili, nâzik, güler yüzlü olmalı,

Öğrencilere iyi davranmalı, âdil olmalı,

Güzel konuşmalı, iyi ders anlatmalı,

Öğrencilerle ilgilenmeli, müsamahalı olmalı,

Alay etmemeli, not vermede cömert olmalı.[453] Bu nitelikler incelendiğinde, bunların genellikle "Örnek ve model insan" tipinde aranan şahsiyet özellikleri olduğu görülür.

---

[452] Aytuna, 287-288.

1948 yılında ortaokul, lise, öğretmen okulu, hattâ üniversite mezunu olup, mesleklerinde başarı ile çalışmış yirmi yedi aday'a "Bir öğretmende bulunması gereken vasıfların neler olduğu" sorulmuştur. Bu yirmi yedi kişi, toplam 102 vasıf kaydetmiştir. Fakat çoğu bir defa zikredilmiştir. En az sekiz kişi tarafından zikredilen vasıflar belirtilerek, son liste meydana getirilmiştir. Önemine binâen bu listeyi aşağıya alıyoruz:

Bir öğretmende bulunması gereken genel vasıflar şunlardır:

"Adalet, otorite, sabır, numûne-i imtisal, sâde giyim, güler yüz, ciddiyet, ağır başlılık, ehliyet, karakter, ahlâk."[454]

Başka bir araştırmada elde edilen en çok ve en az sevilen öğretmenlerin özellikleri ile ilgili tablo şöyledir:

En çok sevilen öğretmen:

- Çalışmalara yardım eder, dersleri anlaşılır,
- Neşeli ve şaka kaldırır,
- Samîmi ve arkadaşça davranır,
- Öğrencilerle ilgilenir ve onları anlamaya çalışır.

En az sevilen öğretmen:

- Asık suratlı, alaycı, öfkeli,
- Çalışmalara yardım etmez, dersleri plânsız,
- Bazılarını kayırır, kindar,
- Kibirli, baskıcı, öğrenciyi dışarıda tanımaz.[455]

İtidalini kaybeden, bazılarını kayıran ve baskıcı öğretmen, öğrencilerde bir tepki meydana getirebilir, belki de disiplin hadiselerine sebep olabilir.[456]

Sonuç olarak iyi bir öğretmen için sayılan ve sıralanan diğer nitelikleri de beş maddede özetleyebiliriz:

- Ruhî ve bedenî güç,
- Meslek ve öğrenci sevgisi,
- Genel kültür, alan bilgisi, pedagojik formasyon,
- Sağlam karakter, güzel ahlâk,
- Sosyal olgunluk.[457]

Öğretmen-öğrenci münâsebetlerinde öğretmen açısından dikkat edilecek hususları ve prensipleri aşağıdaki konularda biraz daha detaylı incelemeye çalışacağız:

---

[453] Aytuna, 289.

[454] H. Hüsnü Ciritli, "Öğretmende Bulunması Gereken Vasıflarla İlgili Bir Araştırma" *Eğitim-Öğretim Dergisi*, II, Ankara 1948.

[455] Sidney, L. Pressey, Francis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, trc: H. Tan, İstanbul 1989, I, 181.

[456] Sidney-Francis, I, 181.

[457] Ömer Çam, *a.g. tebliğ.*

Öğrenciyi tanımak,
Rehberlik,
İhlâs ve samimiyet,
Öğrenciye hitap,
Öğretmen-velî münâsebetleri.

1. Öğrenciyi Tanımak

Öğrencinin terbiyesi ve topluma faydalı bir insan hâline gelmesinden doğrudan sorumlu olan anne-baba ve öğretmenlerin her şeyden önce onu yakînen tanımaları gerekir.

Öğretmen veraset, çevre, kabiliyet, hareket ve davranış yönüyle farklı bir yapıya sahip olan öğrencileri tanımak, bunun için de tetkik etmek zorundadır. Zira bir öğretmen, öğrencilerini tanıdığı nisbette etkili olacak, terbiyevî müdâhaleleri o derece hayırlı, faydalı neticeler verecektir. "Öğrencilerle bir-iki yılını birlikte geçiren öğretmen, öğrencileri tanır, tanımamasına imkân var mı?" denebilir. Bu suâle iki asır önce J. J. Rousseau şöyle cevap veriyor: "her şeyden önce çocuklarınızı tetkikle işe başlayınız. Zira hiç şüphesizdir ki, siz onları tanımıyorsunuz."[458]

Bir çocuğu tanımak, onun sadece adını, soyadını, saç rengini ve beden yapısını bilmek, yani onu madde olarak tanımak yeterli değildir. Onu tanımak, bunun çok ötesinde bir mânâ ve mâhiyet taşır. Bir öğretmen öğrencisini mânevi özellikleri, yetenekleri ve davranışları yönüyle tanımalıdır.

Bunun için de onun psikolojik, bedenî, zihnî ve sosyal gelişimini, genel ve özel kabiliyetini, faaliyet gücünü vs. bilmesi gerekir. Buna, öğrencinin hangi alanda, hangi meslek ve sanatta daha başarılı olacağı hakkında doğru bir fikir verebilmek için ihtiyaç vardır. Öğrenciyi tanımak demek, onlar hakkında imkân ölçüsünde çok bilgi elde etmek demektir. Onu tanımak, benzer davranışların gerisindeki sebepleri anlayarak öğretimi, onun ferdî özelliklerine uygun hâle getirmek yönünden de önemlidir. Meselâ, bir sınıfta bazı öğrencilerin başarısız olduğunu kabul edelim. İyice incelendiğinde görülecektir ki, öğrencilerin başarısızlığı, farklı sebeplere bağlıdır. Birisininki kötü alışkanlıktan, diğerininki zekâ geriliğinden, bir başkasınınki okuma yetersizliğinden, vs. olabilir. Bu sebeple onları ferdî özellikleri ile tanımak, eğitim ve öğretimin etkili ve verimli olması yönünden zorunludur.

Bugün okullarımızın pek çoğunda sınıf mevcudu kalabalık olduğundan, öğrencileri tanımak gerçekten zordur. Fakat öğretmenin hiç değilse dersinde özel ilgi ve yardıma muhtaç birkaç öğrenciyi tanıyıp, onlara gerekli yardım ve rehberlikte bulunması hem görevi, hem de meslek borcudur. Dolayısıyla öğretmen, öğrencilere ilgisiz kalamaz. Zira verimli bir eğitim-öğretim, öğrenciyi tanımakla

---

[458] Sadreddin Celâl, *Pedagoji*, İstanbul 1930, 29.

başlar. Öğretmen, öğrencileri tanımada, psikolojide kullanılan objektif gözlem metodundan faydalanabilir. O, öğrencileri tanımak için testler uygulayabileceği gibi, onların okul içi ve okul dışı çeşitli faaliyetlerini, hareket ve davranışlarını inceleyerek, gözlem yaparak, ruhî yapıları hakkında değerli bilgiler elde edebilir. Öğretmenin konusu, biyolojik, psikolojik ve sosyal bir varlık olan öğrencidir. Şu halde o, öğrencinin bu üç yönünü iyi tanımadıkça ona yeterince faydalı olamaz. Öğrencinin bu üç yönünün dengeli olması, eğitimin amacıdır. Bu üç yön, sıkı bir münâsebet halindedir, biri diğerini etkiler. Meselâ, öğrencilerin birçok iç salgı bezlerinin noksan veya fazla ifrazat yapmasından çeşitli problemler doğabilir, sıkıntılar olabilir. Thyroid bezlerinin iyi çalışmamasının, çocuğun hareketsiz ve tembel olmasına sebep olması gibi.[459]

Öğretmenin, öğrenciye problemlerinin çözümünde yardımcı olması, onu iyi tanımasına bağlıdır. Bu sebeple öğretmen, öğrenciyi sosyal yönden olduğu kadar, ailevî, iktisadî ve kültürel yönden de tanımalı, hakkında çeşitli yollardan bilgi sahibi olmaya çalışmalıdır.

Öğrenciyi tanımak, feraset sahibi öğretmen için bir rahatlık, öğrenci için de büyük bir mutluluktur. Bu sayede öğretmen, öğrenciyi lâyık olduğu mesleğe yöneltir. Öğretmenin böyle bir ferasete sahip olup, öğrencileri tanıması, onun eğitim-öğretimde karşılaşacağı engelleri aşmasına yardım edeceği gibi, zaman israfını da önler.[460]

Öğretmen, bir açıdan, hastayı tedâvî eden doktor gibidir. Doktorlar bir hastaya ilâç yazmadan önce, hastalığı teşhis etmeye çalışırlar. Bu da muayene ile birlikte istenen tetkiklerin yapılmasına bağlıdır. Hastalık teşhis edildikten sonra, neden ileri geldiği iyice anlaşıldıktan sonra, tedavi meselesi ikinci derecede ve çok kolay bir iştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki öğrencilerini kabiliyet ve kapasite yönüyle tanıyan bir öğretmen onlara yerinde ve uygun bir rehberlik yapabilir.

İslâm eğitimcilerinin öğrenciyi tanımanın önem ve lüzumu üzerinde de durduğunu görüyoruz. Bu sebeple Ebû Hanîfe, talebelerinin ruh hallerini daima göz önünde tutar, onlardan himayesini eksik etmezdi.[461]

Öğrencilerini tanıma yeteneğine sahip olan, onları kabiliyetlerine en uygun faaliyete sevk eden öğretmen, elbette çok sevilen ve görevini tam yapan bir öğretmendir.

Hâsılı, öğretmen, öğrenciyi tanımakla işe başlayıp, sonra eğitmeli, öğrenciyi tanıyıp buna göre ders vermelidir. Zira zekî olan öğrenci, az ders verildiğinde

---

459 Bkz.: Cavit Ünal, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1983, 19.
460 Mâverdî, 89-90.
461 M. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 86.

sıkılır; anlayışsız olan ise, fazla bilgi verilince, kavrayamadığından telâşa kapılır ve ümitsizliğe düşer.[462]

2. Rehberlik.

Rehberlik son yılların eğitim dilinde, çok kullanılan terimlerden biri olmuştur. O, yeni bir olgu olmayıp, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu, öteden beri yabancısı olduğu bir durumla karşılaşınca veya bir sıkıntısı olunca, başkasının yardımına, öğüt ve tesellisine ihtiyaç duymuştur. Öğretmen, okulda eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğrencilere rehberlik ederken, günlük hayatımızda bile birçok problemimizi dostlarımıza açarak gidermeye çalışır, böylece ferahlarız. İşte bütün bu faaliyetlerde, rehberlik mevcuttur. Bu hususlarda kendileri ile konuştuğumuz, istişare ettiğimiz, görüşünü aldığımız kişilerin rolü olmuştur. Fakat düşünce ve hareketlerimize etki eden, yön veren kararlar, tamamen kendimize aittir.

Günlük hayatımızda da tesadüfi rehberlik dediğimiz birçok rehberlik faaliyetleri göze çarpar. O halde rehberlik, yeni ve yabancısı olduğumuz bir terim değildir. Fakat okullarda sözü edilen, organize rehberlik, eğitim tarihinde henüz yenidir. Organize rehberlik ilk olarak meslekî rehberlik şeklinde başlamış olduğundan uzun yıllar "Öğrencilere kabiliyetine uygun iş bulmak" anlamını taşımıştır. Halbuki bugünkü anlamıyla rehberlik ferdin **topyekûn gelişme**sini hedef alır.[463] Rehberlik ferdin "Bütün halinde gelişmesine yardım" faaliyetini ifâde eden bir terimdir. Hayatın her alanında rehberliğe ihtiyaç vardır ve rehberlik eğitim sürecinin tamamlayıcı bir parçasıdır.

Rehberlik "Ferdin müstakil hareket edebilen bir kimse haline gelmesi için yapılan yardımdır." denilebilir.[464] Fakat bu yardım hiçbir zaman ferde yapamadığı bir işi yapıvermek değildir. Meselâ, bir matematik problemini yapamayan öğrenciye yapılacak rehberlik, elinden kalemi alıp problemi çözü vermek değil; karşılaştığı güçlüğü nasıl yeneceği hususunda yol göstermek, ona bu güçlüğü aşacak bilgiler vermek, başka türlü düşünmesini sağlamak, alternatif sunmaktır. Bazen yeterinden fazla ve yanlış zamanda yapılan rehberlik faydadan çok, zarar getirebilir.[465]

Rehberliği başlıca şu faaliyetlerden ibaret olarak görebiliriz:

---

462 Bkz.: İbn Cemâ'a, 48; Mâverdî, 90; Zernûcî, 15; Gazâlî, *İhya*, I, 151.

463 Hasan Tan, *Rehberliğin Esasları*, Ankara 1969, 8.

464 Rehberlikle ilgili olarak bkz.: Hasan Tan, *Psikolojik Yardım İlişkileri*, İstanbul1986; *Okullarda Rehberlik*, Ankara 1954; H. Şükrü Selçikoğlu, *Rehberlik ve Psikolojik Klavuzluk*, Ankara 1963; Feriha Baymur, *Okullarımızda Önemli Bir Sorun: Rehberlik*, Ankara 1971; Selçuk Kantarcıoğlu, *Rehberlik Örgütü*, İstanbul1973; Cavit Binbaşıoğlu, *Rehberlik*, Ankara 1974; Muharrem Kepçeoğlu, *Rehberlik Anlayışını Oluşturan İlkeler ve Kavramlar*, Ankara 1975; S. Çetin Özoğlu, *Eğitimde Rehberlik*, Ankara 1977; Yıldız Meyvecioğlu, *Rehberlik Ders Notu*, Ankara 1984; Binnur Yeşilyaprak, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*, Nobel Yay., Ankara, 2003

465 Pressey-Robinson, II, 71.

a. Öğrencilerin maddî-manevî problemleri ile ilgilenmek suretiyle yapılan rehberlik,

b. Çok fakir, zayıf ve anlayışsız öğrencilerle, özel olarak ilgilenmek suretiyle yapılan rehberlik,

c. Öğrencileri istikbâle hazırlamak suretiyle yapılan rehberlik,

d. Öğrencileri kabiliyetlerine uygun mesleklere yöneltmek suretiyle yapılan rehberlik.

Rehberlik faaliyetleri şüphesiz bu dört konuya inhisar ettirilmeyecek kadar çoktur. Ancak biz önemli gördüğümüz bu dört hususta biraz daha bilgi vermek istiyoruz:

a. Öğretmen öğrencilerin problemleri ile ilgilenerek çözümüne yardımcı olmaya çalışmalıdır. Çünkü öğretmen manevî baba rolünde olduğuna göre tabiî olan da budur. Daha önce de gördüğümüz gibi Hz. Peygamber sahabeyi sever, onların maddî, manevî dertleri ile ilgilenirdi. Fakat Suffe'de kalanlarla daha çok ilgilenir, onların her türlü problemini gidermeye çalışırdı.

Öğretmen, öğrencilere ihtiyaç duyulan konularda yardımcı olmalı, onlara maddî, manevî yardımda bulunmalı, öğrencinin yakın ve en önemli ihtiyacını gidermekle işe başlamalıdır.[466] O kadar ki, İslâm eğitim tarihine baktığımızda, öğrencilerine maddeten destek olan, hattâ onları evlendiren, onlara kızlarını veren âlimler görmek mümkündür. Meselâ, Ebû Hanîfe, talebelerine maddî yardımda bulunur, geçim sıkıntılarını giderirdi. Evlenme çağına gelip evlilik masraflarını karşılayacak parası olmayanların masraflarını karşılayarak evlendirir, kızlara çeyiz verirdi. Şureyk, O'nun hakkında şöyle der: " O, ilim öğrettiği talebesini zenginleştirir, talebesine ve ailesine yardım ederdi.[467]

Öğretmen, bilhassa öğrenci ilmî bir yolculuğa çıkacağında ihtiyaç duyulan hususlarda madden -şayet buna imkânı yoksa, manen- yardım etmeli, "güle güle" diyerek uğurlayıp, duâ etmeli, geride kalan çoluk çocuğuna göz kulak olup, ihtiyaçlarını temine çalışmalıdır. Hattâ öğrenci hasta olursa öğretmen onu ziyarete gitmelidir.[468]

b. Okulda veya sınıfta, yeterince sevilmeyen, arkadaşlığı reddedilen öğrencilerle daha yakından ilgilenmek gerekir. Yalnızlığa terk edilen, arkadaş grubu olmayan bu öğrenciler, karamsar bir hava içindedirler. Bu arada onların arkadaş olarak kabul edilmek, başkaları tarafından takdir edilmek için yapamayacakları şey yoktur. Öğretmenlerin takdiri, bu öğrencileri biraz olsun teselli eder. Öğretmen bu gibilerle yakından ve yeterince ilgileneceği gibi, zekâ seviyesinin düşük olması veya diğer sebeplerle derste arkadaşlarından geri kalanlara da yardım

---

[466] Taşköprüzâde, I, 89.
[467] M. Ebû Zehra, 85.
[468] İbn Cemâ'a, 62-63.

etmelidir. Zekâsı normal, çalışma yollarını bilen, maddî-manevî pek problemi bulunmayan öğrenciye bir şeyler öğretmek maharet değildir. Bununla övünmek de yersizdir. Önemli olan, zor öğrenen, çalışma yollarını bilmeyen, zekâca geri, problemi olan öğrenciye bir şeyler vermek, onu olduğu yerden alıp, az da olsa ileri götürmektir. İşte asıl maharet budur.

Öğretmen beden özürlü öğrencilerle de yakından ilgilenmelidir. Beden özürlü bir öğrencinin bu hâlini ortadan kaldırmak elimizde olmayan bir şeydir. Fakat o sakatlığın, öğrencinin ruhunda yarattığı acı ve üzüntüyü hafifletmek, onu hayata bağlamak büyük ölçüde elimizdedir. Ona önce güven ve sorumluluk verip, onun üstün yönünü iyi değerlendirmelidir. Öğretmen aslında zekî, kabiliyetli olan öğrencilerin muktedir oldukları azamî gayreti sarf ettirmekle beraber, kabiliyeti düşük, cesaretsiz, kendine itimadı kalmamış olanlara itimad, ümid ve cesaret vermeli, yerli yersiz her şeyi durmadan soran öğrencileri îkâz edip, sakin ve çekingen öğrencileri soru sormaya teşvik etmelidir.

Öğretmen öğrencilerine eşit davranmakla birlikte, içlerinden fakir ve kimsesiz olanları kendine daha yakın tutmalı, onlara "Tevâzû, meskenet, izhâr-ı atf ve muhabbet eyleye."[469] Şu halde öğretmen, bütün öğrencileri ile ilgilenmekle birlikte, bilhassa fakir ve kimsesiz olanlarla daha çok ilgilenip, onlara yatacak yer, burs temin edip, şefkat ve merhamet göstermelidir.

Öğretmen, anlayışsız ve öğrenme güçlüğü çeken öğrenciyi, tatlı dille, güler yüzle ve yumuşak davranarak terbiye etmelidir. Bu arada o, yavaş öğrenen birkaç öğrenciye, bir konuyu açıklarken fazla zaman harcanıyorsa diğerlerinin dikkati dağılabilir. Böylelikle birçok öğrencinin ilimde ilerlemesi de gecikir. En uygunu yavaş öğrenen öğrencilerle ders sonrası ayrıca ilgilenmektir. Çünkü bir öğrenci için diğerlerinin ilerlemesine engel olunamaz.

c. Eğitimde başarılı olmak, mutlu yarınlara, güçlü nesillere sahip olmak, iyi yetişmiş eğitimcilerle mümkündür. Öğretmen, istikbâlin içimizde yeşerme ve büyümesine yardım etmeli, gelişmenin müjdecisi olmalıdır. O, öğrencileri, içinde bulunduğu zamana göre değil; onların içinde bulunacakları zamana, yâni istikbale göre yetiştirmelidir. Bu sebeple öğretmen, ileriyi gören, topluma yön veren insan olmalıdır. **"Çocuk, insanın babasıdır."**derler. Buna göre varlığımızın en değerli parçası olan çocuk, elbette bizi geçecek, uğrunda çalıştığımız insanlığın babası olacaktır.

Öğretmenin tek konusu çocuk ve gençtir. Dünya istikbâlinin tek ümîdi ve dayanağı da çocuk olduğuna göre, öğretmene **"İnsanlığın geleceğini hazırlayan mîmar."** demek doğru olur. Çünkü bir öğretmen için en büyük vazîfe, öğrenciyi geleceğe hazırlamaktır.[470]

---

[469] Taşköprüzâde, I, 70, 89.
[470] Akseki, 210.

Öğretmenin bütün gayreti, öğrencilerinin bilgili olması yönünde olmalıdır. Öğrenciyi aldığı seviyenin üstüne çıkarmak, onu vatana, millete faydalı ve hayırlı olması için yetiştirmek, en yüce gayesi olmalıdır. İdeal öğretmen, öğrencilerin bilgi ve kültür seviyesini yükseltmeyi birinci amaç olarak kabul eder.

d. Karakter çeşitlidir. Öğrencinin her derse aynı oranda kabiliyeti yoktur. Ama belli bir mesafe kat etmiş her öğrencinin, ayrı ayrı branşlara kabiliyeti vardır. Öğrenciyi tanımak, hangi derse ve branşa daha fazla kabiliyeti olduğunu tesbit edip, öğrenciyi o yöne sevketmek, öğretmenin önde gelen vazifeleri arasındadır. Kabiliyet tesbit edilmeden girişilen teşebbüsler semere vermez. Bu uğurda sarfedilen zaman da israf edilmiş olur. Bu keyfiyet ise mes'ûliyeti gerektirir. Çünkü zaman ayrıca büyük bir kıymettir, tercih edilen, öğrencinin bir alanda yetişmesi ve bir alanla meşgul olmasıdır. Başarı seviyesi düşük öğrencilerin ayna anda iki branşla meşgul olmaları son derece sakıncalıdır. Öğretmen bu tip öğrencileri tesbit etmeli, bunun zararını anlatmalıdır. Başarılı olanların da öncelikle daha öncelikli olan branşla meşgul olmasını istemeli ve bunun faydasını açıklamalıdır.

Öğretmen, başarısız öğrencinin iki veya daha fazla branşla meşgul olmasına fırsat vermez. Böyle bir durumda ehemmi, mühim olana takdim eder. Öğretmen öğrencinin bir dalda ilerleyemeyeceğini bildiği veya tahmin ettiği zaman, öğrenciye o branşı bırakmasını, ilerleyeceği umulan bir başka branşa geçmesini işaret eder.[471]

Öğretmen, öğrenciyi herkesten daha iyi tanır, onun kabiliyetini, neyi yapıp, neyi yapamayacağını da bilir. Zîrâ onun bu yolda engin tecrübesi vardır. Bu tecrübelere istinaden öğrencilere branş seçiminde yardımcı olmalı, onlara hangi branşta daha başarılı olacaklarını bildirmeli ve rehberlik etmelidir.[472]

Zernûcî anlatıyor: "Buhârî, Muhammed b. Hasan'dan Fıkıh okumaya başladı. Muhammed b. Hasan, hadis ilminin onun kabiliyet ve karakterine daha uygun olduğunu tesbit etti ve ona "Git, hadis ilmi öğren." dedi. Bunun üzerine Buhârî, hadis ilmi ile uğraşmaya başladı."[473] Bilindiği gibi o, hadis âlimlerinin en önde geleni oldu.

Bu arada öğrenci, ilim elde etme hususunda kendini aşan, gücünün üstünde bir çalışma temposuna girer, elde edemeyeceği şeyin peşinde koşarsa öğretmen bunu fark eder, sıkıntıda olduğunu anlar ve durumundan endişe ederse, ona nefsine yumuşak davranmasını tavsiye eder. Öğrenciyi teenniye ve çalışmada itidale sevk eder. Yine öğretmen, öğrencide bir bıkkınlık ve sıkıntı görürse, daha başlangıçta ona istirahat etmesini ve çalışma temposunu hafifletmesini emreder.

---

[471] İbn Cemâ'a, 57.
[472] Taşköprüzâde, I, 59.
[473] Zernûcî, 12.

Öğrenciye yaşına ve anlayışına uygun konular öğretir, muhtevasını kavrayamayacağı bir kitabı da işaret etmeyeceği gibi, "Oku" da demez.[474]

Öğretmen derslerinde başarılı olmak için çok çalışarak kendini yıpratan öğrenciyi çağırıp, onunla görüşmelidir. Başarısızlık karşısında üzülen öğrenciyi teselli etmeli, bunun için üzülmeye değmeyeceğini, daha sonra başarılı olabileceğini söylemeli ki böylece onu teselli etmiş olsun. Halbuki başarısızlık karşısında üzülen ve çevresini de üzen öğrenciler vardır.

Eğitimcinin, öğrencisini teselli etmesi meselesine Hz. Peygamber'de de rastlıyoruz. O, kavmi kendini yalanlayınca çok üzülmüştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ O'nu teselli edip, bu olay karşısında üzülmesine lüzum olmadığını, onlara kulak asmaması gerektiğini, asıl suçlanması gerekenlerin müşrikler olduğunu izah etmiş, diğer peygamberlerin de zamanında kendi kavimleri tarafından yalanlandığını belirtmiş, böylece O'na sabrı tavsiye

etmiştir.[475]

Kısaca öğretmen, derslerde başarısızlık, maddî imkânsızlık vs.'ye üzülen öğrencilerini zaman zaman teselli etmelidir. Öte yandan onlara rehberlik ederken daima olumlu ifadeler kullanmalıdır. Çünkü rehberlik bir yandan öğrencinin ders başarısını artırırken, diğer yandan da okuldaki disiplin olaylarının azalmasına da yardım eder.

3. İhlâs ve Samimiyet

İhlâs, samîmi olmak, içten ve gösterişten uzak davranmak, olduğu gibi olmak ve görünmektir.

Eğitimcinin samîmi ve güvenilir olması gerekir. O, terbiyevî faaliyet, ilmî çalışma ve araştırmalarında Allah rızâsını elde etmeyi, gerçeğe ulaşmayı ve bunu öğrencilerin zihin ve kalplerine yerleştirmeyi ve onları hakk'a bağlamayı gaye edinmelidir. İhlâs kaybolunca öğretmenler arasında huzursuzluk vuku bulur ve onlardan her biri kendi görüş ve yolunda taassuba bürünür.

Öğrenciler bir öğretmenin samîmi olup olmadığını hemen fark ederler. Samimiyetten uzak bir öğretmen, öğrencilerin dikkat ve alâkasını temin edemez.

Öğretmen, öğrencilerine bir arkadaş, samîmi bir dost gibi davranmalıdır. Nitekim Ebû Hanîfe böyle davranır, talebelerine şöyle derdi. **"Sizler, kalbimin sevinci, hüznümün tesellîsisiniz."**[476]

---

474 İbn Cemâ'a, 55; Taşköprüzâde, I, 71.
475 *el-En'am*, (6), 33-34; *en-Necm*, (53), 14.
476 M. Ebû Zehra, 87.

Arkadaşça davranan bir öğretmen şanslıdır. Çünkü öğrenciler genellikle şahsî yardım için önemli problemlerini, kendilerine arkadaşça davranan, alâka gösteren öğretmenlere açarlar. Bununla birlikte öğretmen, öğrencilerle aşırı derecede senli-benli olmamalıdır. Bu durum, bazılarına karşı meyletmeye yol açabilir. Böyle bir öğretmen, umumiyetle öğrencileri sevk ve idarede güçlük çekeceği gibi, disiplin sağlamada da zorlanabilir.

Öğretmen-öğrenci münâsebetleri üzerinde yapılan araştırmalarda dikkate değer sonuçlar elde edilmiştir. Sinirli bir öğretmenin sınıfındaki öğrenciler de sinirlilik temayülü göstermekte, neşeli ve güler yüzlü bir öğretmenin sınıfındaki öğrenciler neşeli ve güler yüzlü; tertipli bir öğretmenin sınıfındaki öğrenciler de tertipli ve düzenli olmaktadır. Dolayısıyla öğrenci her öğretmenin karakter yapısına göre davranış sergilemektedir. Meselâ dürüst ve haksever bir öğretmenin dersinde yalan söylemeyen ve kopya çekmeyen bir öğrenci, öğrencileri tahakkümle idare etmek isteyen, buna karşılık vazifesini de gereği gibi yapmayan bir öğretmenin dersinde yalan söylemekte, hattâ kopya çekmektedir.[477]

Öğretmen kendisini ziyarete gelen öğrencilerine hâl- hatır sormada ve diğer durumlarda içten ve dostça, güler yüzle, memnuniyetini belli ederek şefkat, sevgi ve içtenlikle davranmalıdır. Onun bu şekilde içten ve samîmi davranışı, öğrenciyi ferahlatır. Ayrıca bu gibi ziyaretler öğretmenin öğrenciye soru sormasına, dolayısıyla onları yakından tanımasına imkân da verir.[478]

Diyebiliriz ki, öğrenciler, samîmi ve güven telkîn eden öğretmene yaklaşıp, dertlerini daha rahat açtıklarından öğretmen, daima samîmi duygular içinde olmalı ve olduğu gibi görünmelidir.

4. Öğrenciye Hitap

Öğretmenin öğrenciye hitabı da eğitimde önemli bir yer tutar. Öğretmenin öğrencinin babası mesabesinde olduğunu daha önce görmüştük. Bu itibarla onun öğrencisine sevgi, şefkat ve merhamet gayesiyle "Oğlum, kızım" demesinde bir sakınca yoktur. Yaşlı birinin öğrencilere "Oğulcuğum, kızım, yavrucuğum, çocuğum" gibi hitabı normaldir.[479] Nitekim Hz. Peygamber Enes (r.a.)'e zaman zaman böyle hitab etmiştir.[480] Fakat özellikle genç ve mesleğe yeni atanmış öğretmenlerin -sınıf ve öğrencinin seviyesine göre-"Çocuklar, arkadaşlar, sevgili öğrenciler" diye hitâb etmesi gerekir. Aksine ve olumsuz hitaplar henüz bulûğ çağında ve birçok şeyi beğenmeyen, kendini ispat etmek isteyen, kendi yaptığını beğenen, büyüklük kompleksinde bulunan öğrencileri hiç de memnun etmez.

---

477 Pars, 304-305.
478 İbn Cemâ'a, 65.
479 İbn *Kesîr, Tefsîru Kur'ani'l-Azim,* Mısır ts., III, 466.
480 Ebû Dâvûd, *Edeb,* 73.

Öğretmenin, öğrencilerinin isimlerini öğrenip, onlara ismen hitâb etmeye çalışması onlarla ilgilendiğini ve değer verdiğini gösterir. Çünkü öğrenciler, ismen çağırılmaktan hoşlanırlar ve tanınmalarından dolayı da memnun olurlar. Ayrıca bu durum, öğrencileri rahatlatır. "Çocuklar, arkadaşlar, sevgili öğrenciler, vb." şeklinde, öğrencilerin yaşlarına uygun bir tarzda hitâb etmek uygun olur. İstenmeyen hitaplar öğrenciyi, öğretmenden soğutabilir. Bu arada öğretmen, hitâb ederken, öğrenciyi kırmamalı, incitmemelidir. Bu sebeple yapılacak hitab, menfî değil; müsbet olmalıdır.[481]

İbn Cemâ'a'nın da belirttiği gibi[482] öğretmen, her öğrenciye sevgi ve saygı dolu bir ifâde ile, saygı ve yücelik ifâde eden, sevdiği bir isimle hitâb etmelidir.

Öğretmen, öğrenciye sevdiği lakabla da hitâb edebilir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber, sahabeye sevdikleri lâkabla hitâb eder, onlar da bundan hoşlanırlardı.

5. Öğretmen-Veli Münâsebetleri

İnsanı eğiten ve hayata hazırlayan üç unsur vardır: Aile, okul ve sosyal çevre. Çocuğun ailede başlayan eğitimi, okulda şekillenir, sosyal çevrede devam eder. Sağlıklı bir eğitim, bu üç unsurun koordineli çalışmasına, özellikle okulla aile arasındaki bağın güçlü olmasına bağlıdır. Fakat genellikle bazı anne-babalar çocukların okulla ilgili faaliyetlerine karşı lakayt, öğretmenler de öğrencilerin okul dışı faaliyetlerinden habersizdir.

Velîlerin büyük bir bölümü, çocuklarını okula teslîm ettikleri günden itibaren, eğitimle ilgili vazîfe ve mesuliyetlerinden büyük ölçüde kurtulduklarını zannederler. Artık çocukları yetiştirme vazifesi okula ve öğretmene aittir. Başarı ve bilhassa başarısızlıktan o sorumludur. Velîlerin birçoğu çocuklarının öğretmenlerini ya hiç tanımazlar, ya da sadece çocukların anlattıkları kadarıyla tanırlar.

Okulun ve öğretmenin vazifesi ne o kadar mutlak, ne de mahduttur. Okul, çok önemli bir terbiye âmilidir, fakat yegâne terbiye vasıtası değildir.

Okul-âile ilişkileri, öğrencinin eğitim-öğretimi açısından çok önemlidir. Bunlar arasında samîmi ve ahenkli bir ilişki kurulursa, terbiyevî faaliyetler aynı yönde ve birbirinin tamamlayıcısı olacağından, okul, öğrenci üzerinde daha etkili olacak, neticede okul ile aile, birbirini anlayan, tamamlayan, destekleyen iki kurum olacaktır. Diyebiliriz ki anne-baba (velî) ve öğretmen, birbirlerine karşı samîmi iki ortak gibi hareket etmelidir. İki insan, sınaî, ticarî, vs. ortak oldukları zaman, bu teşebbüsün başarısı için müracaat edilmesi gereken vasıtalar, alınması gereken tedbirler ve faaliyet şekilleri üzerinde anlaşırlar ve sonra birlikte işin seyrini takib

---

[481] A. Malik Hilmi, *Çocuk Ruhu ve Terbiyesi*, İstanbul 1926, 70.
[482] İbn Cemâ'a, 65.

ederler. Birisi düşünce ve tecrübesini diğerine bildirir, tek insan gibi davranırlar. Zıt yönde çalışan iki ortak düşünülebilir mi? Biri, diğerinin yaptığını bozarsa işler alt-üst olur. İş ne kadar zor ise, ortaklar arasındaki tesânüd ve bağın o derece güçlü olması gerekir. Bu ortaklık çocuk üzerinde kurulunca iş yeni boyutlar kazanır, daha da önem kazanır. Bu sebeple çocuk terbiyesinde velî ve öğretmenin birlikte hareket etmesine ihtiyaç vardır.

Yıllardır süregelen kopukluk, büyüyerek devam ediyor. Velî, tahsil çağına gelen çocuğu okula yazdırır. Daha başlangıçta velî, öğretmene altı yıldan beri eğitmeye çalıştığı çocuk üzerinde aldığı mesafeyi arz etmelidir. Bu yapılmadığı gibi, öğretmen de velîye öğrenci hakkında bir şey sormayı hatırına getirmiyor. Öğretmen, ailenin öğrenciye tesirleri ile ne kadar az meşgul oluyorsa, aile de öğretmenin mesâisine karşı o derece ilgisizdir. Halbuki bazı çocuklar, bütün telkinlere rağmen, okula şımarık, sinirli, yalancı gelmiştir. Evde başlayan bu kötü davranışları yalnız başına okulun ve öğretmenin ortadan kaldırması mümkün olamaz, anne-baba, okul faaliyeti ile yakından ilgilenmeli, evde çocuklara karşı muamelelerini, öğretmenin tesirini izâle değil; takviye edecek tarzda ve terbiye esaslarına uygun olarak tanzim etmelidir.

Yine gerekir ki öğretmen, öğrencilerin okul dışındaki faaliyetlerinden haberdâr olsun ve öğrenciyi tam olarak tanımak gayesiyle anne-babanın bilgisinden faydalansın. Zira, veliler ile kurulacak yakın bağ, öğrenci problemlerinin çözümünde kolaylık sağlar. Bunun için de öğrenci velîlerini okula yaklaştırmak gerekir. Bugün bazı velîlerin okula hiç uğramadıkları ya da pek az uğradıkları bilinmektedir.

Velîleri okula yaklaştırmak için:

a. Velîye terbiyevî faaliyetlerini idrâk ettirmek, onu terbiyevî gaye ve vasıtalar hakkında aydınlatmak: Bu gaye ile bilhassa çocuk eğitimi ile ilgili serî konferanslar tertiplenebilir.

b. Öğretmenlerin velî nazarında nüfuz ve itibarının çoğalması gibi tedbirler alınmalı.[483]

c. Velîlerle yakından ilgilenmeli, okul müdüründen müstahdemine kadar her ilgilinin yakından ilgilendiği, güleryüzle karşıladığı öğrenci velîsi, elbette okula tekrar gelecektir.

d. Velîler okula daha sık davet edilmeli, fakat her toplantıda para toplanmamalıdır.

e. Okul idaresi veya okul aile birliği, velîlere ikramda bulunmalıdır.

f. Toplantı rahat bir ortamda yapılmalıdır.

g. Toplantı yapılacağı önceden haber verilmelidir.

---

[483] S. Celal, 137-143.

h. Toplantıda daha çok velîlerin konuşmasına imkân sağlanmalıdır.

i. Başarılı öğrencilerin velîleri davet edilerek kendilerine teşekkür edilmelidir. Problemi olan öğrencilerin velîleri ayrıca davet edilmeli, o sınıfa derse giden bütün öğretmenlerin katılacağı toplantıda öğrenciler tek tek ele alınmalıdır.

İslâm eğitimcileri âile-okul arasında kurulması gereken alâkayı son derece öz bir ifâde ile formüle etmişlerdir: **"Eğitim ve öğretimde üç unsurun gayret sarf etmesine ihtiyaç duyulur: Öğrenci, öğretmen ve baba (velî)."**[484]

Velîlerin öğrenci ve öğretmen ziyaretleri de önemlidir. Fakat ziyaretler mümkünse ders saatleri dışında yapılmalıdır. Aslında bugün velî haklıdır. Çünkü birçok öğretmen son dersinden sonra hemen okuldan ayrılmaktadır. Halbuki okulda bir süre daha kalması en uygun davranıştır. Velîler mesâi saatleri dâhilinde gelseler bile, öğrenci veya öğretmeni kendilerine ayrılan bir salonda beklemelidirler. Ders vakti okula uğramak, öğretmen ve öğrencilerden birini dersten alıkoymak, dersi geciktirmek, İslâm eğitimcileri tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.[485] Ziyaretin ders saatleri dışında yapılması, öğrenci hakkında geniş bilgi alışverişine uygun olduğundan, büyük önem arz eder.

Bu arada bir başka tedbir de öğretmenlerin öğrenci problemlerini görüşmek üzere velîyi evinde ziyaret etmesidir. Bu ziyaret her şeyden önce, öğretmene olan saygıyı arttırır. Fakat öğretmen, seviyeye uygun konuşmalı, öğrenci ve velîyi rencide etmemelidir. Aslında ailelerle yapılacak kısa bile olsa, samîmi bir görüşme, bize öğrenciler hakkında daha önce elde edemediğimiz bilgiyi kazandırabilir. Öğretmen bu görüşmelerde mübhem ve indî kanaatler belirtmekten ziyâde; "Objektif gözlem metodu" ile elde edeceği neticelere göre ve teennî ile hükümler verir.[486]

Cemiyet, öğretmenlerden ahlâkî ölçülere uymasını bekler. Bu itibarla annebabaların çoğunun gözünde öğretmen, çocuklarının sahip olmalarını arzu ettikleri özelliklerin bir sembolüdür. Bilhassa öğretmenlerin, bu durumu göz önünde bulundurarak hareket etmeleri gerekir. Böyle bir davranış, hem öğretmenlere, hem de mesleğe önemli faydalar sağlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, öğretmen-velî ilişkileri, iyi yetişmesi açısından son derece önemlidir. Bu sebeple velî, öğretmeni ve okulu sık sık ziyaret ederek öğrenci hakkında bilgi alıp, bilgi vermelidir. Ayrıca Aytuna'nın da belirttiği gibi[487] öğretmen kendisine müracaat eden her velîyi dikkatle dinlemeli, kendisiyle görüşmekten, tanışmaktan dolayı memnun olduğunu belirtmeli, tekrar gelmesinin faydalı olacağını ifâde etmeli ve öğrenci ile ilgili olumlu şeyler söylemeli, ümitsiz

---

[484] Zernûcî, 13; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 189; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 84b.
[485] İbn Cemâ'a, 216.
[486] Pars, 5.
[487] Aytuna, 294; Ayrıca bkz.: Charrier-Ozouf, 118-129.

olmamalı, istek ve temennilerini anlayışla karşılamalı ve ondan aldığı yeni bilgileri değerlendirmelidir.

VIII. ÖĞRETMEN ve DİSİPLİN

1. Genel Olarak Disiplin

a. Anlamı: Disiplin terimi sadece okulda değil, günlük hayatımızda da kullanılan bir terimdir. Günlük hayatta disiplin, düzen ve intizam anlamında kullanılır. "Disiplinli insan" dediğimiz zaman, kurallara uyan, prensipli ve biraz da sert insan anlaşılır. "Disiplinli öğrenci" deyince de, derslerine muhtazam çalışan, devamlı ve başarılı bir öğrenci anlaşılır.

Disiplin terimi, okullarda, genel olarak ders dediğimiz bilim ve fen dalları anlamında da kullanılmaktadır. Disiplin itaat eğitimi anlamına da gelir. Bu mânâya göre disiplin, öğrencinin evde veya okulda büyükleri tarafından verilen emirleri itiraz etmeden yapması, yasaklanan davranışlardan uzak kalması durumudur.

Pedagojide disiplin, bir çocuğun yaptığı ve yapacağı hareketleri kendisi ve başkalarının durumu, faydaları yönünden değerlendirip, kontrol edebilmek şuur ve alışkanlığını kazanmış olması, insanlara karşı davranış ve münâsebetlerinde ölçülü ve saygılı görünmesi, iç ve dış görünüşü arasında bir ahenk bulunması, ahlâk ve karakter olgunluğuna erişmesi anlamında kullanılmaktadır ki bu mânâ, disiplin olmaktan çok, bir *amelî ahlâk eğitimi* sayılmaktadır.[488]

b. Tarifi: Disiplin, fert veya grupların eğitim amaçlarına ulaşmak için hareket ve davranışlarını kontrolü altına almalarıdır.

Diğer bir deyişle duygularına hâkim olup, yerine göre kullanma faaliyetidir diyebiliriz. Disiplin bir toplumun huzur içinde yaşamasını temin maksadıyla konulan kural ve hükümlerin, yerine getirilmesi için alınan tedbirlerdir.

İnsanın terbiye, ferdî ve içtimaî irâdesinin müsbet ve yapıcı olacak tarzda tezahürüne yardım eden tedbirlerin hepsine birden disiplin diyoruz.[489] Bu tariflere göre disiplin, hem ferdî, hem de sosyal ihtiyaçlar karşısında insanın kendi psikofizik davranışlarını frenleyici ve düzenleyici bir vasıta olarak mütâlâa edilmektedir. Disiplin esasen terbiyeyi yapan sebep değil; iyi bir terbiye, sonra husule gelen bir neticedir. Disiplin, içtimâi münâsebetleri oluşturan düzenli bir davranış sistemidir.[490]

---

[488] Aytuna, 257.
[489] Aytuna, 258.
[490] Mustafa Şekîb, *"Müsbet ve Yapıcı Disiplin"*, *Muallimler Mecmuası*, İstanbul 1934, S. 35-36-37, s. 97.

c. Niteliği: Disiplin, fertleri gerek kendi davranışlarına çekidüzen vermeye, gerekse toplumun saygı gösterdiği ahlâk ve hukukî hükümlere uyarak yapıcı faaliyetlerde bulunmaya zorlayan görünmez bir kuvvet değeri taşımaktadır. Disiplin bir baskı unsuru değildir. Meselâ; trafik kaidelerine sadece para cezası korkusu ile uyan bir şoförünki gerçek bir disiplin değildir. Gerçek disiplin, otokontroldür. Yani, şahsın kendi içinden gelen bir arzu ve istekle kurallara uyması ve bunu alışkanlık haline getirmesidir.

Disiplinde itaat esastır. Fakat bu itaatin baskı ve zorla değil; istek ve anlayışla olması gerekir. Zira iradeli ve şuurlu itaat, disiplinin temelini teşkil eden en güçlü faktördür. Bu sebeple öğrencileri şuurlu ve iradeli itaate kendi imkânlarını, kendileri ve toplum menfaatine uygun şekilde kullanmaya alıştırmak sadece disiplinin değil; eğitim ve öğretimin de önem verdiği bir hususdur.

R. W. Pringle şunları kaydeder: "Disiplin yalnız zahirî bir itaat değildir. Cebir de değildir. Sadece otoriteye boyun eğmek ye nizamlara itaat etmekten ibaret de değildir... Disiplinin birinci derecede ilgilendiği mesele, emirlerin otomatik bir şekilde yerine getirilmesi değil; apayrı bir ruh haleti (State of mind) yani bir davranış şeklidir."[491]

Öğrencilere ağır bir yük yüklemek yerine, güzel alışkanlıklar kazandıran, şuur ve intizam aşkı uyandıran disiplin, şüphesiz iyi bir disiplindir.

d. **Gayesi:** Her toplum, her teşekkül, varlığını devam ettirebilmek için uzun tecrübeler neticesi ve düşünülerek konmuş türlü kurallara uymak zorundadır. İşte bir dîne, topluma ve bir teşekküle mensup kişilerin o cemiyet tarafından benimsenmiş değer hükümlerine riâyet ve itaat etmesi, kendi hareket ve davranışlarını kontrol ederek, kendi kendini disipline etmesi gerekir. Okul ve cemiyet hayatında disiplinin yakın ve uzak olmak üzere iki amacı vardır:

aa. Yakın amacı: Ferdin içinde yaşadığı toplumun gerektirdiği din, hukuk, ahlâk ve disiplin kurallarına uyması, hareket ve davranışlarını bu kurallara uydurması. Öğrencinin de okulda, ilgili yönetmelik hükümlerine, disiplin kurallarına uymasıdır.

bb. Uzak amacı: Kişiye ve öğrenciye içinde bulunduğu topluluktan, sınıftan başlayarak hayatta her zaman ve her yerde kendiliğinden uyması, yani kazanılan alışkanlıkların kısa süreli değil; devamlı ve kalıcı olmasıdır. Kaidelere uyma alışkanlığı, insanın ve toplumun huzur ve refahı için son derece önemlidir.

2. Emir-İtaat İlişkisi

İtaat, çocuğun belli ahlâkî ve sosyal değerlere bağlanması ve bunları benimsemiş olan büyüklerin emir ve isteklerine boyun eğmesidir.

---

[491] Bossing, II, 221-222.

Öğrencinin verilen emre itaat etmesi için emrin bazı özellikler taşıması ve emri verenin de bazı hususlara dikkat etmesi gerekir.

Öncelikle öğretmen, öğrenciden yapmasını istediği şeyi özellikle kendisi yapmalı, yasaklara da önce kendisi uymalıdır. Ayrıca öğretmen, bütün kötülüklerden uzak durmalıdır. Zira o, bir derste olmasa bile bir başka derste bunların kötülüğünden bahsedecektir. Öğrenci "Yapmayın" dediğini yaparken gördüğü öğretmeni taklid edecek, "Kötü bir şey olsa, öğretmen yapmaz." diyecektir.

İtaati gerektiren emir ve yasaklar söz kalabalığına boğulmamalı, emirler sükûnetle ve az söz sarfı ile ifâde edilmelidir.[492]

Emirler menfî değil; müsbet olmalı, "Bunu yapma." yerine, 'Şunu yap." tarzında olmalı, seviyeye göre verilen emirlerin sebepleri hakkında kısa da olsa açıklama yapılmalıdır.

Emirler mâkûl ve yapılır cinsten olmalıdır. Meselâ, bir beden eğitimi öğretmeni, hiç atlamayan bir öğrenciye uzun atlama ile ilgili **bir emir vermem**eli. Çünkü emir mâkûl değildir. Halbuki zihnî çalışmalar, bedenî faaliyetlerden daha güç, daha yorucudur. Buradan şu sonuç çıkar ki icrası mümkün olmayan emirlere itaat etmemek için haklı bir vesîle bulan öğrenciler, icrası mümkün olan emirlere de itaat etmemek için bahane aramaya alıştırılmış olurlar. Emirler çocuğun kabiliyet sınırlarını aşan cinsten olmamalı, verilen emirleri çocuklar mutlaka yerine getirmelidir. Bu sebeple emri vermeden önce iyice düşünmeli, icrası zor veya şüpheli ise o emri tebliğ etmemelidir.

Ayrıca emirler birbirine zıt veya uygunsuz da olmamalıdır. Başka başka emirler veren veya emirleri birbirine uymayan bir öğretmen sözünü dinletemez.

Emirler iyice anlaşılmalıdır. Mânâsı iyice anlaşılmayan bir emir icra edilemez. Aslında bundan emri veren sorumludur. Böyle mânâsı anlaşılmayan birkaç emir, icrâsız kaldığında itaatsizlik, alışkanlık hâline gelir. Bu sebepledir ki, emir tekrarı askerliğin şiârındandır.

Öğretmen bir emri iyice anlaşılması şartı ile bir kere vermeli, asla tekrar etmemelidir. Emirlerini tekrar eden bir öğretmen, öğrencileri birinci emirlere itaat etmemeye alıştırmış olur.[493]

Emirler verilirken sinirlilik alâmetleri göstermemelidir. Bu hal, emirlerin doğru olmadığı hissini uyandırabilir. Bağırıp çağırmak, belki son noktada olabilir. Emir verirken ses tonunda bir ahenk, yumuşaklık ve kesinlik olmalı, hareketlerimiz kaba olmamalıdır.

Emirler hiçbir zaman ceza ile birleştirilmemelidir. "Şöyle yapın, yapmayanlar şu cezaya çarptırılır." şeklinde bir emir uygun düşmez. Dolayısıyla emirler tehdit-

---

[492] Bkz.: H. F. Kanad, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, İstanbul 1977, 72-73.

[493] *Talimatname*, 77.

siz verilmelidir. Sık sık tehdit eden ve bu tehdidi yerine getirmeyenlere karşı öğrenci kayıtsız kalır.

Emirler az ve öz olmalıdır. Azı çoğaltmak daima mümkündür. Fakat önce ilerisini düşünmeden bir çok emir vermek, yapılmadığını görünce de bazılarından vazgeçmek kötü sonuçlar doğurabilir. Hem otoriteyi, hem de emirlerin ciddiyet ve değerini ortadan kaldırır.

Verilen emirler mutlaka uygulanmalıdır. Bu sebeple çok iyi düşünmeli, uygulanmayacak durum arz eden emirler asla verilmemelidir. Aksine hareket za'f alâmetidir. Emirlerin bazen uygulanıp, bazen uygulanmaması tereddütler yaratır.[494] Bazen uygulanıp, bazen uygulanmayan emirler, itaat terbiyesini temelinden sarsar.

Emirler bütün öğrencilere verilmelidir. Öğrencilerin bir kısmına uygulanıp, bir kısmına uygulanmayan emirler adalet ilkesine aykırıdır. Bu tip yanlış bir uygulama, huzursuzluk sebebidir.

Hâsılı, öğretmen emri vermeli, fakat önce kendisi yapmalıdır. Çünkü kendisinden istenen davranışların herkesçe, bilhassa emri veren tarafından yapıldığını gören bir kimse, kolay kolay itaatsiz olamaz.

3. Disiplini Sağlama Yolları:

a. Îmâ ve İşaretle

Öğretmen, öğrencinin söz, fiil ve davranışta bir noksanlığını ve itaatsizliğini gördüğünde mümkün olduğu kadar yumuşaklıkla, güzel bir dille ve îmâ yolu ile ortadan kaldırmaya, kınama ve azarlama olmaksızın noksanını gidermeye çalışmalıdır.

Çünkü hatayı açıkça yüze vurmak, utanma perdesini kaldırır ve öğrencide karşı koyma duygusu geliştirir, cesaret verir. Öğretmen kötülüğü îmâ ve işaretle ortadan kaldırmaya çalışmalıdır dedik. Açıktan isim vererek manî olmaya çalışmak inat ve ısrara sebep olur. İnsanoğlu psikolojik olarak yasaklara karşı meyillidir. "Acaba niçin yasaklandı?" der ve üzerine gider. Bu mânâda "İnsan, yasaklanan şeye karşı hırs sahibidir." denilmiştir.[495] Hz. Âdem ve Hz. Havva kıssası da buna misâl teşkîl eder.[496]

îmâ ile ve üstü kapalı olarak söylemek, açık olarak söylemek ve yasaklamaktan daha etkilidir. Taşköprüzâde bu konuda şöyle der: "Zîrâ îmâ, heybet perdesini yıkmaz. Fakat açık söylemek, heybet ve korku perdesini tamamen ortadan kaldı-

---

494 Kanad, 73.
495 Taşköprüzâde, 1, 72.
496 *el-A'râf*, (7), 11-24.

rır. O takdirde yasak konan kişi bir defa çaresiz kalarak karşı gelse daha sonra alışkanlık haline getirip, daha çok inat eder, daha çok karşı gelir."[497]

imâ yolu ile îkâz, olgun vicdanları, berrak zihinleri, îmâdan mânâları çıkarmaya sevk eder. Öğretmen, bütün düzeltme ve nasihatleri öğrenci ile baş başa kaldığında yapmalı, onuruna dokunmaktan, onu sınıf içinde utandırmaktan, arkadaşları yanında küçük düşürmekten son derece sakınmalıdır. Bu mânâda "Halk arasında bir kişiye öğüt vermek, başa kamçı ile vurmaktır." denilmiştir.

Öğretmen, bir öğrencinin davranışını beğenmediğinde isim vermeden, îmâ ile anlatmaya çalışmalıdır. Esas olan, fiili yapan değil, fiil kötülenmeli, davranış tenkîd edilmelidir. Kur'ân'ın da metodu budur. İsim verilmeden davranış kötülenir, fiilin çirkin olduğu vurgulanır. Hz. Peygamber de aynı metodu takip etmiş, fertleri değil; davranışları kötülemiştir. O, bir kötülük gördüğünde veya duyduğunda: "Neden falan kimse böyle diyor, şöyle yapıyor." demez; hemen bir hutbe îrâd ederek **"Bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle yaparken görüyorum?"** gibi genel ifâdelerle onlardan îmâ ile bahsederdi.[498]

Öğretmen, öğrenciye kötü huy ve davranışlarından kurtulmalarını sağlayacak nasihatte kusur etmemelidir. "Belki bu nasihat bazen îmâ ile, bazen de tasrîh ile, bazen de net bir şekilde olayı açıklayıp, ayrıntılara inerek veya sadece işaret ederek olur."[499]

Öğretmen, öğrencilerin âdabını, ahlâkî davranışlarını kontrol eder. Öğrenciden bu yönde uygun olmayan bir davranış sudur ettiğinde öğretmen, isim vermeyip tâyin etmeksizin kötü davranışta bulunan öğrencinin huzurunda yapılan bu davranışın kötülüğünü söyler. Öğrenci bu harekete son vermeyip, devam ederse, bu defa onu gizlice bu hareketten meneder ve bu hususta işaret etmek yeterli olan öğrenciye işareti kâfi görür. Öğrenci harekete son vermeyip devamlılık gösterirse bu defa, onu yapan ve diğerleri boyun eğsin ve her işiten bundan ders alsın diye sert sözlerle ve açık olarak nehyeder. Netîcede ders almayıp, olumsuz davranışa devam eden öğrenciyi okuldan geçici bir süre uzaklaştırmak ve bu hareketten döndürmek için ondan yüz çevirmekte bir beis yoktur. Öğretmen özellikle diğer öğrencilerin ona uymasından korktuğunda bu yola başvurur.[500]

Yukarıdan beri anlatılanlardan anlaşıldığına göre, İslâm eğitimindeki disiplinle ilgili esasları şöyle özetleyebiliriz:

aa. Umûmî îkâz,

bb. Yapılanın yanlış olduğunu gizlice söyleme,

cc. Açık olarak ve sert bir dille ihtar,

---

497 Taşköprüzâde, *I*, 72; Aliyyü'l-Kârî, I, 30.
498 Buhârî, *Edeb*, 72.
499 Taşköprüzâde, *I*, 71.
500 İbn Cemâ'a, 60-61.

dd. Öğrenciden yüz çevirmek, okuldan kısa ve uzun vadeli uzaklaştırma. Öğrenci yine de vazgeçmezse, bir süre sonra bu uygulama yenilenir.

b. Nasihatle

Öğretmenin öğrencinin olumsuz hareket ve davranışlarını değiştirip, iyi davranışlar kazandırma yolunda uygulayacağı metodlardan biri de öğütle terbiye, yani nasihat etme metodudur.

Daha önce de gördüğümüz gibi bu, ilâhî bir terbiye metodudur. Zîrâ Kur'ân öğüt ve tevcihlerle doludur. Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğüt meşhurdur ve Allah Teâlâ Kur'ân'da bu hususu zikretmiştir.[501]

Öğrenci, bazı kötü davranışlara temayül gösterdiği zaman mutlaka nasihat etmek gerekir. Fakat nasihatin tesirli olması, öğrenciyi doğru ve güzel olan davranışa yöneltmesi, güzel huylara alıştırması gerekir. Büyük insan da tıpkı küçük gibi, daima öğüde muhtaçtır. Çünkü bazen iyi örneği bulamaması veya tek başına hataları düzeltememesi mümkündür. Fakat **öğüdün güzel sözle olması gerekir.**

Hz. Peygamber: **"Din ancak nasihattir."**[502] buyurur. Nasihat, dînin en mühim esaslarındandır. Bu da dîni daima teblîğ ve neşretme esâsını vecîz bir şekilde ifâde eder. Rasûlullah ve sahabe bu metodu en güzel şekliyle uygulamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Gazâlî: "Öğretmen, öğrenciye hiçbir şekilde nasihati terk etmemelidir."[503] derken; Taşköprüzâde: "Öğretmen, öğrenciye kötü huy ve davranışlardan kurtulmayı sağlayacak nasihatte kusur etmemelidir."[504] der. İslâm eğitimcilerinin bu metodu uyguladıklarını görüyoruz. Meselâ, Ebû Hanîfe, talebelerine daima nasihat ederdi. Bilhassa ayrılık esnasında veya başına bir hâl gelenlere nasihatte bulunurdu. Onun, Yûsuf b. Hâlid es-Simtî'ye, Nûh b. Meryem el-Câmî'ye ve Ebû Yûsuf a vasiyyeti meşhurdur.[505]

Öğüt kısa ve öz olmalıdır. Süfyân b. Abdillah şöyle der: "Hz. Hızır, Hz. Musa'ya denize açıldıklarında şöyle demiştir: "Ey tâlib-i ilim, dinleyen, anlatandan çok yorulur. Bu sebeple konuştuğun zaman muhatabına bıkkınlık verecek kadar sözü uzatma."[506] Bundan dolayı atasözü ve vecizelerin hepsi, sade ve kısadır. Zira uzun ve dolambaçlı ifâdeler uzun süre hafızalarda yaşayamazlar.

Öğretmen, önemli fikir ve duyguların telkini ile, nasihati en uygun zamanda yapmalıdır. Vakitsiz ve yersiz yapılan telkinlerin tesiri çok az olur. Meselâ, önemli bir millî hadiseyi vesîle kılarak yapılan telkin çok etkilidir.

---

501 *Lokman*, (31), 13-19.
502 Müslim, *îmân*, 23.
503 Gazâlî, *İhya*, I, 94.
504 Taşköprüzâde, 1, 71.
505 M. Ebû Zehra, 87; Ayrıca bkz.: *İmâm-ı A'zam'ın Ebû* Yûsuf'a *Vasiyeti* trc.. D. Sabit Ünal, Ankara 1962.
506 Mâverdî, 90.

Hâsılı, öğretmen nasihat için en uygun zamanı kollamalıdır. Biliyoruz ki Nebiyy-i Muhterem (s.a.) va'z ve nasihat hususunda bıkkınlık gelmesin diye sahabenin hâline bakıp, ona göre gün ve saat kollardı.[507]

Öğretmenin gözü devamlı olumsuz davranışlar yapan öğrenci üzerinde, kafası da bu davranışı hangi yolla, hangi olumlu davranış hâline getirebilirim yönünde olmalıdır. Meselâ, derste arkadaşlarını güldüren, maskara zannedilen bir öğrenciyi okulun müsâmere kolunu yöneten bir sanatçı yapabiliriz. Halbuki bazı öğretmenlerin bu tip öğrenciyi sınıfta muziplik yapıyor diye disiplin kuruluna havale ettiği gözleniyor. Bu kabiliyetten nasıl faydalanılır diye düşünülmüyor.

Öğretmen öğrencilerin olumsuz davranışlar içerisine girdiğini gördüğünde, onlara yaptıklarından dolayı utanmaları gerektiğini anlatıp, onlarda utanma duygusunu geliştirmelidir. Hatayı zaman geçirmeden düzeltmek gerekir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre: "Hz. Peygamber hutbe îrâd ederken ayakta duran bir adam gördü ve kim olduğunu sordu. Bu Ebû İsrail'dir. Güneşte durmayı, oturmamayı, gölgelenmemeyi, konuşmamayı ve bu şekilde oruç tutmayı nezretmiştir, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: **"Söyleyin ona konuşsun, gölgelensin, otursun da orucunu tamamlasın."** buyurdu."[508]

Öğrenciye bilmediklerini hatırlatmak, öğretmenin aslî görevlerinden biridir. Söylediklerinin öğrenciler tarafından yapılmadığını veya aksinin yapıldığını görünce üzülmeyip, hidâyetin Allah'tan olduğunu hatırlamalıdır.[509] Zira eğitimcinin, özellikle de din eğitimcisinin görevi, zorla yaptırmak değil; tebliğ etmek ve *istetmektir.*

c. Ceza ile

Ceza, öğrenciye yaptığı hareketin yanlış olduğunu anlatmak ve bu gibi hareketlerin tekrarını önlemek, yani ıslâh etmek gayesiyle verilmiş olduğu intibaını uyandırmalıdır.

İnsanlar farklı yaratılıştadır. Bazısına bir işaret, sert bir bakış kâfi gelip derhal kötülükten el çeker, Bazısına ancak kızma ve tekdir tesir eder. Bazılarını yakında gelecek bir azap ile tehdît yola getirir. Bazılarına vurmak tesir eder. Bazıları da vardır ki, en şiddetli azabı tatmadan yola gelmezler.[510]

İslâm, cezayı meşru görür ve işlenen suçun niteliğine göre de çeşitli cezalar uygulanmasını ister. Allah Teâlâ adam öldürene, içki içene, zina edene, hırsızlık yapana , vs... ceza verilmesini emretmiştir.[511]

---

[507] *Tecrîd*, I, 77.
[508] Nevevî, I, 189-190.
[509] *Yûsuf*, (12), 103.
[510] M. Kutub, 270.
[511] Bkz.: *en-Nûr*, (24), 2; *el-Mâide*, (5), 38.

Küçük ve büyüklerin kendi menfaatleri gereği terbiyesinde ciddiyet ve tekdirden, şiddetten bir miktara ihtiyaç vardır. Ceza, herkes için zarurî değildir. Zira çoğu kere bazı insanlar örnek ve öğütle doğru yolu bulur, cezalandırmaya ihtiyaç duymaz. Fakat herkes böyle değildir. Nasihat ve örnek olmanın tesir etmediği, kalpleri mühürlenmiş insanlar da vardır.

Öğrenciyi cezalandırma ilk ve tek yol değildir. Ceza ancak nasihat etmek ve örnek olmak fayda vermediği, mevcut sevgi ve bağlılık yolunda iyilik telkinleri tesirsiz kaldığı zaman başvurulan bir ihtiyat tedbiridir. Kur'ân'da aşamalı bir cezalandırma metodu teklif edilmektedir.[512]

Öğretim değnekle başlamadığı gibi, eğitim de ceza ile başlamaz. Güzel bir davranış olan namaz kılmayı çocuğa telkin etmek için uzun bir mesafe vardır. O esnada sevgi, örnek olma, nasihat ve yumuşak fakat kararlı sözler tesirini gösterir. Bunların hiçbiri fayda vermediği takdirde şahsiyet yapısının düzelmesi için bir süre şiddet kullanmakta beis yoktur. Fakat bu da çocuğun şahsiyetini ve vücûdunu yıpratacak şekilde olmamalıdır.

Nitekim Hz. Peygamber kızlarını ve torunlarını terbiye etti, fakat onları hiç dövmedi. Onları sevgi, örnek olma ve iyi yönetmekle eğitti. Her hususta olduğu gibi, bu hususta da Hz. Peygamber terbiyecilere örnek olmalıdır.

Ceza, cemiyetin nizâm ve intizâmına aykırı hareketlerin tekerrürüne manî olmak için uygulanan bir eğitim vasıtasıdır. Toplumun istemediği davranışları önlemek için ferdin hafızasına acı bir hatıra yerleştirmek ve tedâî yoluyla menfî hareketleri önlemek fikri, cezanın pedagojik gerekçesini teşkil eder. Yapılan menfî harekete yaşatılan maddî ve manevî bir mahrumiyetin, elem ve ızdırâbın hatırası arasında çağrışım yaparak iradeli, doğru istikâmete çevirme veya menfî yönelişten caydırma düşüncesi, eğitimde cezanın esâsını teşkil eder. Cezanın hukukî gayesi ise, amme hürriyetini korumak, aynı zamanda ferdin hürriyetini de teminat altına almaktır. Ammenin hürriyetini ferde çiğnetmeden, ferdin hürriyetini teminat altına alan cezalar meşrudur.[513]

Ceza çeşitli gayelerle verilir. Bazıları şöyle sıralanabilir:

aa. Toplumun huzur ve refahını sağlamak. Ceza, içtimaî hayatın zorunlu bir fonksiyonudur. Sosyal nizâmın, huzur ve refahın devamı için ceza uygulanır, İslâmda mal ve can emniyeti vardır. Bu kutsal emânetlere saldıranlar cezalandırılır. Okul da bir sosyal kurumdur. Bunun için önce bir öğrencinin daha güçlü olanların saldırısından korunması gerekir. Ayrıca her öğrencinin okul içinde her zaman istediği gibi davranmasına izin verilmesi de uygun değildir.

bb. Cezanın gayelerinden biri de başkalarına öğüt vermektir. Şöyle denmiştir: **"Mutlu olan, başkasından öğüt alandır."** Bu sözün mânâsı, verilen cezanın diğer-

---

[512] en-Nisa, (4), 34.

[513] Ömer Çam, *a.g.ders notları.*

leri için bir ibret ve öğüde vesîle olmasıdır. Çünkü çocuğa, ceza ânında elem verme ve bazı şeylerden mahrum etme vardır. **"Müminlerden bir topluluk da bunların ceza tatbikinde şâhid olsun, hazır bulunsunlar ki, artık böyle bir fenalık işlemesinler."**[514] Bu müşahededen gaye bir yandan suçluyu teşhîr, diğer yandan da başkalarına ibret olmasıdır. Suçlunun bir grup önünde cezalandırılması, onun ayıplanması demektir. Bu ise manevî bir ceza olup, maddî cezadan daha büyük etki gösterir. Şu halde bu ceza suçludan çok, seyredenleri etkiler. Çünkü elem, salgın hastalık gibi insanlara çabuk geçer. İnsanlar elem duyana, acı çekene vicdanen ve hissen ortak olurlar. Bu, insan fıtratında vardır. Böyle bir mes'ele zuhur ettikçe o ânı hatırlar, hayâl ederler. Müşahede eden gerçekten elem duyar, cezadan korkar.[515]

cc. Fena bir hareketin tekrarına manî olmak. "Fena bir hareketin tekrarına manî olmak üzere alınan terbiye tedbirlerine ceza adı verilir."[516] Tekrar, alışkanlıkların mayasıdır. Alışkanlıklar belli hareketlerin tekrarıyla kazanılır. Bir hareketin alışkanlık hâline gelmesinden korkuluyorsa, buna engel olmak maksadıyla öğrenciye ceza vermek zorunda kalabiliriz. Şu halde eğitimde, cezanın bir başka gayesi de, öğrencinin suçu ve olumsuz davranışı tekrar etmesine manî olmak, bir daha yapmayacak şekilde ıslâh etmektir.

dd. Cezanın bir başka gayesi de, diğer öğrencileri suçluyu taklîd etmekten menetmektir.

ee. Eğitimde ceza bir kuralı korumak gayesiyle verilmelidir. Öğretmenle öğrenci arasındaki münâsebetler müsbet yönde gelişip, güvene dayandıktan sonradır ki, ceza, eğitici ve psikolojik bir mânâ kazanır. Bu durumda verilen ceza, insanı suçluluk duygu ve kompleksinden uzaklaştırır. Öğrenci, ceza veren öğretmeni sadece öfkeli bir insan olarak değil de; karşı geldiği ahlâkî prensiplerin bir koruyucusu ve temsilcisi olarak tanırsa, cezayı daha kolay kabullenir. Mürebbînin hiddeti bu bakımdan şahsî bir heyecan değil; bir nevî "Kutsal hiddet" olmalıdır. Böyle objektif bir sebebe dayanan heyecan, etkili ve eğitici bir değer taşır.

d. Affetmekle

Elimizde takbih, taltîf, ceza, mükâfat, sabır, af gibi birçok vasıta vardır. Fakat bunların kullanılmasından çıkan sonuç nedir? Çok defa tesirli zannedilen bir vasıta, fena bir hareketi yalnız bir defaya mahsus olmak üzere menedilirse de, hatanın sık sık tekrarlanması öğrencinin ıslâh edilmediğinin bir kanıtıdır. Cezadan gaye, hareketin tekrarına manî olmak olduğuna göre, yapılacak iş nedir? Allah'ın emirlerine sarılmak, doğru ve güç olanı yapmak, suçu affetmektir, İslâm, cezayı

---

[514] *en-Nûr*, (24), 2. Ehvânî, 152-153.
[515] Ehvânî, 152-153.
[516] Kanad, 104.

meşru ve yerinde görmekle birlikte Allah, kullarına güçlü oldukları zaman affetmelerini öğütler: **"Ey îmân edenler, haberiniz olsun ki, zevcelerinizle evlâtlarınızın bir kısmı size bir nevî düşmandır. O halde onlardan sakının. Bununla beraber, affeder, kusurlarını bağışlar, günahlarını örterseniz, şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır."**[517]

Ceza usullerinde günah-sevap mevzuu belki talî derecede kalır. Fakat affederek suçu bağışlamada aynı zamanda sevap vardır. Bir âyet şöyledir: **"... Kim affeder ve ıslâh ederse, onun mükâfatı Allah'a aittir."**[518]

Her insan, kendisine karşı işlenen suçu bağışlayabilir. Fakat başkasına ait suçu bağışlayamaz. Nitekim Hz. Peygamber kendisine yapılan suçları affederken toplumа ait ve dînî suçlan asla affetmemiştir[519] Şu halde öğretmen de kendisine karşı yapılan suçları affedebilir. Ancak bir öğrenci adına, bir başkasına âit suçu bağışlayamaz. Bu sebeple bilhassa öğrenciler arasındaki anlaşmazlıklarda bizzat iki taraf birbirini affetmelidir. Öğretmen veya disiplin kurulu, kurula kadar gelen suçu bağışlayamaz.

Öğretmen bilhassa öfkeli olduğu zaman affetmelidir. Nitekim Cenâb-ı Hak sahabeyi şöyle vasıflandırır: **"Öfkelendikleri zaman, öfkelerini yenip affederler."**[520]

Af, yüce bir gayeye vesiledir ki bu gaye, kalp kazanmak, insanlar arasında yakınlık meydana getirmektir. Bu ise fert ve cemiyeti huzur ve mutluluğa götüren şeydir.

Af, cezadan önce gelir. Aslolan af ve hoşgörüdür. Esed b. Veda (r.a.) hanımının tutumundan memnun olmadığı için Rasûlullah (s.a.)'a gelir "Onu cezalandırayım mı?" diye sorar. Rasûlullah (s.a.): **"Affet! Şayet cezalandıracaksan suç miktarınca cezalandır. Yüzüne vurmaktan da sakın."** buyururlar.[521]

Allah tevbe edeni affeder. Öğretmen de cezadan uslanan çocuğu affetmelidir. Aslında bu davranış, tabiî ve en doğru olandır. Bu mânâda Kâbisî: "Öğretmen af prensibini benimseyerek, gerektiğinde öğrencilerini bağışlamalıdır." der.[522]

İslâm eğitiminde ceza prensibi olmakla birlikte İmâm Şâfi'î, Zeynu'd-Dîn el-Irâkî gibi âlimler: **"Dayak caiz olmakla beraber terki efdaldir."** neticesine varmışlardır.[523]

İslâm'da işlenen suçun affedilmesi için özür dilenmesi gereklidir. Aksi halde suç bağışlanmaz. Bundan dolayı affa varmak için şu yol takip edilir:

Suç -> İstiğfar -> Af.

---

[517] *et-Teğâbun*, (64), 14.
[518] *eş-Şûrâ*, (42), 40.
[519] Buhârî, *Bed'u'l-Halk*, 7; Müslim, *Cihâd*, 111.
[520] *eş-Şûrâ*, (42), 37; *Âl-i İmrân*, (3), 13.
[521] Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, Mısır 1933, VIII, 106. Ehvânî, 135.
[522] Ehvânî, 135.
[523] İbrahim Canan, *İslâm'da Çocuk Hakları*, İstanbul 1980, 109.

Gerçekten Allah, Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı özür diledikleri için affetmiş, şeytanı ise affetmemiştir.[524]

Eğitimde bir öğretmen, disiplini sağlamak üzere ceza verirken dikkatli olmalı, cezanın disiplini sağlayıcı özelliğini daima göz önünde bulundurmalıdır. Bunun için de o, ceza verirken bazı prensiplere uymalıdır. Bu prensiplere işarette yarar görüyoruz:

4. Eğitimde Ceza Verirken Dikkat Edilecek Genel Prensipler

a. Ceza herkese uygulanmalı ve suça denk olmalıdır. Suç karşılıksız kalmamalı, suçu işleyen kim olursa olsun ceza verilmelidir. Aynı suçu işleyen iki kişiden birisi ceza görürken, diğerinin affedilmesi, suçu artıran, hattâ suça teşvik eden sebepler arasındadır. Nitekim Hz. Peygamber: **"Muhammed'in kızı Fâtıma bile hırsızlık yapmış olsaydı, onun da elini keserdim."** buyurarak cezayı, suçu işleyen herkese uygulamış, adaletli davranmamayı milletlerin helaki saymıştır.[525]

Eğitimde verilen cezanın suça denk olması, suç ile sıkı münâsebeti bulunması gerekir. Sa'îd b. Müseyyeb gibi bazı âlimler **"Ceza, suç miktarıdır."**[526] demişlerdir ki bu durum cezanın etkili olmasını sağlar.

Öte yandan eserlerinde ceza konusuna büyük önem veren Tûsî, her suça uygun bir cezanın belirlenmesi gerektiğini ifade eder [527]

b. Çeşitli terbiyevî metodları denemek. Öğrencinin işlediği ilk suç affedilir. İkincisinde ise "Böyle yapmak çirkindir." gibi sözlerle cezalandırmadan, yapılanın yanlış olduğu açıklanır ve öğrenci îkâz edilir. Üçüncü defa işlediğinde kulağı çekilir, aynı suçu tekrar ederse cezalandırılır. Öğretmen bu metodların her birini sıra ile denedikten sonra öğrenci yine vazgeçmezse onu bir süre kendi hâline bırakır. Sonra aynı metodlarla eğitmeye yeniden başlar.[528]

c. Ceza öğrencinin seviyesine uygun olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber: **"Herkese seviyesine göre davranın."**[529] buyurmuştur. Şu halde öğretmen öğrencilerini kendi aklına göre değil; onların aklına uygun düşecek tarzda cezalandırmalıdır.

Öğretmen öğrencisini gerek ruh, gerek beden yapısı olarak iyice tanımalı ve gerekirse ona uygun bir ceza vermelidir. **Çok zayıf bir öğrenci ile şişman bir öğrenci, içedönük bir öğrenci ile dışadönük bir öğrenci farklı şekilde cezalandırılır.**

---

[524] *el-A'râf*, (7), 11. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Bayraklı, 178.
[525] Buhârî, *Hudûd*, 11.
[526] İbn Sahnûn, 355; Ayrıca bkz.: el-Heysemî, 106; Miktat Yalçın, *Cevânibu't-Terbiyeti'l-Islâmiyyeti'l-Esâsiyye*, Riyad 1986, 428; Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara 1979, 159.
[527] Özkaya, *a.g.m.*, 286.
[528] İbn Miskeveyh, 20; Ehvânî, 144.
[529] Ebû Dâvûd, *Edeb*, 2Z.

Çünkü Abderî'nin de belirttiği gibi, [530] biri için sadece kaş çatmak, diğeri için azar, bir diğeri için dayak gerekir.

d. Ceza intikam duygusu ile verilmemelidir. Öğretmen bilhassa dayak cezasına en son çare olarak başvurur. İbn Miskeveyh, İbn Sînâ gibi İslâm eğitimcilerinin ortak görüşü budur.[531] Fakat bu cezaya sık sık başvurulmaz. Başvurulduğu takdirde de katı kalplilik ve öç alma duygusundan uzak olarak, merhametle verilen ceza, terbiye edici nitelikte olmalıdır. Kâbisî ve diğer âlimler intikam için vurmayı yasaklamışlardır. Bu itibarla öğretmen öfkeli iken cezalandırmaktan kaçınmalıdır. Çünkü onlar akıl, bilgi ve tecrübe yönüyle henüz olgunlaşmamış küçüklerdir.[532] Öfke ve heyecan terbiyenin düşmanıdır. Hiçbir terbiyevî mesele öfke ile halledilemez. Sükûnetle verilen ceza, öfke ile verilenden daha etkilidir.

Hâsılı, öğretmenlerin kızması, öfke ile hareket etmesi, ne öğrencilerin terbiyesine şifâ verir, ne de onun kalbine huzur getirir. Öğretmen öfkelendiği zaman, öfkenin esîri olarak belki de onları dövecektir ki, bu da adalet sayılmaz.

e. ilk ceza güçlü olmalıdır. Cezada gaye kötü hareketin tekrarına mani olmak olduğuna göre, cezada ilk darbe elem verici olmalıdır.İbn Sînâ dayakta mahzur görmez ve "Çocuk dayağı gerektiren bir suç işler ve baba dayağa ihtiyaç duyarsa çekinmesin. Fakat ilk vuruş güçlü olur, acı verirse çocuk daha sonraki darbelerin şiddetli olacağını düşünerek korkar. Ancak ilk vuruş hafif olur elem vermezse, sonraki vuruşlara aldırmaz, cezayı küçük görür, "[533] der.

Gördüğümüz gibi İslâm eğitimcileri tedricî bir usul takibini, yumuşak davranıştan sert davranışa doğru gidilmesini savunurlar. Aslında bu iki görüş arasında zıtlık yoktur. Çünkü İbn Sînâ da diğer çarelere baş vurduktan sonra cezayı tavsiye eder. Fakat o, bütün bu tedbirlere rağmen yola gelmeyen çocuğa tez elden davranışına manî olmak için ilk darbenin güçlü olmasını ister.

f. Ceza gizli verilmelidir. Ceza, olayı teşhir etmeden öğrenciyi kamuoyuna kötü insan olarak tanıtmadan gizlice verilmelidir. Aksi davranış onun şahsiyetini rencide eder. Bu tip davranışlar öğrenciyi çileden çıkarır, fena hareketlere sürükler. Nitekim Abderî: "Çocuk suçunu tekrar ederse, hatasını devamlı yüzüne vurmadan gizlice cezalandırılmalıdır."[534] der.

g. Cezada yavaş hareket etmek. Çocuğun suçu karşısında öğretmen ceza vermede acele etmemelidir. Böyle bir durumda o, Çocuğu defalarca uyarır, davranışın kötülüğünü açıklar, çocuk bu uyarılara kulak asmaz ve yapılan bu uygulama fayda sağlamazsa, işte o zaman suça uygun diğer cezalara başvurur. Buna

---

[530] Dağ-Öymen, 59.

[531] İbn Miskeveyh, 20; Ateş, *"İbn Sînâ Eğitim Hareketleri Dergisi*, C. IX, 107-108, (1963); İ. Agâh Çubukçu, *Makaleler*, Ankara 1984, 114-115.

[532] Ehvânî, 151.

[533] Çubukçu, *"İbn Sînâ ve Eğitim Meselesi"*, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, C. VIII, S., 87; *Makaleler*, 114.

[534] Dağ-Öymen, 57.

rağmen vazgeçmezse cezada acele edilir. "Demir tavında dövülür." derler. Bu sebeple suçla ceza arasında zamanaşımı olmamalıdır.

h. Bir öğrenci için bütün sınıf cezalandırılmaz. Eğitimcinin ceza verirken dikkat edeceği en önemli hususlardan biri de cezanın mutlaka suçu işleyene verilmesidir. Öğretmen cezadan önce suçluyu tesbit etmelidir. Sınıfta bir-iki öğrencinin yaptığı kötü hareketi ortaya çıkarmaktan âciz bir öğretmenin bütün sınıfı cezalandırması eğitime uygun bir davranış olamaz. Öğretmen bu davranışı ile öfkesini yenmeye çalışmaktadır. Halbuki bu tip davranışlar, öğretmenle öğrenci arasındaki bağları zayıflatır, öğrencilerde kin ve nefret duygusunu körükler. Böylece eğitim-öğretim faaliyetleri sevimsiz ve verimsiz bir hale dönüşür. İslâm'da ceza ferdîdir.

i. Verilecek ceza mantıkî olmalı, öğrenci tarafından iyice anlaşılmalı yani o hareketi ile cezaya lâyık olduğu iyice anlatılmalı, ikna edilmelidir. Öğrenci, cezadan önce suçlu olduğunu kabul etmelidir. Bu sebeple eğitimci öğrencinin psikolojik yapısını iyi bilmelidir. Hattâ mümkünse öğrenci, alman cezaî tedbirin lüzumlu olduğunu itiraf etmeli ve verilen cezayı yaptığı hareketin bir sonucu olarak güler yüzle kabul etmesi sağlanmalıdır.[535]

j. Ceza can yakıcı değil; ıslâh edici olmalıdır. Okulda verilecek ceza onur kırıcı, acıtıcı ve şahsiyeti zedeleyici değil; ıslâh edici, tedâvî edici olup, hareketin tekrarına manî olmalıdır. Ceza sık verilmemeli ve yıkıcı olmamalıdır. Bununla birlikte öğrencinin ıslâhı ve menfaati için cezalandırmada ve hafifçe dövmede bir beis yoktur.[536]

k. Ceza uygulanabilir cinsten olmalı, uygulanmayan ceza verilmemelidir.

1. Bedenî cezalardan sakınmalıdır. Bu tip cezalar çocuğun sıhhatine zarar verir. Şayet bulûğ çağına ulaşmamış çocuğa vurmak gerekiyorsa mutlaka çocuk velîsinden izin alınmalıdır.[537] Hz. Peygamber'den gelen -bulûğ çağına ulaşmayanlara üç vuruşta beis olmadığına dâir- rivayetler varsa da, [538] yüze vurmayı yasaklayan, [539] vuruşun meşakkat verici ve yaralayıcı olmamasını emreden rivayetler de vardır.[540] Bu da, İslâm eğitiminde dayağın son derece sınırlandırıldığını gösterir.

Eğitim-öğretim faaliyetinde mükâfatın cezadan daima daha etkili ve daha olumlu olduğunu unutmamak gerekir.

---

[535] Bossing, 11, 236.
[536] İbn Sahnûn, 354.
[537] Kâbisî, 313.
[538] İbn Sahnûn, 355.
[539] Müslim, *Birr*, 32.
[540] Müslim, *Hacc*, 147; İbn Mâce, *Nikâh*, 3.

IX. İMTİHAN (ÖĞRENCİ BAŞARISININ ÖLÇÜLMESİ)

Bilginin, kabiliyetin, maharetin ve yapılanın denenmesi, verilen bilginin ne derecede öğrenildiğinin kontrol edilmesi, ölçülmesi demek olan imtihan (sınav) geniş bir mânâ taşır. Dünya bir imtihan yeridir, insan imtihan için yaratılmıştır. **"... sizi imtihan etmek için hem ölümü, hem de hayatı yaratan O'dur."**[541] Allah (c.c), insanları her zaman imtihan etmektedir. Hastalık ve musibetler, hattâ fakirlik ve zenginlik bile bir imtihandır. Kur'ân'da bu konuda şöyle buyurulur:

"Ey mü'minler, sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile and olsun ki imtihan edeceğiz. Habîbim, sabredenleri müjdele."[542]

"Sahip olduğunuz mallar ve çocuklarınız sizin için bir imtihan vesilesidir."[543]

Görüldüğü gibi sabır da bir imtihandır. İnsanlar için en büyük imtihan, âhiret imtihanıdır. Orada herkese dünyada yaptıkları sorulacağından, imtihan böylece ilâhî bir mânâ ifâde eder.

İmtihan, dünyevî işlerde de kullanılır. Bugün bir mesleğe, işe, okula girişte, ya da bitirirken imtihana tabî tutuluruz. Bu imtihanlarda insanın bilgi, maharet ve kabiliyeti ölçülmektedir. İmtihan teknikleri artık çok gelişmiştir. Yazılı, sözlü, mülakat, test gibi. İmtihan en çok eğitim-öğretimde öğrenci başarılarını ölçmek için kullanılmaktadır. Şimdi İslâm eğitiminde kullanılan, imtihan çeşitleri üzerinde kısaca duralım:

1. Giriş İmtihanı, Zekâ Testi

Bugün öğretmen kadrosu, sınıf sayı ve kapasitesinin yetersizliği sebebiyle az sayıda öğrenci alan okulların uyguladıkları imtihan olup, daha çok kompozisyon, test ve mülakat şeklinde yapılır. Gaye, adaylar arasında bir eleme yapmak suretiyle en zekî, en kabiliyetli ve en hazırlıklı olanları seçmek, neticede kaliteyi yükseltmektir.

İslâm eğitiminde giriş imtihanının asırlardan beri uygulandığı bilinmektedir. Teste âit bilgilere Kâbisî'nin er-Risâletü'l-Mufassale adlı eserinde rastlıyoruz.[544] Bu da bize -bugünkü mânâda olmasa bile-H. 4. asırdan önce İslâm eğitiminde bir giriş imtihanının varlığını göstermesi yönüyle ilgi çekicidir.

Giriş imtihanında başarılı olan öğrencinin okula başladıktan sonra başarısızlığı görülürse, hakkında hüküm verirken acele etmeyip bir süre beklemelidir. Taşköprüzâde şöyle der: "Öğretmen öğrencileri hakkında hüküm verebilmek, onların

---

541 *el-Mülk*, (67), 2.
542 *el-Bakara*, (2), 155; Ayrıca bkz.: *et-Tevbe*, (9), 100, *et-Tegâbün*, (64), 15.
543 *et-Tegâbün*, (64), 15.
544 Kâbisî, 325-326. Ayrıca bkz.: Taşköprüzâde, I, 38. *Minhâcü'l Muallim*, vr. 77b.

zihin ve anlayış kabiliyetini denemek için üç yıl bekler."[545] Üç yıldan önce verilen hüküm yanıltıcı olabilir. Belki öğrenci ilk zamanlarda çalışma yollarını bilmediği ve çevresine uyum sağlayamadığı için, derslerinde geri kalmış ve başarısız duruma düşmüş olabilir. Bu usûle bugün "Hazırlık sınıfı" denmektedir. Şu halde hazırlık sınıfı anlayışı, İslâm eğitimcileri tarafından asırlar önce düşünülmüştür. Şayet öğrencilerde ilmî derinliklere inme ve bir üst dereceye yükselme belirtisi yoksa hemen onlara farz ve sünnetlerle ilgili dînî ve dünyevî kısa ve öz bilgiler verip (ilmihal bilgisi gibi), onları bırakmalı, bu gibilere kendilerine bir iş bulmalarını söyleyip, bilhassa ticarete atılmaları hususunda tavsiyeler yapılmalıdır.[546]

Şu halde üst eğitim basamaklarında başarılı olamayacağı anlaşılan öğrencilerin hayata atılmaları, kendine uygun bir mesleğe yönelmeleri tavsiye edilebilir. Buna göre günümüzde temel eğitime başlayan her öğrencinin üniversiteye girmeye teşvik edilmesi uygun düşmemektedir. Üniversite kapılarında yığılmayı önlemek için alt eğitim basamaklarında yerinde tedbirler alınmalıdır. Meselâ, sesi güzel olup, ancak üniversite sınavlarında başarılı olamayacağı anlaşılan bir İmam-Hatip Lisesi öğrencisi, müezzinlik ve mûsikî ile uğraşmaya teşvik edilebilir.

2. Dersin Anlaşılıp Anlaşılmadığının Kontrolü

Öğretmen dersi bitirdiğinde, öğrencilere konu ile ilgili suâl sormalıdır. Bu suretle onları anladıklarından, dersle ilgili açıklamaları kavrayıp kavrayamadıklarından imtihan etmiş olur. Doğru cevap vermek veya tekrar etmekle konuyu iyice anladığı ortaya çıkan öğrenciye teşekkür eder. Konuyu tekrar edemeyen veya eksik cevap veren olursa, öğretmen bu tip öğrencileri kınamaksızın konuyu tekrarlamalıdır.[547] Öğretmen zaman zaman öğrencilerden bildiklerinin tekrarını ister ve onları daha önce derslerde anlattıklarından olmak şartıyla mühim kaidelerden ve zor meselelerden sormak suretiyle imtihan eder. Yine onları anlattığı asıl konu üzerine bina edilen meselelerle, zikrettiği deliller üzerine bina edilenlerden imtihan eder.[548] Taşköprüzâde şöyle der: "ve dahi müteallimin fehmini imtihan ve ilme hırsını ne mertebededir, îzân eylemekde beis yoktur."[549]

Bilgiyi ölçmek, denemek demek olan imtihan aynı zamanda eksiklerin ortaya çıkmasını sağlar. Bugün imtihan ölçü olmaktan çok, genellikle öğrencilerin bir üst sınıfa geçmelerini sağlamak için belli sorularla geçiştirilen bir formalite gibidir. Yazılı-sözlü, imtihan sonrası eksikler giderilmeye, yanlışlar düzeltilmeye çalışılmıyor. Öğrencinin imtihan öncesi ve sonrası bilgisi arasında bir değişiklik olmuyor. İmtihan büyük ölçüde öğrencinin neyi bildiğini ve neyi bilmediğini ölçmek, ortaya

---

[545] Taşköprüzâde, I, 89; *Mahzenu'l-'Ulûm*, 83.
[546] Taşköprüzâde, *I*, 89; *Mahzenu'l-'Ulûm*, 83.
[547] İbn Cemâ'a, 53.
[548] İbn Cemâ'a, 54.
[549] Taşköprüzâde, I, 87-88.

çıkarmak, daha sonra anlaşılmayan kısımlar üzerinde durmak için yapılır. Yukarıda İbn Cemâ'a'nın da işaret ettiği gibi, İslâm eğitiminde imtihan için gerekli bazı kurallar vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

a. Öğretmen öğrenciyi öğrettiklerinden imtihan eder.

b. Önemli kaide ve zor anlaşılan hususları sorar. Zira imtihan, yeterince anlaşılmayan konuların tekrarına zemin hazırlar.

c. Verilecek formüllerle çözülebilecek diğer meseleler de sorulabilir. Böylece öğrencinin yorum yapma, problem çözme ve muhakeme yeteneği gelişir. Ancak günümüzde imtihanlarda daha çok hafızaya dayalı sorular sorulmaktadır. Halbuki doğru olan hem hafıza, hem de muhakemeye dayalı sorular sorulmalıdır. Meselâ, "Tarif ediniz, anlatınız, bilgi veriniz, maddeler halinde yazınız."şeklindeki sorular, hafıza sorularıdır. Yorumlayınız, açıklayınız, karşılaştırınız, çıkardığınız sonucu yazınız." gibi sorular muhakemeye dayalı sorulardır.

3. Branşa Geçişte İmtihan

Öğretmen anlayış ve hafıza durumunu bilmediği bir öğrenciyi bir branşa âit bir kitap okutmak suretiyle deneme yapar, fakat hakkında kesin bir teşhis koyamazsa zihnini tecrübe eder ve kabiliyetini öğrenir. Şayet vaktin darlığı sebebiyle öğrenciyi daha sonra denemek mümkün değilse, ona arzuladığı bir daldan metni kolay bir kitabı okutur. Daha sonra zekâsını parlak, öğrenciyi kabiliyetli, anlayışını iyi görürse, onu zekâ ve kabiliyetine uygun başka bir kitaba geçirir. Aksi halde böyle davranmaz.[550]

Bu anlayış ve uygulamanın günümüzde okullarda uygulanmaya başlayan ders seçme sistemine benzer bir sistemi çağrıştırdığı söylenebilir.

4. Bitirme ve İcazet İmtihanı

İcazetname, okuduğu dersi devam ederek bitiren öğrencilere veya herhangi bir sanatta zirveye çıkıp usta olanlara mütehassıs elemanlar tarafından verilen ehliyet vesikası yerinde kullanılan bir terimdir. Kendisine icazet verilen kimse o sahada otorite kabul edilir. İcazetname bu açıdan o kimseye sahasında faaliyette bulunmak için izin ve ruhsat verildiğini gösteren bir belgedir.

İlk devirlerde bugünkü mânâda bir imtihan anlayışı olmadığını, sadece müderrisin dersini takip eden öğrenciye bir belge verdiğini görüyoruz. Bilhassa müderrislerin çok erken bir devirden itibaren kendilerinden hadis ilmi öğrenen talebelerine öğrettikleri hadisler konusunda şehâdetnâme ve aldıkları hadislerin bir başkasına rivayeti için de icazet verdiklerini görüyoruz. Zamanla bu usûl, hadisten diğer ilimlere de intikâl etti. Müderris, dersini takip eden öğrencinin bu dersten

---

[550] İbn Cemâ'a, 56.

faydalandığını, tevsîk için kitabın ilk ve son sayfasına bir şehâdetnâme yazar ve faraza şöyle derdi: "Falanca bu kitabı tamamen okumuştur... Bu kitabı okutmak için ona izin verdim."[551] Böylece kitab bizzat talebenin sahasını ve kültür derecesini, bilgi seviyesini gösterirdi.

Medrese tahsilini bitirenler ve hocaları tarafından verilen icazetnamede, okunan dersi veya kitabı başlangıçtan o güne kadar kimler okutmuşsa bu zevatın isimleri sırayla yazılırdı. Dolayısıyla icazetname aynı zamanda bir silsilename idi.

Osmanlı medreselerinde ise talebe Dânişmendliğin son safhasında mu'îdlikten sonra sıkı bir imtihana tabî tutulur, başarılı olduğu takdirde kendisine icazetname verilirdi. İcazetnameye genellikle talebenin okuduğu dersler ve dersleri okutan müderrislerin isimleri kaydedilir, son olarak da bu belgeyi veren müderrisin ismi yazılırdı.

Tıb gibi bazı ilimler için diploma büyük önem taşır. Ehliyetsiz bir kimsenin yapacağı tedâvî ölüme yol açabilir. Bu sebeple çok eskiden beri tıbla meşgul olmak isteyenlerin ciddî bir imtihandan geçmesi ve tedâvî edebileceği hastalıkları sınırlayan yazılı bir vesikaya sahip olması şartı konmuştur. Sabit b. Sinan anlatır: "M. 931'de halîfe el-Muktedir'e, tabîb geçinenlerden birinin bir vatandaşı yanlış tedavi ederek ölümüne sebep olduğu haberi ulaştı. el-Muktedir, İbrahim b. Muhammed'e emir vererek tıb ilmiyle uğraşanların faaliyetlerini durdurmalarını ve babam Sinan b. Sâbit'in imtihanından geçmelerini ve imtihanı başaranlara kendi el yazısıyla meslekî ihtisaslarını gösteren bir belge verilmesini ferman buyurdu. Hepsi de babamın yanına geldi. O, hepsini imtihan ettikten sonra her birine ihtisaslarına uygun ruhsat belgesi verdi."[552]

Bu arada özellikle bitirme ve sınıf geçme imtihanlarının daha önceden belirtilen bir tarihte yapılması esâsı benimsenmiştir. Bugün de tazeliğini koruyan bu esâsın ilk hicrî asırlardan beri var olduğunu gösteren deliller vardır. İbn Sahnûn bu hususta şöyle der: "Ta'lîm ve arz ile öğrencileri yoklamak, okumalarını imtihan için belirli bir vakit tayin etmek -çarşamba günü ve perşembe akşamı gibi- gerekir."[553] Asırlar önce başlayan imtihan, bugün geniş olarak "Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme"nin konusunu teşkil eder.[554]

Böylece İslâm eğitiminde öğretmen konusunu noktalamak ve aynı derecede önem arz eden öğrenci konusunu incelemeye geçebiliriz:

---

551 A. Çelebi, 266.

552 A. Çelebi, 272.

553 İbn Sahnûn, 358-359.

554 İcazetname ve imtihan için bkz.: Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 19; Baltacı, 34; Aytuna, 512 vd.; A. Agazzi, *İmtihanların Pedagojik Yönleri*, trc., İsmet Birkan, İstanbul 1970; Dağ-Öymen, 216-218;Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, 101-133; Ömer Çam-Bayraktar Bayraklı, *İmtihan Pedagojisi Ölçme Değerlendirme Teknikleri*. İstanbul 1992.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİ

İSLÂM EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİ

I. GENEL PRENSİPLER

1. Öğrenim Yaşı

Çocukların eğitim ve öğretimi için en uygun zamanın hangisi olduğu üzerinde önemle durmak gerekir. Aslında İslâm eğitiminde ana kural "İnsan ömrünün bütünüyle bir eğitim, bir öğrenim devresi olması"dır. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz."**[1] Bu hadîs halk arasında çok yaygın ve muteberdir. İnsan beş-on yıl tahsil görmekle ilmin her çeşidini elde edemez. Aslında insan okulda, ancak ilmin nerede olduğunu ve ilmin sonsuzluğunu öğrenir. Hiçbir okul, âlim yetiştirmemiş, ancak ileride âlim olacak insanlar yetiştirmiştir. Zaten örgün eğitim sonucu öğrenciye verilen diploma ilim hazinesinin anahtarı kabul edilmiştir.

İslâm'da ilim tahsil için bir sınır yoktur. Her insan, her zaman, her yerde ve her kanaldan bilgi edinebilir.

Gerçekten İslâm âlimleri beşikten mezara kadar ilim tahsil etmişlerdir. Nitekim İbnu'l-Mubârek: "Ne zamana kadar ilim tahsil edeceği" sorusuna "Ölünceye kadar inşallah" karşılığını vermiştir.[2] Yine rivayet edildiğine göre Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd, seksen yaşında iken fıkıh tahsiline başlamış, üstün gayreti sonucu fetva makamına yükselmiş ve kırk yıl fetva vermiştir.[3]

---

1 İbn Abdilberr, I, 9.
2 İbn Abdilberr, I, 115.
3 Zernûcî, 24-25.

Bütün dünyada ve hemen bütün devirlerde küçük farklarla aynı yaş safhaları eğitim devresi olarak kabul edilmiştir. Meselâ, Çin'de: 7-12; Amerika'da: 6-14; İngiltere'de 5-11 yaşlan ilkokul devresi olarak kabul edilmiştir.[4]

İslâm terbiyecileri genellikle 5-7 yaşlarını okula başlama yaşı olarak kabul etmişse de[5] Beş yaşına basar basmaz mektebe verme fikrini ileri sürenler de olmuştur.[6]

İslâm eğitimcileri derse başlamak üzere herkes için geçerli belli bir yaş şart koşmaktan ziyâde, çocuğun olgunluk ve kabiliyetini dikkate almışlardır. Bu açıdan 3-4 yaşlarında bile öğretmene, küttâba gönderme vak'alarına rastlanmaktadır.[7] "Baba çocuğun talim ve terbiyesi ile meşgul olmalı, onu dört yıl, dört ay, dört günlük olduğunda bir muallime göndermelidir.[8]

Belli dönemlerde çocuk, evde gerektiği şekilde eğitildikten sonra yedi yaşında okula gönderilirdi.[9] Yedi yaşında okula gönderme hususunda İslâm âleminin delîl olarak aldığı hadîs şöyledir: **"Çocuklarınıza yedi yaşından itibaren namazı öğretiniz, on yaşına vardıklarında kılmazlarsa hafifçe dövünüz."**[10]

Tercih edilen görüş, çocukların yedi yaşında namaza alıştırmaya başlanması ve okula gönderilmesidir. Fakat zekî çocukları beş-altı yaşlarında da okula göndermek mümkündür. Kâbisî, şöyle der: "Uygun olan, öğretmenin yedi yaşında çocukları namazı emretmesi, on yaşına girdiği halde kılmayanı, hafifçe dövmesidir."[11]

Gerçek olan şudur ki, çocukları okula göndermeye başlamanın belli bir yaşı yoktur. Mesele, çocuk babasının rızâ ve takdirine bırakılmıştır. Çocuk, temyiz ve idrâk etmeye başlayınca baba onu okula gönderir.[12]

İmâm Mâlik, çocukların mescidde eğitilmelerinin uygun olup olmadığı sorusuna. "Çocukların camide eğitim-öğretim görmeleri caiz değildir. Çünkü onlar pislikten korunamazlar."[13] karşılığını verdi. Genellikle çocukların yedi yaşından önce pislikten yeterince korunmaları kolay olmaz. Yedi yaşında namazla emredildiğine göre, İmâm Mâlik yedi yaşından küçüklerin mescide girmelerini caiz görmemiş olabilir.

Temel eğitime başlama yaşını kesin ve kanunî şartlarla belli bir yaşa bağlamayıp, serbest bırakma sayesinde İslâm âleminde büyük bilginler yetişmiştir. Me-

---

4 Canan, 104.
5 Ehvânî, 46-48.
6 İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfetu Atâiyye*, Mihrimah Sultan ktp., No: 191, vr. 41a.
7 Gazâlî, *İhya*, II, 1472; Ayrıca bkz.: ÎA., VII, 655.
8 *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 79b.; Ayrıca bkz.: Dağ-Öymen, 18.
9 Ehvânî, 46.
10 Ebû Dâvûd, *Salât*, 25.
11 Ehvânî, 47
12 Ehvânî, 47; Temyizle ilgili olarak bkz.: Canan, 102.
13 Ehvânî, 47.

selâ, İbn Sînâ ve Şâffî gibi pek çok meşhur âlim, onbeş yaşında ilmin zirvesine ulaşmışlardı.[14]

İbn Cemâ'a, öğrencinin ilme erken yaşta başlamasını, aksi halde geçen günlerin geri gelmeyeceğini ifâde eder.[15] Genellikle gençlik çağı zihnî meşguliyetler için en uygun zaman kabul edilir. İstekli olma, meşguliyetin azlığı, gönül huzuru açısından en verimli çağ, bu çağdır. Bu sebeple öğrenci gençlik yıllarını büyük bir ganimet bilmelidir. Zira gençlik yıllarında zihin berrak, meşguliyetler az, dolayısıyla bilgi elde etmek daha kolaydır. Fakat bu çağ serap gibidir, çabuk geçer. Bu sebeple İbn Cemâ'a: "Talebenin mümkün olduğu kadar bekâr kalması yerinde bir harekettir." der.[16] Öğrencinin öğrencilik yıllarında bekârlığı tercih etmesi mubahtır.[17]

Gençlik çağının öğrenimde üstün ve verimli olmasının sebebi şudur: "Çocukta anlayış kuvvetli değildir. Olgunluk ve ihtiyarlıkta ise çok çalışmaya tahammül edilmez. O halde öğrenim için en uygun zaman, gençlik devresidir. Hz. Ali, gencin kalbini boş bir tarlaya benzetir ki, atılan her şeyi kabul eder.[18]

Bazı meşhur âlimler ilim öğrenme çağını on-kırk yaşları arası kabul etmişlerdir. İlim ve irfan öğrenmek isteyen kimsenin anlayış ve idrâkinin en yüksek derecesi yirmi-kırk yaş arasıdır.[19]

Hz. Peygamber: **"Genç yaşta ilim öğrenen, kaya üzerine oyma yapan, ihtiyarlığında ilim öğrenmeye çalışan ise su üstüne yazı yazan gibidir."**[20] buyurarak gençlikte elde edilen bilginin daha kalıcı olduğunu vecîz bir şekilde ifade ve tavsiye etmiştir.

2. Öğretmen ve Okul Seçimi

İslâm eğitiminde, öğrencinin titizlik göstereceği hususlardan biri de, öğretmen ve okul seçimidir. Tahsile başlamadan önce öğretmenini, araştırarak iyi seçmek zorundadır. Zira onu eğiten, mesleğe ve hayata hazırlayan, yön veren, ilim hayatı üzerinde etkili olan öğretmendir. Fakat o, öğrenciye sadece bilgi aktaran, nakleden biri değildir. O, öğrenciyi ham olarak alıp, kemâle ermesi için yetiştiren kişidir. Mükemmel yetişebilmek için, mükemmel bir terbiyeci arayıp bulmak gerekir. Ebû Yûsuf'un yetişmesinde İmâm-ı A'zam'ın büyük rolü olmuştur.

---

14 İbn Halikân, I, 420, III, 306; Dağ-Öymen, 244.
15 İbn Cemâ'a, 70; Dağ-Öymen, 41.
16 İbn Cemâ'a, 72.
17 Bkz.: Hatîb el-Bağdâdi, *el-Câmi' li-Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, tah., Mahmut Tahhan, Riyad 1983, I, 102-106.
18 Mâverdî, 57.
19 Abbâs Vesîm, vr. 497a.
20 İbn Abdilberr, I, 99; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbar*, II, 139.

İslâm eğitim ve öğretim müesseselerinde, öğrencinin dersine devam edeceği öğretmeni kendisinin seçtiği bilinmektedir. Fakat öğrenci, ilmi kendisinden alacağı öğretmeni seçmekte acele etmeyip iyice araştırmalı, güzel ahlâk ve âdabı alacağı kimsenin mümkün olduğu kadar ehliyetli, şefkat ve merhamet sahibi olmakla birlikte koruyuculuğu ile de şöhret bulmuş olmasına özellikle dikkat etmelidir.[21]

Bununla birlikte öğrenci, öğretmenin şöhretine bağlanıp kalmaktan da sakınmalıdır. Çünkü ünü fazla duyulmamış olan âlimler arasında son derece değerlileri bulunabilir. İslâm eğitimcileri, bilhassa seçilecek öğretmenin bilgili, ehl-i takva, olgun ve tecrübeli[22] olmasına öncelik verilmesini isterler.[23] Ebû Hanîfe, hoca seçme hususunda iyice düşündükten sonra Hammâd b. Süleyman'ı seçmişti. O'nun için: "O'nu ilimde otorite, ağırbaşlı, uysal ve sabırlı buldum."[24] dediği nakledilir. el-'Abderî gibi bâzı âlimler ise öğretmenin evli olması şartını da getirirler.[25]

Seçilecek öğretmen, pedagojik formasyona sahip olmalı, dersini iyi anlatmalı, bildiğini de iyi öğretmelidir.[26] Selef âlimlerinden biri: "İlim, dîn gibidir. Dîninizi ve ilmi kimden aldığınıza dikkat ediniz."[27] demiştir. Muhammed b. Seleme de şöyle der: "Kişinin her-şeyden önce ilim öğrendiği muallimini anarlar. Üstadı şayet meşhur bir âlim ise, bu, öğrencisinin de derecesinin yüksek olduğuna delîl olur."[28]

Öğretmenin dindar olması da istenmiştir. Öğrencilerin ilk hicrî asırlarda, bir zâta ilim almak üzere gittiklerinde onun namaz ve sünnete olan bağlılığına, dış görünüşüne dikkat ederler, sonra ondan ilim alırlardı. Ebu'l-'Aliyye bu konuda: "Biz, bir adama ilim almak için geldiğimizde şayet o, namazı en güzel şeklide edâ ederse orada kalır, ondan ilim alırdık."[29] der.

Öğrenci iyi bir öğretmen bulmak için, gerekirse uzak yerlere seyahati bile göze almalıdır, nitekim Hz. Mûsâ, Hz. Hızır'ı arayıp denizler aşmıştı.

Öğretmen ve okul seçiminde öğrenci acele etmemelidir. Zernûcî: "Öğretmen seçimi konusunda iyi düşün, istişare et ki, sonradan terk etmeye ihtiyaç duymayasın, yanında devamlı kalasın. Böyle hareket edersen, öğrendiğin ilim bereketli olur ve ilminden birçok kimse faydalanır."[30] diyor.

---

21 İbn Cemâ'a, 85.
22 Batı eğitim sisteminde ise, öğretmenin genç olması istenir.
23 Zernûcî, 7; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 187; İbn Cemâa, 85.
24 Zernûcî, 7; *Minhâcü'l-Mu'allim*, vr. 27b.
25 Dağ-Öymen, 59.
26 İbn Cemâ'a, 85.
27 İbn Cemâ'a, 85.
28 Taşköprüzâde, I, 48.
29 Dârimî, I, 113.
30 Zernûcî, 8.

3. Branş Seçimi

İslâm terbiyecileri, öğrencilere kabiliyetlerine göre yön vermişlerdir. Bu yön verme işi, öğrenci temel eğitimi bitirdikten sonra yapılıyordu. Nitekim Kâtip Çelebi'nin de ifâde ettiği gibi[31] her çocuğun okuma-yazma ve hesap gibi hayatî bilgilerden bir kısmını öğrenmesi, sonra da kabiliyetine uygun bir ilim veya sanat dalına yönelmesi gerekir. Her insanın yaratılışı, uzun süre ilim tahsiline elverişli değildir. Ayrıca ilim tahsiline başlayan öğrencinin de mizacına uygun bir ilim dalı seçip o dalda ilerlemesi gerekir.

Ömür kısa, olduğuna göre bir öğrencinin bütün ilimleri elde etmesi düşünülemez. Ayrıca her öğrenenin bütün ilimlere karşı aynı ölçüde kabiliyeti de yoktur. İlim elde etmek, aslında işlerin en üstünü olmakla birlikte, en zor olanıdır. Binâenaleyh öğrencinin hangi ilmi tahsil edeceği hususunda istişare etmesi son derece önemlidir. İstişare belli konularda başkalarına danışma, Allah'ın Hz. Peygamber'in şahsında bizlere emri ve Allah Rasûlü'nün sünnetidir. **Her işte istişare etmek gerekir.** Hz. Peygamber kendisinden daha zekî ve akıllı kimse olmadığı halde, müşavere ile emredildi.[32] O, devleti ilgilendiren her önemli meseleden, ev işlerine kadar her konuda ashabının görüşlerini alırdı. Hz. Peygamber kadar çok istişare eden olmadığı da bilinmektedir.[33]

Kiminle istişare edileceğine gelince Câfer-i Sâdık, Süfyân-ı Sevrî (r.a.)'ye şöyle der: **"İşlerinde Allah'tan korkanlarla müşavere et."**[34] Bunlar, âlimlerdir. Çünkü Allah'tan, gerçek âlimler korkar.[35]

Öğrenci, branş seçimini kendi kendine yapmamalı, okuyacağı seçmeli derslerle ilgili karârı ailesi ve öğretmenleri ile istişare ederek yapmalıdır. Çünkü öğretmenlerin branş seçme, bilgi elde etme, elde edilecek bilgilerin tertip ve tasnifi hususunda engin bir tecrübesi vardır. Öğretmen, her öğrencinin karakter ve kabiliyetini hangi branşa daha yatkın olduğunu, gayeye nasıl ve hangi yolla ulaşacağını daha iyi bilir.[36]

İslâm terbiyecilerinden bazıları konuya ilişkin görüşlerini teyid için, Şeyhü'l-İslâm Burhâneddîn'in şöyle dediğini kaydederler: "Öğrenciler ilk zamanlarda ilim tahsili hususundaki işlerini hocalarına bırakırlardı. Dolayısıyla ilimde gayelerine, daha kolay ulaşıyorlardı. Fakat daha sonra bu alışkanlığı terk ederek kendi kendilerine branş seçtiklerinden, ilimde gayelerine ulaşamıyorlar."[37]

---

31 Kâtip Çelebi, 1, 29.
32 Bkz.: *Âl-i İmrân*, (3), 159.
33 Tirmizî, *Cihâd*, 34; Zernûcî, , 7.
34 Zernûcî, 8.
35 *Fâtır*, (35), 28.
36 Zernucî, 12; Taşköprüzâde, I, 59.
37 Taşköprüzâde, I, 59; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 82a.

İlimde branş seçmek çok önemlidir, öğrencinin istikbâlinde, atılacak ilk adımın rolü büyüktür. Bu sebeple öğrenci, her ilmin en güzelini, bilhassa dînî konularda en çok ihtiyaç duyulanı tercih eder, sonra da diğerlerini öğrenir. Zernûcî, öğrencinin genellikle eskiden beri bilinen bilgileri almasını, henüz oturmamış, çok yeni bilgilerden ve bilhassa cedel (aşırı tartışma) ilminden uzak kalmasını tavsiye eder.[38]

Öğrenci sıradan bir ilme sarılmayıp, tertibe riâyet ederek, en önemlisi ile işe başlamalı, ayrıca ilimlerin gayeye olan nisbetini öğrenip, ona göre okuyacağı branşı seçmelidir. Zernûcînin de belirttiği gibi[39] öğrenci bir branşla meşgul olup, başka bir branşla meşgul olmamalıdır. Fakat bir dalda otorite olduktan sonra, diğer bir ilim dalına geçebilir. Öğrenci, şans yardım eder, ömrü uzun olur ve metodlu çalışırsa, bir fende derinleşir. Şayet bir branşta derinleşme imkânı bulamazsa, "Kişi bilmediğine düşman olur." noktasından hareketle kendini ilme karşı olmaktan kurtaracak kadar, her branştan istifâde eder, bilgi edinir.[40]

İslâm terbiyecileri öğrencinin zekâ yapısını tesbitle işe başlıyorlardı. Hafızası güçlü ise hadis, muhakemesi güçlü ise fıkıh veya felsefe-kelâm ilimlerine yöneltiyorlardı. Öğrenci devam ettiği halakada okunan ders, kendisine zor geldiğinde değiştirebilirdi. Şayet kendiliğinden değiştirmez ise, öğretmen ona meşgul olduğu ilim dalını değiştirip, bir başka branşta çalışmasının daha uygun olacağı hususunda nasihat eder, gideceği halakayı da işaret ederdi.[41]

İbn Cemâ'a bu hususta şu değerli bilgiyi vermektedir: "Muallim, bir talebenin herhangi bir dalda başarısızlığını görünce, onun bu dalı bırakıp başarı gösterebileceğini ümit ettiği diğer bir dala geçmesini ona îmâ ile anlatır."[42]

Bütün bunlardan şu sonuca varabiliriz: İslâm eğitimcilerinin asırlar önce ileri sürdüğü bu görüşler dikkat çekicidir. Buradan hareketle öğrenci, kabiliyetine uygun branş ya da dersi seçmeli, bu hususta öğretmeniyle istişare etmelidir. Öğretmen de, öğrencisine bu konuda yardımcı olmalı, onu murakabe etmeli, gerektiğinde başaramayacağı seçmeli ders ve branştan vazgeçirmelidir.

4. İlmi Herkesten Almak

Öğrenci okulda verilen bilgileri artırma gayretinde olmalı, uzun süre aç ve susuz kalan bir insanın su ve yiyecek araması gibi ilim aramalıdır. Nitekim Hz. Peygamber: **"İlim mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa alır."**[43] buyurur.

---

[38] Zernûcî, 7.
[39] Zernûcî, 8; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 187.
[40] İbn Cemâ'a, 119.
[41] İbn Cemâa, 57; Çelebi, 307.
[42] İbn Cemâ'a, 57.
[43] Tirmizî, *İlim*, 19; İbn Mâce, *Zühd*, 15.

İslâm eğitimcileri, öğrencinin büyük-küçük, zengin-fakir, genç-ihtiyar olduğuna bakmaksızın, her bilenden kendine gerekli olan bilgiyi almasının gerekliliğini ifâde ederler.[44]

Öğrenme her zaman mümkün olduğuna göre öğrenci, her zaman ve her durumda, herkesten bilgi alma hususunda son derece istekli ve gayretli olmalıdır.

"İlimde bu seviyeye nasıl ulaştın?" sorusuna Ebû Yûsuf: "Öğrenme ve bilgi alma hususunda kimseden çekinmedim, utanmadım ve bilgiyi her isteyene dağıttım." şeklinde cevap vermiştir.[45] Böylece İslâm eğitiminde, bilginin her yerde ve herkesten alındığını görüyoruz. Hattâ kaynaklarda belirtildiğine göre, yeri geldiğinde cariyeden bile ilim alanlar olmuştur. Zernûcî, el-Kâşânî'den şöyle bir bilgi nakleder: Ebû Yûsuf'un cariyesi İmam Muhammed'in yanında emaneten kalıyordu. O, cariyeye: "Şu anda Ebû Yûsuf'tan fıkıhla ilgili bir mesele hatırlıyor musun?" diye sordu. Câriye: "Hayır, bir şey öğrenmedim. Ancak Ebû Yûsuf (sehmü'd-devri sakıtun): "Devir hissesi düşer." sözünü tekrarlar dururdu." der. İşte İmam Muhammed, bu bilgiyi cariyeden öğrendi. Bu, O'nun henüz çözemediği bir mesele idi. O'nun hibe bahsinde devir ile ilgili bir meselede tereddüdü vardı. Neticede bu karmaşık meseleyi halleden İmam Muhammed, bunu öğrendi ve herkesten istifâde etmenin mümkün olduğunu da bizlere öğretti.[46]

İlim peşinde koşan öğrenci, özellikle bilenlere sorup, bilgi edinmelidir. İbn Abbas (r.a.): "İlimde bu seviyeye çok soran bir dil, çok düşünen bir kalple ulaştım."[47] demiştir. Bilmediğini sormak, düşünerek öğrenmek, eğitimde önemli bir kaidedir. Çünkü sormakla öğrenilir, düşünmekle îcâd ve keşif yapılır. Böylece başkalarına faydalı olunur. Bu sebeple ilk hicrî asırlarda ilim talibine (ma tekulü) "Ne dersin?" adı verilmişti. Bunun sebebi, öğrencilerin çok soru sormaları idi. Çünkü bir zamanlar öğrenciler, bilgi sahiplerine: "Bu mesele hakkında ne dersin?" şeklinde soru sorarlardı. Bu itibarla öğrenciler "Ne dersin?" lâkabını almışlardı.[48]

Bugün de öğrenci, aynı yolu takip etmeli, bilmediğini öğrenmek gayesiyle sormaktan çekinmemelidir. O kadar ki, cebinden kalem, defter, çantasından teyp vs. eksik olmamalı ki, gördüğü ve duyduğu bilgileri kaydedebilsin.

5. İlmi Öğretmenden Almak

İnsanoğlu dünyaya bilgisiz gelir, her şeyi bir bilenden, ya bizzat, ya da dolaylı olarak öğrenir. Bu itibarla öğrenci de bilgi ve sanat öğreneceği bir öğretmene muhtaçtır. Özellikle İslâm eğitiminde ilmi bizzat ders veren muallimden öğren-

---

44 İbn Cemâ'a, 86; Zernûci, 20; Gazâli, *İhya*, I, 85; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 84a; Yusuf Hashâcib, 44.
45 Zernûci, 20.
46 Zernûcî, 20.
47 Zernûcî, 20.
48 Zernûci, 20.

meye özen gösterilmiş, talebenin özellikle başlangıçta ilmi tek başına kitaplardan almasına karşı çıkılmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Musibetin en büyüğü, sayfaları hoca edinmektir."[49] "Üstadı olmayan kimsenin üstadı şeytandır."[50] diyenler olmuştur.

İbn Cemâ'a: "Öğrenci, ilmi yalnız başına kitaptan almaktan sakınıp, bizzat hocadan almalıdır."[51] derken, aynı zamanda talebenin her bilgiyi en iyi öğreten, bu hususta araştırması olan, o fenni elde etmiş ve o sahada otorite kabul edilenden almasını öğütlemiş, böylece bir anlamda ilim alacağı hocanın üstün vasıflarını belirtmiştir.

İmâm Şafiî'nin: "İlmi kitap sayfalarından alıp öğrenen kimse, ahkâmı öğrenmekten mahrum kalır." dediği rivayet edilir.[52]

Her ilim, kitaptan alınmaz. Zira öğrencilik yıllarında ilmi doğrudan kitaptan almak, hatâya yol açabilir, hatâyı düzeltmek ise daha zordur.

İlmi bizzat öğretmenden almak, göz ile görmek ve araç-gereçle elde etmek, bir şeyi rivayet ve tarif ile öğrenmekten daha faydalı daha kalıcıdır. Bilfiil işlemek suretiyle elde edilen meleke, rivayet ve tarif yoluyla elde edilen bilgiden daha kuvvetli olup, zihne daha kolay yerleşir.[53]

Ebû Hanîfe: "Hammâd'ın yanında kalarak yetiştim." der. Keza İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf, uzun süre Ebû Hanîfe'nin yanında kalarak ilimde zirveye ulaştılar.[54]

Zernûcî: "İlmin en güzeli hocanın ağzından alman bilgidir. Çünkü onlar, okuduklarının ve duyduklarının en güzelini muhafaza ederler. Muhafaza ettiklerinin en güzelini de öğrencilere anlatırlar."[55] denildiğini kaydeder.

6. Ders Çalışma Yeri ve Zamanı

İnsan için en değerli şeylerden biri de zaman'dır. Çünkü geçen zaman, bir daha geri gelmez. Bu sebeple insan, zamanın değerini anlayıp, boşa geçirmemelidir. Zamanın bir parçası olan gece ve gündüz, çok şeyi alıp götürmektedir. Ömür kısa olduğundan, öğrenci, vaktini boşa geçirmeyip ilimle geçirmeli, iyi değerlendirmelidir. İbnü'l-'Anbûsî şöyle der: "Hatîb el-Bağdâdî zaman kazanmak için elinde kitapla yürür, yürürken de kitap mütâlâa ederdi."[56]

---

49 İbn Cemâ'a, 97.
50 Çelebi, 208.
51 İbn Cemâ'a, 114.
52 İbn Cemâ'a, 87.
53 İbn Haldun, II, 367.
54 *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 78a.
55 Zernûcî, 26; Ayrıca bkz.: *Minhâcü'l-Muallim*, *vr.* 83b. Buna benzer bir söz, Mus'âb b. Zübeyr'e atfedilmektedir. Bkz. Çelebi, 206.
56 Muhâsibî, 144 (Dipnot).

İbn Cemâ'a'nın da belirttiği gibi öğrenci, vaktini taksim etmeli, onu ganimet bilip iyi değerlendirmelidir.[57] Zira ömrünün geri kalan kısmının, kendisi için değeri olmayabilir. Öğrenci, neyi, ne zaman yapacağını (yatıp kalkma, istirahat, ders çalışma, vs.) iyi plânlamalı, tâbir caizse boş vakit bırakmamalıdır.

Ebû'l-Vefâ el-Hanbelî (Ö. 513/1119) şöyle demiştir: "Ömürden bir saati bile boşa harcamam helâl değildir. Tâ ki lisânım ilmi müzakere ve münazaradan, gözlerim kitap mütâlâa etmekten durmadıkça. İstirahat ânında bile ilmî konuları düşünürüm. Uyandığımda okuyup yazma aklıma gelince hemen kalkarım. Seksen yaşında olduğum halde, ilimden yirmi yaşında bulduğum lezzeti buluyorum. İlmi elde etmek için daha çok vaktim olsun diye yemek vaktini kısa tutarım. Parça ekmek yemeyi ve üzerine su dökmeyi tercih ederim. Bunu büyük lokma çiğnerken vakit alır diye ve kitap karıştırmaya bol vakit kalsın diye yaparım."[58]

Yukarıda zikredilen örnekler yanlış anlaşılmamalı, onlara zamanı iyi değerlendirme açısından bakılmalıdır.

Öğrenci, geceleri ve tenhâ yerleri ganimet bilmelidir. Nitekim Zernûcî, Yahya b. Mu'âz er-Râzî'nin: "Geceler uzundur, devamlı uyuyarak onu kısaltma. Gündüzler aydınlıktır, günahınla onu karartma." dediğini nakleder.[59]

İslâm eğitimcileri bilhassa geceleyin ve seher vakti ders çalışmanın daha uygun olduğunu ifâde etmişlerdir. Bu mânâda İbn Abbâs (r.a.): "Gece bir saat ilim mütâlâa etmek, onu tamamen ihya etmek gibidir." derken, Ebû Hüreyre (r.a.) de: "Gecenin üçte birini hadîs mütâlâa ederek geçirirdim." demiştir.[60]

Bu vakitlerde sessizlik hüküm sürdüğünden, dikkat dağılmaz, okunan daha iyi anlaşılır. Öğrenci gerektiğinde bu vakitleri değerlendirmek için uykusuz da kalabilir. Öğretmen ve öğrenci, ilmî bir mesele üzerinde sabah namazından önce ve sonra düşünür. Çünkü bu vakitte düşünmek çok faydalıdır. Seher vaktinde kalp temiz ve kötü duygulardan uzaktır.[61]

el-Bağdâdî: "Ezber için en uygun zaman, seher vaktidir. Sonra öğle vakti, sonra sabah vaktidir. Geceleyin ezberlemek, gündüz ezberlemekten, aç iken ezberlemek, tok iken ezberlemekten daha faydalıdır."[62] derken, İbn Cemâ'a, ilimle meşgul olanlara daha pedagojik ve bugün de geçerli olabilecek bir çalışma programı sunmaktadır: *"Ezberlemek için en uygun zaman seher vakti, araştırma için sabah vakti, yazma için öğle sonrası, mütâlâa ve müzâkere için de gece vakti*dir."[63]

---

57 İbn Cemâ'a, 72

58 Muhâsibî, 144 (Dipnot).

59 Zernûci, 21; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 196.

60 Dârimî, I, 82, 149.

61 Aliyyü'l-Kârî, I, 115; Taşköprüzâde, I, 47; Kâtip Çelebi, I, 45; Dağ-Öymen, 244.

62 İbn Cemâ'a, 73; Nuveyrî, vr. 4b.

63 İbn Cemâ'a, 72.

Öğrenci tenhâ ve sessiz yerlerde ders çalışmalıdır. Çünkü yalnızlık, sakin ve tenhâ yer, anlayışı ve dikkati daha çok toplayıcıdır. Öte yandan tenha yerler, düşünce ve zihin berraklığına, ayrıca gerçeği kavramaya daha müsaittir. Kalabalık, yol kenarı ve gürültülü yerlerde ders çalışmak zihni dağıtır, anlamayı güçleştirir, başarısızlığa sebep olur.

el-Bağdâdî şöyle der: "Ders çalışmaya en uygun yer, oyalayıcı ve meşgul edici şeylerden uzak olan yerlerdir. Bitki ve yeşillikler arasında, nehir kenarında, yol boyunda, gürültülü yerlerde ders çalışmak ve ezber yapmak tavsiye edilmemiştir. Zira bunlar zihni dağıtır, kalbi meşgul eder."[64]

Artık şöyle diyebiliriz: Öğrenci, öğrenme ve ilim elde etmede son derece önem arz eden ders çalışma için uygun yer ve zaman seçimine dikkat etmeli, bu hususta İslâm eğitimcilerinin söz ve tavsiyelerine kulak vermelidir. İfâde etmeye çalıştığımız gibi, onlar bu konuda daha çok tenhâ yerleri ve geceyi tercîh ve tavsiye etmişlerdir. Günümüz eğitimcileri de öğrencinin tenha ve sessiz yerlerde ders çalışmasını tavsiye ederler.[65]

7. Seyahatle İlim Öğrenme

Hz. Peygamber: **"İlim öğrenme gayesiyle yola çıkan, Allah yolunda cihâda çıkmış gibidir. Gurbette ilim tahsil ederken ölen ise şehittir."**[66] buyurmuştur. O'nun insanları ilim tahsiline teşvik ve ilim yolunda karşılaşılacak engelleri aşmak için koymuş olduğu bu ilke her tarafa yayıldı. Ayrıca fetihlerin genişlemesi ve tedvin hareketinin başlaması, bilhassa tâbiûn'un diyar diyar dolaşıp sünnetleri toplamayı dînî bir vazife saymalarını teşvîk etti.[67]

İlim tahsili için birtakım engelleri aşmak, dünyevî meşguliyeti azaltmak gerekir. Bu sebeple geçmiş asırlarda öğrenciler, genellikle ilim tahsili için gurbeti seçmişler, bulundukları köy ve kasaba dışında tahsil görmüşlerdir. Çünkü düşünce dağılınca, gerçekleri kavramak ve meselelerin derinliğine inmek zorlaşır. İşte Rasûlullah'ın hadîslerini tedvin hareketi ve meşguliyeti azaltma gibi motifler, müslüman talebeleri harekete geçirmiştir. Neticede birçokları, bu uğurda uzun yolculuklar yapmıştır. Şâir:

> "Siz, yüksek fikirleri kolayca elde etmek istiyorsunuz.
> Halbuki bal uğrunda, arının iğnesine katlanmak gerekir."[68]

der.

---

64 İbn Cemâ'a, 73; Nuveyrî, vr.4b.
65 Pressey-Robinson, II, 229.
66 Buharî, *İlim*, 10.
67 *Tecrid*, I, 46.
68 İbn Cemâ'a, 27.

İşte müslüman talebeler ilmin kolay elde edilemediğini anlamışlar, seyahatin güç, yolculuğun zor olduğu devirlerde ilim uğrunda rüzgâr gibi yol kat etmişler, tek başına veya grup olarak bıkmadan ilim yolculuklarını sürdürmüşlerdir. Öte yandan sınırları son derece geniş olan İslâm âlemi, tek bir ülke hâline getirilmiş, karış karış taranmış, her tarafta ilmî bir hareket ve canlılık meydana gelmiştir. Bu seyahatlerle öğrenciler, hem ilim öğreniyorlar, hem de onların bu hareketi ilim öğrenme hususunda başkalarını bu yola teşvîk ediyordu.

Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır arasında geçen kıssa, âyet ve hadîslerle anlatılmıştır.[69] Hadis ile âyetler birlikte ele alınınca konu daha iyi anlaşılır. Bundan, ilim tahsili için uzak mesafelere gitmenin fazileti sonucuna varılabilir. Hz. Musa'nın sünnetine uyarak sahabe ve sonra gelenler ilim almak ve ilmi yaymak için diyar diyar dolaşmışlardır. Nitekim Buhârî, Câbir b. Abdillâh'ın, Abdullah b. Uneys'den bir hadîsi rivayet için bir ay yolculuk yaptığını kaydeder.[70]

İbn Haldun, ilim tahsili için yapılan yolculuklardan uzun uzun bahseder. O'nun verdiği bilgileri özetle aşağıya almak istiyoruz:

"İlimleri öğrenmek için yapılan yolculuklar, son derece faydalıdır. Çünkü insanlar bilgi, ahlâk ve başkalarından öğrenecekleri meslek ve fazileti, bazen öğretmenlerden öğrenmek ve onların telkinleri ile, bazen de ehli olan birisini taklid etmek ve onunla karşı karşıya gelmek suretiyle alırlar. Seyahat, talebenin hocalarının çokluğunu ifâde eder. O her bilginden ayrı bir bilgi alır. Öğretmenlerin çokluğu nisbetinde elde edilen alışkanlık ve meleke daha sağlamdır."[71]

Seyahatle elde edilen bilginin daha faydalı ve verimli olduğu, bilinen bir gerçektir. "Çok okuyan mı, yoksa çok gezen mi çok bilir?" atasözü de bu gerçeği ifâde eder.

İlim yolunda yapılan yolculuklar sahabe devrinde başlamıştır. Bütün güçlüklere rağmen talebeler, âlimlerle buluşmak ve onlardan ilim öğrenmek için seyahatlere devam ediyordu. Fakat hicrî V. asırda, ortaya başka bir hâdise çıktı. Bu da gerekli imkânları ve seçkin kadrosuyla medreselerin kuruluşu idi. Artık büyük ölçüde bir tek âlimin peşinde koşmak ve uzun yolculuklar, yerini müderrisleri dinlemek üzere bu kurumların bulunduğu yerlere gitmeye bıraktı. Böylece eğitim ve öğretimde örgün ve daha merkeziyetçi bir yol takip edilmeye başlandı.

İslâm eğitiminde başlangıçtan beri bilinen ve tatbik edilen ilmi, kaynağından almak ve bu esnada uzun yolculuklar yaparken, birçok bilgiler elde etme metoduna öğretimde "Gözlem ve Deney Metodu" diyebiliriz. Ayrıca, bu yolculuklar öğrencinin görüşünü ve çeşitli bölgelerde yaşayan halkın sosyo-kültürel yapısı hakkındaki bilgisini arttırıyordu.

---

[69] *el-Kehf*, (18), 60-82; Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 46.
[70] Buhârî, *İlim*, 50.
[71] İbn Haldun, III, 162-164; Ayrıca bkz.: Çelebi, 326-336.

8. Eğitimde Niyet ve Gaye

Niyet, her şeyin başı, amelin özü ve yön vericisi durumundadır. Her iş, hareket ve davranış, niyete tâbidir. Her şey onun üzerine bina edilir. Niyete göre yapılan iş doğru olur, değer ifâde eder.

Niyet, kalbin bir şeye yönelmesidir ve o şeyi yapma veya yapmama hususundaki kesin karârıdır.[72]

Bütün ibâdetlerde aslolan niyettir. Nitekim Hz. Peygamber: **"Amellerin değer ölçüsü niyetlerdir. Herkesin eline geçecek olan da niyet ettiğidir."**[73] buyurur.

İslâm eğitimcilerinin hemen hepsi, ilimde niyetin esas olduğu üzerinde önemle durmuşlardır. Zernûcî, Gazali, İbn Cemâ'a, Taşköprüzâde'yi misâl verebiliriz. Bunlar arasında, eserlerinde niyet hakkında müstakil bölüm ayıranlar bile vardır.[74]

Öğrencinin ilim tahsiline başlarken niyet etmesi gerekir. Çünkü fiil ve davranışlarda aslolan niyettir. Hattâ hâlis bir niyetle elde edilen ilim, amelden üstündür. İlme, ancak başlangıçta yapılacak sağlam bir niyetle ulaşılır.[75]

Öğrenci Allah'ın rızâsını kazanmak, âhiret saadetini elde etmek, öğrenmekle kendi cehaletini gidermek, başkalarını aydınlatmak, dîni ihya etmek, ilimle amel etmek, Allah'a yaklaşmak vs. gibi esaslara yönelmekle başlangıçta niyet etmelidir.[76]

Niyet sağlam olursa, ilim artar. Şayet niyet Allah rızâsı dışında bir gayeye yönelirse çalışmalar boşa gider. Zira "İlmi ligayrillah taallüm bâtıl ve amel için olmayan taleb-i ilim bî-nef ve âtıldır."[77] Nitekim Hz. Peygamber Allah rızası dışında ilim tahsilini uygun görmemiştir.[78]

Ebû Yûsuf: "Ey insanlar, ilminizle Allah'ı arzulayınız. Çünkü mütevazi bir niyetle girdiğim her meclisten oradakiler tarafından yükseltilerek ayrıldım. Halka büyüklük taslamak gayesiyle oturduğum her yerden, mahcup olarak ayrıldım. İlim ancak bir ibâdet ve Allah'a yaklaşma vasıtasıdır." demiştir.[79]

Öğrenci, hareket ve davranışlarına yön vermek için önce niyetini düzeltmeye çalışmalıdır. Süfyân es-Sevrî: "Niyetimi düzeltmek için uğraştığım kadar, hiçbir şeyle uğraşmadım."[80] der.

Öğrenci, insanların ilgisini çekmek, dünyalık almak, dünyevî gayelere ulaşmak, makam ve şöhret elde etmek, hizmet edilmek, arkadaşları arasında öne çıkmak

---

72 Muhâsibî, 45 (Dipnot).
73 Buhârî, *Bed'u'l-Vahy*, 1; Müslim, *İmâre*, 45; İbn Mâce, *Zühd*, 21.
74 Zernûcî, 5; İbn Cemâ'a, 68; Gazâlî, I, 89; Taşköprüzâde, I, 40; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 82b; İbn Rüşd, *Mukaddemâtü'l-Mümehhidât*, Beyrut 1968, 46; Hatîbu'l-Bağdâdî, I, 81-91.
75 Gazâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye*, 2.
76 İbn Cemâ'a, 68.
77 Taşköprüzâde, I, 40.
78 Ebû Dâvûd, *İlim*, 12; İbn Mâce, *Mukaddime*, 23; Ahmed b. Hanbel, II, 338; İbn Abdilberr, I, 236.
79 İbn Cemâ'a, 69.
80 İbn Cemâ'a, 68.

gayesiyle ilim tahsil etmekten kaçınmalıdır. Hattâ kendine âlim desinler diye bile, ilim tahsili uygun görülmemiştir.[81]

Hz. Peygamber bizi, her konuda olduğu gibi, bu konuda da uyarmaktadır.: **"İlmi âlimlerle boy ölçüşmek, anormal insanlarla tartışmak ve insanların yönelmesini istemek için öğrenmeyiniz."**[82]

Başlangıçta niyet olmayabilir. Burada verilmek istenen ilim sahibi olmak isteyenlerin niyetidir. Yoksa bir ilkokul, hattâ ortaokul öğrencisinin niyetten ve şöhretten haberi yoktur. Fakat, öğretmen, onları yavaş yavaş niyete alıştırır. Başlangıçta iyi yönde olmayan ilim sahipleri sonra değişirler. Nitekim Habîb b. Ebî Sabit der ki: "Biz ilmi istedik, halbuki başlangıçta niyetimiz yoktu. Niyet daha sonra geldi."[83]

Öğrenci, ilimde üstün gaye, yüce hedefler peşinde olmalıdır. Kuşların yükselip uçması, nasıl ki çift kanatla mümkünse, öğrencinin de ilmî derinliklere ulaşması, üstün gayret ve yüce hedef iledir. Zernûcî'ye göre, çalışmak ve üstün hedef, ilim tahsilinde iki ana unsurdur. Üstün gayesi olup da çalışmayan, çalışıp da üstün gayesi olmayan ilimden ancak azıcık bir şey elde edebilir.[84] Hedef ve gayeyi eğitim ve öğretimde en önemli motivler arasında sayabiliriz. Çünkü üstün bir hedef olmayınca eğitim ve öğretim mânâsızlaşır. Dolayısıyla öğrenci, bu üstün hedefe doğru yol almalıdır.

İslâm'da eğitim-öğretimin tarih boyunca şu üç hedefe yöneldiğini söyleyebiliriz

Dînî hedef,

İçtimaî hedef,

Maddî hedef,

a. *Dînî hedef:* Başlangıçta İslâm eğitim-öğretimi dînî hedefe dayanıyordu. Önde gelen İslâm eğitimcilerinden biri olan Zernûcî, "Ta'lîmu'l-Müteallim" adlı eserinde, eğitimin dînî hedefi üzerinde durur. O'na göre eğitimin gayesi, Allah'ın rızâ ve lütfuna kavuşmak, ebedî saadeti elde etmektir.[85] Gazâlî de "Evlâdım, söz ve fiilinin, dîne uygun olması gerekir. Zira dîne uymayan ilim ve amel, sapıklıktır."[86] der.

Öğretim, bir nevî ibâdettir. Dünyevî bir gaye taşıması pek hoş karşılanmaz. O dünyevî kazanç temin etmek için değil; ilâhî rızâyı elde etmek yolunda bir hizmettir. Eğitimde dînî amacın yanında, şahsiyetin teşekkülü, fazilet terbiyesi ve cehale-

---

81 İbn Mâce, *Mukaddime*, 23.
82 İbn Mâce, *Mukaddime*, 23.
83 İbn Abdilberr, II, 28.
84 Zernûcî, 14; *Minhâcü'l-Muallim*, 84b.
85 Zernûcî, 6.
86 Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, 125.

tin yok edilmesi de önemlidir. Dindarlık ilimle güzeldir. Zühd ve takvanın ilimsiz, sağlıklı olarak yerine getirilmesi zordur.[87]

b. *İçtimaî Hedef:* Bilgi, sahibine güç, kuvvet ve güven verir. Bu sayede şeref ve izzete ulaşır, takva bu yolla elde edilir. İlim, izzet, prestij ve şeref sağlar. "Öğren, çünkü bilgi, sahibi için bir zînet, bütün övülenler için ise bir alâmet ve fazilettir."[88] denmiştir.

İlim, sahibine hürmet ve şeref kazandırır. Bu mânâda Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Sizden îmân edenleri, Allah yükseltir. İlim verilenleri ise kat kat derecelerle yükseltir."[89]

İlim sahibi olanların, her toplumda, takdirle karşılandığı herkesçe bilinmektedir. İlim, kendisinden elde edilecek haz ve mutluluk için aranmalıdır.[90]

c. *Maddî Hedef:* İslâm eğitiminde ilmin, zaman zaman maddî kazanç getirdiğine işaret edenler de olmuştur. Halîfe Abdülmelik, eğitimi, geçim sıkıntısı çekenlere bir çeşit yardım etme şeklinde düşünmüştür.[91] Mus'ab b. Zübeyr ise: "İlim öğren, malın varsa süs olur, yoksa mal kazandırır."[92] der. İbn Haldun da, zamanında birçok insanın geçim amacıyla kimya ilmiyle uğraştığını belirtir ve"Öğretmenler, mesleklerini geçim sağlamak üzere icra ettiler."[93] diye ilâve eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Küttâb'da öğretmenlerin çocuklara para karşılığı, Kur'ân ve okuma-yazma öğrettiği bilinmektedir.

Eğitimin hedefi, maddî kazançtan ziyâde, şahsiyet teşekkülüdür. Sadece geçim gayesiyle bir bilim dalıyla uğraşan kimse, gerçek âlim sayılmamıştır. Mezopotamya âlimleri, medreselerin ilk teşekkülü devrinde, sırf geçim temini maksadıyla buraya okumaya gelenler yüzünden, ilim erbabı arasında vuku bulan seviye düşüklüğüne şâhid olmuşlar ve bu duruma çok üzüldüklerini ifâde etmişlerdir.[94]

Böylece İslâm eğitiminde öğrencilikle ilgili genel prensiplere bir göz attıktan sonra, artık öğrenciliğin temel şartları ve öğrencide bulunması istenen temel özellikleri incelemeye geçebiliriz.

---

87 Zernûcî, 5.
88 Zernûcî, 3; Mâverdî, 41
89 *el-Mücâdele, (58),* 11.
90 Zernûcî, 20.
91 Mâverdî, 40.
92 Mâverdî, 40.
93 İbn Haldun, III, 79.
94 Kâtip Çelebi, I, 53.

II. ÖĞRENCİLİĞİN TEMEL ŞARTLARI VE ÖĞRENCİDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

Bir işi yapabilmek ve bir iş sahibi olabilmek için aranan birtakım şartlar vardır. Bu şartlara, **temel şartlar** diyoruz. İslâm'ın da kelime-i şehâdet, namaz, oruç, hacc, zekât gibi beş temel şartı vardır. Namazla mükellef olmak için akıllı ve bulûğ çağına erişmiş olmak da bir temel şarttır. Bugün basit bir işten tutun da, evlenmeye kadar her hususta birtakım şartlar aranır. Aslında bu şartlara, aday olma şartları da diyebiliriz. Meselâ bir okula girebilmek için, bir alt seviyedeki okulun diploması, nüfus cüzdanı, ikâmetgâh gibi belgeler istenir. Bu şartları hâiz olmayanlar okula girmeye hak kazanamazlar. Bu temel şartlar, aşağı-yukarı bir işe girmek için de aranır. İslâm eğitiminde de, ilim adamı olmak isteyen öğrencide birtakım şartlar aranmıştır. Aşağıda bu şartları kısaca inceleyeceğiz.

İslâm eğitimcilerinin ilim sahibi olmak isteyen öğrencilerde aradıkları şartlar, şüphesiz şimdi istenen şartlardan farklıdır. Onlar daha çok ilim elde edebilmek için aranan, manevî şartlar üzerinde durmuşlardır.

A. Öğrenciliğin Temel Şartları

İslâm eğitimcileri, öğrenci olabilmek için birtakım özellikler ararlar. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

1. Akıl ve Zekâ

İlim tahsilinde akıl ve zekâ ilk sırayı alır. Zekî olmayan kimse, ilim sahibi olamaz. Çünkü, ilme giden yollar uzun olduğu kadar, sarp ve çetindir. İlimde yol almak, incelikleri kavramak, ancak zekâ ile kabildir. Zira, gerçekler akılla idrâk edilir. İlmî derinliklere dalabilmek için de zekî olmak gerekir. Öğrenilen bilgileri saklayan yer de hafızadır. Hz. Ali zekâyı öğrencide aranan ilk şart olarak kabul eder.[95] Hem zekî, hem de çalışkan bir öğrencinin başarılı olacağı tartışılamaz. Bu bakımdan özellikle zekî ve çalışkan öğrencileri bir üst eğitim kurumunda öğrenim görmeye teşvik etmek gerekir.

2. Öğrenme Hırsı

Öğrenci, büyük bir öğrenme arzusu ile yola çıkmalı, öğrenme motivi güçlü olmalıdır. Sadece zekâ, öğrenciyi ilim yolunda başarıya ulaştırmak için yeterli sayılmaz. Nice zekî olanlar vardır ki, hırslarını başka yönlerde kullandıklarından, ilimde başarılı olamamışlardır. Öğrenci, kendini tamamen ilme vermelidir. "Sen ilme kendini tamamen vermezsen, ilim sana zerresini vermez." denmiştir. Mâverdî'nin

---

[95] Zernûcî, 8.

de belirttiği gibi, bıkkınlık geldikçe öğrenciyi derse sürükleyen aşırı bir öğrenme hırsı ve rekabet duygusu olmalıdır.[96]

3. Sabır

Her şey için bir engel bulunduğu halde, ilim yolunda pek çok engelin olduğu bir vakıadır. İlim yolcusu bu yolda karşılaşacağı engelleri aşmasını bilmelidir. Öğrencinin önüne çıkan zorluklara sabretmesi de öğrenciliğin temel şartlarındandır.[97]

4. Kâfi Maişet

Öğrenci, geçimini sağlamada başkasına muhtaç olmamalıdır. Maddî sıkıntılar içerisinde olan öğrenci, kendini gerçek mânâda ilme, derse ve öğrenciliğe veremez. Çünkü ihtiyaçlar kalbi devamlı meşgul ettiğinden, bu durum ilim tahsiline manî olur. Bunun sonucu birçok öğrenci kendini yeterince öğrenme faaliyetine veremediğinden tahsili yarıda bırakmak zorunda kalır. Bu itibarla İslâm eğitiminde ilimle uğraşanların yeterli maddî zenginliğe sahip olmaları veya en azından bu ihtiyaçların tahsîl müesseseleri tarafından asgarî şekilde karşılanması usûlü benimsenmiştir.[98] Bu şart, günümüzde daha da önem kazanmış bulunmaktadır. Çünkü hayat şartları, düne göre daha çok ağırlaşmıştır. Meşhur âlimlerin başkasına muhtaç olmadıklarını görüyoruz. Meselâ, İmâm-ı 'Azam bir yandan ticâretle uğraşıyor, bir yandan da ilmî faaliyetlerini sürdürüyordu. Fakir fakat üstün kabiliyetli olan öğrencileri ise devlet imkânlarıyla desteklemek yerinde bir hareket olur.

5. Ruh ve Beden Sağlığı

Ruh ve beden sağlığı yerinde olmayanın kâfi derecede ilme ulaşamayacağı açıktır. Zira ruh ve beden sağlığı yerinde olmayan, uzun süre ve istenen şekilde çalışamaz dolayısıyla, derslerinde başarılı olamaz. Bu bakımdan son zamanlarda eğitimi, iktisatla tıp-sağlık arasına oturtan eğitimciler vardır. Gerçekten de ekonomik problemi olmayan ve ruh-beden sağlığı yerinde olan öğrencileri eğitmek daha kolay olmaktadır. Başka bir ifadeyle ruh-beden sağlığı yerinde ve yeterli ekonomik imkanlara sahip olanlar, eğitim imkanlarından diğerlerine göre daha çok yararlanırlar.

---

96 Mâverdî, 74.
97 Zernûcî, 8.
98 Bağdadî

6. Geniş İlim ve Kültür

Geniş bir ilim ve kültüre sahip, öğretim usullerini bilen ve öğretmek azminde olan ideal bir öğretmenin varlığı. Hz. Ali:"Öğretmenin rehberliği" derken, öğrencinin bir öğretmene olan ihtiyâcını belirtmiş olur.[99]

7. Bekârlık

İslâm eğitimcileri, eğitim-öğretim esnasında, öğrencinin zamanını tamamen ilme verebilmesi için, imkân dahilinde bekâr olmasını tercih etmişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî: "Talebeye mümkün olduğu kadar bekâr kalması uygundur. Evlilik hukuku ile uğraşmak, onu ilimle yeterince meşguliyetten alıkoyar. Geçim temini ile uğraşmak ise, ilmin kemâline manî olur."[100] der. Buna göre öğrencinin öğrencilik yıllarında bekârlığı tercih etmesi müstehaptır.[101]

Kısaca evliliğe ihtiyaç hissetmeyen veya ona madden gücü yetmeyen, oruç tutarak nefsine hâkim olabilen öğrencinin bekâr kalması yerinde olur. Öğrenci kalben ve zihnen daha çok ilimle meşgul olmalıdır. Evlilik ise, ilim dışı meşguliyeti arttırırken, ilimle meşguliyeti azaltır. Ancak, şartları uygun olan veya nefsine hakim olmada zorlanan öğrenciler de evlenmelidir.

B. Öğrencide Bulunması Gereken Özellikler

Eğitim iyi ve sağlam karakterli nesiller yetiştirmek olduğuna göre, bu nesillerin ahlâk ve fazilet sahibi olmaları gerekir. İslâm eğitimcileri, öğrencide bulunması gereken vasıflar hakkında geniş bilgi vermişlerdir. Biz bu bölümde, öğrencinin ahlâkî özellikleri üzerinde duracağız.

1. Güzel Ahlâk

Kalp temizliği ve güzel ahlâk, ilimde iyi yetişmenin ilk ve en önemli özelliklerinden biridir. Öğrenci, her şeyden önce kalbini olumsuz duygu ve çirkin davranışlardan temizlemelidir. İslâm eğitimcilerine göre, ilme başlamadan önce yapılacak kalp temizliği, namazdan önce alınan abdest gibidir. Çünkü ilim öğrenmek de kalbin bir ibâdetidir.[102] Öğrenci, ilme başlamadan önce kalbe yerleşen kötü huy ve çirkin davranışları, iyi huy, güzel ahlâk ve davranış hâline getirmeye çalışmalıdır. İbn Cemâ'a: "Öğrenci, güzel ahlâktan yoksun, din ve takva yönünden noksan olduğu halde ilmi araştırmaya çalışmasın."[103] der.

---

[99] Zernûcî, 8.
[100] İbn Cemâ'a, 72, 198.
[101] Bağdadî, I, 101.
[102] Taşköprüzâde, I, 38; K. Çelebi, 1, 45.
[103] İbn Cemâ'a, 85; Ayrıca bkz.: Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I, 163.

Öte yandan öğrenci, kalbini ve nefsini her türlü kötülükten temizlemelidir. Böylece ilmi, daha kolay elde eder, metin ezberlemesi ve dersi öğrenmesi kolaylaşır, derinliklerde bulunan ilmî gerçeklere ulaşır. Kalp, ilim için temizlenip hazır hâle getirilince, öğrenme kabiliyeti de artar. Kalp bir tarla gibidir. Tarla nasıl temizlenip ekime hazır hâle getirilirse, kalp de ilim tahsiline hazır hâle getirilmelidir. Böylece maksat hâsıl olsun ve istenilen verim fazlasıyla elde edilebilsin. Bu arada eğitimin ve özellikle de din eğitiminin amacı, nefis ve kalbi temizlemek olduğu söylenebilir.[104]

Hz. Peygamber, meşhur hadislerinde: **"Bedende bir et parçası vardır. O iyi olduğu zaman, diğer uzuvlar da iyi, o kötü olduğu zaman diğer uzuvlardan fışkıran davranışlar da kötüdür. İşte o, kalptir."**[105] buyurarak kalbin beden içindeki yerine ve önemine işaret ederek eğitimcileri ikâz etmiştir. Çocuk ve gencin beden ve zihin eğitimi kadar, karakter eğitiminin de önemli olduğu belirtilmektedir. [106]

İslâm eğitiminde öğrencinin güzel ahlâk sahibi olmasına büyük önem verilmiştir. Hatta bir zamanlar öğrenci, kendisine ilim verilmeden önce, ahlâk yönüyle imtihan edilir, durumu araştırılırdı. Eğer kendisinde kötü ahlâk ve olumsuz nitelikler görülen öğrenciyi, fesada sebep olacağı, öğrendiklerini kötü yolda kullanacağı düşünce ve endişesiyle öğretmenler, gerektiğinde onu ilimden uzaklaştırır, eğitmekten vaz geçebilirdi. Şayet tecrübe ettikleri öğrenciyi güzel ahlâk sahibi görürlerse derhal okula alır, onun eğitimi ile meşgul olup, tahsilini tamamlamadan asla bırakmazlardı. Çünkü ilimde noksanlık ferde ve topluma zarar verir.[107]

Kötü hareket, çirkin davranış ve olumsuz alışkanlıklar, öğrenciyi meşgul eder, dersten alıkoyar. Bu sebeple Zernûcî, kötülüklerin çok olmasını, ilmi unutmaya sebepler arasında gösterir.[108]

2. İhlâs ve Samimiyet

İhlâs, insanların sabırlı ve dürüst olmaları için lüzumlu bir vasıftır. Samimiyetten uzak kalplerin güzel vasıflarla donatılması mümkün olmaz. İhlâs kalbin kin, garaz, eğrilik gibi duygu ve her türlü kötü zandan uzak olmasıdır. İhlâs ile Hakk'ın rızâsı taleb edilir, yapılan işlerde riya, menfaat ve şöhret gayesi güdülmez. İhlâs bir kalp hareketi ve rûhânî bir davranıştır. Davranışların makbul oluşu niyet ve irâdemizin sağlamlığına bağlıdır. Dolayısıyla ihlâs, kalp temizliğinin ve olgunluğun bir delilidir. Böyle olunca her işe başlarken, niyette ihlâs gereklidir.

---

[104] Bkz.: *el-Bakara*, (2), 129, 151, 174; *Âl-i İmrân*, (3), 77, 164; *el-Cum'a*, (62), 2.
[105] Hadîs için bkz.: Buhârî, *İmân*, 39; Müslim, *Müsâkât*, 107.
[106] Refia Şemin, *Karakter Formasyonu*, İstanbul 1976, 3.
[107] Taşköprüzâde, I, 38; *Mahzenü'l-Ulûm*, 74.
[108] Zernûcî, 27.

Öğrencide bulunması gereken ahlâkî vasıflardan biri de, onun ihlâs sahibi olmasıdır. Bu sebeple öğrenci, ilmi ile amel etmeli, hareket ve davranışlarında samimî olmalıdır. İslâm eğitimcileri, öğrencinin samîmi olup olmadığını öncelikle ilme niyette ararlar. Onlara göre samimî bir öğrenci, ilmi ile Allah'a ibâdet edeceğine, bilmeyenlere öğretip, gafilleri îkâz edeceğine niyet eder ve niyetine uygun davranır. Samimî bir öğrenci, halk arasında sivrilmek, kibirlenmek gibi dînen ve aklen çirkin olan kötü bir niyetle yola çıkmaz.[109] Çünkü Hz. Peygamber bu niyetle ilim öğrenenin cehenneme gideceğini haber vermiş, [110] Allah Teâlâ da ihlâslı kulların ilâhî azaba dûçâr olmayacaklarını belirtmiştir.[111]

Diyebiliriz ki, öğrenci ilmi ihlâs ile öğrenip başkalarına öğretmeli, ilme, âlime, arkadaşına ve kitaba sınırsız bir samimiyetle bağlanmalıdır. Zira samimiyet, öğrenci, ilim ve öğretmen arasında güçlü bir bağ ve köprüdür. Gazâlî'nin deyimiyle; ihlâs, bütün işleri Allah için yapmaktır.[112]

3. Takva

Öğrenci, büyük-küçük bütün günah ve kötü davranışlardan titizlikle sakınmalıdır. Günahtan sakınan, kötü davranıştan uzak olan öğrenci, kolay öğrenir, ilimden faydalanır, başkalarına da fayda verir. Öğrenci, takva esaslarına uymalıdır. Zernûcî, takva hususunda öğrencinin çok yemekten, yersiz konuşmaktan ve sokakta bir şeyler yemekten sakınması gereği üzerinde ısrarla durur. Çünkü alma gücü olmayanların gözü, onun üzerindedir ki, böyle yapılırsa alım gücü olmayanlara bir çeşit eziyet edilmiş olur.[113]

Öğrenci, kötü alışkanlığı olan, fitne çıkaran ve boş gezenlerden uzak olmalıdır. Alimlerden biri, talebesine şu tavsiyede bulunur: "Dedikodu yapandan ve çok konuşanlardan uzak ol. Zira çok konuşan ömrünü çalmış, vaktini boşa harcamış olur. Boş konuşmaları dinlemek, ömrü kısaltacağı gibi, vakti de öldürür."[114]

Öğrenci, farzlara riâyet ettiği gibi, mendub ve sünnetlere de riâyette tembellik etmemeli, bunları yerine getirmede gevşek davranmamalıdır. Çünkü mendublara karşı gevşek davranan, sünnetten, sünneti yerine getirmede gevşek davranan farzlardan, farzlarda kusur gösterenler de cennetten mahrum kalır.[115] Halbuki sünnetler farzların şekil, söz veya fiil olarak tefsiri durumundadır.

---

[109] Kâtip Çelebi, I, 45.
[110] Ebû Dâvûd, *İlim*, 12; İbn Mâce, *Mukaddime*, 23.
[111] *es-Sâffât*, (37), 40, 74, 128, 160.
[112] Gazâlî, 130.
[113] Zernûcî, 27; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 197.
[114] Zernûcî, 28.
[115] Zernûcî, 28; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 197.

4. Şükür

Ruhu temizleyen ve faziletlerle donatan vasıflardan biri de şükürdür. Allah'ın yücelik ve sevgisinin, söz ve davranışla ifâdesi olan şükür, nimeti vereni düşünüp, nimeti itiraf ve ikrar ederek, bu lütfundan dolayı Allah'a teşekkür etmektir. Gazâlî'ye göre şükür; ilim, hâl ve davranışlardan meydana gelir. Şükürde ilim, hâl ve amel birbirini takip eder. İnsan ilmiyle nimeti verenin nimetini tanır, tavrı ile nimet karşısında sevincini belirtir, davranışlarıyla da onu verenin gaye ve arzusuna uygun hareket eder. Hareketlerine kalbi, uzuvları ve lisânı ortak olur.[116] Kuşeyrî de şükrün dil, beden ve uzuvla olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtir.[117]

Bütün ibâdetler şükürdür. İnsanlarla iyi geçinmek, iyilik yapmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi. Öte yandan ilim sahibinin ilmini diğer insanlara öğretmesi, kitap yazması, konferans vermesi, öğrencinin öğretmenlerine ve büyüklerine saygı göstermesi hepsi birer şükürdür.

Allah (c.c), şükrü tavsiye etmemiş, emretmiştir. **"Mazhâr olduğun nimete şükredenlerden ol!"**[118] Şu halde şükür, verilen nimetin hakkını ödemek, onu yerli yerinde kullanmak, kıymetini bilmektir. Öğrenci de Allah'ın verdiği sıhhat, akıl, ilim gibi nimetlerden dolayı şükretmeli ve Allah'tan ilmini arttırmasını istemelidir. Zira şükür, nimeti ve ilmi arttıran faktörlerden biridir. Öğrenci, bildiğini başkalarına öğreterek, ilminin şükrünü ödemelidir. Sahabe bu yolu tutmuş, daha önce de belirttiğimiz gibi bilmediğini öğrenmiş, bildiğini de öğretmiştir. Genel prensip: "Ya öğrenen ol, ya da öğreten." olmalıdır.

Ebû Hanîfe, ilmin şükrünü yerine getirme hususunda şöyle der: "Ben ilme hamd ve şükürle ulaştım. İlmî bir meseleyi öğrendiğim, anlayıp başarıya ulaştığımda: "Elhamdülillah" dedim. Bu şekilde ilmim artmıştır."[119]

Zernûcî'nin de belirttiği gibi, öğrenci, dil, kalp ve diğer uzuvlar aracılığıyla Allah'a şükür görevini yerine getirmekle birlikte, başarıyı Allah'tan bilmeli, duâ ve niyazla hidâyet ve ilim istemelidir. Çünkü Allah, ilmi isteyene, malı da istediğine verir.[120] Buradan hareketle öğrenci, her zaman ilmi istemeli, ilmin peşine düşmelidir. Nitekim Hz. Peygamber meşhur hadislerinde "İlim istemek, her müslümana farzdır." buyuruyor.Diyebiliriz ki eğitim tarihimizde gördüğümüz başarıların temelinde talebelerin istekli oluşu yatmaktadır.Günümüzde isteksiz öğrencilerin öğrenme zorluğu çektiği bilinmektedir.Mesela bazı öğrenciler, okumak istemedikleri halde ibate ve iaşesi sağlanacağı vaadiyle kırsal kesimden getirilmekte, ancak bazıları istenen başarıyı yakalayamamaktadır.

---

[116] Gazâlî, *İhya*, III, 2204.
[117] Kuşeyrî, *Risale*, Mısır, 1966, 387.
[118] *el-A'râf*, (7), 144.
[119] Zernûcî, 21.
[120] Zernûcî, 21; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 85a.

5. Kanaat

Kanaat elde olanla yetinmektir. Zıddı ise, hırs ve tama'dır. Öğrenci, hayat için lüzumlu olan şeylerin az bile olsa kolay olanına kanaat etmelidir. Meselâ, eski bile olsa temiz bir elbise yeterli olabilir. Güçlüklerle yaşamaya sabreden, ilimde yükselir.

eş-Şâfi'î: "Mal mülkle fazlaca uğraşan ve nefsine düşkün olan, ilim istemesin, zira başarılı olamaz. Fakat ilmi, nefsi zelil etmek, yaşama darlığı ve âlimlere hizmet etmekle isteyen arzusuna ulaşır."[121] der. İmâm Mâlik de: "Talebe maddî imkânsızlıklara tahammül ve ilmi her şeye tercih ederek, ilimde zirveye ulaşır."[122] der.

Şiddetli bir geçim sıkıntısı içerisinde bulunmak ilim tahsiline ve ilimde kemâle engelse de -çünkü bu durumda olan, dâima kederli ve kalben meşguldür- öğrenci dünya malına tamah etmeyip, yüce bir idealin sahibi olmalıdır. Bu yüce duygudan dolayıdır ki, ilk asırlarda ilim yolcuları zenginlerin malında gözleri olmasın diye önce, yazı sanatı gibi bir sanat elde edip, para kazanıyor, sonra da ilim tahsil ediyorlardı.[123] Böylece, ihtiyaçlarını karşılamak için bir meslek sahibi olma yolunu benimsiyorlardı.

Öğrenci gözü tok ve mütevâzî olup, maddiyâta birinci derecede önem vermemeli, bu mesele ile kalbini fazla meşgul etmemelidir. Öte yandan geçim sıkıntısına sabretmelidir. Çünkü ilim tahsili sıkıntılıdır. Bu yolda güçlüklere katlanan öğrenci, dünyevî lezzetlerin ötesinde bir hazza ulaşır.

Hz. Ömer, Ka'b (r.a.)'a sordu: "Ezberleyip iyice anladıktan sonra ilmi, âlimlerin kalbinden gideren şey nedir?" Ka'b: "Tama'dır." karşılığını verdi.[124] Gerçekten tama', ilmi öğrenmeye manî olduğu gibi, öğrenilenleri de unutturur. Çünkü tama', tama' edenin kalbini edilenden daha önce karartır ve meşgul eder. Bu durumda bulunan öğrenci, zihni diğer şeylerle meşgul olduğundan, öğrendiklerini tekrar edemez, dolayısıyla öğrendiklerini kolayca unutur. Tama', meşguliyeti çoğalttığından öğrenci, ilimde istenilen seviyeye ulaşamaz.

6. Yeterli Gıda Almak

Az, helâlinden ve yeteri kadar yemek, önemli bir sağlık kuralıdır. Çok yemek, çok su içmeyi gerektirir. Yeme-içmede aşırı gitmek, uyku ve tembelliğe, zaman kaybına ve dikkatinin dağılmasına sebep olur.[125] Bu itibarla Hz. Peygamber , tıbbın esâsını teşkil eden hadislerinde şöyle buyurur: **"İnsanoğlu, midesinden daha kötü**

---

[121] İbn Cemâ'a, 71.
[122] İbn Cemâ'a, 72.
[123] Zernûcî, 22; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 193.
[124] İbn Abdilberr, II, 8.
[125] İbn Cemâ'a, 74; Bağdadî, *II*, 259; İbrahim Hakkı, 305.

bir kap taşımamaktadır. Ona belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer bundan kurtuluş yoksa, onun üçte birini yemek, üçte birini su ile doldursun. Üçte birini de boş bıraksın."[126]

Selef âlimlerinden bazıları şöyle der: "Çok yemeyiniz! Aksi halde çok su içer ve çok uyursunuz. Böylece ilimden çok şey kaybedersiniz.".[127] Çok yemek, tefekkür, çalışma, ilim ve ibâdete manîdir.[128] Bu hususu Lokman hekim şöyle dile getirir: "Yavrucuğum! Mide dolunca, tefekkür uyur, hikmet kesilir de, organlar ibâdet yapamaz hâle gelir."[129] Ayrıca, büyük âlimlerden hiçbiri yeterinden çok yememiş, çok yemekle anılmamıştır. eş-Şâfi'î: "Onaltı yıldan beri doyarak yemek yemedim."[130] demiştir.

Çok yemek, bedenen zararlı olduğu gibi, dînen de mahzurludur. Zira israftır. Cenâb-ı Hak bu hususta: **"Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."**[131] buyurur. Allah Teâlâ bu âyette tıbbı bir araya getirmiştir.

İslâm bilginleri gıdanın helâl olması yanında, temiz olmasına, ayrıca hazmı zor olanlardan ziyade bal ve kuru üzüm gibi tatlı gıdalar yenmesini tavsiye ler.[132]Çünkü tatlı, enerjiye çabuk dönüşür.Bu itibarla iftar etmeye tatlı ile başlanır.

Netice olarak öğrenci yeme ve içmede de israf etmemelidir. Çünkü her istediğini yiyip içmesi de bir nevî israftır. Bu sebeple "Çok yemekten sakın. Zira o, zekâyı, anlayışı köreltir." denmiştir.[133]

7. Tevâzû

İlimle meşgul olanlarda bulunması gereken ahlâkî vasıflardan biri de alçak gönüllü olmak, büyüklenmeyi ve kendini beğenmişliği terk etmektir. Tevâzû kişinin, Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü ve kendi aczini anlamak esâsı üzerinde gelişen fikre dayalı bir duygudur. Büyüklenmenin zıddı olup, şeref ve yükselmenin merdivenidir. Tevâzû, kişiyi yükseklere götüren kanattır diyebiliriz. Nitekim Kâinatın Efendisi:**"Tevâzû, kişiyi ancak yükseltir. O halde mütevâzî olunuz ki, Allah da sizi yükseltsin."**[134] buyurur.

İnsan, âciz bir varlık olduğunu unutmayıp, çocukluk yıllarını hiçbir zaman hatırından çıkarmamalıdır. Öte yandan verilen nimetlerin ve üstün meziyetlerin Al-

---

126 İbn Mâce, *Et'ime*, 50.
127 Kadı 'Iyâz, I, 77.
128 Seyyid Alizâde Yakub Efendi, *Şerh-u Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul, 1299/1881, 245.
129 Kadı 'Iyâz, I, 78.
130 İbn Cemâ'a, 74.
131 *el-A'râf*, (7), 31
132 Bağdadî, II, 262-263; Zernûcî, 29; İbn Cemâ'a, 77.
133 Bağdadî, II, 259.
134 İbn Abdilberr, I, 71.

lah'ın lütfu olduğunu, verenin her zaman geri alabileceğini ve bunların arızî olduğunu düşünerek aczini kabul edip, tevâzûda kusur etmemelidir.

Öğrenci de ilim elde etme hususunda mütevâzî olup, kötü ahlâk ve davranışlardan, özellikle kibirden uzak olmalıdır. İlim, kibirle elde edilemez. Çünkü âlimler: *"Selin yükseklere düşman olduğu gibi, ilim de kibirlenen öğrenciye düşmandır."*[135] demişler. Böylece öğrencinin mütevazi olmasını istemişlerdir.

Öğrencinin bilgili birini bulduğu halde ilminden istifâde etmemesi, ilmi küçümseyip kibirlenmesi olarak kabul edilir. Aslında böyle bir davranış ancak ilmin değerini idrâkten âciz ve bilgisizlerin davranışıdır. Öğrenci, ilim ve irfan hususunda kendini yükselten, ruhunu arıtan ve yol gösteren öğretmenlerine karşı dâima mütevâzî olup, edeb ve tevâzû dolu hareketlerle bilgisinin şükrünü edâ etmeye çalışmalıdır. Bu hususta Hz. Ömer şöyle der: "Hocalarınıza karşı mütevâzî olunuz ki, öğrencileriniz de size karşı mütevâzî olsun. Sakın kibirlilerden olmayınız. Aksi halde ilminiz cehlinize galip gelemez."[136]

Tevâzûun zıddı olan kibir, bütün ahlâkî güzellikleri yok ettiği gibi, akıl noksanlığına da bir delil sayılır. Ali b. Sâbit'in de ifade ettiği gibi kibir duygusu, daha fazla bilgi edinmeye engel olan unsurlardandır.[137]

Öğrenci bütün hareket ve davranışlarında ilme, öğretmene, arkadaşlarına ve insanlara karşı daima mütevâzî olmalı ki, ilmi artsın.

8. Sabır

İlim yolu engebelidir. Öğrenci, bunları tek tek aşarak, bu yoldaki güçlüklere tahammül etmeli, yüce gayesine ulaşmaya çalışmalıdır. Bundan dolayı öğrenci maddî, manevî, şahsî, bedenî ve dersle ilgili bütün zorluklara sabretmelidir. Sabır büyük bir meziyettir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah, Kur'ân'da sabredenlerin mükâfatını hesapsız vereceğini ve onlarla beraber olduğunu ve onları sevdiğini belirtmiştir.[138]

Hz. Ömer şöyle anlatır: "Rasûlullah hasır üzerindeydi. Başının altında içi lif dolu meşin bir yastık vardı. Yanaklarında hasırın izlerini gördüm ve ağladım. O: **"Niye ağlıyorsun?"** buyurdu. "Yâ Rasûlallah, Kisra ve Kayser müreffeh yaşarlar, sen ise Allah'ın Rasûlüsün." dedim de **"Dünyanın onların, Âhiretin senin olmasına razı olmuyor musun?"** karşılığını verdi[139]

---

[135] Zernûcî, 12; Taşköprüzâde, I, 48.
[136] Gazâlî, I, 128.
[137] İbn Abdilberr, I, 173.
[138] *ez-Zümer, (39)*, 10; *el-Enfâl*, (8), 66.
[139] Müslim, *Talâk*, 5.

Öğrenci aç, susuz ve uykusuz kaldığında bile sabredecektir. Aksi halde, rahat edeyim, dünyevî nimetleri tadayım, başkaları gibi yiyip içeyim derse ilme ulaşamaz. Nitekim "Bedeni rahat tutmakla ilim elde edilmez." denilmiştir. [140]

Gündüze kavuşmak isteyen, gecenin karanlığına katlanmalıdır. Zira huzur ve mutluluk zahmetle birlikte gelir. Öğrenci, ilim yolunda karşılaşacağı güçlüklere katlanmalı, engelleri aşmalı ve bilmelidir ki, ilim yolunda engeller vardır. O, bu uğurda yorulduğu ve güçlüklere karşı koyabildiği ölçüde karşılık görür. Güçlüklere katlanabilen, dünyevî lezzetlerden üstün olan ilim lezzetini elde eder. Muhammed b. Hasan, uykusuz geçirdiği gecelerde birtakım ilmî meselelerini hallettiği zaman: "Rahatı seven beyler, bu lezzete asla ulaşamaz." diye nâra atardı.[141]

Öte yandan öğrenci, öğretmenden gelebilecek ezâ ve kötü davranışa da sabretmeli, bu durum onu öğretmen hakkında iyi düşünmekten, onun yolunda gitmekten asla men etmemeli, aksine onun bu davranışını iyiye yormalıdır. "Öğrenme zilletine bir saat katlanmayan, hayat boyu cehalet zilletine katlanmak zorunda kalır."[142] denmiştir. Bu zillete uzun süre sabreden, dünya ve âhiret saadetine erişir. Ebû Yûsuf, ilminden istifade edilen âlime katlanılması gerektiğini ifade eder.[143]

Âlimlerin çoğuna göre ilim öğrenmek, bu yolda güçlüklere katlanmak, Allah yolunda cihaddan daha efdaldir.[144]

Öğrenci basit engellere takılıp da tahsil hayatına son veremez. Zira aklı başında, normal bir insanın ilmi terk etme hususunda özrü olamaz[145] İlim, kolay elde edilemeyen bir hazînedir. Bu itibarla öğrenci, güçlüklere katlanmalıdır. Şu söz ne kadar manidardır: *"İstediğine ancak çalıştığın kadar ulaşırsın."*[146]

Öğrenci ilim uğrunda daha önce karşılaştığı ve katlanmak zorunda kaldığı zorlukları unutup, buna karşılık istikbalde elde edeceklerini düşünmelidir.

Öğrenci bir yandan da dünyevî alâkalarını son derece azaltmalıdır. Zira Allah, insanda iki tarafı da idare etsin diye iki kalp yaratmamıştır.[147] Alâkası dağılan öğrenci, suyu bölünen ve denize dökülmeyip, yarı yolda kaybolan bir akarsuya benzer ki, ilimde hedefe ulaşamaz.

---

140 İbn Abdilberr, I, 109.
141 Zernûcî, 24.
142 İbn Abdilberr, I, 118; İbn Cemâ'a, 91; Nuveyrî, vr. 5a; Bağdadî, I, 222-223.
143 Bağdadî, I, 222.
144 Taşköprüzâde, I, 48.
145 Âdâbü'l-Müteallimîn, 193; Bağdadî, I, 223; İbn Cemâ'a, 91.
146 *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 84b. Bu söz *Necm Sûresinin* 39. âyetini hatırlatmaktadır.
147 *el-Ahzâb*, (33), 4.

9. Bildiğini Yapmak

Öğrenci, ilmi özellikle amel etmek için elde etmelidir. Hz. İsâ'nın şöyle dediği gelen haberler arasındadır: "İlmi sadece anlatmak için isteyip, amel etmek için elde etmeyen, nasıl olur da ilim ehlinden sayılır?"[148] Gerçekten, ilmi ancak amel etmek gayesiyle öğrenen kimsenin bilgisi artarken, aksine ilmi, bunun dışında bir gaye ile elde edenin de kibir ve övünmesi artar.

Öğrenci, öğrenmeli ve öğrendiklerini tatbik etmeye çalışmalıdır. İnsan, bilmeyerek ve unutarak yaptığından sorumlu değildir. Fakat öğrendiğine uygun davranmayan, bildiği halde hatâyı tekrarlayan mesuldür. Bu itibarla Abdullah b. Mes'ûd (r.a.): "İlim öğreniniz ve öğrendiğiniz şekilde amel ediniz."[149] diyerek bilginin bir süs olmadığını, mutlaka fiile dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu konuda şöyle denmiştir: "İlmin süslediği îmân, amelin süslediği ilim, yumuşak huyluluğun süslediği amel ne güzeldir."[150]

Öğrenci, bildiği ile amel ettiğinde, bilmediğini de öğrenir. **"Allah'tan korkunuz, böyle yaparsanız O, size bilmediğinizi öğretecektir."**[151] âyeti bu gerçeği ifâde eder.

Öğrenci bilginin en güzelini alıp, öğrendiğinin en güzeli ile de amel etmelidir. Cenâb-ı Hak: **"Onlar ki sözü dinler ve en güzelini yapar."**[152] buyurur. Hz. Peygamber bu gerçeği şöyle dile getirir: **"Oturup hikmetli sözler dinledikten sonra, dinlediği kişiden duyduklarının sadece en kötüsünü nakleden kimse, bir çobana gelip: "Bana bir koyun ver." hitabına karşılık, çobanın da: "Git, en iyisini seç, al." dediği halde, gidip sürünün köpeğini seçen kimseye benzer."**[153]

10. Muhakeme ve Gerçeği Araştırmak

İlim, sadece okumak, ezberlemek ve eskiden yazılanları günümüze aktarmakla elde edilen bir şey değildir. Gerçek mânâda ilim, fikir ve ilham kaynağı olan zihni, belli konularda devamlı hareket ettirmek, dînî, dünyevî, ferdî ve içtimaî hususlarda düşünmekle elde edilir.

Düşünmek ve gerçeği araştırmak; işte öğrencinin sahip olması gereken vasıflardan bir diğeridir. Hattâ bu, ilim adamı olabilmenin, günün ihtiyaçlarını karşılayabilmenin temel şartıdır.

İlim, yenilik ister. Yenilik ise devamlı ve sistemli bir şekilde düşünmek ve araştırmakla elde edilir. İslâm eğitim tarihine baktığımızda âlimlerin, cemiyetin mese-

---

[148] İbn Abdilberr, I, 215 (Dipnot).
[149] İbn Abdilberr, II, 12.
[150] Bağdadî, 1, 94.
[151] *el -Bakara*, (2), 282.
[152] ez-Zümer, (39), 18.
[153] İbn Mâce, *Zühd*, 15.

leleri ile yakından ilgilendiklerini, bunlar hakkında gayret sarf ettiklerini, düşünüp çözüm getirdiklerini ve toplumun önünde yürüdüklerini görüyoruz. Bugün Batı ile Doğu arasındaki en büyük farkın da metod, düşünce ve zihniyet farkı olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrenci araştırıcı olmalıdır. Nitekim Allah (c.c.): **"Ey îmân edenler, eğer size fâsık bir adam bir haber getirirse, onu araştırın."**[154] buyurur. Öğrenci duyduğu ve gördüğü her şeyi hemen kabul etmemeli, alıp tetkik etmeli, işine yaramayanı, gerçeğe uymayanı bırakmalıdır. Bu sebeple "Lâzım olan sağlam bilgiyi al, faydasız olanı bırak." demişlerdir.[155]

Öğrenci, başkaları gibi düşünen değil; başkalarının ne düşündüğünü öğrenerek kendi kendine düşünen insandır. Bu itibarla o, zan ifâde eden bilgileri almamalıdır. Bu mânâda Allah Teâlâ zan peşinde gidenleri kötüler ve: **"Onlar ancak zanna ve nefislerinin kötü arzularına tabî olurlar... Halbuki zan, hak mevzuunda bir anlam taşımaz."**[156] buyurur.

Bir başka âyet meali de şöyledir:

"Müşriklere 'Allah'ın indirdiği Kur'ân'a uyun' denildiğinde 'Hayır, biz atalarımızın yolunda gider, onlara uyarız.' derler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğru yolu da bulamamış idiyseler?"[157]

Bu suretle zihinleri akl-ı yakîne dayanmayan, sadece zan ve taklide dayanan eski düşünce ve saplantılarından boşaltmakla işe başlanır. Böylece, körü körüne gidilen yol ve taklitçi fikirler kötülenir, gerçeği araştırma ve doğruyu bulma teşvik edilir.

Öğrenciye yakışan, devamlı olarak ilmî incelikler üzerinde düşünmek, hattâ düşünmeyi alışkanlık hâline getirmek ve bu uğurda zahmete katlanmaktır. Çünkü ilmî incelikler, doğru ve devamlı düşünmekle anlaşılır. Bu sebeple *"Düşün, anlarsın."* denilmiştir.[158]

11. İfâde Güzelliği ve Düşünerek Konuşmak

Öğrenci hareket ve davranışlarına dikkat ettiği gibi, konuşmasına da dikkat etmelidir. O, bilhassa konuşmadan önce, kelimeleri özenle seçmeli, uygun cümleler kurmalıdır. Çünkü kelimeler ok gibidir. Elbette hedefe varması için doğru olanı seçmek gerekir. Ok eğri olursa, istenilen hedefe varmaz. Bu sebeple hedefe isabet etmesi için kelimelere doğru yön verilmelidir.

---

[154] *el-Hucurât, (49),* 6; Tefekkürle ilgili olarak bkz.: *el-Bakara, (2),* 219, 266, *Âl-i İmrân, (3),* 191; *el-Mâide, (5), 18; el-En'âm, (6),* 50; *el-A'râf, (7),* 164-176; *er-Râ'd.(13),* 3; en-Nahl, (16), 11, 44, 69; *er-Rûm, (30),* 8, 21 gibi.

[155] Zernûcî, 20.

[156] *en-Necm, (53),* 23, 28; Ayrıca bkz.:Yûnus, (10), 36; *el-Hucurât, (49),* 12.

[157] *el-Bakara, (2),* 170; *ez-Zuhruf, (43),* 23.

[158] Zernûcî, 20.

Öğrenci derste, münazara ve müzâkerede vs. konuşmadan önce iyice düşünmelidir. Çünkü ağızdan çıkmadan önce söz insanın, ağızdan çıktıktan sonra da insan sözünün esiridir. Öğrenci düşünerek, ağır ağır, kelimeleri düşünerek ve yerinde konuşmalıdır. Zamansız ve yersiz konuşmanın sonu pişmanlıktır. "Konuşmazsan bir defa, konuşursan bin defa pişman olursun." atasözü bu gerçeği ifade eder.

Zernûcî: "Nerede, ne kadar, nasıl, ne zaman ve niçin konuştuğunu bilmekten gafil olma." mânâsında bir şiir nakleder.[159] Şu halde konuşmada dikkat edilecek beş temel unsur vardır. Bunlar: Zaman, mekân, sebep, keyfiyyet ve kemmiyyet'tir.Bunu 5N olarak formüle edebiliriz.

Sükût insanı sevdirir. Çok konuşan çok hatâ yapabilir. Bu itibarla İslâm eğitiminde sükût övülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber: **"Lüzumsuz konuşmayan, kurtuluşa ermiştir."** buyurmuştur.[160] Lüzumsuz konuşma hoş karşılanmamış, konuşmaya sınır çizilmiştir: "Güzeli güzel sözle ifâde etmek, aksi halde sükût etmek."

Mâverdî, "Konuşmanın şartları" başlığı altında özetle şu bilgileri verir:

"Konuşmanın birtakım şartları vardır ki bunlara riâyet edilmediği takdirde, dil hatâya düşer. Bu temel şartlar dörttür:

Sözün söylenmesini gerektiren sebebin bulunması,

Sözü yerinde kullanmak,

Sözün ihtiyâcı karşılayacak kadar kısa olması,

Konuşma için uygun kelimeler seçmek.[161]

İlim çoğaldığı zaman söz, söz çoğaldığı zaman da ilim azalır. Hz. Ali: "Akıl tam olduğu zaman konuşma noksan olur." der.[162]Şu halde gerçekte ilim sahibi ve akıllı insan, lüzumsuz konuşmayan insandır. **"Söz gümüşse sükût altındır."** özdeyişi bu gerçeği ifâde eder. Diyebiliriz ki öğrenci az konuşup çok dinlemeli ve konuşmayı öğrendiği gibi, sükûtu da öğrenmelidir. Fakat sükûtu öğrenmek, konuşmayı öğrenmekten daha zordur.

Buraya kadar genel olarak öğrencide bulunması gereken vasıflarla ilgili bilgi vermeye çalıştık. Şimdi İslâm eğitimcilerinden bazılarının öğrencide bulunmasını istedikleri özellikleri görelim.

---

159 Zernûcî, 20.
160 İbn Abdilberr, I, 165.
161 Mâverdî, 266.
162 Zernûcî, 31.

III. BAZI İSLÂM EĞİTİMCİLERİNE GÖRE ÖĞRENCİNİN ÖZELLİKLERİ

1. Mâverdî'ye Göre

Mâverdî, öğrenci tarafından uyulması gereken kaideleri sıralar ve bunlara uyan öğrencinin daha çok ilim öğreneceğini belirtir. O'na göre öğrenci:

- Öğrencilik süresince gayet yumuşak ve mütevâzî olmalı.
- Öğretmen kendisine ne kadar yakın olsa da, ona karşı daima ciddî ve saygılı davranmalı.
- Kendi bilgisini yeterli görüp, öğretmene ihtiyaç yok gibi bir duyguya kapılmamalıdır.
- Öğretmene körü körüne bağlanmamalı,
- Öğretmene çok soru sormalı. Ancak bu sorular bilgi edinmek ve bilgisini kuvvetlendirmek için olmalı.
- Bulunduğu yerde ilim tahsili mümkünse uzağa gitmeyeceği gibi, pratik ve daha kolayı varken, kendisini zorlarcasına zor bir ilmin, branşın peşine de düşmemeli. Çünkü yakını bırakıp uzağa gitmede zorluk ve yorgunluk, kolayı bırakıp zora koşmakta belâ ve musibet vardır.[163]

2. Gazâlî'ye Göre

Gazâlî, aslında öğrencinin riâyet edeceği kuralların çok olduğunu, buna rağmen bunların on madde hâlinde toplanabileceğini söyler ve bir öğrencinin riâyet etmesi gereken kaideleri ve onda bulunması gereken vasıfları şöyle sıralar. Ona göre öğrenci:

- Nefsini kötü huy ve çirkin niteliklerden temizlemeyi öne almalıdır.
- Dünyevî ilişki ve alâkalarını azaltmalı, yakınlarını ve bulunduğu yeri ilim uğruna gerektiğinde terk edebilmelidir. Aksi halde meşgalesi çoğalır, dikkati dağılır.
- Bilgiyi küçümsememeli ve kendisini öğretmenden üstün görüp ilimle ukalâlık yapmamalı, söylediklerini can kulağı ile dinlemelidir. Zira öğrenciye yakışan ilme ve öğretmene karşı tevâzûdur.
- İşin başlangıcında halk arasında var olan fikrî ayrılıklara ve şüpheli şeylere kulak vermekten, ihtilaflı konulara dalmaktan kaçınmalıdır. Zira ihtilâf ve şüpheler, öğrencinin aklını karıştırır, duygularını değiştirir, öğrenme arzusunu söndürerek ümitsizliğe sevk eder.
- Övülen ve faydalı ilimlerin hiçbirini terk etmemeli diğerleri ile de en azından gaye ve hedeflerini anlayacak kadar meşgul olmalı.

---

[163] Mâverdî, 75-80.

• Bir defada bütün ilim dallarını öğrenmeye kalkışmamalı, onları bir sıraya koyarak işe en önemlisinden başlamalı.

• Bir ilmi iyice öğrenmeden diğerine geçmemeli. Çünkü her bilgi dalı, bir sonrakine hazırlıktır, basamaktır.

• Şu ya da bu ilmin üstünlük sebebini bilmeli.

• Gayesi, kalbini ve duygularını kötülüklerden arıtıp, faziletlerle donatmak ve sonunda Allah'a yaklaşmak olmalı.

• İlimlerin gayeye olan nisbetini bilmeli, buna göre okuyacağı ilmi seçmeli, yakın olanı uzakta olana, ehemmi mühimme tercih etmeli.[164]

Öte yandan Gazâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı eserinde "Öğrencinin öğretmenle birlikte iken uyması gereken kurallar" başlığı altında şu değerli bilgileri verir:

• Öğrenci öğretmenin karşısına edeb ve saygı ile çıkıp selâm vermeli,

• Öğretmenin huzurunda az konuşmalı.

• Sormadan bir şey söylememeli.

• İzin alarak soru sorup konuşmalı.

• Öğretmeni tenkide kalkarak "Falan senin dediğinden başka fikir beyân ediyor." gibi sözler söylememeli ve doğruluğu herkesçe bilinen hususlarda, onun görüşü hilâfına fikir beyân etmemeli.

• Öğretmen ile aynı mecliste bulunurken başkasına bir şey sormamalı, huzûrunda iken sağa sola bakmayıp, sakin ve edebli oturmalıdır.

• Öğretmen yorgun iken soru sorup onu daha fazla yormamalı, yolda giderken gidilecek yere varıncaya kadar da soru sormamalıdır.

• Öğretmenin yaptıklarının dış cephesine bakıp, ona karşı kötü zan beslememeli. Çünkü o ilim ve hikmet sahibidir. Dolayısıyla yaptığı işin içyüzünü ondan daha iyi bilir.[165]

3. Taşköprüzâde'ye Göre

Taşköprüzâde Mevzûâtu'l-'Ulûm adlı eserinde, öğrencilerle ilgili bir bölüm ayırmıştır. "Öğrencinin Şartları ve Vazifeleri" adını verdiği bu bölüm çok geniştir. Önemine binâen özetleyerek aşağıya alıyoruz. O'na göre öğrenci:

• Önce kalbini kötülüklerden arıtıp, güzel ahlâk ile donatmalı.

• İhlâslı olup, güzel niyet etmeli.[166]

• Nefsini alçaltan dünyevî alâkaları azaltmalı, bunlara yeterinden fazla meyletmemeli.

• İlme sarılıp tahsil hayâtında tembellikten uzak kalmalı.

---

[164] Gazâli, I, 82-92; *Mizânü'l-Amel*, 126-140. Ayrıca bkz.: Çamdibi, 206-209; Dağ - Öymen, 47-48.
[165] Gazâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye*, 37.
[166] Krş.: Bağdadî, I, 315-321.

• Ömrünün sonuna kadar öğrenmeyi bırakmamalı.

• Nasihat eden, nesebi temiz, ehl-i takva, sağlam karakterli, yaşlı ve insanlar arasında şöhret bulmuş bir öğretmeni tercih etmeli.

• İlim tahsilinde gayet mütevâzî olmalı.

• Öğretmenine karşı o, yağmura muhtaç toprak gibidir. Toprağın yağmuru her hâl-ü kârda kabul ettiği gibi, öğrenci de öğretmenin verdiği bilgileri almalıdır.

• Ömrünü - bir harf bile olsa- ilim öğreten öğretmenin hizmetine vermeli, ona yardım edip duada bulunmalı.

• Öğretmeninin hatâ ve noksanını araştırmayıp, yanılmasını istememeli, yanılsa bile iyiye yorumlamalı.

• Bütün ilim dallarının her biri ile az da olsa meşgul olup, her ilmin gayesi hakkında bilgi sahibi olmalı.

• Arkadaşları ile müzâkere, araştırma ve tartışma yolu ile ders çalışmalı, bugünün işini yarına bırakmamalı, günlük çalışmada kusur etmemeli.

• Her ilmin şeref, değer ve derecesini bilmeli, her zaman öğrenciye yakışır davranışlarda bulunmalıdır.[167]

4. Nuveyrî'ye Göre

Nuveyrî (ö. 857/1453) "Şerhu't-Tayyibe l'ibni'l-Cezerî" adlı eserinde öğrencinin vasıflarını şöyle sıralar. Ona göre öğrenci:

• Her zaman kendi istediği şekilde değil; hocasının görüş ve tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmeli.

• Onun sırlarını açığa vurmamak için elinden gelen çabayı göstermeli.

• Bulunduğu yerde hocası hakkında ileri geri konuşuluyorsa bu çirkin duruma engel olmalı, aksi halde oradan ayrılmalı.

• Hocasının huzuruna izin alarak girmeli, kıyafeti son derece temiz ve düzgün, kalbi ilim dışı meşguliyetlerden arınmış, dişleri fırça ile temizlenip misvaklanmış, ayrıca bıyıkları kısaltılmış, tırnakları kesilmiş, bedeni de hoş olmayan kokulardan temizlenmiş olmalı.

• Hocasının bulunduğu meclise girdiğinde, oradakilere umûmî, hocasına da özel olarak selâm vermeli. Öte yandan huzurundan ayrılırken de hocasını selâmlamalı.

• Hocasının ders veya sohbet meclisine girdiğinde boş bulduğu yere oturmalı, başkalarını rahatsız etmemeli.

• Derste izin isteyip rızâsını almadan arkadaşının önüne oturmamalı.

---

[167] Taşköprüzâde, I, 37-66.

• Hocasının anlattıklarını güçlük çekmeden anlayabilmek için ön sıralara oturmaya ayrı bir özen göstermeli.

• Hocasının huzurunda çok konuşmaktan, konuşurken de sesini fazlaca yükseltmekten kaçınmalı.

• Bir zaruret olmadıkça yüzünü hocasından başka tarafa çevirmemeli.

• Hocası meşgulken veya yorgun olduğunda onu ders vermeye zorlamamalı.

• Hocasına konu dışı sorular sormamalı. Hattâ kaygılı ve sıkıntılı olduğu durumlarda soru sormada ısrar etmemeli, ona neşeli olduğu ve uygun zamanda soru sormaya özen göstermeli.

• Kendisine zor gelen ve anlayamadığı konuları sormaktan utanmamalı.

• Sınıfta lâubâlî hareket etmeyip, hocayı dikkatle dinlemeli, her zaman derslerine devam etmek suretiyle öğrenmeye karşı aşırı hırs göstermeli.

• Hocasından duyduklarını ve öğrendiklerini mümkün olduğu kadar yazmalı.

• Elde ettiği bilgiyi arkadaşlarına ve halka anlatmalı ki, ilmi bereketlensin. Öğrenciliği basit sebeplerle bırakmayı da hiçbir zaman düşünmemeli.[168]

5. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya Göre

Son devir İslâm eğitimcilerinden, Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme* adlı eserinde öğrencide bulunması gereken vasıflar ve riâyet etmesi gereken âdâb hakkında şu değerli bilgileri verir. Ona göre öğrenci:

• Öğretmenine selâm verip ayakta beklemeli ve izni ile oturmalı.

• Onun karşısında saygılı bir şekilde durmalı.

• Öğretmenin huzurunda az konuşmalı ve o sormadıkça bir şey söylememeli.

• İzin almadan soru sormamalı.

• "Falan senin dediğinin aksini söylemişti." diyerek öğretmenine karşı gelmemeli.

• Meselenin doğrusunu, öğretmeninden daha iyi bildiğini söylememeli.

• Öğretmenin huzurunda iken arkadaşının kulağına bir şey fısıldamamalı.

• Başını önüne eğip, etrafına pek bakınmamalı.

• Öğretmen usanıp sıkılınca sükût edip konuşmamalı.

• Öğretmen derse gelip gittikçe ayağa kalkmalı.

• Öğretmen gitmek üzere ayağa kalkınca ve yolda yürürken soru sormamalı.

• Hocanın çocuklarına, hattâ yakınlarına bile saygı ve hürmet göstermeli.

• Öğretmen, olumsuz bir davranışta bulunur veya bir şey söylerse sû-i zanna kapılarak o hareketi başkalarına duyurmamalı, böyle bir durumda "Bunu hocam daha iyi bilir, bir bildiği var ki böyle yapıyor."demesi gerekir.[169]

---

[168] Nuveyrî, *Şerhu't-Tayyibe l'ibni'l-Cezerî*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., no: 16, 4a, 5b.

Gördüğümüz gibi İslâm eğitimcilerinin hemen hepsi birbirine yakın görüşler ileri sürmekte ve öğrencide bulunmasını istedikleri özellikler birbirine çok benzemektedir. Onlardaki genel temayül, öğrencinin temiz kalpli, çalışkan, öğretmenini can kulağıyla dinleyen, ona bağlı ve saygılı olmasıdır.

IV. ÖĞRENCİ-ÖĞRETMEN MÜNÂSEBETLERİ

Öğrenci-öğretmen münâsebetlerinin temelini sevgi-saygı ve karşılıklı güven oluşturur. Temel ne kadar sağlam olursa, yapının da o derece sağlam olacağı şüphe götürmez. Sevgi ve saygı, eğitim-öğretim binasını ayakta tutan iki temel esastır. Zîrâ öğretmen, öğrenciyi sevmedikçe ona arzulanan şekilde bilgi vermediği gibi, öğrenci de öğretmeni saymadıkça yeterli bilgi alamaz. İslâm eğitimcileri "Bil ki öğrenci ilme, ilim adamına ve öğretmene saygı ve hürmet göstermedikçe, bilgi elde edemeyeceği gibi, bilgiden de faydalanamaz."[170] diyerek bu gerçeği dile getirir.

Saygısızlık, ilimden feyz almaya manîdir. Saygı ise ilmi arttırır. Taşköprüzâde: "Kim hocasına ezâ verir, onu üzerse, ilmin feyiz ve bereketinden mahrum kalır."[171] der. Ayrıca saygısızlık, öğrencinin bilgisinden yeterince faydalanmasına da engeldir. Gerçekte öğretmen ve öğrettikleri, onun için büyük bir nimettir. Nankörlük yapan öğrenci, büyük ölçüde ilimden mahrum kalmakla ceza görür.

Öğrenci, öğretmene dâima saygı ile bakmalı, onun kemâl derecesine ulaştığına inanmalıdır. Bu durum, ondan daha çok ilim almasına sebeptir. Selef âlimlerinden bazılarının hocasının huzuruna çıkacağı zaman bir şey tasadduk ettiği ve "Allahım, hocamın kusurunu benden gizle, ilmimin feyzini benden giderme." diye duâ ettikleri kaydedilir.[172]

Öğrencinin, öğretmeni ile münâsebetlerinde (gerek eğitim-öğretim esnasında, gerekse umûmî olarak) uyması gereken bazı muaşeret kaideleri vardır. Bunlardan önemli gördüklerimize kısaca temas etmek istiyoruz:

1. Âdâb-ı Muaşeret

Öğrenci, öğretmene isteyerek ve içten gelen bir duygu ile saygı ve hürmet gösterip, huzuruna selâmla çıkmalı, şayet orada başkaları varsa önce onlara, sonra da özel olarak ona selâm vermelidir. Derste, yüzü dâima öğretmenine dönük olarak oturmalı, fakat zaruret yoksa saygıdan dolayı, ona çok da yakın oturmamalıdır. Onun karşısında otururken -sebep yokken- sağa sola bakmamalı, sakin

---

169 İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, 539-540.
170 Zernûcî, 9; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 27b-28a.
171 Taşköprüzâde, I, 50; Zernûcî, 10.
172 İbn Cemâ'a, 88; Nuveyrî, vr. 3b.

ve edebli durmalı, eliyle veya gözüyle bile olsa lüzumsuz bir hareket ve işarette bulunmamalıdır.

Öte yandan öğretmenin yanında ve derste elbisesi ile veya başka bir şeyle (kalem, kitap, vs.) oynamamalı, yolda birlikte giderken önünden yürümemeli ve onun makamına (kürsüye) oturmamalı, saygı gereği onun bir adım kadar arkasından yürümelidir.[173] Yanında ancak izin alarak konuşmalı, mümkün olduğu kadar az konuşup sözü fazla uzatmamalıdır.

Öğrenci, öğretmenine istirahat ânında, sohbetten bıktığı ya da çok yorulduğu zaman, ders saati bitiminde derse devam hususunda ısrar etmeyip, mecbur kalmadıkça bir şey sormamalı, suâl sormak için de peşine takılmamalıdır. Çünkü öğretmen de insandır, bilhassa derste zihnen yorulmaktadır. Dolayısıyla onun da teneffüste istirahate ihtiyâcı vardır. Bu itibarla onu istirahat ânında mümkün olduğu kadar rahatsız etmemeli, suâl için uygun zaman kollamalıdır.[174]

Ayrıca öğrenci, öğretmen ile aynı mecliste otururken, izinsiz olarak başkasına bir şey sormamalı, ona olan hürmetini çoğaltmalı, hakkında yapılan gıybeti reddedip, buna manî olmaya çalışmalı, aksi halde meclisi terk etmelidir.

Ders sonunda öğretmen gitmek üzere ayağa kalktığında, öğrenci de ayağa kalkmalı, o ayakta iken oturmamalıdır. Keza, öğretmeni kızdıracak bir davranışta bulunmaktan ve ona kızmaktan da sakınmalıdır.

Öğrenci öğretmenin elini öpmeli, [175] hattâ bunda acele etmelidir. İslâm eğitim tarihine baktığımızda öğrencilerin, öğretmenlerin elini öptüğünü, günümüzde olduğu gibi, bunun bir saygı ifâdesi sayıldığını görüyoruz. Meselâ, el-Makkârî bir gün bir öğretmenine rastlayınca "Öğretmenim olduğu için elini öpmekte acele ettim." diyor.[176]

Öğrenci talebelik psikolojisi ile öğretmene karşı gelmek, inat etmek ve iddiaya bürünmek, gurur, kibir gibi duygular geliştirmekten son derece kaçınmalıdır. Bazı öğrenciler, zekâ gibi birtakım kabiliyet ve ailesinin zenginliğine güvenerek kendinde üstün bir kuvvet bulur, öğretmeni hakir görür, şöhret için ilim tahsil eder, hattâ ders esnasında lüzumsuz çıkışlar yapabilir. Halbuki öğrencinin, öğretmene karşı surat asarak "Senin ilmine ihtiyâcım *yok*." gibi bir havaya girmesi bir nevî nankörlüktür. Öğrenci bu şekilde ilimle kibirlenerek, ukalâlık etmemeli, ona muhtaç olmadığını ortaya koymaktan kaçınmalıdır. Öğretmene karşı gelmek, onun ilmini kısmen saklamaya, dolayısıyla öğrencinin ilimde mahrumiyetine yol açabilir. Ayrıca öğretmen böyle bir durumda kırgınlığından dolayı öğrenci ile yeterince ilgilenmez.

---

[173] Bkz.: İbn Cemâ'a, 110-111.
[174] Bağdadî, I, 212.
[175] Bağdadî, I, 190.
[176] Dağ-Öymen, 238.

Öğrenci, öğretmene güçlük çıkarmayıp, aksine her zaman ona teşekkür eder. Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: **"Öğreniniz, fakat güçlük çıkarmayınız."**[177] Hattâ gördüğü bir kusurdan dolayı azarlasa bile öğrenci yine de öğretmene teşekkür etmelidir.[178] Çünkü bu davranışta öğretmenin gayesi onu irşâda ve davranışlarını ıslâh etmektir.

Öğrenci, öğretmeninin eksik yönlerini ve hatâsını araştırmayıp, aksine duyduğu veya gördüğü bir hatası varsa bunu iyiye yormalı, öğretmeni hatâya düşürmekten kaçınmalı, hattâ "iş böyle değil, şöy*ledir*." demek suretiyle karşı koymayıp, onun işaretini emir saymalı, her şeye ve yersiz şekilde itiraz etmeyip, rızâsını gözetmelidir.

Öğrenci nasıl bir konuşma olursa olsun öğretmenin sözünü yarıda kesmeyeceği gibi, onunla bu konuda boy ölçüşmeye de kalkışmaz. Aksine sözü bitinceye kadar onu büyük bir sabır ve dikkatle dinlemelidir. Öte yandan o, bir meseleyi açıklamada, sorulan suâle cevap vermede öğretmeninin önüne atılmaz ve bilgiçlik taslamaz. Şayet öğretmen meseleyi ona bırakırsa, cevap verebilir. Öğrenci, öğretmeni ile bilgi yarışmasında da bulunmaz. Böyle bir durumda gayet temkinli hareket etmeli ve asla ona galip gelme gibi olumsuz bir duyguya kapılmamalıdır.[179]

Öğrenci umûmî meclisler dışında öğretmeninin yanına izin alarak girmelidir. Şayet onun bildiği bir cihetle izin ister, izin vermezse geri dönmeli ve tekrar tekrar izin istememelidir. İzin isteme hususunda onun haberi olup olmadığında şüphe ederse ancak üç defa izin ister, yani kapıya üç defa vurur. Ancak kapıyı vurmak, zile basmak, hafif, edeble, parmak uçlarıyla olmalıdır. Öğretmenin odası, kapıdan uzakta ise, işiteceği kadar kapıya hızlıca vurmasında bir beis yoktur. Bununla birlikte öğrenciler grup hâlinde öğretmeni ziyarete gitmişlerse önce en faziletli, kabiliyetli ve en yaşlı olan içeri girer ve arkadaşları adına selâm verir. Ayrılırken de selâm verirler.

Diyebiliriz ki öğrenci, öğretmenlerine karşı gayet ağırbaşlı, edebli ve son derece saygılı davranmalı, kırıcı hareketlerden sakınmalıdır. Derinden kavrama ve etkilenmede öğrencinin öğretmene karşı duyduğu saygı hissi önemli rol oynar.[180]

2. Öğretmene Saygı

Öğrenci, öğretmene karşı alçak gönüllü olup, saygı göstermeli, nasihatine kulak vermeli, onu manevî babası yerine koymalıdır. İslâm eğitiminde öğretmen

---

177 İbn Abdilberr, I, 156.

178 Bkz.: İbn Cemâ'a, 92.

179 İbn Cemâ'a, 106-107.

180 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: İbn Cemâ'a, 90-112; Zernûcî, 10-11; Nuveyrî; vr. 4a., 3b; Mâverdî, 76-77; Taşköprüzâde, I, 50-66; Gazâlî, *İhya*, I, 84-85; *Bidâyetü'l-Hidâye*, 37; Bağdadî, I, 170.

hakkı, baba hakkı ile eşit tutulmuştur. Çünkü baba, insanın maddî mîmârı, öğretmen de manevî mîmârıdır. İşte öğrenci, bu inceliği düşünerek ona saygıda kusur etmemeye çalışmalıdır.

Baba, dînen çocukların velîsidir. Bu itibarla onların, babalarına itaat ve saygı göstermesi gerekir. Hz. Muhammed ashabına: **"Ben, sizin babanız makamında sayılırım..."** demiştir.[181] Kâbisî de **"Öğretmen, öğrencilerin babaları yerine kâimdir."** der.[182] Baba yerine kâim olan bir insana saygı gösterilmesi tabiîdir. Anne, baba fânî hayatın varlığına, öğretmen ise manevî hayâtın saadetine vesiledir. Yahya b. Muâz'a göre anne-baba, çocuğu dünya tehlikesinden, öğretmen ise âhiret tehlikesinden korur.[183]

Âlime saygı göstermek, Allah'ın kanunu olduğundan[184] öğrenci öğretmene saygı göstermeli, onun hakkını ve rızâsını her şeyin üstünde tutmalıdır. İlme saygılı olmak, öğretmene saygı göstermektir. Hz. Ali bu hususta **"Bana bir harf öğretenin kölesiyim. İsterse beni hizmetinde alıkoyar, isterse salıverir."** der.[185] Bu itibarla öğrenci öğretmenin hakkını bilip faziletini unutmamalı, onu zaman zaman ziyaret etmelidir. Şu'be: "Birisinden bir hadîs öğrendiğim zaman, ona yaşadığı sürece köle oldum. Bir mesele öğrendiğim kimseye de öğrendiğimden daha çok gidip geldim, ziyaret ettim." demektedir.[186]

Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis de konuya açıklık getirmektedir:

"İlim aldığınız öğretmenlerinize ve ilim öğrettiğiniz öğrencilerinize saygı gösteriniz."[187]

Öğrenci her yönden öğretmeninin izinde yürür, ilim ve dinde ona uyar, ibâdet ve âdetlerinde ona tabî olur. Hayatı boyunca ona duâ edip, vefatından sonra da kabrini ziyaret ederek, onun için af dileyip sadaka vermesi gerekir.[188]

İslâm eğitimcileri öğretmenin şahsına olduğu kadar akraba ve dostlarına da saygı ve hürmet gösterilmesini isterler. Zernûcî, hocasından şöyle bir kıssa nakleder: "Buhâra'nın önde gelen âlimlerinden biri, ders meclisinde oturmuş ders veriyordu. Ders esnasında zaman zaman ayağa kalkıyor, tekrar oturuyordu. Öğrenciler sebebini sorduklarında: "Hocamın oğlu sokakta arkadaşlarıyla oynarken, bazen mescidin kapısında görünüyordu. Onu gördüğümde, şahsında hocama olan saygıdan dolayı ayağa kalkıyorum." karşılığını verdi."[189]

---

[181] İbn Mâce, *Taharet*, 16.
[182] Ehvânî, 126; Ayrıca bkz.: Zernûcî, 9.
[183] Gazâlî, *İhya*, I, 93; *Minhâcü'l-Muallimîn*, vr. 71b.
[184] İbn Abdilberr, I, 136, 156.
[185] Zernûcî, 9; Taşköprüzâde, *I*, 50.
[186] İbn Cemâ'a, 90.
[187] Bağdadî, 1, 343.
[188] İbn Cemâ'a, 90; K. Çelebi, I, 46; Zernûcî, 9-10; Bağdadî, I, 343; Taşköprüzâde, I, 50.
[189] Zernûcî, 10; *Minhâcü'l-Muallimîn*, vr., 81b.

Ebû Hanîfe'nin de şöyle dediği rivayet edilir: "Ona olan saygımdan dolayı, hocam Hammâd'ın evinin bulunduğu tarafa ayağımı uzatmadım. Halbuki evlerimiz arasında yedi sokak vardı. Aynca vefatından beri her namazda annem ve babamla birlikte onun için de duâ ederim."[190] Öğrencinin öğretmene hayatında olduğu kadar, vefatından sonra da yakınlarının şahsında ona saygı göstermesi önemli bir husustur. Bundan dolayıdır ki Mâlik'in yanında Hz. Peygamber'in ismi anıldığında saygı ile eğiliyordu.[191]

Taşköprüzâde'nin "Geçmiş âlimlerde, üstada saygı hususunda bâzı incelikler vardı ki, zamanımızda kimsenin hatırına bile gelmez." dediği[192] incelik ve zerâfet büyük ölçüde kaybolmaya yüz tutmuş, onun yerini kaba davranışlar, sert hitaplar, hoşlanılmayan lakaplar almıştır. Bugün okullarda öğrenciler, bâzı öğretmenlere belki de sevmediği takma bir isimle, zayıf bir yönünü hatırlamaya vesîle olan bir lakapla hitap edebilmektedir.

Halbuki İslâm eğitiminde öğretmene hitaba büyük önem verilmiştir. Öğrenci, ona ismen hitap edemeyeceği gibi, yokluğunda da ismen hitap etmemeli ve onun ismine hürmet ifâde eden "şeyh, üstâd, hüccetü'l-İslâm" gibi bir kelime ekleyerek bahsetmelidir.[193] Bugün genellikle "Bey", "Hanım" takısı kullanılıyor ki, yerindedir. Ayrıca öğrenci, ona "sen", "seni" gibi sözlerle değil: "siz", "sizin" gibi cemî sîgasıyla, saygı dolu bir hitap tarzı kullanmalı, bu hitap mümkün olduğu kadar saygı dolu, yumuşak kelimelerle ve nezâket kuralları içinde olmalıdır.

3. Öğretmene Bağlılık

Öğrenci, öğretmene karşı yağan yağmuru emmeye hazır, yumuşak bir toprak gibi olmalı, öğüdünü kabul etmelidir. Onun kendisine öğrettiği ve işaret ettiği her şeyi kabullenmeli, ona sarsılmaz bir güvenle bağlanmalıdır. Fakat bu bağlanma, bazılarının yaptığı gibi kör ü körüne olmayıp, şuurlu ve isteyerek olmalıdır.[194]

Öğrenci, gerek öğrencilik yıllarında, gerekse okul sonrası, öğretmenlerine bağlı kalmalı, telefon ederek, kart yazarak, ziyaret ederek, onlarla münâsebetini devam ettirmelidir. Daha önce de geçtiği gibi, İslâm eğitiminde öğrencinin, sağlığında, hattâ vefatından sonra da öğretmene duâ etmesi, onu evinde ziyaret edip, bu ziyareti kabir ziyareti olarak devam ettirmesi de bu bağlılığın varlığını ve devamını gösteren açık delillerdir.[195]

---

[190] Muhâsibî, 141 (Dipnot).
[191] İbn Cemâ'a, 21.
[192] Taşköprüzâde, 1, 51.
[193] İbn Cemâ'a, 89; Ayrıca bkz.: Bağdadî, 1, 183.
[194] Mâverdî, 77.
[195] İbn Cemâ'a, 162.

Öğrenci, hocasına sahabenin Hz. Peygamber'e olan bağlılığı gibi bağlanmalıdır. Onlar, Kâinatın Efendisi'ne bağlı, çevresinde kenetlenmiş, sâdık dostlarıydı.[196]

Öğrenci hareket ve davranışlarını, öğretmene bakarak ayarlamalıdır. Zira Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer sahabe, hareket ve davranışlarını Rasûlullah (s.a.)'a göre ayarlıyorlardı. O'nun yaptığını alıyor, benimsiyor, yapıyor; yapmadığını reddediyor ve terk ediyordu.[197]

İslâm eğitiminde öğrencinin sık sık okul ve hoca değiştirmesi hoş karşılanmamış, aksine iyi düşünerek seçtiği bir okul ve hocaya sonuna kadar bağlı kalması istenmiştir. Çünkü sık sık okul ve hoca değiştirmek, öğrencinin zihnini karıştırır, intibakını güçleştirir, meşguliyetini arttırır, zaman kaybettirir, gönlündeki ilim aşkını söndürür ve hocayı üzer.[198]

Zernûcî, Ebû Hanîfe'nin "Hammâd b. Süleyman'ın yanında yirmi yedi yıl devamlı kaldım, sohbetini hiç terk etmedim ve sonunda ictihâd mertebesine ulaştım." dediğini nakleder.[199]

İmâm Mâlik de şöyle der: "Öğrenci, ağırbaşlı olup Allah'tan korkmalı ve kendinden önceki âlimlerin görüşlerini benimsemelidir."[200]

Diyebiliriz ki öğrenci, sık sık öğretmen, sınıf ve okul değiştirmemeli, [201] öğretmene bağlı, dersine devamlı, öğrenmede kararlı olmalıdır.

4. Tevâzû ve Temelluk

Öğrenci, her hususta öğretmenle istişare edip, rızâsını gözetmelidir. Öte yandan öğrenci ona hizmet etmekle Allah'a yaklaşır ve ona karşı zelîl olmanın, kendisi için bir izzet, onun emirlerine boyun eğmenin kendisi için bir şeref, ona gösterdiği tevâzuun da kendisi için bir yükseklik olduğunu bilir.[202] Münâvî, bu konuda şöyle der: "İlme tevâzû göstermek ve derse kulak verip dikkatle dinlemekle ulaşılır. Öğrencinin öğretmene karşı tevazuu yükseklik, zillet göstermesi izzet, saygı göstermesi ise büyüklüktür."[203]

İbn Abbas (r.a.) -ilimdeki yüksek mertebesine rağmen- Zeyd b. Sabit (r.a)'in üzengisini tutarak: "Alimlerimize böyle davranmamız emredildi." dedi. O da İbn Abbas'ın elini öperek şu karşılığı verdi: "Bize de Rasûlullah'ın Ehli-Beyt'ine böyle yapmamız emredildi."[204]

---

196 Bkz. Ebû Dâvûd, *Salât*, 89.
197 Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe*, 51.
198 Bkz.: Zernûcî, 7; İbn Cemâ'a, 221-222.
199 Zernûcî, 7.
200 Bağdadî, I, 156.
201 Bu durum, intibaksızlık ve başarısızlık sebebi olabilir.
202 İbn Cemâ'a, 87.
203 Muhâsibî, 141 (Dipnot).
204 Muhâsibî, 141 (Dipnot); İbn Cemâ'a, 87.

İbn Cemâ'a, İmâm Şafiî'nin âlimlere olan tevâzuundan dolayı kınandığını kaydeder. O kadar ki Şafiî, İmâm Mâlik'in huzurunda iken sesini işitir de rahatsız olur düşüncesiyle kitap sayfalarını yavaş yavaş çeviriyordu. Talebesi Râbî de: "Vallâhî imâm Şafiî bana bakarken -hürmetimden dolayı- su içmeye bile cesaret edemezdim." der.[205]

Tevâzûda aşırı gitmeye, yâni tezellüle "temelluk" denir. Her zaman kötülenmesine rağmen, eğitim-öğretim faaliyetinde öğrencinin, öğretmen ve arkadaşlarına karşı daha fazla bilgi elde etmek için temellük hoş görülmüştür. "İlim şereftir, onda zillet yoktur. Fakat ilme böbürlenerek değil; zilletle ulaşılır."[206] denmiştir.

Öğrenciye eğitim ve öğretim esnasında bazen temelluk ve tezellül gerekir. Aksine davranış, ilimden mahrumiyetine sebep olabilir. Çünkü günümüzde yağcılık denilen temellük, âlimin ilmini açığa çıkarır. Tezellül ise, öğrencinin sabrının devamına yardım eder. Öğretmenin anlatmadığı bilgileri açığa çıkarması, öğrencinin faydasına olduğu gibi, sabırda devamı da öğrencinin ilminin artmasını sağlar. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.): **"Yaltaklanmak, mü'minin ahlâkından değildir. Fakat ilim talebinde müstesna."** buyurur.[207] İbn Abbâs (r.a.) da: "Talebe iken yaltaklandım, sonunda rahat ettim." der.[208]

Öğrenci hocasına saygı göstermeli, ona karşı çok mütevazı olmalı, hattâ bunda aşırı davranmalıdır. Öğrenci iken rahat eden, ilimde derinleşemez. Bu sebeple "Küçükken istediği yerde oturan, büyüyünce istemediği yere oturur." derler

İlim ve hikmet peşinde koşan öğrenci, bir meseleyi, hattâ bir cümleyi öğretmeninden bir defadan fazla duymuş olsa bile, yine de onu büyük bir saygı ile dinlemelidir. Bu hususta şöyle denilmiştir:

"Bin kere dinledikten sonra saygısı, ilk defa dinlediği zamanki gibi olmayan, ilim ehli olamaz."[209]

V. ÖĞRENCİ-ARKADAŞ MÜNÂSEBETLERİ

1. Arkadaşın Etkisi

Öğrencinin üç boyutlu bir eğitim çevresi vardır. Bunlar; aile, okul ve sosyal çevredir. Arkadaş, bu üç eğitim çevresinde de bulunduğuna göre, öğrenci üzerinde arkadaşlığın büyük etkisi vardır.

---

[205] İbn Cemâ'a, 88: Nuveyrî, vr. 4a.
[206] Zernûcî, 12; *Âdabü'l-Müteallimîn*, 196
[207] Mâverdî, 75.
[208] Mâverdî, 75; Bağdadî, 140.
[209] Zernûcî, 12.

Okul hayatında öğrencilere arkadaşlık çevresi büyük ölçüde etki yapmaktadır. İyi veya kötü eğitim görmüş öğrenciler arasında uzun süre kalan, beraber olan, onlarla gülüp oynayan ve samîmi dostluk kuran bir öğrencinin, etkilenmemesi düşünülemez. Öğrenci iyi-kötü bütün hareket ve davranışlarında çevresinin, dolayısıyla arkadaşlarının etkisi altındadır. Bu sebeple arkadaşlık, insan üzerinde çok etkili bir müessesedir.

Arkadaş arkadaşa etki eder. Birinin iyi veya kötü davranışı diğerinde görülebilir. Bu etkileşim çok süratli ve güçlüdür. Çünkü insan, psikolojik olarak arkadaşının huylarını kapma ve başkasından etkilenme temâyülündedir. İnsan tabiatındaki bu temayül çok güçlüdür. Bu sebeple İbn Miskeveyh'e göre çocuğu kötü davranışlardan ve tabiatı gereği kötü kimselerden korumak gereklidir. Kötülerle düşüp kalkan çocuk, gerçek fazileti bulmaktan engellenmiş olur. Onu hikmet sahibi, bilgili ve çalışkan kimselerle ve iyi huylu arkadaşlarla düşüp kalkmaya teşvîk etmeli ki, gerçek fazilete ulaşmakta güçlük çekmesin.[210]

Zernûcî'ye göre de kötülerden mümkün olduğu kadar uzak durmalıdır. Çünkü karakter etkilenir, iyi ve kötü davranışlar arkadaşın birinden diğerine geçer.[211] Biliyoruz ki insan, hem etkileyen, hem de etkilenen bir varlıktır.

Gazâlî de insan karakterinin arkadaştan hem iyi, hem de kötülüğü toptan alacağı görüşündedir.[212]

"Kişiyi sorma, arkadaşına bak.", "Üzüm üzüme baka baka kararır." atasözleri de konuya açıklık getirmektedir.

Hz. Peygamber bu tesiri Ebû Mûsâ (r.a.)'dan gelen meşhur hadîslerinde şöyle dile getirir: **"İyi kimse ile oturup kalkan kişinin ve kötü ile arkadaş olanın misâli, tıpkı misk taşıyanla demirci körüğünü yelleyip çeken kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana verir ya sen satın alırsın. Hiç olmazsa ondan güzel bir koku duyarsın. Körükçüye gelince o, ya senin elbiseni yakar, yahut da ondan fena bir koku duyar, rahatsız olursun."**[213]

2. Arkadaş Seçimi

Ağaçlar birbirinden farklı oldukları gibi, meyveleri de farklıdır. Bir kısmının meyvesi tatlı, bir kısmının acı olduğu gibi, bir kısmı da meyvesizdir. Arkadaş da tıpkı böyledir. Ya faydalıdır, ya zararlı, ya da ne faydası dokunur, ne de zararı. Bundan dolayı öğrenci, büyük bir titizlik göstererek zararı dokunanla arkadaşlık bağı kuramayacağı gibi, zararsız-faydasız olana da yaklaşmamalı, faydalı olanı

---

[210] İbrahim Çubukçu, *"İbn Miskeveyh'e Göre Çocuk Eğitimi"* Eğitim Hareketleri Dergisi, C. XIII, sayı 148-149.

[211] Zernûcî, 19-20; Mâverdî, 166; İbn Cemâ'a, 83.

[212] Gazâlî, II, 1447.

[213] Buhârî, *Zebâih*, 31; Müslim, *Birr*, 45.

aramalıdır. Hz. Peygamber: **"Kişi, dostunun dîni ve yaşayışı üzerinedir. O halde her biriniz dostluk kuracağı kimseye dikkat etsin."** buyurmakla arkadaş seçiminin önemine işaret etmiştir.[214] İslâm eğitimcileri de öğrencinin kötülerle değil; iyilerle arkadaşlık etmesini, arkadaş olarak güzel ahlâk ve fazilet sahibi olanları seçmesini isterler.[215]

Adiyy b. Zeyd, arkadaş seçimi hususunda şöyle der: "Herkes arkadaşına uyar ve ondan etkilenir. Bir topluluk içinde, insanların en iyisi ile arkadaş ol. Sakın kötü tanınan kimselerle arkadaş olma. Sonra sen de kötü olursun."[216]

Herkes gibi öğrencinin de birlikte gezip dolaşacağı, konuşup derdini dökeceği, birlikte ders çalışacağı samîmî arkadaşa ihtiyâcı vardır. Çünkü karşılaştığı güçlükler öğrenciyi sarsabilir, dolayısıyla gerçek dosta ihtiyaç duyulur. Gerçek dost, kara gün dostudur. Böyle bir durumda öğrenci arkadaşına derdini döker. Belki arkadaşı ona derman olamaz, ama hiç değilse yol gösterir, moral verir, rahatlamasına yardımcı olur.

Öğrenci dostunu arayıp bulmalı, fakat bulduğu dostunu kaybetmemeye çalışmalıdır. Nitekim Hâlid b. Safvân, bu hususu ne güzel ifâde etmiştir: "İnsanlar arasında en âciz olanı, dost bulamayandır. Ondan daha âcizi ise, dostunu kaybedendir."[217]

Arkadaş arkadaşı iyi veya kötü yönde etkiler. Bu sebeple muasır eğitimcilerin ısrarla üzerinde durdukları konulardan biri de çocuğa kendi akranları ile birlikte bulunma, onlarla konuşma ve onları dinleme fırsatı hazırlamaktır. Onlara göre bu, çocuğun normal gelişimi için zorunludur. Onun diğer çocuklarla birlikte eğitilmesi, başarısına yol açar, derse ilgisi artar. Çocuk, arkadaş arasında sosyal değerleri, hak-hukuk kavramını anlar, hatâsını görür ve düzeltir. Ailenin tek çocuklarından bazılarının intibak problemi göstermelerinin sebebini, arkadaş grubundan yoksun olmalarında aramak gerekir.

Çocuğun arkadaşı olmalıdır. İnsan ferdî olduğu kadar, sosyal bir varlıktır. Sosyal yönü daha ağır basar. Çünkü davranışları cemiyet içinde değer kazanır. Bu itibarla Allah, insanların yalnız kalmalarını uygun bulmamış ve Hz. Adem'e eş ve arkadaş olarak Hz. Havva'yı yaratmıştır.

İslâm eğitiminde arkadaşın yeri ve değeri büyüktür. Arkadaşın eğitimdeki yeri ve önemini formülleştiren İbn Sînâ şöyle der: " Çocuğun okulda terbiyeli ve görgülü bir arkadaşı olmalıdır. Zira çocuk, çocuktan kolaylıkla alışkanlık kazanır, ondan öğrenir ve onunla ünsiyet kurar."[218] Bundan dolayıdır ki, İslâm eğitiminde

---

214 Tirmizî, *Zühd*, 45,

215 Bkz.: Zernûcî, 2, 9, 19; Gazâlî, II, 924-978; Mâverdî, 162176; Kınalızâde, 157; İbn Cemâ'a, 83-84; Taşköprüzâde, I, 86.

216 Mâverdî, 167.

217 Mâverdî, 162.

218 A. Çelebi, 312.

öğrencinin okulda eğitim ve öğretim görmesine büyük önem verilmiştir. Buna dâir ilk adımı Hz. Peygamber'in Suffe ile attığını görmüştük.

Her ne kadar İslâm eğitiminde özel eğitime daha çok yer veriliyor gibi görünüyorsa da, okul eğitimi daha önemlidir. Özel eğitimin daha çok, ileride kendilerini büyük görevler bekleyen Halîfe çocuklarını yetiştirmek üzere sarayda uygulandığını veya zenginler tarafından uygulanmış olduğunu görüyoruz. Halîfeler sarayda çocukları için bir müeddib bulundurmakla yetinmeyip, ayrıca ders halakalarına katılmak ve akranları ile ders dinlemelerini sağlamak için çocuklarını mektebe gönderirlerdi. Meselâ Halîfe Hârûn er-Reşîd'in, oğlunu eğitim-öğretim için devrin önde gelen âlimi el-Asmâî'ye gönderdiğini görüyoruz.[219]

Arkadaş eğitim ve öğretimde önemli bir unsur olup, arkadaşa yön verdiğine göre, öğrenci, arkadaş olarak seçeceği kişi hakkında iyice düşünmeli ve dikkatlice araştırma yapmalıdır. Zîrâ: *"Araştır, haber alırsın."* denmiştir.

İyi insan, dilinden değil; gözünden anlaşılır. Gazâlî, öğrencinin dînî-dünyevî gayelerine uygun bir arkadaş bulamadığında yalnızlığı tercîh etmesini öğütler ve Ebû Zerr'in: "Yalnızlık kötü arkadaştan, iyi arkadaş da yalnızlıktan daha iyidir." dediğini kaydeder.[220]

Seçilecek arkadaş vefalı ve sâdık olmalıdır. Arkadaş olarak seçilecek kimsede birtakım vasıfların bulunması gerekir. Şimdi bu vasıfları belirtmek istiyoruz:

3. İyi Arkadaşta Aranan Vasıflar

İslâm eğitimcileri, iyi bir arkadaşta veya arkadaş olarak seçilecek kimsede şu vasıfların bulunmasını isterler:

a. Arkadaş akıllı ve zekî olmalıdır. Çünkü akıl, her şeyin başıdır. Düşük zekâlı ile arkadaşlıkta hayır yoktur. Onunla ne kadar arkadaşlık yapılsa da, bir gün son bulur, uzun süre devam etmez.Sonu ayrılık, belki de dargınlıktır. O, kâr yerine zarar getirir.Nitekim Hz. Peygamber: **"... Geri zekâlı ile arkadaşlıkta hayır yoktur."**[221] buyururken, Hz. Ali de: "Ahmak ve câhil ile arkadaşlık yapılmasını uygun bulmaz.[222]Bu itibarla **"Akıllı düşman, akılsız dosttan iyidir."** derler.

b. Seçilecek arkadaş çalışkan ve gayretli olmalı, tembel ve boş gezen olmamalıdır. Öğrenci ders öncesi hazırlanır, zor kısımları derste anlamaya çalışır. Derste öğrendiklerini de ders sonrası tekrar eder. İşte gerek ders öncesi hazırlık, gerekse ders sonrası yapılan tekrar, arkadaş grubu ile yapılırsa daha iyi neticeler verir. Bundan dolayı arkadaş, dersin daha iyi anlaşılmasına yardımcıdır diyebiliriz.

---

219 Zernûcî, 10-11; Ayrıca bkz.: Dağ- Öymen, 196.
220 Gazâli, *II*, 951.
221 Mâverdî, 168.
222 Gazâlî, II, 948.

Şu halde arkadaş, zekî, anlayışlı, çalışkan olmalı, İbn Cemâ'a'nın de belirttiği gibi, ilimle en çok meşgul ve gayretli olanı arkadaş olarak seçmelidir.[223]

c. Arkadaş dindar, güzel ahlâklı, samîmi, sağlam karakterli ve üstün şahsiyete sahip birisi olmalıdır.[224] İbn Cemâ'a: "Öğrencinin, imkân verdiği ölçüde hareket ve davranışta en iyi, karakteri sağlam, şerefine düşkün ve her yönden yardımcı olanı arkadaş olarak seçmesi gerekir." der.[225]

Güzel ahlâk sahibi olan, herkese karşı ve her yerde iyi davranır, başkalarını razı eder, kötülükten uzak durur, çevresinde sevilir ve sayılır. Bu sebeple öğrenci, iyi davranışta bulunanları arkadaş olarak seçmelidir. "İyi arkadaş insanı cennete götürür." denmiştir.

Karakter hırsızdır. Bu itibarla kötü karakterli ile arkadaş olan, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi onun davranışlarını alır. Bu itibarla *"Arkadaşın âdeti, arkadaşa benzer."* derler.

d. Arkadaş iyi ve faydalı olup, kötü huylu olmamalıdır. İki arkadaş buluştukları zaman biri diğerini yıkayan iki el gibidir.Yani onlardan biri diğerindeki kötülükleri söyler. Şu halde arkadaş, ancak fayda verendir. Zira Allah (c.c.): **"Kalplerine kilit vurduğumuz ve nefsine uyanlara sakın uyma."**[226] buyurur.

Öğrenci kötülüğe devam eden, günah işlemekte ısrarlı olanlarla da arkadaşlık etmemelidir. Çünkü kötülerle arkadaş olan, korkudan uzak değildir.[227]

e. Arkadaş dürüst olmalı, yalancı, geveze, fitne çıkaran, kötü ruhlu ve hileci olmamalıdır. Öğrenci, bunlarla arkadaşlıktan sakınmalıdır. Çünkü yalancı olan, insanı aldatır. Onun hâli serap gibidir. Uzak olanı yakın, yakın olanı da uzak gibi gösterir. Farsça bir beyitte böyle kötü bir insanla yapılacak arkadaşlık kınanmış, böyle bir arkadaş insanı ıssız bir yere götürüp sokan ve neticede öldüren yılana benzetilmiştir.[228]

f. Arkadaş dostluğa meyilli ve rağbet edici olmalıdır. Çünkü arzulu olmak, arkadaşlığın esâsıdır. Aksi halde samîmi bir bağ kurulmaz. Her istenen, istemeyebilir. Aramayanın peşine takılan, sevmeyeni sevmeye çalışan aldanır.[229]

g. Gazâlî, ayrıca fâsık, bid'at sahibi, dünyaya ve nimetlerine aşırı düşkün olanlarla da arkadaşlık bağı kurulmasını istemez.[230]

Ca'fer-i Sâdık (r.a.) da arkadaşlığa lâyık olmayanların vasıflarını şöyle sıralar: "Yalancı, ahmak, cimri, korkak ve fâsık."[231]

---

223 İbn Cemâ'a, 223. Ayrıca bkz.: Zernûcî, 8; Taşköprüzâde, *I*, 86; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 187.
224 Mâverdî, 168; Zernûcî, 8; Taşköprüzâde, I, 86; Gazâlî, II, 948; *Âdâbü'l-Müteallimîn, 187.*
225 İbn Cemâ'a, 223. Ayrıca bkz.: Zernûcî, 9.
226 *el-Kehf*, (18), 28.
227 Zernûcî, 9; Gazâli, *II*, 949; *el-Bidâye*, 38; Yûsuf Hashâcip, 103.
228 Zernûcî, 8; Taşköprüzâde, I, *86; Âdâbü'l-Müteallimin, 187.* Gazâlî, 38.
229 Mâverdî, 169.
230 Gazâlî, *İhya,* II, 949.
231 Gazâlî, II, 950.

Arkadaş arkadaşın aynası olduğuna göre öğrenci, iyilerle arkadaş olup, kötülerden uzak durmalıdır. Çünkü arkadaşlık etkili, kötülerle arkadaşlık ise çoğu zaman elem vericidir. Uygun olan, zekî, akıllı, sağlam karakterli ve dostluğa lâyık olanlarla arkadaş olmaktır. Seçilecek arkadaş ya fayda veren, ya da fayda gören olmalıdır.

4. Arkadaşlık Âdabı

Aileden devlete varıncaya kadar her kurumun ayakta durması için bir takım kurallar vardır. Bu kurallara uyulmadığı zaman, o kurumun ayakta kalması zordur. Bu kurallara riâyet edildiği zaman ise, huzur söz konusudur.

Arkadaşlar arasında da riâyet edilmesi gereken bir takım kuralların olması tabiîdir. Bu kurallara uyulduğu zaman arkadaşlık bir mânâ ifâde eder ve devam eder. Aksi halde arkadaşlık müessesesi yıkılır. Yeri gelmişken arkadaş olanların birbirine karşı riâyet etmesi gereken kuralları sıralamak uygun olacaktır:

a. Arkadaş sevgide ifrata gitmemelidir. Çünkü ifrat, kusurları görmeyi engeller. Arkadaşlık bağı, hiç ayrılmayacak şekilde değil de, belki bir gün ayrılık olabilir düşüncesi ile kurulmalıdır. İşte o zaman, dostluk daha samîmi olur, dargınlıklar azalır, Hiç ayrılmayacak gibi kurulan arkadaşlıklar kötü netice verebilir. Bu sebeple Hz. Peygamber: **"Dostlukta itidalden ayrılma ve sakın aşırı gitme. Olur ki bir gün darılırsın, dost iken yaptığın aşırı hareketlerinden dolayı mahcup olursun. Dargın olduğun zamanlarda da itidalden ayrılma. Ola ki bir gün dost olursun."**[232] buyurmuştur.

b. Karşılıklı sevgi ve saygı bulunmalıdır. Öğrencilere yakışan, karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşma duyguları içinde gayelerine doğru yürümektir. Arkadaşa saygı, ilme saygı kabul edilmiştir.[233]

Öğrenci, arkadaşlarına edeb ve hürmetle davranmalı, kırıcı hareketlerden sakınmalıdır. Böyle davranmak, aynı zamanda öğretmene karşı edeb ve saygılı davranmaktır. Öte yandan öğrenci arkadaşlarına saygı, büyüklerine de hürmet göstermelidir. Meselâ, uzun boylu bir öğrencinin sınıfta kısa boylu bir arkadaşının önüne izinsiz oturmaması, yine bir öğrencinin derste verilen cevaba yanlış bile olsa, gülmemesi ve alay etmemesi saygıdandır.

c. Arkadaşlar birbirine güzel öğüt vermelidir. Çünkü insan, kendi hatasını tam olarak göremeyeceği gibi, yaptığını da genellikle iyi zanneder. Bundan dolayı irşâd ve öğüde ihtiyaç vardır. Cenâb-ı Hak, Asr Sûresi'nde birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenleri, mutluluğa erenler olarak nitelendirir. Sahabe ve daha sonraki devirlerde hatâyı söylemek ve öğüt vermek, bir nevî hediye olarak kabul

---

[232] Tirmizî, *Birr*, 59.

[233] Taşköprüzâde, I, 55. Ayrıca bkz.: İbn Cemâ'a, 152, 153, 221.

edilmiştir. Ebû Abdurrahman el-Hublî şöyle der: "Hediyenin en üstünü, arkadaşa söylenen hikmetli bir sözdür."[234]

d. Arkadaş, arkadaşını her konuda tercih etmeli, kendisi için istediğini arkadaşı için de istemelidir. Buradan hareketle arkadaşın bir empati geliştirmesi istenmektedir. Kendisi için arzuladığını arkadaşı için arzulamayanın arkadaşlığı samimî değildir. Nitekim Gazâlî, bu tip arkadaşlığı münafıklık telâkki eder.[235]

Arkadaşlık âdabının başta geleni, arkadaşı her hususta kendine tercih etmek, ona öncelik tanımak ve yardımına koşmaktır. Meselâ maddî imkânları kısıtlı olan bir arkadaşa ihtiyaç ânında hem de istenmeden yardımda bulunmak gibi.

e. Arkadaşa yumuşak davranmak ve hatâları affetmek. Öğrenci arkadaşına yumuşak davranmalı, affedilebilir ve basit bir hatâdan dolayı sert davranıp onu kırmamalıdır. Çünkü kalp kırmak kolay, fakat tamiri zordur.

Arkadaşlık haklarından biri de arkadaşın hatâlarını affetmek, hattâ bazı hatâlarını görmezlikten gelmek ve mümkünse gizlemektir. Bilmeyerek ve unutarak hatâ yapan insan, fark ettiği anda bundan vazgeçmeli, mükemmele yönelmelidir.

Arkadaşta da kusur bulunabilir. Bu durumda bize düşen, affetmektir. Ona örnek olma, hatâsını hatırlatmak, bunları alışkanlık hâline getirmiş ise, güzel bir üslupla îkâz etmek yerinde olur. Zira, kusursuz arkadaş arayan yanılır.

f. Öğrenci, arkadaşı hakkında kötü zan beslememeli, hele onun bir defa hatâ yapması buna sebep olmamalıdır. Kötü zan, düşmanlığın, kırgınlığın başlangıç ve temelidir. Ayrıca o, nefisten doğan kötü bir duygudur.

Arkadaş bir iyilik yaptığında, arkadaşına teşekkür eder. Şayet istediğini yapamamış ise, onu kötülemez, iyiye yorar, mazeret arayıp "Belki bilmediğim bir özrü vardır. Bu sebeple istediğimi yerine getiremedi, yoksa yapardı." şeklinde düşünmelidir.

g. Öğrenci, arkadaşına samimî davranıp, konuşurken onu can kulağı ile, kendisine yönelerek, sözü bitinceye kadar dinlemeli ve onu sevdiği ismi ile çağırmalıdır. Arkadaşın iyiliğinden bahsetmeli, sır saklamalı, hatâlarını gizlemeli, üzüleceği haberlerden ziyâde, sevinç kaynağı olacak bilgiyi aktarmalıdır.

Karşılaştığında önce selâm vermek için acele etmelidir. Ayrıca arkadaşını ilme teşvik etmeli, ona yol göstermeli, her konuda yardımcı olmaya çalışmalıdır.

Konuyu bir hadis ile bitirmek istiyoruz: **"Arkadaşına itiraz etme, kötü söz söyleme, lüzumsuz şaka yapma, ayrıca ona önce söz verip de sonra sakın cayma."**[236]

---

[234] Dârimî, I, 100.
[235] Gazali, *el-Bidâye*, 40.
[236] Tirmizî, *Birr*, 58.

VI. ÖĞRENCİ-KİTAP İLİŞKİSİ

Mazi her yönüyle medeniyet ve hayatın temel kaynağıdır. Bu günkü anlamda yazıdan mahrum olan insanlar bile kendi yaşayışını ve devrinin olaylarını taşlara, ağaçlara v.s. kazıyarak, yani şekillerle gelecek nesillere kaynak bırakmış, yol göstermişlerdir. Bu temel düşüncenin nesilden nesile aktarılıp gelişmesi ile XX. yüzyılın bu günkü ileri kültür ve medeniyeti doğmuştur. Gelecek nesillere düşen görev, bayrağı daha ile götürmektir. Kültür mirasının bu günlere taşınmasında önemli vasıtalardan biri de kitaptır.

Kitaplar olmasaydı veya geçmiş nesiller bilgi ve tecrübelerini bize aktarmasalardı mâzîyi nasıl öğrenecektik? Başka bir ifâdeyle kültür ve medeniyet bugünkü seviyeye ulaşabilir miydi? Bir an için kâğıda arız olan bir kurdun kitapları yok ettiğini düşünelim, Bu, medeniyetin sonu demek olurdu. Çünkü kitapları yok olmuş bir öğretmen ve din adamının, meslekî bilgilerini bir süre hafızalarında tuttukları düşünülse bile, bir iki nesil sonra bilinenler yok olur, medeniyet çarkı dururdu. Kitap olmasaydı, her şeye yeniden başlayacaktık ki, bu durum ilerlemeye engel olurdu.

Kitap, insan düşüncesini saklayan, gelecek nesillere yol gösteren, kültür ve medeniyeti ayakta tutan, nesilden nesile en büyük haberleşme ve iletişim vasıtasıdır. Öte yandan kitap, nesiller arası köprü ve medeniyet binasını ören tuğla gibidir. Kalem, mala, mürekkep de harcıdır. Kitap dururken sessiz, okurken sesli, yalan ve riya bilmeyen bir arkadaş, saptırmayan bir dost, usandırmayan bir yol arkadaşıdır.

el-Mütenebbî şöyle der: "Dünyada en güzel yer rahvan atın sırtı, en hayırlı dost ise kitaptır."[237]

Her gün elimizden düşmeyen ve çok geniş bir sahada kullanılan kâğıt bulununcaya kadar insanoğlu duygu ve düşüncelerini ellerine geçen, yazmaya ve şekillendirmeye en müsait şeyler üzerine yazdılar.[238]

Kitabın önemi ve tarihi gelişimi, konumuzla direkt ilgili olmamakla birlikte bu kısa bilgiden sonra biz esas mevzûmuz olan öğrenci-kitap ilişkisine geçebiliriz.

İslâm'da kitaba büyük önem ve değer verilmiştir. Bu değer ve önem, taşıdığı bilgi ve ilim dolayısı iledir. Yani ona bu üstünlüğü ve şerefi veren, ilmin üstünlüğüdür. Çünkü zarf, mazrufla değerlendirilir.

Öğrencinin okuduğu kitaplardan bilgi alması, dolayısıyla faydalanması, onun kitaba saygı göstermesine bağlıdır. Bu itibarla şimdi İslâm eğitiminde öğrencilerin kitapla ilgili olarak riâyet etmeleri gereken hususları belirtmek istiyoruz:

---

[237] A. Çelebi, 139.

[238] Bkz.: M. Ali Kâğıtçı, *Kâğıtçılık*, İstanbul, 1936, 208 vd.; İ.A. VI, 70-71.

1. Kitabı Abdestle Ele Almak

Kitaba saygı, ilme saygıdandır. Bu itibarla öğrenci abdestsiz olarak eline kitap almamalı[239] ona el sürmemeli, mümkünse ders çalışırken bile abdestli olmalıdır. İslâm eğitim tarihine bakıp bu hususta eserleri tetkik ettiğimizde değerli âlim ve talebelerin buna büyük özen gösterdiklerini görüyoruz. Meselâ, el-Hulvânî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İlimde bu dereceye saygı ile ulaştım. Zira abdestsiz olarak elime bir kâğıt parçası bile almadım."[240]

Yine tanınmış İslâm bilgini es-Serahsî'nin bir gün bağırsakları bozulmuştu. Geceleyin dersini mütâlâa ederken hasta olduğu halde on yedi defa abdest almıştı. Çünkü o, ancak abdestli olarak ders çalışıyor, kitap mütâlâa ediyordu.[241]

İlim nûr olduğu gibi, abdest de nurdur. Dolayısıyla ilim abdestle elde edilirse artar. İbn Cemâ'a bu hususta şu bilgileri verir: "Öğrenci dînî ilimleri hâvî kitaplardan bir şey naklederken abdestli, beden ve elbise olarak tertemiz olmalıdır."[242]

Sahabe abdestli bulunmaya ve abdestle hadîs rivayet etmeye özen göstermiştir. Şu'be, Katâde'nin ancak abdestli iken Rasûlullah'dan hadîs rivayet ettiğini söyler.[243] İmâm Mâlik de, hadîs rivayet edeceği vakit abdest alır, sakalını tarar, koku sürünür, vakarla diz üstü oturur ve sonra hadîsi rivayet ederdi. Sebebi sorulunca da: "Peygamberimizin mübarek hadîslerine saygı göstermek için böyle yapıyorum." karşılığını verirdi.[244]

2. Kitapları Sıra ile Koymak

Öğrenci, kitapları yerleştirme hususunda da kurallara uygun hareket etmelidir. Zernûcî ve Taşköprüzâde "Öğrenci tefsir kitaplarını diğer kitapların üstüne koymalıdır." derken[245] İbn Cemâ'a bu konuda daha detaylı bilgi verir. O, Kur'ân, Tefsîr ve Hadis kitaplarının sırayla üst raflara yerleştirilmesini, ayrıca ciltli kitapların ciltsizlerin üstüne konulmamasını ister.[246] Öte yandan kitapların raflara manevî değerlerine göre konulmasını ve rafta dururken hangi kitap olduğunun anlaşılması için sırtına kitap isminin yazılmasını tavsiye eder.[247] Sonra usûl-ü dîn, usûl-ü fıkıh, nahv, sarf, şiir vs. kitaplarını koyar. Bugün kütüphane anlayışı olduğuna göre, öğrenci gayet mantıkî olan bu dizilişe riâyet etmelidir. En üst rafa Kur'ân-ı Kerîm'i koymak gibi.

---

239 Kur'ân, Tefsîr, Fıkıh, Hadîs kitapları kastediliyor.
240 Zernûcî, 11; *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 28a.
241 Zernûcî, 11; Ayrıca bkz.: Taşköprüzâde, I, 54; *Âdâbü'l Müteallimîn*, 188.
242 İbn Cemâ'a, 173.
243 İbn Abdilberr, II, 243.
244 Gazâlî, *İhya*, I, 46.
245 Zernûcî, 11.
246 İbn Cemâ'a, 171-173.
247 İbn Cemâ'a, 172.

3. Kitabın Üstüne Bir Şey Koymamak

Öğrenci yatarken veya otururken ayağını kitap ve kütüphane tarafına uzatmamalı ve kitapların üstüne bir şey koymamalıdır. Onun bu davranışı da ilme ve kitaba saygıdandır.

Şeyhu'l-İslâm Burhâneddîn, hocalarından birinden şöyle bir hâtıra nakleder: "Bir talebe hokkasını kitabın üstüne koymuştu. Bunun üzerine hoca talebeye: "İlimden fayda bulmayasın." diye beddua etti.[248] Zernûcî, hocalarından Kadıhan'ın konu ile ilgili olarak: "Eğer bir âlim kalemliğini kitap üzerine koymaktan küçümseme mânâsı kastetmemişse, bunda bir sakınca yoktur. Fakat en uygunu kitap üzerine bir şey koymamaktır." dediğini kaydeder.[249]

4. Kitabı Kullanmada Saygı

Öğrenci ders çalışırken ve okurken kitabı açık olarak yere koymaz. Onu mutlaka yüksek bir şey üzerine, meselâ bir rahle veya masa üzerine koyar. Aksi halde sayfaları yırtılabileceği gibi, kitabın cildi de bozulabilir. Kitap, rahle, masa gibi yüksek bir şey üzerine konulduğunda ise fazla açılmadığından cilt bozulmamaktadır.[250]

Ayrıca öğrenci, kitabı herhangi bir şeye, meselâ onu küçük kitaplar için muhafaza yapmaz, kitabın bozulmaması için, içine bir şey koymaz. Özellikle kitap sayfaları açıkken bu hususa daha çok dikkat etmelidir. Çünkü bu durumda bozulma ve yıpranma daha fazladır. Bugün, bazı öğrencilerin kitapları hor kullandığı, bilhassa erkek öğrencilerin kitaplarının bir yılda tanınmaz hâle geldiği bilinmektedir. Öğrenci eve geldiğinde bazen kitabı merdivenden fırlatmakta, kırık not aldığında öfkesinden parçalamakta, kopya çekmek için bazı sayfalarını koparmakta veya kıvırmaktadır. Halbuki bütün bunlar, kitabı kullanılmaz hâle getirmekte, en azından ömrünü kısaltmaktadır.

Bu konuda İbn Cemâ'a: "Öğrenci, kitap yapraklarını kıvırmaz. Kitap sayfalarının yıpranmaması için herhangi bir sert şeyle takip etmez. Parmakla takip ettiği zaman da tırnağını kuvvetle bastırmaz." der.[251] Kınalızâde Ali Efendi de: "Öğrenci, kitap-defterini yastık yaparak uyumamalıdır." der.[252] Bu sözler, İslâm âleminde asırlarca kitaba ne kadar nâzik ve saygılı davranıldığını göstermeye yeter diyebiliriz.

---

[248] Zernûcî, 11. Ayrıca bkz.: Taşköprüzâde, I, 54; *Minhâcü'l-Müallim*, vr. 81b.
[249] Zernûcî, 11.
[250] İbn Cemâ'a, 170.
[251] İbn Cemâ'a, 172.
[252] Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâkı Alâ-i (İlm-i Tedbîri Menzil)*, 35.

5. Kitabı Karalamamak

Bugün bazı öğrencilerin kitap ve defterlerinin çok karışık ve düzensiz olduğu, üzerine lüzumlu lüzumsuz her şeyin, hattâ dersle hiçbir ilgisi olmayan şarkı ve şiirlerin bile yazıldığı bilinmektedir. İslâm eğitimcilerinin bu hususta söyledikleri ve yazdıkları çok nettir. Öğrenci, zaruret olmadıkça kitap üzerine karalama ve haşiye yapmamalıdır.[253] Çünkü kitabı karalamak da ilme saygısızlıktır. Aslında öğrenci, birtakım yersiz meseleleri ve branş dışı bilgileri nakletmek suretiyle kitabı karalamamalıdır. Şayet not almak zorunlu ise bu, kitabın görünüşünü bozacak şekilde veya okuyanın asıl konuyu anlayamayacağı kadar uzun da olmamalıdır. Meselâ, Coğrafya kitabına, Fizik dersi ile ilgili notlar almak doğru değildir. En uygunu, öğrencinin dersle ilgili defter tutması, ya da kitabın bazı sayfaları arasına boş yaprak koyarak gerektiğinde bunlara not almasıdır.

6. Güzel Bir Yazı ile Yazmak

İslâm bilginlerinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri de öğrencinin güzel ve düzgün yazı yazmasıdır. Güzel yazı, şahsiyetin bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte, ilme ve kitaba saygı kabul edilir.[254]

Öğrencinin zaruret hâlinde ve gelecek nesillere aktarılması gereken konu ile ilgili faydalı bilgiyi kitap üzerine yazmasında beis yoktur. İbn Cemâ'a: "Öğrenci faydalı bilgi ve açıklamaları, nâdîde öğütleri kendine âit kitaba yazabilir." der.[255] Bazıları da: "İhtiyaç ânında sana faydalı olacak bilgiyi yaz, faydalı olmayanı yazma."[256] diyerek öğrencinin ancak faydalı bilgileri yazması gereğini ifâde etmişlerdir.

Öğrenci yazıyı güzel yazmalı, sık ve karışık yazmamalıdır. Çünkü notlarını güzel bir yazı ile yazması, çok ince ve sık yazmaması, zaruret olmadıkça ince yazı üstüne haşiye yapmaması da ilme bir nevî saygı olarak kabul edilmiştir.[257] Ancak öğrenci fakirlik ve yolculuk gibi zaruret halinde ince ve sık yazabilir.[258]

İmâm-ı A'zâm, çok sık ve ince yazan bir talebesini görünce: "Çok ince ve sık yazma. Yazarsan sonunda okuyamaz, pişman olur, öldükten sonra da kötülenirsin." demiştir.[259] Zira, insan yaşlanınca gözleri iyi görmediğinden yazdığını kendisi bile okuyamaz hâle gelir. Çok sık ve ince yazanlar her zaman pişman olmuşlardır.

---

253 *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 188.
254 Zernûcî, 11; Bağdadî, I, 261-269; İbn Cemâ'a, 177.
255 İbn Cemâ'a, 186.
256 İbn Cemâ'a, 177.
257 Zernûcî, 11; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 188; İbn Cemâ'a, 177; Bağdadî, I, 259; K. Çelebi, I, 51.
258 İbn Cemâ'a, 178; Bağdadî, I, 261.
259 Zernûcî, 11. Başka örnekler için bkz.: Bağdadî, 1, 261.

Öğrenci bilgiyi bir yere kısaltarak da yazmamalıdır. Çünkü bu kısaltmayı kendisinden başkası anlayamaz. Serahsî bu konuda şöyle der: "Her kısaltarak yazdığımızda pişman olduk."[260]

VII. ÇALIŞMA PRENSİPLERİ VE ÖĞRENME METODLARI

1. Çalışma Prensipleri

a. Metodlu Çalışmanın Önemi

Metod, en kısa yoldan sonuca ulaşmak için takip edilmesi gereken yoldur. Bugün en basit müşahede bile bize, birçok öğrencinin verimli ders çalışma prensiplerini, yollarını ve öğrenme metodlarını bilmediğinden, büyük bir enerji ve zaman israf ettiğini göstermektedir.

Öğrencinin zaman ve enerji israfını önlemek, aynı zamanda az yorularak çok bilgi elde etmek için metod bilmek ve metodlu çalışmak zorundadır. Fakat öğrencilerin çoğu, büyük bir gayret gösterse de ilmi kolayca elde edemez, ilimle meşgul olsalar da ilmin meyvelerinden büyük ölçüde istifâde edemezler. Hatta birçoğu, ilmi elde etmede çalışma yolları ve öğrenme metodlarında hatâ ediyor, diğer şartları da terk ediyorlar.

Öğrenci kullandığı metodda meleke kazanması oranında ilimde derinleşir. Çünkü metod ve metodlu çalışma, ilim elde etmenin temelidir. Metodsuz ilim, faydasız sermayeye benzer. Metod, öğrenciyi ilimde ileri iten motor gibidir. Biliyoruz ki, öğrenim metodu karışık olan öğrenci, bilgiyi kavramaktan âciz kalır, usanç meydana gelir, bilgi öğrenmekten ümidini keser, belki en sonunda öğrenmeyi bırakır.[261]

b. Derse ve Çalışmaya Devamlılık

Öğrenci derse muntazam devam etmelidir.[262] Derse vaktinde gelmeyen veya devam etmeyen öğrenci, dersten elde edeceği bilgileri kaybetmiş olur. Özürsüz olarak derse gelmemek, sınıfa girmemek saygısızlık ve nezaketsizlik, derse katılan öğrencilere karşı üstünlük taslamak, ilim öğrenmede kendini müstağni sayarak arkadaşlarını hakîr görmektir.

Öğrenci derse devam etmeli, zaruret olmadıkça dersi terk etmemelidir. Öte yandan bilgi elde etme, öncelikle derse devama bağlıdır. Bilgiyi büyük ölçüde

---

[260] Zernûcî, 11.
[261] İbn Haldun, *III*, 146, II 367; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 184; Pazarlı, 4.
[262] İbn Cemâ'a, 142.

artıran da derse devamdır. Çünkü hocanın ilmi hurma gibidir, ne zaman yere düşeceği belli olmaz.

Öğrenciye çalışmak, aralıksız derse devam etmek ve ilme sarılmak yaraşır. Büyük âlimleri o seviyeye ulaştıran devamlılıktır. Derse devam etmeyen öğrenci o günkü bilgiden mahrum kalacağı gibi, o günün dersini kendi başına anlaması da güçleşir. Ayrıca her günün meşguliyeti ayrıdır. İki günlük dersin birikmesi öğrenciyi usandırabilir.

Öğrenci, derse devam ettiği gibi, devamlı da çalışmalıdır. Çünkü bu, derse devam kadar önemlidir. Aslolan derse az bile olsa devamlı çalışmaktır. Az olan bilgi bir gün çoğalır. Hz. Peygamber: **"Allah'ın en sevdiği amel, az da olsa devamlı yapılandır."** buyurmuştur.[263]

Devamlı ilimle meşguliyet, bilgiyi canlı tuttuğu gibi, unutmaya da manî olur. Nitekim Hz. Peygamber: **"Kur'ân sahibi gece gündüz O'nu okumaya devam ederek hatırında tutar, devamlı okumadığı zaman O'nu unutur."** buyurur.[264] İlimle devamlı meşgul olan, kitap, defter ve kalemi elinden bırakmayan öğrenci, ilme ulaşır. Buhârî, anlamanın en iyi yolunun kitaplarla devamlı meşguliyet olduğunu belirtir. Hasan el-Lu'luî'nin de uyurken bile tam kırk yıl göğsünde kitapla dolaştığı gelen rivayetler arasındadır.[265]

İlim fazilet, fazilete başlamak da ayrı bir fazilettir. Bu itibarla yaşlı bir öğrenci olmak, yaşlı bir câhil olmaktan daha iyidir. *"Başarının sırrı, gayret ve devamlılıktır."* Sahabeyi ve sonra gelenleri başarılı kılan, ilimle devamlı meşgul olmalarıdır. Abdullah b. Mübarek: "Öleceğim haber verilse, kalkar ilim öğrenirim." derken, [266] eş-Şâfi'î de: "Bizim sanatımız ilme devamlı kulluktur." der.[267]

Öğrenci derse ve çalışmaya devamlı, gönlü de ömrünün sonuna kadar ilme bağlı olmalıdır. Zira öğrenme, ömür boyu devam eden bir süreçtir.

c. Tembellik, Sebepleri ve Eğitim Çareleri

İlme ve öğrenmeye engel olan veya öğrenciyi çalışmaktan alıkoyan önemli faktörlerden biri olan tembellik üzerinde durmak istiyoruz:

Öğrenci ilme arzulu olup, tahsil hayatında tembelliği terk etmeli ve ona sebep olan şeylerden uzaklaşmalıdır. Yükseklere çıkmak, çalışmakla elde edilir. *"Tembelliği tercih eden arı, bal toplayamaz."* derler. Tembel öğrenci de derslerinde başarılı olamaz. Öğrenci kendisini tembellikten; tembelliği de kendisinden uzaklaştırma-

---

[263] Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn*, 30; İbn Abdilberr, II, 249.

[264] Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn*, 33; Ayrıca bkz.: Ebû Dâvûd, *Vitr*, 21, *Eymân*, 1;Ahmed b. Hanbel, V, 212-213.

[265] İbn Abdilberr, II, 249.

[266] *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 73b.; Benzeri için bkz.: İbn Abdilberr, I, 115.

[267] Taşköprüzâde, I, 46.

lıdır. Zernûcî: "Öğrenci tembellik edip, hocadan aldıklarını anlama hususunda bir iki defa çalışmadığı zaman tembelliğe alışır, dolayısıyla daha sonra, az ve kolay olanı da anlayamaz." der.[268]

Bazı terbiyeciler tembelliğin dikkat ve irâde noksanlığından ileri geldiğini düşünmüşlerdir. Meselâ Zernûcî: "Tembellik, bilgi gerektiren hususlarda düşünme ve tefekkür azlığından meydana gelir." denildiğini kaydeder.[269] Genellikle düşüncesiz insanların tembel oldukları da bir gerçektir. Fakat bu, tembelliğin dış görünüşüne göre varılan bir sonuçtur. Halbuki son araştırmalar, tembelliğin daha başka sebepleri de olduğunu ortaya koymuştur. Şimdi bu sebepleri kısaca görelim:

aa. Fizikî Sebepler

Sindirim bozukluğu, iç salgı bezlerinin düzensizliği, gözlerin zayıf olması, kulak ve solunum rahatsızlıkları, bademcikler, burundaki et ve kemiğin nefesi daraltması, kan azlığı, genel zafiyet ve sara gibi hastalıklar çocuğu tembelliğe sürükleyen başlıca etkenlerdir.[270]

bb. Ruhî Sebepler

İnsan, ruhla bedenden müteşekkil olduğuna göre, bazı ruhî hastalıkların bedenî hastalıklara, bedenî hastalıkların da ruhî hastalıklara sebep olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ, bugün mide hastalıklarının büyük bir bölümünün (%70) psikolojik sebeplere dayandığı bilinmektedir.

İşte çeşitli rahatsızlıklar yüzünden dimağın herhangi bir şekilde zedelenmesi de öğrencileri anormal hallere sürüklemekte ve onları tembel yapmaktadır.

cc. Sosyal Sebepler

Okul ve ailenin etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Öğrencinin ders başarısında olduğu kadar, tembel olmasında da ailenin rolü büyüktür. Evde pasif hayatı seven, her işi başkasına yaptıran aileler, öğrenciler için kötü bir örnektir. Buna karşılık her işini yapan ve yeri geldiğinde çocuklara da görev ve sorumluluk veren aileler onlara aktif olma yolunda iyi örnek olurlar. Dolayısıyla çocukların tembelliğinde aile ve okul hayatının ayrı ve önemli bir yeri vardır. Genel sınıf seviyesinin altında olduğu halde, bir üst sınıfa geçirilen öğrenciler, üst sınıflarda geri kaldıkları gibi, tembelliğe de sürüklenir. Çocuğun yıl ortasında veya sık sık okul değiştirmesi de buna sebep olabilir.

---

[268] Zernûcî, 19; Ayrıca bkz.: Taşköprüzâde, I, 42.
[269] Zernûcî, 15.
[270] Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, 148.

Öğrencinin sınıf arkadaşlarının tembel veya çalışkan olmaları da durumu etkiler. Bu sebeple İslâm eğitimcileri öğrencinin daha önce geçtiği gibi- tembel olanı değil, zekî ve çalışkan olanı arkadaş olarak seçmesi üzerinde ısrarla durmuşlardır.

Öğretmenin imtihan ve not verme sistemindeki adaletsizlik, şahsiyeti ve öğretim metodu da öğrencinin tembel veya çalışkan olmasına sebep olabilir.

Tembelliğin giderilmesi ile ilgili bazı çareleri maddeler halinde verelim:

- Bedenî arıza yüzünden tembel olan öğrenciler için vakit geçirmeden -varsa- okul doktoru ile görüşülmeli, yoksa hastaneye yönlendirilmeli.
- Öğrenci verilen ödevleri yapmalı ve derse iyi hazırlanmalıdır. Hatta bu durum, velî ve öğretmenler tarafından kontrol edilmelidir.
- Başarısız öğrencileri bir üst sınıfa geçirmemeli.
- Öğrencinin sık sık okul değiştirmesine engel olmalı.
- Öğretmen adaletli ve iyi bir şahsiyete sahip olmalı.
- Öğrenciler tatillerde kitap okuma alışkanlığını devam ettirmeli.
- Öğrencinin devamlı çalışmasını sağlamalı.[271]
- Öğrenciye iyi bir rehberlik yapmalı. Varsa okuma geriliğini gidermeli ve metodlu çalışma konusunda bilgi vermeli.
- Öğrenciye öğretmeni, dersleri ve okulu sevdirmeli.

d. Kalem Defter Taşımak

Öğrenci duyduğu, gördüğü faydalı bilgi ve kaideleri yazmak için her zaman yanında kalem ve defter bulundurmalıdır.[272]

Öğrenci ders çalıştığı, kitap mütâlâa ettiği zaman da yanında defter, kalem, kâğıt bulundurmalıdır. "Elbisesinin kolunda, cebinde, koltuğunun altında defter kitap taşımayanın kalbinde bilgi bulunmaz." denilmiştir.[273]

Öğrenci tashih etmek, lügat ve i'râb yönünden tashih edileni yeniden yazmak için yanında devamlı mürekkeb, divit ve kalemtraş bulundurmalıdır.[274] Abdullah b. Abdullah... b. Ömer b. Abdülaziz'in insanlarla otururken, mezarlığa giderken bile elinde defter bulundurduğu, hattâ deftersiz gezmediği görülmüş, bunun sebebini de şöyle açıklamıştır: "Kabirden daha öğüt verici ve defterden daha faydalı bir şey görmedim."[275]

---

271 Bkz.: Kanad, 150-151.
272 Taşköprüzâde, I, 65; *Minhâcü'l-Muallimîn*, vr. 83b.
273 Zernûcî, 29; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 198
274 İbn Cemâ'a, 123-124; Zernûcî, 26.
275 İbn Abdilberr, II, 249.

Görülüyor ki İslâm eğitimcileri bu esasa son derece bağlı kalmışlardır. Hatta yanında devamlı olarak kalem ve mürekkep taşıdığı için "Hibr" diye anılan âlimler bile vardır.[276]

Kalem, defter gibi kırtasiye malzemesi, öğretmen ve öğrencinin ayrılmaz parçasıdır. Bunları her halükârda yanlarında ve çantalarında taşımalıdır. Meselâ, Medine'ye hicret gibi gizli ve tehlikeli bir durumda bile Hz. Peygamber ve Ebû Bekir (r.a.) in yanında kâğıt, kalem ve mürekkep gibi kırtasiye malzemesi bulunuyordu.[277]

Sonuç olarak öğrenci dersin gerektirdiği araç ve gereci yanında bulundurmaya çalışmalıdır. Bugün bir hesap makinesi, bir teyp vs. bunlar arasındadır.

e. Bugünün İşini Yarına Bırakmamak

İnsanoğlu, yarınları bugünden daha müsait farz etmekten doğan bir masumiyetin cezası olsa gerek ki genelde önemli işlerini yarına bırakmaktadır. Halbuki her şey, ancak şimdi mümkündür. Biraz sonra şüpheli, daha sonra ise çok şüphelidir. Bu itibarla işlerimizin en yakınını ve en önemlisini şimdiye almalıyız. Bu nizâmı Allah kurmuştur. Meselâ, nefes almak, su içmek ve yemek yemek önemli bir fizyolojik ihtiyaçtır. Ama biz önce nefesi, sonra suyu, sonra da yemeyi düşünüyoruz. Fakat işlerde böyle yapmayız, en önemli olanı yarınlara ve sonraya bırakırız.

Öğrenciler için en önemli şey, ders çalışmak ve ilim elde etmek olduğuna göre, bugünü iyi değerlendirmeli, çalışmayı yarınlara bırakıp, gelecek zamana güvenmemelidir. Çünkü istikbâle güvenmek, bugünün işini yarına bırakmak, akıllı bir öğrenci için uygun değildir.[278] Dolayısıyla öğrenci, bugünkü dersini yarına bırakmamalıdır. Zira her gün, kendi meşgûliyetiyle gelir. Bu sebeple "Yarın, işleri yürütemeyen ve kusurlu olanların günüdür." derler.

"Bugün bırak, yarın yap." prensibi öğrenciyi, çalışmaktan ve ilimle meşguliyetten uzaklaştırdığı gibi, tembelliğe de sevk eder. Bugünkü işi yarına bırakmak, zamanı kaçırmaktır. Bu sebeple öğrenci daha az bilgi edinmiş olur. Öğrencinin her gün derslerine muntazam şekilde çalışması, öğrenme kanunlarına uygundur. Aksi halde imtihan zamanı sıkışır, neticede öğrenme zorlaşır. eş-Şehîd Hüsâmeddîn, oğluna: "Oğlum, her gün muntazam olarak ilimden bir nebze öğren. Öğrendiğin bugün az ise de, bir süre sonra çok olur." tavsiyesinde bulunmuştur.[279]

---

[276] İbn Abdilberr, II, 250.
[277] Hamidullah, *Muhtasar Hadîs Tarihi*, 25.
[278] *Mahzenu'l-Ulûm*, 72; K. Çelebi, I, 43, 47.
[279] Taşköprüzâde, I, 65; Zernûcî, 27

Öğrenci yapacağı işi yarına bırakmamalıdır. **"İnşâallah demeden hiçbir şey için: 'Ben bunu yarın yapacağım.' deme."**[280] âyeti, öğrenciler için bir rehber olmalıdır.

f. Usandığı Zaman Başka Bir Branşa Geçmek ve Bedeni Fazla Yormamak

Tahsil ve ilim elde etme şartlarından biri de, ömrün sonuna kadar büyük bir sebat ve kararlılıkla öğrenmeye gayret sarf etmektir. Bu sebeple öğrenci, zamanını ilimle meşgul olarak geçirmeye çalışmalıdır. Bütün zamanı ilimle değerlendirmenin en güzel yolu, bir ilimden, bir kitaptan usandığında, çalışmaktan yorulduğunda, başka bir kitaba, başka bir branşa geçmektir.[281]

"Usandım, yoruldum artık" diyerek kitabı bir tarafa koymak uygun değildir. Her ilmin ayrı bir lezzeti vardır. Nitekim İbn Abbâs (r.a.) ilim okuturken kendisinde bir durgunluk, bir gevşeklik hissettiğinde hemen "Şiir dîvanlarını getiriniz." derdi. Böylece dağılan dikkati toplanırdı.[282] Yorulan öğrencinin şiir okuyarak dinlenmesi tavsiye edilmiştir.[283] Dinlendirici rolü dolayısıyla Hz. Peygamber: "Şiirde hikmet vardır." buyurmuştur.[284] Zaten yenilik ve değişiklik ruha ferahlık verir, insanı dinlendirir.

Öğrencide uykuya düşkünlük, bıkkınlık, tembellik ve isteksizlik gibi hasletlerin bulunmaması gerekir. Çünkü bu, ilme engel olan en büyük âfettir. Muhammed b. Hasan et-Tûsî, genellikle geceleri uyumaz, yanına çeşitli branşlara âit, kitap, defter koyardı. Birinden usandığı zaman diğerini mütâlâa etmeye başlar, uykusunu dağıtmak için yanında soğuk su bulundurur ve "Uyku hararetten ileri gelir, onu birazcık soğuk su ile gidermek gerekir." derdi.[285]

Ruh ile beden arasında sıkı bir münâsebet vardır. Bu münâsebet "Sağlam kafa, sağlam bedende bulunur." vecizesi ile dile getirilmiştir. Bedenle ruh, ancak sağlam ve zinde olduğu nisbette iş görebilir, böylece ders alıp, ders vermeye, öğrenme ve öğretmeye elverişli bir zemin hazırlanmış olur. Biliyoruz ki yorgun kafanın ne düşüncesinde bereket, ne de görüşünde isabet vardır. Bu itibarla öğrenci, nefsini ve bedenini fazla yormamalı, onların da, üzerinde hakkı olduğunu bilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber: **"Şüphesiz üzerinizde nefsinizin de bir hakkı**

---

280 *el-Kehf, (18),* 23.

281 Taşköprüzâde, I, 47; *Âdâbü'l-Müteallim,* 194; Zernûcî, 25;Bağdadî, II, 130; K. Çelebi, 1, 46.

282 Bkz.: Taşköprüzâde, I, 47; Zernûcî, 25. *Mahzenü'l-'Ulûm,* 73; K.Çelebi, 1, 46.

283 Bağdadî, H, 130.

284 Bkz.: Buhârî, *Edeb,* 90; Tirmizî, *Edeb,* 102; İbn Mâce, *Edeb,* 41; Ahmed b. Hanbel IV, 456; Dârimî, II, 297.

285 Zernûcî, 25; Taşköprüzâde, I, 47.

vardır."[286] buyurarak bedenle ilgili tüm ihtiyaçların dikkate alınmasını ne güzel açıklamıştır.

Allah Teâlâ, insana ancak çekebileceği kadar emir yüklediği gibi, öğrenci de beden ve azalarından yapabileceğinden fazlasını beklememelidir. Öğrenci, Allah'ın yarattığı rızıklardan nefsini mahrum edemez. Zira A'râf Sûresi'nde de belirtildiği gibi, [287] öğrenci Allah'ın verdiği nimetleri nefsine yasaklayamayacağı gibi, nefsini de meşru ve mübâh olan zevk ve gıdalardan mahrum edemez.

Öğrenci, nefsini ihmâl etmemeli, ona faydalı şeyleri tattırıp, zarar verecek şeylerden uzak kalmalıdır.[288] O, normal uykusunu alır, şayet bedenine ve zihnine bir zarar vermezse, uykuyu azaltabilir. Uyumamak nefse eziyettir. Zira Hz. Peygamber geceleri uyumayıp ibâdet eden sahabeyi îkâz etmiş ve: **"Siz usanmadıkça Allah usanmaz."** buyurmuştur.[289] Konuyu biraz daha açalım:

Uyku ve dinlenme ihtiyacı, vücûdun gerek fizikî, gerekse sosyal ve psikolojik yönden ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı faaliyetler sonucu yorulmasından doğar. Bundan dolayı insanın yaşına, vücut yapısına, günlük çalışma şekline ve miktarına göre her gün belli bir süre dinlenmesi gerekir. Dinlenme ve uyku esnasında yorulan hücrelerin içinde birikmiş bulunan ve vücûda yorgunluk veren kimyasal maddeler, kan tarafından temizlenir. İşte dinlenme ve uykunun hikmeti. Allah Teâlâ öyle bir nizam koymuş ki, gün boyu çalışan, dolayısıyla yorulan bu muntazam makine, uyku esnasında rektifiye ediliyor, tâbir caizse yenileniyor. Uyku ve dinlenme sonrası kavuşulan zindeliğin anlamı da budur.

Öğrenci kendini yıpratırcasına çalışmamalı, nefsi ve bedeni, bütün arzu ve ihtiyaçlarına gem vurarak zayıflatmamalı. Çünkü bu defa, amelden kesilme, çalışmada noksanlık ve iş yapmama söz konusu olur. Aksine nefsine merhamet ederek çalışmalıdır.

Öğrenci gücü yettiği kadar ve imkân ölçüsünde ders çalışmalı, bıkkınlık getirecek kadar çok çalışmayacağı gibi, tahsilde başarıya engel olacak kadar da az çalışmamalıdır. Beden yorulduğu gibi, zihin de yorulur. Bu sebeple, zaman zaman kalbi, bedeni, zihni ve gözü yorulduğunda gezinti yapmak, [290] mûsikî dinlemek, bir şey yemek veya içmek, duş almak, biraz uyumak şeklinde dinlenmelidir. Bu durum ona yeni bir enerji vereceği gibi, dağılan dikkatini toplamasına da vesiledir. Özellikle musikî üzerinde durmak gerekir. Musikî, ruhun gıdası olarak kabul edilir. Ayrıca musikî dinlemek, dinlenmenin ve ders yorgunluğunu üzerinden atmanın en kolay yoludur.

---

[286] Buhârî, *Savm*, 51

[287] *el-A'raf*, (7), 32.

[288] *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 186.

[289] Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirin*, 31. Cenâb-ı Hak, bu konuda şöyle buyuruyor: "Uykunuzu bir dinlenme vesilesi, geceyi de bir örtü yaptık." *(en-Nebe'*, (78), 9-10)

[290] İbn Cemâ'a, 79; *Âdâbü'l-Müteallimîn, 186.*

g. Hatırlamak ve Unutmak

Herkes bilir ki, öğrendiğimiz şeylerin birçoğunu zamanla unuturuz. Bir kısmını hatırlasak bile bir kısmını hiç hatırlamayız. Öğrendikten bir süre sonra bilgilerin teferruat kısmı unutulur. Zaten öğrenilenler zamanla unutulmasa, yeni bilgiler elde etmemiz zorlaşır. Bununla beraber severek ve isteyerek öğrendiğimiz, kullandığımız ve yeterince tekrar ettiğimiz bilgileri unutmadığımız da ortadadır.

1885'de Alman psikolog Ebbinghaus, bellenilen mânâsız hecelerin hatırda kalma ve unutulma derecesini gösteren bir grafik çizmişti. Buna göre bellemeyi müteakip, birinci saatin sonunda ezberlenenlerin %44'ü, birinci günün sonunda %70'i, altı gün sonra ise %75'i unutulmuş, ancak %25'i hatırlanmıştır. Fakat burada iyice öğrenilmeden unutma derecesi ölçülmeye başlanmıştır.[291] Halbuki bilinir ki, ezberlenen bir bilginin zihne iyice yerleşmesi için, ezberlendikten sonra belli sayıda ve aralıklı tekrarı gerekir. Psikoloji terimi olarak buna "Eşiği aşmak" diyoruz.

Öğrenilen bilgiler önce, şuur altına itilir. Yeterince, yani eşiği aşacak kadar tekrar edilirse bilgi, şuur üstüne çıkar ve zorlama olmadan hatırlanır. Hatırlanmayan bilgiler şuur altına itilirler. İyi öğrenilmeyen bilgi çabuk unutulur. Ezberlemeyi müteakip unutma derecesi ânî ve büyüktür. Fakat sonradan yavaşlar ve gittikçe azalır. Hatırda kalan cüz'î kısım ise unutulmaz. Tekrarda eşik aşıldıkça, yani bilgi daha iyi öğrenildikçe unutma daha da ağırlaşır.[292] Unutmada konunun çeşidi ve öğrenme tarzı da önemlidir. Manâlı, ahenkli, hazırlıklı ve metodlu öğrenilen bilgiler daha az unutulur.

Hatırlama ve unutma hakkında bu kısa bilgiden sonra, unutmanın bazı sebepleri üzerinde duralım:

aa. Öğrenilen Bilgiyi Kullanmamak

İslâm eğitiminde aslolan öğrenmek ve öğrenilen bilgileri uygulamak, yani uzuvlarda davranış olarak görünmesini sağlamaktır. Uygulanmayan teorik bilginin, terbiyevî değeri yoktur. Kullanılmayan bilgi çabuk unutulur. Unutmak ise, ilmin sonu kabul edilmiştir.[293] Öğrencinin bilgiyi ve mânâyı idrâk ettikten sonra onu hafızasında tutamamasının sebebi, az kullanmadan dolayı unutmasıdır. Bu da tembellik ve ihmâl sebebiyle bir daha o mânâyı hatıra getirmemek ve kullanmamaktan doğar. Unutmaya müptelâ olan öğrencinin çok ders çalışmak, mütâlâayı çoğaltmak suretiyle bundan kurtulması gerekir.

---

[291] Pars, 167.
[292] Bkz.: Pars, 168.
[293] Dârimî, *Sünen*, I, 150.

bb. Tekrarda Eşiği Aşmamak

Zernûcî, öğrencinin dersi belli aralıklarla beş günde onbeş defa tekrar etmekle unutmayacağını belirtir.[294] Buna eşiği aşmak diyebiliriz. Çok mütâlâa ile kendini yormayan, ilimde idealine ulaşamaz.

cc. Ket Vurma

Öğrenci bir ilmi tamamlamadan, iyice kavramadan ve meleke kesbetmeden diğer bir ilme geçmemelidir. Aksi halde bilgi, iyice öğrenilmediği için aralarında karışıklık vuku bulur. Dolayısıyla ilimden mahrum kalma söz konusudur.

dd. Dikkatin Azalması

Dikkatin azalması da unutmaya sebep olur. İnsan bir şeyle fazla ilgilendiğinde başka şeye dikkat edemez. Aynı şekilde hoşnutsuzluğa sebep olan şeyler de dikkatsizlik meydana getirir. Bundan dolayı, İslâm eğitiminde öğrencinin bütün meşguliyetlerden uzaklaşmasına önem verilmiştir. Çünkü meşguliyet, dikkati dağıtır. Dikkatin dağılması ise iyi öğrenmeye manî olur. Neticede iyi öğrenilmeyen bilgiler de çabuk unutulur.

Zernûcî, bu konuda şöyle der: "Kötü hareket ve davranışlarda bulunmak, günahın -dünya işleri dolayısıyla- gam ve kederin çokluğu, meşguliyet ve alâkanın fazlalığı unutmayı tetikler."[295] Biliyoruz ki dikkati öğrenilen konu üzerine yoğunlaştırdığımız zaman, öğrenme daha etkilidir. Heyecan ve gerginlik dikkati zayıflatmaktadır.

ee. İlme Ara Vermek

Öğrenmede devamlılık esastır. Öğrenci devamlı olarak ilimle meşgul olmalıdır. Devamlı meşgul olmamak unutmaya sebep olur. Nitekim Hz. Peygamber: **"Hafız, Kur'ân'ı devamlı okumadığı zaman unutur."** buyurur.[296]

Tatillerin uzun olması da unutmaya sebep olur. Ders yılı içinde öğrenilen bilgiler bilhassa yaz tatilinde unutulur. Bundan dolayı yaz tatilleri kısa olmalıdır. Ayrıca tatilin uzun olması, öğrenciyi okuldan soğuttuğu gibi, alâkalarının çoğalması da olumsuz yönde etkilemektedir.

Uzun yaz tatili bazı öğrencilerin ilimle meşguliyetini azaltmasına, hattâ öğrendiklerini unutmasına sebep olduğuna göre, bunun yerine bu tatil kısaltılarak sene içinde millî ve dînî bayramlara aktarılabilir. Yıl içinde, ihtiyaç duyulduğunda bir hafta tatil yapılabilir. Çünkü tatilden asıl gaye öğrencinin dinlenmesidir. Yoksa öğrenciyi dersten uzaklaştıran bir tatil, gayeye uygun değildir.

---

[294] Zernûcî, 22.
[295] Zernûcî, 29. Ayrıca bkz.: *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 85a.
[296] Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirin*, 33.

h. Anlayarak Öğrenme

Psikolojide yeni yapılan araştırmalar göstermiştir ki anlayarak öğrenme, daha kalıcı olduğu gibi, uzun süre unutulmaz ve kolay hatırlanır. Öğrenmek, ezberlemekle olmaz., Çünkü ezberlemekle öğrenilmek istenen şeyler, hem öğrenilmez, hem de insan zihnini yorar. Tıpkı çiğnenmeden yutulan lokmalar, mideyi yorduğu gibi. Bu itibarla öğrenci, dersleri ezberlemeden önce, anlamalıdır.

Öğrenci okumalı, mânâ ve incelikleri düşünmeli, anlamazsa bir daha okumalıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak: "Sana vahyedilen Kitab'ı oku."[297] buyurmaktadır. Burada okumakla, Allah'a yaklaşmak, lâfızları ezberlemek, muhtelif mânâları anlamaya çalışmak kastedilir.

Düşünerek ve anlayarak okumak en yüce gaye ve en büyük arzudur. Bunu yapmak da daima okunan bölümle kalbin meşgul olmasıyla mümkündür. Asr-ı Saadette ve sonraları, Kur'ân'm tamamını ezberlemek yaygın değildi. Onlar ezberledikleri âyet ve sûrelerin mânâlarını da beraber anlar ve sonra diğer âyet ve sûrelere geçerdi. Onun için Kur'ân'ın ezberlenmesi sahabe arasında sanki bölünmüştü. Onlar Rasûl-ü Ekrem (s.a.)'den öğrendikleri âyetlerin mânâlarını ve orada ilim ve amelden ne bulunduğunu anlamadan diğer âyete geçmezlerdi.[298]

İbn Mübarek der ki: "İlim için önce niyet, sonra sırasıyla dinlemek, anlamak, ezberlemek, yapmak, sonra da yaymak gerekir."[299] Görüldüğü gibi, İslâm eğitiminde anlamak, niyet ve dinlemenin peşinde gelmektedir. Çünkü okuduğunu anlamayan, bundan faydalanamaz.

İbn Mes'ûd (r.a.) da: "İlmi anlayanlardan olunuz. Sakın onu sadece nakledenlerden olmayınız." der.[300] Ayrıca, hadîsleri sadece yazan, fakat anlamayan ve üzerinde düşünmeyen kimse kınanmıştır.[301]

"İki kelimeyi ezberlemek, iki yük kitabı dinlemekten; iki kelimeyi anlamak, iki yük kitabı anlamadan ezberlemekten daha hayırlıdır." denilmiştir.[302] Yani anlaşılan az bilgi, anlaşılmayan ve sadece ezberlenen çok bilgiden daha faydalıdır.

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, İslâm eğitimcileri öğrenciyi düşünmeye ve anlayarak öğrenmeye teşvik ederken ezberciliğin önüne geçmek istemişlerdir. Dolayısıyla "Öğrenci bütün vakitlerinde ilmî incelikler üzerinde düşünmeli ve bunu alışkanlık hâline getirmeli, dersi tefekkür ve çok tekrarla hocasından anlama hususunda gayret sarf etmelidir."[303] demişlerdir.

---

[297] *el-Ankebût*, (29), 45.
[298] Ahmet Emin, 294.
[299] İbn Abdilberr, I, 143.
[300] İbn Abdilberr, II, 9.
[301] İbn Abdilberr, II, 160.
[302] Zernûcî, 18-19.
[303] Zernûcî, 20; Taşköprüzâde, I, 63-64; *Âdabü'l-Müteallimin*, 192; *Minhacü'l-Muallim*, vr. 28a-28b.

Kur'ân'da düşünenler övülürken, düşünmeyenler kötülenmiştir.[304] Anlamadan yapılan ezbercilik şiddetle kınanmıştır. Meselâ, İbn Haldun, Kuzey Afrika'da öğrencilerin ezberciliğe düşkün olduğunu, bunun için çok vakit harcadıklarını, bu sebeple tahsilini tamamlayanların dahi ilimde meleke kesbedemediklerini, ilimde meleke kazanmanın sadece kitapta yazılanları ezberlemekten ibaret zannettiklerini kaydederek, ezberciliği kötülemiştir.[305]

Sonuç olarak diyebiliriz ki öğrenci, derse devam edip, dersi dikkatlice dinlemeli ve öğrendiğini tekrar etmelidir. Ayrıca düşünmeli, anlamalı, anladığını pekiştirmeli, iyice öğrendiğine kanaat getirdikten sonra bir başka konuyu öğrenmeye geçmelidir. Bilmeliyiz ki gayret, dikkat ve uygun metodlar öğrenmeyi kolaylaştırır, unutmayı önler.

2. Öğrenme Metodları

a. Sorarak Öğrenme

Öğrenme ve ilim elde etme yollarından biri de sormaktır. **"Bilmediğinizi bilenlere sorunuz."**[306] buyuran Cenâb-ı Hak, hem suâle teşvîk etmiş, hem de suâlin ancak bilene sorulması gereğine işaret etmiştir.

Öğrenci bilmediğini öğrenme gayesiyle sormalıdır. Çok soru, ilmi arttırır ve anlamayı kolaylaştırır. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) "İlmi arttırmak, onu istemekle, ilmi anlamak ise çok sormakla olur." der.[307] Hz. Ali'nin de buyurduğu gibi: "Öğrenci çok sormalıdır. Çünkü bundan hem kendisi faydalanır, hem de arkadaşları."[308] Gerçekten insan, sorduğu soruya verilen cevabı daha dikkatli ve büyük bir merakla dinler, dolayısıyla iyi öğrenmiş olur.

Öğrencinin soru sormada dikkat edeceği hususları şöylece maddeleştirebiliriz:

aa. Bilmediğini Sorup Öğrenmekten Çekinmemek

Öğrenci kendisine zor gelen, çözemediği bir meseleyi sormaktan, yumuşak ve güzel bir ifâde ile sorup öğrenmekten utanmamalıdır. Çünkü cehalet, utanma ile kibir arasında mekân tutmuştur.[309] İnsan psikolojisi, cehaletin ortaya çıkmasını istemez. İnsan sorup öğrenmek istese bile nefis buna manî olmaya çalışır.

---

[304] *Sâd*, (38), 29; *Muhammed*, (47), 24.
[305] İbn Haldun, II, 446-447.
[306] *en-Nahl*, (16), 43.
[307] İbn Abdilberr, I, 105.
[308] İbn Abdilberr, I, 137.
[309] İbn Abdilberr, I, 109; İbn Cemâ'a, 157.

Öğrenci üç sebeple soru sormaz: Bilir, utanır veya kibirlenir. Halbuki utanan ve kibirlenen, ilimden mahrum kalır.[310] Sormaktan çekinen kimsenin ilimde noksanlığı, başkaları ile bir araya gelince ortaya çıkar.

Hz. Ali: "Kişi bilmediğini sorarak öğrenmekten haya etmesin." buyurmuş, [311] Hz. Ömer de, sorup öğrenmekten utanmayanın ilminin artacağını, sormayanın ilminin azalacağını ifâde etmiştir.[312] Bugün sınıflarda suâl sormaktan ve cevap vermekten kaçan, hattâ arkadaşının arkasına gizlenen öğrenciler vardır. Halbuki utanarak öğrenmekten çekinen, cehalet elbisesini giymiş olur.

Sahabeyi ilimde zirveye çıkaran, onları bilgili kılan en önemli faktör, bilmediklerini sorup öğrenmekten çekinmemeleri idi. Hattâ bu hususta hanımlar bile ileri derecede idi. Hz. Âişe şöyle der: "Ensâr hanımları ne iyi hanımlardır. Haya onların dînî meseleleri öğrenmelerine ve dinde bilgin olmalarına engel olmadı."[313] Hattâ onlar arasında Rasûlullah (s.a.v.)'a kadınların ihtilâm olup olmadıklarını soranlar bile vardı.[314]

Öğrenci bir meseleyi öğrenmek amacıyla ısrarla öğretmene müracaat edebilir.[315] Arkadaşlarının da öğrenmesi için, özellikle sınıfta soru sormaya özen göstermelidir.[316]

bb. Lüzumsuz Soru Sormamak

Öğrenci öğretmene lüzumsuz soru sormamalı, gerektiğinde, en güzel şekliyle ve dikkatlice sormalıdır. Güzel soru, ilmin yarısı sayılmıştır. Ayrıca öğrenci sormak istediğinde yumuşak davranmalıdır.

Hz. Peygamber: **"Bilmediğinizi sorunuz."**[317] buyururken aynı zamanda yersiz ve çok sorudan de menetmiş, geçmiş milletlerin çok soru sormaktan dolayı helak olduğunu belirtmiştir.[318] Yâni, Rasûl-ü Ekrem, hem suâle teşvik etmiş, hem de sakındırmıştır.

Zikredilen iki hadîs arasında bir tenakuz yoktur. Teşvik edilen, iyi niyetle, öğrenme gayesiyle, şüpheyi ve cehaleti gidermek, lüzumlu ve faydalı bilgi elde etmek için, bilene suâl sormaktır. Yasaklanan veya sınırlandırılan suâl ise, lüzumsuz, başkaları ile alâkalı olan, ilmî mesele olduğu halde, sırf imtihan etmek, övünmek büyüklenmek gibi kötü niyetle sorulan sorulardır.

---

310 Dârimî, *Sünen*, I, 138.
311 İbn Abdilberr, *I*, 109.
312 Dârimi, I, 137; İbn Cemâ'a, 157.
313 Müslim, *Hayz*, 13; İbn Abdilberr, I, 105.
314 Müslim, *Hayz*, 13; İbn Abdilberr, I, 105.
315 Müslim, *Mesâcid*, 17.
316 Bağdadî, I, 212.
317 Mâverdî, 79.
318 Müslim, *Hacc*, 73.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: **"Ey îmân edenler, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Kur'ân indirilirken onları sorarsanız, size açıklanır (ama üzülürsünüz). Allah sorduğunuz şeyleri affetmiştir."**[319] Bu âyetin nüzul sebebi şudur: Kureyş'ten Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî (r.a.) ayağa kalkıp, Hz. Peygamber'e: "Benim babam kimdir?" diye sordu. O da: **"Baban falancadır."** karşılığını verdi.[320]

Anlaşılıyor ki burada yasak edilen, haber verilmesi ve açıklanması sahiplerini üzecek olan gizli sırlar veya sorulması uygunsuz, faydasız şeyler kabilinden veya derinleştirilmesi takat getirilmeyecek ağır teklifler getirecek olan sorulardır.

cc. Her Aklına Geleni Sormamak

Öğrenci, öğretmen ders anlatırken takıldığı hususları not almalı, şayet önemli ise ve öğretmen konuyu bitirdiği halde gerekli cevap alınmamışsa o zaman sormak yoluna gitmelidir. Öğrencinin bu yöndeki sabrı ve durumu Kehf Sûresi'nde beyân edilmiş ve Müslim'de Sa'îd b. Cübeyr'den gelen hadîsle de açıklanmıştır.[321]

Öğrenci öğretmenine her şeyi sormak, sorduğu her suâle de cevap almak ister. Yüce Allah **"Bilmediğinizi bilenlere sorunuz"** buyurduğuna göre, soru sormak ilâhî bir emirdir. "Öğretmene soru sormak neden mahzurlu olsun?" denilirse aslında bu doğrudur. Fakat soru, öğretmenin izin verdiği hususlarda olmalıdır.

Öğrenci soruda sonsuz bir hakka sahip değildir. Nitekim Hz. Peygamber: **"Ben size bir şey teklif etmedikçe, beni kendi hâlime bırakınız."**[322] buyurur. Şu halde öğrenci, konu dışında ve yersiz suâl sormamalı, ancak bir ihtiyaç ve bir zaruret hâlinde sormalıdır.

Öğrenci, sormada acele edip, her şeyi bir anda öğrenmeye de çalışmamalıdır. Allah Teâlâ bu hususta: **"Âyetlerimi size göstereceğim; acele etmeyiniz."**[323] buyurur. Merdiven basamak basamak çıkılır, yol yürümekle alınır. Öğrenci bununla birlikte, konu ile ilgili olarak kafasına takılan faydalı bilgiyi vakit geçirmeden öğrenmek gayesiyle sormalıdır. Zira bir hususu sormak için tam iki yıl bekleyen İbn Abbâs'a Hz. Ömer: "Öyle yapma, sormak istediğin zaman hemen sor. Şayet biliyorsam cevap veririm."[324] demiştir.

Öğrenci, öğretmene branşı ile ilgili sorular sormalı, ancak her aklına geleni sormamalıdır. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: **"İnsanlar muhakkak size her şeyi soracaklardır. Hattâ onlar: 'Her şeyi Allah yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?' diye**

---

[319] *el-Mûide, (5)* 101.
[320] Müslim, *Fedâil*, 37
[321] *el-Kehf, (18),* 60-82; Müslim, *Fedâil*, 46.
[322] Nevevî I, 196.
[323] *el-Enbiyâ*, (21), 37.
[324] İbn Abdilberr, I, 135.

soracaklardır. İşte bunlar şeytanî vesveselerdir. Böyle bir durumda hemen Allah'a sığınmak gerekir."[325]

dd. Henüz Gerçekleşmeyen ve Hayalî Şeyleri Sormamak

Öğrenci, zamanı gelmeden soru sormamalıdır. Çünkü öğretmen öğrencinin neyi kavrayacağını bilir ve zamanı gelince açıklar. Öğrenci henüz yeri gelmemiş konulardan ziyâde, görülen ve gerçekleşen konularla ilgili soru sormalıdır. Bir adam gelerek Abdullah b. Ömer (r.a.)'e henüz vukû bulmayan, hayalî bir mesele sordu. O da: "Henüz olmayan bir şeyi sorma. Zira ben Ömer b. Hattâb'ın, olmayan şeyleri sorana lanet ettiğini duydum." karşılığını vermiştir.[326]

Sahabeden bir cemaat vardı ki, henüz vuku bulmayan mesele hakkında konuşmayı hoş görmezler ve soru sahibine "Bu mesele vukû buldu mu?" diye sorarlardı. Şayet "Hayır" cevâbını alırlarsa "Vukû buluncaya kadar onu bırak, onunla ilgilenme." derlerdi. Zeyd b. Sabit, Ammâr b. Yâsir, Ubey b. Ka'b (r.a.)'ı bunlar arasında zikredebiliriz.[327]

Sahabe ve Selef âlimleri tarafından vukû bulmayan meselelerin sorulmasının yasaklanması veya uygun bulunmaması, şu sebebe dayanabilir: Zaruret, bir meselede cevap vermeyi, mübah kılar. Halbuki henüz vukû bulmamış mesele için böyle bir zaruret yoktur. Allah'ın şu buyruğunun mânâsı da bu olsa gerektir. **"Ey îmân edenler, her şeyi sormayınız."**[328]

Öğrenci, öğretmene mânâ ifâde eden, faydalı ve lüzumlu şeyleri sırf öğrenme gayesi ile sormalıdır. İbn Abbâs (r.a.), sahabenin Rasûlullah (s.a.v.)'a ancak kendileri için faydalı olacak meseleleri sorduklarını belirtir.[329]

b. Münazara ve Müzâkere

Arkadaşları ile dersi müzâkere ve münazara etmesi, öğrencinin eğitim görevleri arasındadır. Çünkü ilim ağaca, müzâkere de onu geliştiren suya benzetilmiştir.[330] Hz. Ali: "İlmi müzâkere ediniz, aksi halde ilminiz kaybolur."[331] derken, Zührî: "İlmin âfeti, müzâkereyi terk etmektir." der.[332] İbn Abbâs (r.a.) da: "Bir hadîs öğrendiğiniz zaman onu müzâkere ediniz." buyurmuştur.[333]

---

325 Müslim, *İmân*, 60.
326 Dârimî, I, 50; İbn Abdilberr, II, 175.
327 Dârimi, I, 50.
328 *el-Mâide*, (5), 101.
329 Dârimî, I, 51. İbn Abdilberr, II, 73.
330 Taşköprüzâde, I, 63.
331 İbn Abdilberr, *I*, 121.
332 Dârimî, I, 150; İbn Abdilberr, I, 130.
333 Dârimî, I, 148; Bağdadî, I, 237.

Gerçekten de sahabe ve tâbiûn, öğrendikleri hadîsi, oradan ayrıldığında müzâkere etmişlerdir. Çünkü hadisi ihya etmek, onu müzâkere etmekledir. Ebû Hanîfe'nin ilimde yükselmesinin sebebi, ilmi çok müzâkere edip münazara yapmasıdır.[334] İbn Haldun'a göre de ilimde ilerlemenin yolu, ancak müzâreke ve münazaradır.[335]

Öğrenci derse arkadaşlarıyla birlikte çalışmalı, müzâkere etmelidir. Müzâkere etmenin, karşılıklı çalışma ve tartışmanın faydası, yalnız başına çalışmaktan daha çoktur. Bu sayede öğrenci, bildiğini tekrar eder, yeni bilgiler elde eder. Birlikte ders çalışma, anlama ve öğrenmeyi kolaylaştırır, yeni ufuklar açar.[336] Müzâkere esasen tekrardan başka bir şey değildir. "Bir saat münazara bir ay mütâlâadan, bir saat müzâkere de bir ay yalnız başına yapılan tekrardan daha faydalıdır."[337] denmiştir.

Müzâkere ve münazaradan gaye, sevap kazanmak, gerçeği araştırmak, dersi iyi anlamak ve bir nevî sonuç çıkarmak olmalı. Büyüklük taslamak vs. olmamalıdır.[338] Uygun olan odur ki münazara ve müzâkere, insaf, tahammül, teennî, teemmül ile olup, muhatabı susturmak, utandırmak, şerri ortaya çıkarmak, demagoji ve hile yapmak, zihni bulandırmak ve gerçeği örtbas etmek gayesiyle yapılmamalıdır.

Gerçekte münazara ve müzâkere bir nevî müşaveredir. Müşavere, doğruyu ortaya çıkarmak için yapılır. Bu ise ancak temiz bir kalp, hâlis bir niyet, teemmül ve insaf ile elde edilir.[339]

Münazaraya karşı çıkan Gazâlî'ye göre münazaranın zararı çoktur. Ancak gerçeği bulmak için yapılabilir ve münazara yapanın şu iki hususa mutlaka riâyet etmesi gerekir.

Gerçeğin iki tarafta olması arasında fark görmemek,

Tartışmanın toplum içinde değil; tenha bir yerde yapılmasından hoşlanmak.[340]

İslâm eğitimi, kollektif çalışmayı teşvik eder. Dolayısıyla öğrenci, dersi arkadaşları ile müzâkere etmeli, gerektiğinde konuları tartışmalıdır. Bu, öğrenciye bilmediklerini de öğretir ve zaman israfını önler. Şayet o, dersi müzâkere edecek birini bulamazsa, konuyu tek başına müzâkere eder.[341] Hafızaya yerleştirmek için derste işittiği, öğrendiği mânâ ve lâfzı zihnen tekrar eder. Dersi dinlemek bana yeter diyen, tefekkürü azaltan, müzâkereyi ve tekrarı bırakan çok az kimse başarılı olmuştur.

---

334 *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 86a.
335 İbn Haldun, II, 446.
336 Bağdadî, II, 273-276.
337 Taşköprüzâde, I, 63; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 192
338 Zernûcî, I, 19; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 192.
339 Taşköprüzâde, I, 63; Zernûcî, 19.
340 Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, 130-131.
341 Bağdadî, I, 238.

c. Ders Tekrarı

İslâm eğitiminde, üç merhaleden oluşan bir öğrenme ve ders verme sistemi görüyoruz:

Öğrencinin dersi, müzâkere yoluyla hazırlaması,

Dersin sınıfta öğretmen nezâretinde işlenmesi,

Ders sonrası, iyice anlamak için yapılan tekrar.[342]

Görüldüğü gibi öğrenci, ders öncesi yalnız başına veya arkadaşlarıyla dersi müzâkere eder, ders hazırlığı yapar, önemli gördüğü ve anlayamadığı yerleri işaret eder. Böylece, ders hakkında bilgi sahibi olur. Dersin öğretmen nezâretinde işlenmesi esnasında o, önceden hazırlıklı olduğundan daha aktif ve dikkatlidir. Ders öncesi yaptığı çalışmada işaret ettiği yerleri anlamaya, dersi tümüyle kavramaya çalışır.

Fakat dersin sınıfta işlenmesi de onun tamamen anlaşıldığı anlamına gelmez. Ders iyice anlatıldığı halde, öğrencinin iyice anlayamadığı kısımlar olabilir. İşte öğrenci dersten sonra, iyice pekişmesi için konuları tümüyle veya kısmen tekrar etmelidir. Şöyle denmiştir: "Bir dersi anladığın zaman onu tekrar et. Sonra yine onu evde iyice tekrar et."[343] Yani, İslâm eğitiminde evde başlayan öğrenme faaliyeti, okulda geliştirilir, tekrar evde düğümlenir.

Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle der: "Biz Peygamber'in huzurunda bir hadis işitir, oradan ayrılınca ezberleyinceye kadar aramızda tekrar ederdik."[344]

Öğrenci dersi anladıktan sonra bile, birçok defa tekrar etmelidir. Zernûcî şöyle der: "Öğrenci öğretmenden aldıklarını dikkat, tefekkür ve çok tekrarla anlamaya çalışmalıdır."[345] Öğrenci dersi tekrar hususunda bir sayı takdir etmelidir. Zira tekrarda takdir edilen sayıya ulaşmayınca ders hafızaya yerleşmez.[346] Dersin önemli kısımları zihnen de tekrar edilmelidir.[347]

İslâm eğitimcileri, öğrencinin işlenen bir konuyu dersten sonra beş gün içinde toplam onbeş defa tekrar etmesi gerektiğini, bu tertip üzere ve belli aralıklarla yapılacak bir tekrarın dersi hafızaya yerleştirmede en uygun yol olduğunu belirtmişlerdir.[348] Bu çalışma sistemini şematik olarak şöyle gösterebiliriz:

Günler	: 1	2	3	4	5
Tekrar Sayısı	: 5	4	3	2	1

---

342 Bkz.: İbn Cemâ'a, 143.

343 *Minhâcü'l-Muallim*, vr. 85b.

344 Bağdadî, I, 236.

345 Zernûcî, 18.

346 Zernûcî, 22; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 193.

347 İbn Cemâ'a, 145; Bağdadî, I, 238.

348 Zernûcî, 22-23; *Âdâbü'l-Müteallimîn*, 193-194; *Minhâcü'l-Muallim*, vr.85b. Maymon, asırlar sonra aynı görüşü tekrarlamıştır. Bkz. H. Râşit-N. Adil, 38.

Beş günde onbeş tekrar. Buradan hareketle eskilerin öğrenilen bilgileri uzun süre hafızalarında tutmalarını ve hatırlayabilmelerini tekrarın çokluğuna bağlayabiliriz.

Öğrenci sessiz tekrar yapmayı alışkanlık hâline getirmemelidir. Ders ve konuların tekrarı, kuvvet ve neşe ile olmalıdır. Tekrarı yarıda kesmemek için öğrenci, kendini fazla yormamalı, dersi yüksek bir ses tonuyla da tekrar etmemelidir. O, dersi mümkün olduğu kadar, kendi duyabileceği bir ses tonu ile tekrar eder.[349] Çünkü sessiz ders çalışmak, çalışma şevkini kırar, yüksek ses tonuyla ders çalışmak da nefsi yorar. Ebû Yûsuf'un dersi büyük bir istekle tekrar ettiği rivayet edilir.[350] Unutulmaması ve kolayca hatırlanması için dersin çokça ve aralıklı tekrar edilmesi istenmiştir.[351]

Öğrenci, dersi hafızasına iyice yerleştirmek için tekrar etmelidir. Belli aralıklarla yapılması gereken tekrar, tedricen yapılmalıdır. Yapılan araştırmalar bir oturuşta yapılan tekrarın hemen hatırlamak için oldukça verimli olduğunu, fakat neticede çabucak unutuluverdiğini ortaya koymuştur.[352] İmtihan akşamı çalışıp, imtihanda başarılı olan bir öğrencinin, imtihandan sonra bu bilgileri çabucak unutması da bunu gösterir. Zaten bu öğrenme değil; bellemedir. İyi öğrenilmeyen bilgiler, hafızada yerini almadığından çabuk unutulur.

d. Yazarak Öğrenme

İnsan, okuma-yazma, konuşma, düşünme gibi belli vasıflarla diğer varlıklardan ayrılır, onlara üstünlük sağlar. Çünkü ilim, bu yolla elde edildiği gibi, bilgi de bu yolla nakledilir. Haberleşme bu yolla sağlanır, tarih bu yolla bilinir.

Yazının îcâdı insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Sadece ezberlenen bilgi, hafızadan er-geç silinir, yazılan ise yerinde kalır. Bu sebeple bilgiyi yazmak, çok önemli bir kaidedir.Öğrenci de duyduğunu, öğrendiğini ve hattâ düşündüğünü faydalanmak ve sonraki nesillere aktarmak için yazmalıdır. O kadar ki, Dahhâk: "Öğrenci yazmalıdır, duvara bile olsa."[353] diyor.

İnsan unutma hastalığına mübtelâdır. Bu sebeple unutmamak için yazmak gerekir. Unutulmamalıdır ki, yazılmayan bir bilgi, ne kadar iyi anlaşılırsa anlaşılsın, zamanla unutulur.

Öğrenci zekâsına güvenerek yazmayı bırakmamalıdır. Şöyle derler: "Bilgiler daima hafızadan silinmeye hazırdır. Ey ilimle uğraşan kimse, ilmi, kalemleri çoban yaparak ve yazarak kitapları koru."[354] İlmi bağlamak, yazmakladır. Öğrenci de

---

[349] İbn Cemâ'a, 233; Zernûcî, 23; Âdâbü'l-Müteallimîn, 194; Bağdadî, II, 266.
[350] Zernûcî, 23.
[351] Bağdadî, II, 266; İbn Abdil-Berr, I, 130.
[352] Pressey ve Robinson, II, . 183.
[353] İbn Abdilberr, I, 87.
[354] Mâverdî, 66.

yazmadığı takdirde onu zâyî etmiş olur. Hattâ onu yazmayan, âlim sayılmamıştır.[355] Nitekim Hz. Peygamber: **"İlmi yazı ile kaydediniz."**[356] buyurmuştur. Ayrıca "İlim av, yazmak onu bağlamaktır." denmiştir. Bu itibarla öğrenci her elde ettiği faydalı bilgiyi yazmalıdır.

Bu arada öğrenci, her şeyi bırakıp, her zaman yazma işi ile de meşgul olmamalı. Zira ilim, hatırda kalan ve gönül sayfalarına yer etmiş olandır. Defter ve kitap sayfalarında olup, küçük bir bahane ile unutulana ilim denmez. İlmi defter ve kitaplara yazmaktan gaye, unutma zamanında müracaat etmektir.[357]

Öğrenci dersi sadece dinlemekle yetinmemelidir. Çünkü bu, gayret noksanlığı, başarısızlık ve tembellik alâmetidir. Bu sebeple, öğrenci yazarak çalışmalıdır.[358] "İki oku, bir yaz." derler. Fakat o, önemli bilgiyi ve anladığını yazmalıdır. Bu itibarla Zernûcî şöyle der: " Öğrenci çok tekrarla, iyice öğrendikten sonra dersten anladığını yazmalıdır. Bu, gerçekten çok faydalıdır. Anlamadığı hiçbir bilgiyi yazmamalıdır. Zira anlamadığı şeyi yazmak aklı karıştırır, zekâyı zayıflatır, vakti alır."[359]

Ayrıca yazı düzgün ve okunaklı olmalıdır. Öğrenci düzgün yazıyı, silinmesi mümkün olmayan mürekkeple yazmalıdır.[360]

VIII. ÖĞRENCİ VE DİSİPLİN

Öğrencinin sınıf ve okul içinde birtakım kurallara uyması gerekir. Şimdi disiplin kuralları diye adlandırdığımız bu kuralları sıralamaya çalışacağız.

1. İlme Saygılı Olmak

Âlim zarf, ilim mazruftur. Zarf mazrufla şereflenir. Bu sebeple âlimden ziyâde ilim, öğretmenden ziyâde bilgi saygıya lâyıktır. " Bu bilgin, bu öğretmen saygıya lâyık değildir."demek ve saygı göstermemek uygun değildir. Asıl saygı ilme gösterilmelidir. Öğrencinin ilme saygısı olursa, öğretmenin faziletli olmaması ona zarar vermez. Öğrenciler bazı öğretmenlerin eksik yönleri dolayısıyla hürmete lâyık olmadığını ileri süremezler. Eksiklerini gidermek, öğretmenlerin kendilerine aittir. Öğrenci ise henüz çok şeyde noksandır. Bu itibarla o, önce kendi hatâları ile meşgul olmalıdır.

İlim sevgisi, ilim saygısı, ilimle uğraşan ve ilim sahibi olan herkesi sevmeyi ve saymayı gerektirir. Aksi halde öğrenci, ilmi sevenler zümresinden sayılmaz. Öğretmene saygı, ilme saygıdan sayılmıştır.[361]

---

355 İbn Abdilberr, I, 88, 92.
356 İbn Abdilberr, I, 86.
357 Bkz.: Taşköprüzâde, I, 64.
358 İbn Cemâ'a, 142-143.
359 Zernûcî, 18.
360 Zernûcî, 26; İbn Cemâ'a, 177-178; Bağdadî, I, 259.

2. Derse Zamanında Gelmek

Öğrenci okula ders saatinin başlamasından önce gelmeli, ders hazırlıklarını yapmalı ve sınıfta öğretmeni sessizce beklemelidir. Bu, önemli bir ders âdabıdır.

Öğrenci derse zamanında girmeli, geç kalmayı alışkanlık hâline getirip, "Ders başladıktan sonra da girerim, aceleye lüzum yok." dememeli, ders için acele davranmalıdır.[362]Hatta bu konuda arkadaşlarına örnek olmalıdır.

3. Öğretmeni Beklemek, Dersi Kaçırmamak

Öğrenci, öğretmen derse gelmediği veya geciktiği zaman bırakıp gitmemeli, sınıfta beklemelidir. Şayet öğretmen gelmeyecekse, başka bir derse çalışmalı, gecikecekse dersle ilgili çalışma yapmalı, daha sonra gelecekse mutlaka beklemelidir. Öğretmeni gelmeyen bazı öğrencilerin çok sevindikleri, okul tatil olunca sevinçten çanta fırlattıkları bilinen bir şeydir. Halbuki öğrenci, öğretmen derse gelmediği zaman üzülmelidir. Meselâ, bir okulda lise öğrencileri "En mutlu gününüz hangi gündür?" sorusuna "Okulun kapandığı gün." cevabını vermişlerdir.

İbn Cemâ'a şu bilgileri verir: "Öğrenci hocanın ders verdiği yere gidip onu bulamazsa, dersi kaçırmamak için oturarak onu bekler. Zira kaçırılan dersin karşılığı, telafisi yoktur."[363] Öğrenci derse gelmesi için hocanın kapısını çalmaz, hattâ hoca uyuyorsa bile uyanıncaya kadar, büyük bir sabırla onu bekler.[364] Bugün bazı öğrenciler "Gidip bakalım işimiz var. Onu mu bekleyeceğiz." diyerek hocanın derse gelmesi için değil; gelip gelmeyeceğini öğrenmek ve yok yazılmamak için araştırma yaparlar. Halbuki selefin uygulaması bambaşkaydı. Meselâ, İbn Abbâs (r.a.), Zeyd b. Sabit (r.a.)'in kapısında ilim almak için uyanıncaya kadar oturur, Ona "Zeyd'i uyandıralım mı?" diye sorulduğunda buna razı olmaz ve orada uzun süre beklermiş.[365]

Fakat bugün sistem değişmiştir. Eskiden öğrenci öğretmenin huzuruna, yani ders almaya giderdi. Şimdi ise öğretmen, öğrencilerin bulunduğu sınıfa gidip bilgi veriyor. Yâni eskiden bilgi alınıyordu, şimdi ise veriliyor. Bugün bazı kolejlerde öğretmen sabit olup, öğrenciler sınıf değiştirmektedirler. Bu uygulama İslâm eğitim sisteminden örnek alındığını söyleyebileceğimiz çok güzel bir uygulamadır. Bu uygulama ile alınan ders daha verimli olmaktadır.

---

[361] Taşköprüzâde, I, 54; Zernûcî, 11-12.
[362] İbn Cemâ'a, 234-235.
[363] İbn Cemâ'a, 96.
[364] İbn Cemâ'a, 96.
[365] İbn Cemâ'a, 96.

4. Derse Hazır Olmak

Öğrenci derse hazır olarak girmeli, her türlü meşguliyet ve alâkadan uzak olmalı, hattâ tek düşüncesi ilim öğrenmek olmalıdır. Aksi halde dersi yeterince anlayamaz, verilenler zihnine yerleşmez. Öğrencinin aç, susuz olması bile dersi anlama ve öğrenmesine etki etmektedir. Bu hususta İbn Cemâ'a zamanına göre çok ileri bilgiler vermektedir: "Öğrenci bütün meşguliyetlerden kalbi boş, zihni saf olarak gelmeli, öğretmenin yanına girmelidir. Uykulu, sinirli, çok aç veya susuz olduğu halde derse girmekten kaçınmalıdır. Aksi takdirde söylenen zihne yerleşmez, verilen de iyi anlaşılmaz."[366]

5. Sınıf İçi Oturuşu

Derse düzgün bir kıyafet, temiz bir beden ve elbise ile gelen öğrenciler derste öğretmenin kendilerini topluca görüp kontrol edebilmesi için düzgün bir vaziyette oturmalıdır.

Öğrenci, öğretmenin derste anlattıklarını iyi anlayabilmek için ön sıralara oturmaya gayret göstermeli, fakat öğretmen ile öğrenci arasında yine de bir mesafe olmalıdır.

Öğrenci, sınıfta boş bulduğu yere oturmalı, arkadaşlarını rahatsız etmemeye özen göstermelidir. Bundan dolayı o ön sırada boş yer varken, arka sıralara oturmamalı, gözden uzak olmak için arkadaşının arkasına gizlenmemelidir. Ön sıraya ve boş bulunan yere oturmak İslâm'ın cemaat âdâbındandır. Artık bugün genellikle sınıfta öğrenciler kendi isteklerine göre değil, idarenin veya sınıf öğretmeninin isteğine göre oturmaktadır. Uzun boylular arkaya, kısa boylular öne gibi... Kulağı ağır işiten veya gözleri iyi görmeyen öğrenciler ön sıralara, sol eliyle yazan sıranın sol tarafına oturtulmalıdır. Öğrenci sınıfta otururken arkadaşlarını rahatsız etmemeli, boş bulduğu yere oturmalı, yanına otururken de arkadaşından izin istemelidir.[367] Öğrencinin arkadaşının yerine ve geniş yer kaplayarak oturması hoş karşılanmamıştır.[368]

Öte yandan oturanların rızası olmadan aralarına oturup onları sıkıştırmak uygun görülmemiş, sıkışarak arkadaşa yer vermek ise ikram kabul edilmiştir. [369]

İslam geleneğinde halka şeklinde bir oturma düzeni vardır. Çünkü bu oturuş şeklinde hem öğretmen öğrencileri, hem de öğrenciler öğretmeni ve birbirlerini görmektedir. Günümüzde de buna benzer –at nalı şeklinde- oturuşun önemi üzerinde durulmaktadır. Ancak kalabalık sınıflarda bu mümkün olmamaktadır.

---

[366] İbn Cemâ'a, 96.
[367] Nuveyrî, vr.4a; İbn Cemâ'a, 95; Bağdadî, I, 174.
[368] Tirmizi, *Edeb*, 44; Bağdadî, 1, 175, 179.
[369] Buhâri, *Cum'a*, 20; Tirmizî, *Edeb*, 43, 45; Ahmed b. Hanbel, II, 213; Bağdâdi, I, 174, 178.

6. Dersi Saygı ile Dinlemek

Öğrenci dersi saygı ile dinlemeli, asla alayvârî bir tavır içinde olmamalıdır. Çünkü dersi saygı ile dinlemek, öğretmene ve dolayısıyla ilme olan saygıdandır. Daha önce anlatılan bir meseleyi bile nakletse, asla saygıda kusur etmemelidir. Öğrenci derste öğretmenin karşısında âdaba uygun oturmalı, oturuşunda tevâzû ve sükûn hâkim olmalı, derste sağa sola bakmayıp, konuya dikkat kesilmelidir.

7. Derste Arkadaşı İkaz

Öğrencilerden hiçbiri derste edebe, sınıf kurallarına aykırı hareket edemez. Biri diğerini bir şeyden men edemez, azarlayamaz. Bu ancak öğretmenin görevidir. Bununla birlikte öğrenci, bir işaretle veya nasihat yoluyla yapılanın yanlış olduğunu îmâ edebilir, arkadaşını gizlice ikâz edebilir, İbn Cemâ'a, ders içinde öğretmene yapılan çirkin bir davranış karşısında diğer öğrencilerin buna manî olmaları gerektiğini, bu meselede yardımcı olmanın ona vefa borcu olduğunu ifâde eder.[370]

Öğrenci, öğretmenin durmasını arzu ettiğini gördüğünde, öğretmeni "Yeter." demeye mecbur bırakmadan dersi keser. Şayet öğrenci bunu fark edemezse, öğretmen ona durmasını emreder. O da buna uyar. Şayet öğretmen talebe için derste bir miktar tayin etmişse ona riâyet eder. Bir öğrenci verdiği uzun cevaptan dolayı diğerine hocanın izni olmaksızın "Yeter, kısa kes." diyemez.[371]

Öğrenci konuşan arkadaşının ve özellikle öğretmenin sözünü kesmemelidir.

8. Öğretmeni İkaz

İnsan hatâ yapabilir. Öğretmen de insan olduğuna göre o da hatâ yapabilir. Öğretmenin hatâsı veya hatalı davranışı karşısında öğrenci nasıl bir yol takip edecektir?

Öğretmen, öğrenciye cümle olarak cevap verdiğinde, öğrenci cevâbı yanlış zanneder veya doğrusunu bilirse, öğretmeni uyarmak gayesiyle hatalı kelime veya cümleyi düzeltmek için, soru yoluyla doğru olan cevabı getirir. Genellikle bu tip hatâlar unutarak veya dil sürçmesi ile olur. Öğrenci, öğretmeni ikâzda gayet yumuşak davranır. Şayet öğretmen, hatasını anlamazsa, öğrenci: "Acaba şöyle olabilir mi? Bu konuda şöyle diyebilir miyiz?" der.

Öğretmen hatâsını anlayıp dönerse mesele yoktur. Dönmez ve hatâda ısrar ederse o zaman öğrenci gayet yumuşaklıkla, öğretmenin söylediğinin de doğru olabileceği ihtimâlini göz önünde tutarak, meselenin tahkikini diğer derse bırakır. Tahkiki önemli ve tedâriki zor olmayan bir meselenin cevâbında, öğretmenin hatâ

---

370 İbn Cemâ'a, 154.

371 İbn Cemâ'a, 161-162; Ayrıca bkz.: Taşköprüzâde, I, 51.

yaptığı ortaya çıktığı zaman ve bu suâlin cevâbı da kitaplarda yazılı ise, suâli soran da yolcu veya uzaktan gelmiş birisi ise öğrenci, hemen orada işaret ederek veya açık olarak öğretmeni îkâz edip doğruyu söyleyebilir. İşte bunu yapmaması, öğretmene ve ilme ihanettir. Ayrıca öğrenci bu hususstaki uyarısını, mümkün olduğu kadar yumuşak kelimelerle ve nezâket ölçüleri çerçevesinde yapmalıdır.[372]

9. Başkalarını Rahatsız Etmemek

Öğrenci, başkalarını rahatsız eden, okulun huzurunu bozan hareket ve davranışlardan kaçınmalıdır. Bu sebeple o, bırakın diğer hareket ve davranışlarda bulunmayı, bakışı ile dahi başkalarını rahatsız etmemelidir.

Öğrenci konuşurken el kol hareketi yapmaz ve sallanarak yürümez. Sınıfta ve okul içinde yürüyüşüne dikkat eder, ayaklarını yere vurarak yürümez. Okurken veya dersi tekrar ederken sesini fazla yükseltmez. Okul ve sınıfın kapısını gürültüyle açıp kapamaz, sessizce açıp kapatır. İbn Cemâ'a aksine davranışın orada bulunanlara saygısızlık olacağını belirterek şu bilgileri verir:

"Öğrenci, okulda yürürken ayakkabıları ile fazla ses çıkarmaktan, kapıyı sertçe kapatmaktan, sınıfa veya üst katlara iniş çıkışlarda, yürürken başkalarını rahatsız etmekten, aşağıdan okulun üst katında bulunan birini yüksek sesle çağırmaktan – ihtiyaç halinde uygun bir ses tonu ile çağırmada beis yoktur.- şiddetle kaçınmalıdır."[373]

Ayrıca öğrenci yürürken bir şey yemek, çok şaka yapmak, kahkaha ile gülmek gibi hoş karşılanmayan hareket ve davranışlardan da uzak kalmalıdır. Zira bu davranışların toplum nazarında öğrencinin değerini düşüreceği ifade edilmiştir.[374]

Kısaca öğrenci dersine zamanında gelmeli, ders âdabına uymalı, başkalarını rahatsız edecek ve dikkat çeken anormal davranışlardan uzak kalıp, ders kaçırmamalıdır.

Biz burada öğrencinin daha ziyâde uyması gereken kuralları müsbet yönüyle ele aldık. Bu kurallara uyulmaması hâlinde uygulanacak cezalar ve gerek öğretmenin, gerekse okul idarelerinin disiplini sağlamada kullanacakları yöntemler ayrı bir araştırma konusu olabilecek genişliktedir. Bu bakımdan biz, bu kadarla iktifa ederek, konunun diğer yönlerini de yeni araştırıcılara bırakıyoruz.

---

372 İbn Cemâ'a, 216.
373 İbn Cemâ'a, 233, 234
374 Bağdadi, I, 156.

NETİCE

Eğitim, ferdin doğuştan getirdiği kabiliyetleri geliştirmesine yardımcı olmak, davranışlarını mükemmel hâle getirmek şeklinde anlaşılmıştır. Öğrencilerin hayâta intibakı ve mesleğe yönlendirilmesi açısından öğretmen ile münâsebetleri günümüzde büyük bir önem kazanmıştır. Bu münasebetin iyi işlemediği toplumlarda eğitim kalitesini yükseltmek, mesleğe uygun yetişmiş eleman ve özellikle idareci bulmak güçleşmekte, iyi, mükemmel ve dengeli hareket eden insanlara nadiren rastlanmaktadır.

Dünyaya âciz ve bilgisiz olarak gelen insanoğlunun, eğitime ve bunun için iyi bir çevreye ihtiyacı vardır. Bizatihi zor olan eğitimi, bilgisizlik ve yanlış metodlar daha da zorlaştırmaktadır. Öte yandan insanların bazılarının eğitimi kolay, bazılarınınki zor olmakla beraber, imkânsız değildir. Önemli olan, çeşitli terbiye usullerinin denemesi, terbiyeye erken başlanması ve uygun bir öğretmen öğrenci münâsebetinin oluşmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de anahatları ile çeşitli terbiye usulleri gösterilmiştir. Fakat öncelikle insanı idare eden merkez olan kalbi eğiterek, buraya îmânî esaslar yerleştirilmeye dikkat çekilmiştir. Şu halde Öğretmen, eğitim-öğretim faaliyetine, çocuğun kalbini terbiye ederek başlamalıdır.

Kâinatın Efendisi de aşağı-yukarı aynı eğitim-öğretim metodlarını kullanmıştır. Bu arada O'nun sîreti iyice ve yakından tetkik edildiğinde eğitim ile ilgili ve hâlâ canlılığını koruyan, günümüz eğitim problemlerine çözüm getiren birtakım esaslar bulmak mümkündür. Meselâ, Hz. Peygamber, her zaman konuşmaz, ancak muhatabın öğrenme ihtiyâcını olduğu zaman bilgi verir, söylediklerinin anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol eder, tane tane konuştuğu gibi, iyice anlaşılması için bazı

hususları üç defa tekrar eder, her yönden muhataplarının seviyesine uygun davranırdı.

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (*ez-Zümer*, (39), 9.) **"Bilmediklerinizi bilenlere sorunuz."** (en-Nahl, (16), 43.), "İlmi öğreniniz, öğrendiklerinizi de halka öğretiniz..." (Dârimî, I, 73.) mealindeki âyet ve hadîsler başlangıçtan beri müslümanları okumaya, araştırmaya ve daha çok öğrenip-öğretmeye teşvîk ediyor, böylece yaygın eğitimin hem temeli atılmış oluyor, hem de bütün icapları yerine getiriliyordu. Herkes bir yandan öğrendiğini başkalarına öğretmek isterken, bir yandan da bilmediği hususları öğrenmeye çalışıyor, neticede **"öğren ve öğret"** prensibi ortaya çıkıyordu.

Yaygın eğitimle birlikte örgün eğitim de devam ediyor, böylelikle İslâm'ın bir de maarif sistemi vücûda getiriliyordu. Başlangıçta mescid, suffe, küttâb ve câmi'lerde gördüğümüz bu eğitim şekli, zamanla öğrenci sayısının artması ve diğer sosyal zaruretler sonucu medreselere aktarıldı.

İslâm'a göre çocuğun terbiyesinden birinci derecede sorumlu olan ailedir. Çünkü Peygamberimiz: **"Çocuklarınıza, her hususta ihtimam gösterdiğiniz gibi, onları güzel bir şekilde terbiye ediniz."** (İbn Mâce, *Edeb*, 3.) buyurmuştur.

Öğrencilerin yetişme ve gelişmesinde etkili ve sorumlu unsurlardan biri olan öğretmen, öğrenciler için özellikle küçük yaşlarda en büyük örnektir. Şu halde o, bilgili ve kültürlü olduğu gibi karakter, şahsiyet, hareket ve davranış yönüyle de canlı bir fazilet örneği olmalı, ayrıca kendisinde meslek sevgisi, feraset, sevgi, şefkat, merhamet, Allah korkusu, güzel ahlâk, vakar, tevâzû, af, sabır, adalet, iyi örnek olma vs., gibi vasıflar da bulunmalıdır. Bu itibarla öğretmen öğrencileri eğitmeye başlamadan, öncelikle kendini eğitmelidir. Çünkü öğretmenin güzel saydığı, öğrencilerce de güzel; çirkin saydığı da onlarca çirkin kabul edilmektedir.

Eğitimin temel şartı sevgi, şefkat ve karşılıklı saygıdır. Bu sebeple bütün İslâm eğitimcileri, öğretmenin öğrencilerine kendi çocuğu gibi, davranması üzerinde ısrarla dururlar. Şu halde öğretmen-öğrenci münasebetlerini düzenleyen en önemli unsur sevgi ve saygı olmaktadır. Öğretmen ve öğrenci arasında karşılıklı anlayış, sevgi ve saygıya dayalı bir münâsebet kurulmalıdır. Aksi halde bilgi alışverişinin esâsını teşkil eden feyzin ortadan kalktığı gibi, eğitimde verim de düşer.

Öğretmen, öğrencilerini o kadar candan sevmeli ve sevgiyi aralarında öyle taksim etmeli ki, her biri "Öğretmen en çok beni seviyor." diye düşünebilmelidir. Öte yandan öğretmenin, dersten sonra okulda bir süre kalması, eğitim-öğretim esnasında karşılaştığı güçlüklere katlanması ve meşru bir mazereti olmadıkça dersi terk etmemesi, meslek sevgisinin bir tezahürüdür. Bu husus hicrî ilk asırlarda öğretmenin aslî görevini bırakıp, cenaze namazına ve hasta ziyaretine bile gidemeyeceği şeklinde bir anlayışa kadar yükselmiştir.

Eğitimde temel ilkelerden biri de iyi örnek olmaktır. Bilhassa çocuk ve gençlerde identifikasyon mekanizması çok güçlü olduğundan birçok şeyi taklîden öğrenirler. İşte öğretmen, bu gayrı şuûrî mekanizmaya dikkat ederek, kendini kontrol etmeli, söz, fiil ve davranışlarından uygunsuz olanları terk etmeli, öğrencilerin benimsemelerine uygun, iyi davranışlar geliştirmelidir.

Üstün bir metod bilgisine de sahip olması gereken öğretmen, derse zamanında girip çıkacağı gibi, dersi uzatıp öğrencilere bıkkınlık vermemeli, bilhassa tahsile yeni başlayanlara -intibak kolaylığı sağlamak, okula bağlayıp güven vermek gibi gayelerle- az ve öz bilgi verip, eğitim-öğretim faaliyetlerine kolay ve anlaşılır bir konu ile başlamalıdır. Hz. Peygamber'in: **"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz."** (Buhârî, *Rikâk*, 81.) hadîsi ile dikkat çektiği bu konuya asırlarca itinâ gösterilmiş ve İslâm eğitimcileri başlangıçta küçük hacimli kitaplar okutulması gereğine işaret etmişlerdir. Psikolojik araştırmalar okuma alışkanlığı kazanmada ilk yıllara özel bir önem verilmesini ortaya koymakta, dolayısıyla çocuğun ilk okuduğu kitapların psiko-fizik açıdan seviyesine uygun seçilmesi gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

İslâm eğitiminde ana kural *"İnsan ömrünün bir öğrenim devresi olmasıdır."* İslâm'da ilim tahsili için bir sınır olmamakla birlikte, ibâdet ve ilim elde etmede bilhassa gençlik yıllarının iyi değerlendirilmesinin lüzumuna dikkat çekilmiştir.

İyi bir eğitim için öğrenci öncelikle tam bir niyet ve kararlılıkla yola çıkmalı, iyi bir okul ve kabiliyetine uygun bir branş seçmelidir. İnsanın hayatta başarılı ve mutlu olmasının okul, eş ve meslek seçiminde isabetli kararına bağlı olduğu, günümüzde tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

Öğrenci takva, şükür, kanaat, ihlâs, sabır ve tevâzû gibi güzel ahlâkî vasıflara sahip olmakla birlikte, bilhassa hocalarına karşı mütevâzî olmalı, onları üzecek en küçük bir davranışta dahi bulunmamalıdır. Hz. Ömer bu hususu şöyle dile getirmiştir: *"Ey ilimle meşgul olanlar, hocalarınıza karşı mütevâzî olunuz ki, öğrencileriniz de size karşı mütevâzî olsunlar..."*

Öğrenci, öğretmene son derece bağlı olmalıdır. O kadar ki onun sırlarını ve hatâlarını asla ifşa etmeyeceği gibi, herhangi bir yerde, hakkında ileri geri konuşulduğunda derhal müdâhale etmeli, aksi halde orayı terk etmelidir.

İslâm eğitimcilerinin üzerinde ısrarla durdukları bir başka husus ise öğrencinin arkadaş seçimine önem vermesidir. Bu itibarla öğrenci arkadaşının zekî, çalışkan, dindar, sağlam karakterli, güzel ahlâklı ve ilim âşığı olmasına özen göstermelidir.

Öğretmen-öğrenci münasebetlerinin temelini karşılıklı diyalog oluşturur. Okulda arkadaşları ve öğretmenleri ile geçinemeyen, diyalog kuramayan ve sevilmeyen bir öğrenci, elbette cemiyet hayatında başarılı olamaz. Öğrencinin başarısını arttıran diğer faktörler arasında, derse zamanında gelerek devam etmek, öğrenmeye hazır olmak, anlatılanları saygı ile dinlemek önde gelir, ilgi alanını

azaltarak derse yönelemeyen, başkalarını rahatsız edecek davranışlarda bulunan öğrenciler, aslında değişik sahalardaki birçok intibaksızlıklarını bu yolla dışa vurmaktadırlar. Bu bakımdan onların uygun rehberlik usulleriyle (test, anket, mülakat v.s.) bu problemlerini çözmeden derse yönelmeleri ve yeterince başarılı olmaları mümkün görülmemektedir.

Yukarıdan beri naklettiğimiz hususlar, İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri hakkında yaptığımız bu araştırmanın sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tespitlerin günümüz eğitim bilimlerine olduğu kadar, öğretmen ve öğrencilere de ışık tutmakta olduğunu ve rehberlik edebileceğini vurgulayabiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

'Abbas Vesim, *Düstûru'l-Vesîm,* Ragıp Paşa Kütüphanesi, no: 947.

'Abdu'l-'Azîm b. 'Abdu'l-Kavî el-Münzirî, el-İmâmu'l-Hâfız Zekiyyu'd-Dîn, *et-Terğîb ve't-Terhîb,* I-IV, Mısır 1954.

'Abdu'l-Azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr 'alâ Usûli'l-Bezdevî,* I-IV, İstanbul 1308.

'Abdu'l-Fettâh Ebû Gudda, *Safahat min Sabri'l-'Ulemâ' 'alâ Şedâidi'l-İlm ve't-Tahsîl,* Halep 1391/1971.

'Abdu'l-Feyyâz Tevfîk, *Talim ve Terbiye Umdeleri,* Amire Matbaası, İstanbul 1924.

'Abdulzâde Muhammed Tâhir, *Mahzenu'l-'Ulûm,* İstanbul 1308.

Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı,* trc., A. Tuncer, İstanbul 1993.

'Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ,* II, Mısır 1952.

Adasal Rasim, *Medikal Psikoloji,* Ankara 1964.

A. Agazzi, *İmtihanların Pedagojik Yönleri,* trc., İsmet Birkan, İstanbul 1970.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I-IV, Kahire 1313.

Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi,* trc., Ali Yardım, İstanbul 1976.

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm,* trc., Ahmed Serdaroğlu, Ankara 1976.

Akgün, M. Zerrin, *"Büyük Türk Düşünürleri",* Yeni Adam, 1970, S. 828.

Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri,* İstanbul 1968.

Aksoy, Özgönül, *Osmanlı Devri Sıbyan Mektebleri Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul 1968.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi,* Ankara 1982.

Alıcıgüzel, İzzettin, *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim,* İstanbul 1979.

Ali b. Ebû Bekr el-Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid,* VIII, Mısır 1933.

Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi,* İstanbul 1983.

— "İslâm'da Öğretim", *A.Ü.İ.F. Dergisi,* C. XXIII., S. 8, Ankara 1978.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri,* I, İstanbul 1988.

-- "İbn Sînâ", *Eğitim Hareketleri Mecmuası,* IX, 107-108, Ankara1963.

Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler,* İstanbul 1968.

Aytaç Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi,* Ankara 1972.

Aytuna, Hasip A., *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri,* İstanbul 1974.

Baktır, Mustafa, *Suffa Ashabı,* İstanbul 1984.

Baltacı, Cahid, *Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1976.

Baltacıoğlu, İ. Hakkı, *Hayatta Muvaffakiyetin Şartları,* İstanbul, 1939.

---- *Husûsî Tedris Usulleri,* İstanbul 1930.

--- *İctimâiyyât Nokta-i Nazarından Terbiye,* İstanbul 1339.

Bayraklı, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim,* İstanbul 1980.

-- Farabi'de Devlet Felsefesi, İstanbul 1983.

Bayraktar, M. Faruk, "Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek", *Din Öğretimi Dergisi,* 1991, S. 28.

Başaran, İ. Ethem, *Eğitim Psikolojisi,* Ankara 1974.

Belâzûrî, *Futûhul-Buldân,* II, trc., Z. Kadiri Ugan, İstanbul, 1955.

Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1984.

Bilgin, Beyzâ, *İslâm'da Çocuk,* Ankara 1987.

Bilgin, Beyza-Selçuk Muallâ, *Din Öğretimi,* Ankara 1991.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Gelişim Psikolojisi,* Ankara 1975.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh,* I-VIII, İstanbul 1979.

Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* (tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1948-1950.

Canan, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye,* Ankara1980.

--- *İslâm'da Çocuk Hakları,* İstanbul 1980.

Canan, Zeki, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1977.

Canatan, Burhanettin, *Eğitim Psikolojisi*, Konya 1967.

Charrier-Ozouf, *Yaşanmış Pedagoji*, trc., N. Yüzbaşıoğulları, Ankara 1972.

Ciritli H. Hüsnü, "Öğretmende Bulunması Gereken Vasıflarla ilgili Bir Araştırma", *Eğitim-Öğretim Dergisi*, I, S. 2, Ankara 1980.

Coppius, Maria, *Çocukların Terbiyesi Yolunda Gördüklerim ve Denediklerim*, çev. A. Yukaruç, İstanbul 1952,

Corci Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, , trc., Zeki Megamiz, I-III, İstanbul 1976.

Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, İstanbul, 1327.

Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İstanbul 1980.

Çam, Ömer, *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Genel Öğretim Medotları Ders Notları*, 1980.

Çam, Ömer-Bayraklı, Bayraktar, *İmtihan Pedagojisi ve Ölçme Değerlendirme Teknikleri*, İstanbul 1992.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerîm*, I-III, İstanbul 1969.

Çob-Perâvurî, *Kitâb-u Âdâbi'l-Müte'allimîn*, Tahran 1365 (Câmi'u'l-Mukaddimât kenarında)

Çubukçu, İ. Agâh, "İbn Miskeveyh'e Göre Çocuk Eğitimi", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, XIII, S. 148-149, 1967.

---- "İbn-i Sînâ ve Eğitim Meselesi", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, VIII, S. 87.

---- *Makaleler*, Ankara 1984.

Dağ, Mehmet-Öymen, H. Raşit, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, MI., Beyrut, ts.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1977-1980.

Duman, Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi*, İzmir 1990.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, I-IV, Mısır 1950.

Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, trc., M. Öz, İstanbul 1981.

Eflâtun, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul 1980.

Ehvânî, Ahmed Fuâd, *et-Terbiye fi'l-İslâm evi't-Ta'lîm fi ra'yi'l-Kâbisî*, Kahire 1955.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I-V, İstanbul 1977.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, İstanbul 1966.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İstanbul 1310.

Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, trc., Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener, Rahmi Ayas, İstanbul 1980.

Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Bidâyetü'l-Hidâye*, Mısır ts.

--- *el-Edeb fi'd-Din*, Mısır, 1328 (Mecmûatu'r-Risâle içinde)

--- *Eyyühe'l-Veled*, İstanbul 1324 (Şerhu Eyyühe'l-Veled li'l-Hâdimî içinde).

--- *Fâtihatu'l-'Ulûm*, trc., A. Ayçiçek, İstanbul 1984.

-- *İhyâ-u 'Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, Kahire ts.

— *Mizânu'l-Amel*, Mısır ts.

Gökalp, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul, 1973.

Hâdimî, *Eyyühe'l-Veled Şerhi*, İstanbul 1324.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1979.

Haris el-Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn, (tah.:* Abdulfettâh, Ebû Gudde). Halep 1391/1971.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, I-XIII, Mısır 1931.

--- *el-Câmi' li'Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, II, tah., Mahmud Tahhân, Riyad 1983.

Hacı Halîfe (Kâtib Çelebi), *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1971.

Hıfzurrahmân Râşit, Nihat Adil, *Umûmî Tedris* Usulü, Istanbul, 1930.

-- "Akla ve Tabiata Uygun Eğitim", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, XIII, S. 148-149, 1967.

Hilmi A. Mâlik, *Çocuk Ruhu ve Terbiyesi*, İstanbul 1926.

Isbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-Evliyâ'*, I-X, Beyrut 1387.

Işık, Nihat-Kolçak, Sabri, *Eğitim-Öğretimde Mizahtan Yararlanma*, İzmir 1953.

İbn Abdi'l-Berr en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmi-u Beyâni'l-'İlm veFadlih*, I, II, Medine 1388/1968.

İbn Cemâ'a İbrahim b. Sa'dullâh el-Kinânî, *Tezkiratu's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim*, Haydarâbâd 1353 (Muhammed Hâşim en-Nedvî'nin tahkik ve dipnotları ile).

İbn Kesîr, *Tefsîr-u Kur'âni'l-Azîm*, III, Mısır ts.

İbn Haldun, *Mukaddime*, I, III, trc., Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1968.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, Mısır 1395 (Muhammed Fuâd Abdülbâki neşri).

İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, Kahire 1323. İbn Sa'd, *Tabakât*, I-VIII, Beyrut 1957.

İbn Sahnûn, Ebû Abdullah Muhammed, *Âdâbu'l-Mu'allimîn*, Kahire, 1955, (el-Ehvânî'nin *et-Terbiye fi'l İslâm'ı* içinde).

Ibnü'1-Hâc el-Abderi, *Kitâbu'l-Medhal*, I-IV, Kahire 1929.

İbrahim b. İsmail, *Şerhu Ta'lîmu'l-Müteallim*, İstanbul 1306.

İhvânu's-Safâ, *Resâil*, I-IV, Beyrut ts.

İmâm Mâlik, *Muvatta*, II, Kahire 1951.

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1965.

İsmail Hakkı Bursevî, *Tuhfetu Atâiyye*, Mihrimah Sultan Ktp., No: 191.

İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1966.

Kâbisî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Halef el-Kayrevânî, *er-Risâletu'l-Mufassale li-Ahvâli'l-Müteallimln ve Ahkâmi'l-Muallimîn ve'l-Müteallimîn*, Kahire 1955 (Ehvânî'nin et-Terbiye fi'l-lslâm'ı içinde).

Kadı 'Iyâz, *Şifâ-i Şerif*, II, trc., N. Erdoğan-H. Erdoğan, İstanbul 1980.

Kanad, Halil Fikret, *Ailede Çocuk Terbiyesi*, İstanbul, 1976.

--- *Deneysel Pedagoji*, Ankara 1951.

--- *Kısaltılmış Pedagoji*, İstanbul 1977.

--- *Pedagoji Tarihi*, I-II, İstanbul 1948.

Kandehlevî, M. Yusuf, *Hadîslerle Müslümanlık*, I-V, trc., A.Büyükçınar, A. Tekin, Ö. F. Harman, İstanbul 1980.

Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul 1979.

Karaman, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, I, İstanbul 1982.

Kardaş, Rıza, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1966.

Kârî, Nûreddîn Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhu 'Ayni'l-'İlm ve Zeyni'l-Hilm*, Mısır 1351-1354.

Kavakçı, Y. Ziya, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975.

Kazancı, Ahmet, *Peygamber Efendimiz'in Hitabeti*, İstanbul 1980.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987.

— "Tarih Boyunca Cami ve Gördüğü Hizmetler", *Diyanet Dergisi*, 1986, XXII.

Kâzım Nâmi, *Muallimin Meslek Ahlâkı*, İstanbul 1934.

Keklik, Nihat, *Allah-Kâinat ve İnsan,* İstanbul 1967.

Kerschensteiner, G., *Karakter Kavramı ve Terbiyesi,* trc., H. F.Kanad, Ankara 1977.

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî,* İstanbul (Tercüman 1001 Temel Eser Serîsi no: 30.)

Kocaçınar, Muhip, *Genel Öğretim Metodu,* İstanbul, 1966.

Koçer, H. Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu, İstanbul 1974.

–– Eğitim Tarihi, Ankara 1980.

Köksal M. Asım, *İslâm Tarihi,* I-VI, İstanbul 1969.

–– *Hz. Muhammed ve İslâmiyet,* Ankara 1966.

Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* Ankara 1988.

Köten, Akif, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka ve Şakacı Sahâbîler,* İstanbul 1991.

Kurtkan, Âmiran, *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları,* İstanbul 1972.

Kuşeyrî, *er-Risâle,* Mısır 1966.

Küçükahmet, Leylâ, *Öğretim İlke ve Yöntemleri,* Ankara 1983.

Leif, J., Rustin, G., *Genel Pedagoji,* trc., N. Yüzbaşıoğlu, İstanbul1980.

Lombroso, Suç *İşlemenin Sebepleri ve Önlenmeleri,* çev. Sadi Anadolu, İstanbul 1935.

M. Ali Aynî, *Ahlâk Dersleri,* İstanbul 1943.

M. Fuâd, *Vezâif-i Aile,* İstanbul 1928.

Mansur Ali Nâsıf, *et-Tâcu'l-Câmi li'l-'Usûl,* I-IV., Lübnan 1382/1962.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn,* Beyrut 1398/1978.

Mekâtib-i Ibtidâiyyeye Mahsus Talimatname, Usûl-i Terbiye Usûl-i Tedris, (Âmire Matbaası), İstanbul 1331.

Mengüşoğlu, Takiyyettin, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi,* İstanbul 1969.

Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet,* trc., Ö. R. Doğrul, İstanbul 1977.

Minhâcü'l-Muallim, Antalya Tekelioğlu Kütüphanesi, No: 905/7.(Yazarı Meçhul).

Muallim Naci, *Talim-i Kıraat,* İstanbul 1303.

Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe,* trc., Osman Keskioğlu, İstanbul1966.

–– *İslâm'da Fıkhı Mezhebler Tarihi,* I-IV. trc., Abdülkadîr Şener, Ankara 1968.

Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut ts.

Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, trc., Kemâl Kuşçu, İstanbul 1976.

---- *İslâm Peygamberi*, I-II, trc., M. Saîd Mutlu-Salih Tuğ, İstanbul 1966-1969.

---- *Muhtasar Hadîs Tarihi*, trc., Kemâl Kuşçu, İstanbul 1967.

---- *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, trc., Salih Tuğ, İstanbul 1993.

---- *İslâm Müesseselerine Giriş*, trc., S. Sırma, İstanbul 1981.

Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu*, trc., Ali Özek, İstanbul 1977.

Mustafa Şekib, "Müsbet ve Yapıcı Disiplin", *Muallimler Mecmuası*, İstanbul 1934, S. 35-37.

Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmiu's-Sağır*, I- VI, Kahire 1356.

Nedvî, Seyyid Süleyman, *Asr-ı Saadet*, I-V, trc., Al Genceli, İstanbul1390/1971.

Nahalâvî, Abdurrahman, *Usûlu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye*, Dimaşk1399/1979.

Nelson, L. Bossing, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, trc., N. Sarı, İstanbul 1953.

Nevevî, Muhyiddîn, *Riyâzü's-Sâlihîn*, I-III, trc., K. Burslan, H. Hüsnü Erdem, Ankara 1976.

Nuveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Şerhu't-Tayyibe l'ibni'l-Cezerî*, Üsküdar Hacı SelimağaKütüphanesi, no: 16.

Okan, Kenan, *Türkiye'de Alfabesizlikle Savaş Konusunda Bir İnceleme*, Ankara 1980.

Okiç, M. Tayyib, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1978.

---- *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959.

Önder, N. Kemal, *Öğretimde Program İlke ve Yöntemler*, Konya 1987.

Önkal, Ahmed, "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet Dergisi*, 1983, XIX.

Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya 1988.

Özkaya, Tüten, "Sovyetler Birliği'nde Nâsıruddîn-i Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî Eseri Üzerine Çalışmalar", *Erdem*, 1988, X, S. 10.

Özyazıcı, Alparslan, *Hücreden İnsana*, İstanbul 1979.

Pars, Vedide Baha ve Arkadaşları, *Eğitim Psikolojisi*, İstanbul 1973.

Pazarlı, Osman, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*, İstanbul 1967.

---- *Öğretmenin El Kitabı*, İstanbul 1962.

Peker, Hüseyin, *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Samsun 1991.

Râğıb el-îsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *Tafsîlu'n-Neş'eteyn ve Tahsîlu's-Saâdeteyn*, Mısır 1323.

R. Randolph Karch Edward C. Estabrcoke, *250 Öğretim Tekniği*, trc., İ, Paro, İ. Yurt, İstanbul 1963.

Sadi, *Gülistan*, İstanbul 1958.

Sadrettin Celâl, "Okuma Tekniği", *Muallimler Mecmuası*, VIII. S. 12, 1930.

--- *Pedagoji*, İstanbul 1930.

Samuel, Smiles, *Karakter*, trc., M. Ertem, İstanbul 1975.

Sandstrom, *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. R. Semin, İstanbul 1971.

Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp*, Ankara 1966.

Selçuk, Hayri, *Yunus Divanı*, İstanbul 1979.

Selçuk, Muallâ, Çocuğun Eğitiminde Dînî Motifler, Ankara 1990.

Sena, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, İstanbul 1974.

Seyyid Alizâde Yâkub Efendi, *Şerh-u Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul 1881.

Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, I-XVI, trc., E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa, İstanbul 1972.

--- *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, trc., S. Ateş, Ankara 1969.

Sidney, L. Pressey-Francis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, I-II, trc., H. Tan, İstanbul 1975.

Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, I, Kahire 1906.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, b. Ebî Bekr, *Câmiu's-Sağîr*, I, II, Mısır 1929.

Şaban Şifâî, *Tedbîru'l-Mevlûd*, T.Y., Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, No: 501.

Şemin, Refîa, *Karakter Formasyonu*, İstanbul 1976.

Tan, Hasan, *Rehberliğin Esasları*, Ankara 1969.

—- *Psikolojik Yardım İlişkileri*, İstanbul 1986.

Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtu'l-'Ulûm*, I-II., trc., Kemâleddîn Mehmed Efendi, İstanbul 1313.

Tezcan, Mahmut, *Boş Zamanların Değerlendirilmesi*, Ankara 1982.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *Sünen*, I-V, Kahire, 1382.

---- *Şemail*, I-II, tercüme ve şerh: Hüsâmeddîn en-Nakşibendî, İstanbul 1976.

Topaloğlu, Bekir ve Arkadaşları, *İslâm'da Kılık Kıyafet ve Örtünme*, İstanbul 1987.

Uludağ Süleyman, *İslâm'da Mürşid ve İrşâd Faaliyeti*, İstanbul, 1975.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.

Ünal, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1983.

Ünver, Süheyl, *Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye*, İstanbul 1938.

Varış, Fatma, *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara 1981.

Yalçın, Mikdat, *Cevânibu't-Terbiyeti'l-Islâmiyyeti'l-Esâsiyye*, Riyad 1986.

Yaltkaya, M. Şerafettin, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, İstanbul 1961.

Yavuz, Kerim, *Eğitim Psikolojisi*, Kayseri 1991.

Yavuzer, Haluk, *Ana-Baba ve Çocuk*, Ankara 1987.

--- *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul 1986.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-VIII, İstanbul 1971.

Yetenç, Mehmet, *Genel Öğretim Metodu ve Uygulama*, Adana 1971.

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk ve Ruh Sağlığı*, Ankara 1983.

Yusuf Hashâcib, *Kutadgu Bilig*, trc., R. Rahmeti Arat, Ankara 1959.

Yücel H. Ali, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Ankara 1978.

Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, trc., Ahmed Naîm, Kâmil Mîras, I-XII, Ankara 1976.

---- *Tâcu'l-Arûs*, II, Mısır 1306.

Zernûcî Burhâneddîn, *Talimü'l-Müteallim*, İstanbul 1323.

İslâm Eğitiminin tesbit ve teklifleri ile eğitimimize getirdiği değerler daha önce de bazı çalışmalara mevzu edilmişti. Eğitim Bilimi açısından çağdaş ve başarılı özelliklere sahip olduğunu gördüğümüz İslâm Eğitiminin üzerinde en çok durduğu hususlardan biri de öğretmen-öğrenci münâsebetleri olmuştur.

Nitekim "İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri"ni konu edinen bu eserde, İslâm toplumunda öğretmenlik mesleğinin doğuşu, yeri, özellikleri ile öğretmenin sahip olması gerekli nitelikler, sınıf içi ve dışı davranışlar, öğrencilere yaklaşım biçimleri ortaya konmaktadır.

Aynı zamanda öğrencilikle ilgili temel esaslar, öğrencinin nitelikleri, öğretmen ve arkadaşlarına karşı davranışları, derslerinde başarılı olabilme usulleri ve öğrenme metodları da ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın diğer bir özelliği de, İslâm Eğitim Müesseseleri ile buralarda uygulanan eğitim metodlarını, anahatlarıyla tanıtması ve İslâm Eğitimcilerinin konu ile ilgili dikkat çekici görüşlerini günümüze aktarmasıdır.

ISBN 978-975-548-042-8
9 789755 480428
www.ilahiyatvakfi.com